

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHİNDEN YAPRAKLAR

Yıldırım KOÇ

ATAOL

Ataol Yayıncılık :15

Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar

ATAOL

1. Baskı: İstanbul, Kasım 1992

ISBN : 975 - 7387 - 07 - X

Kapak Fotoğrafı : İbrahim Akyürek
Kapak Baskı : Akademi Matbaası
Ofset Hazırlık : Asmin Dizgi
Baskı : Gül Ofset
Cilt : Emek Mücellit

ATAOL Yayıncılık: Hamam Sokak, Yavuz Han. No: 2/15
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 526 58 89 - 528 49 46

Yıldırım KOÇ

Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar

ATAOL

YILDIRIM KOÇ

1951 yılında doğdu. 1973 yılında ODTÜ Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nü bitirdi. 1974 yılında Tüm İktisatçılar Birliği'nin (TİB) kurucuları arasında yer aldı. Maden-İş, Yeraltı Maden-İş ve diğer bazı sendikalarda araştırmacılık, toplu sözleşme uzmanlığı ve eğitimcilik yaptı. 1980-1983 döneminde ODTÜ İşletmecilik Bölümünde öğretim asistanı ve araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1402 sayılı yasaya dayanılarak görevinden çıkarıldı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde sosyal politika dalında yüksek lisans derecesi aldı. 1985 yılından beri Türkiye Yol-İş Sendikası Eğitim ve Araştırma Dairesi Müdürü.

Yayınlanmış kitapları : *Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi*, 1923-1973 (1979); *Türkiye'de İnşaat Sektörü* (1981); *24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler, 1980-1982* (1982); *Türk-İş Neden Böyle Nasıl Değişecek* (1986); *Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikalar* (1989), *Teslimiyetten Mücadeleye Doğru Türk-İş* (1989), *Temel Sendikal Eğitim* (1. basım 1990, 2. basım 1991); *İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları* (1991).

Yayınlanmış broşürlerinden bazıları : *Emperyalizm ve Türkiye'de Madencilik Alanında Yabancı Sermaye* (1974); *Çokuluslu Tekeller ve Uluslararası Tekelci Sermaye* (1974); *Sendikaların Siyasal Partilerle İlişkileri* (1988); *Sendika Nedir* (1991); *ANAP ve İşçi Sınıfı* (1991); *Memurlar ve Sendikalaşma* (1992).

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi Konusunda Kaynaklar ve Yaklaşımlar	7
Kapıkulları Hangi Sınıftandı?	20
Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülksüzleşme ve İşçi Sınıfının Oluşumu	36
Osmanlı İnşaat İşçileri	63
Osmanlı İşçi Sınıfında Etnik Bölünme	72
Asker ve Hükümlü İşçiler	80
Ereğli Kömür Havzası İşçileri İle İlgili Yasalar	89
1947 Yılında Sendika-Dışı İşçi Örgütlenmeleri	100
1947 Yılında Sendikalar Yasası	121
Mahalli Sendika Birlikleri	131
1963 Yılında Sendikalar	143
24 Temmuz İşçi Bayramı mı?	171
15-16 Haziran Olayları	177
1974-1980 Döneminde Belediyelerde İşçi-İşveren İlişkileri	182
Türkiye'de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri	210
12 Eylül Öncesinde Sendika Tüzüklerinde Sendika-İçi Demokrasi	245
12 Eylül Öncesinde Kamu Kesiminde İşçiler ve Toplu İş Sözleşmeleri	274
Türk Ülke-İş Konfederasyonu	309
MİSK'in Önlenebilen Yükselişi	314

SUNUŞ

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI VE SENDİKACILIK HAREKETİ TARİHİ KONUSUNDA KAYNAKLAR VE YAKLAŞIMLAR

Bir dostumla beraber 1976 yılında yazdığımız ve Tüm İktisatçılar Birliği (TİB) tarafından aynı yıl yayımlanan *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*'ni [1] hazırlamak oldukça kolay gelmişti. 1976 yılından sonra bu konuda 16 yıl boyunca daha fazla okuma, dinleme, gözlemleme ve yazma olanağı buldukça, değerlendirmelerde çok daha ihtiyatlı olmaya ve daha zor yazmaya başladım. Şimdi, 16 yıl önce Türkiye işçi sınıfı tarihi yazmaya kalkışma cesaretini düşündükçe, "cahil cesur olurmuş" diyorum.

Bu kitapta derlenen ve aynen yayımlanan makaleler 1980 öncesindeki döneme ilişkin olarak 1980 sonrasında yazıldı. Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi konusunda başka kitaplarımı veya başka kitaplarda yer alan makalelerimin bir bölümünü buraya almadım[2]. Makalelerin amacı, işçi sınıfı ve sendikacılık tarihine ilişkin bir genel bakışı çeşitli alanlarda sorgulamak ve bu yolla bu genel bakışı değiştirmek veya geliştirmekti.

İşçi sınıfı tarihine bir genel bakışa sahip olmaksızın, geçmişin karmaşık bütünlüğü içinden önemli kabul edilecek olayların seçilmesi ve incelenmesi yeterli olmayabilir. Bu nedenle, bu alanda teknik düzeyde yapılan bazı tarih çalışmalarında büyük yetersizlikler, yaklaşım ve değerlendirme hataları bulunmaktadır.

İşçi sınıfının Türkiye'nin toplumsal yaşamında etkili olması ve gelecekte siyasal yaşamda da ağırlığını artıracağı beklentileri, bu alana duyulan ilgiyi yaygınlaştırmaktadır. Bu vesileyle, bu konudaki bazı önemli kaynakları tanıtmakta da yarar görüyorum.

İşçi sınıfı tarihine yaklaşımda bir yöntem, sınıfın kendiliğindenci hareketini küçümser ve siyasal önderliğin (diğer bir deyişle, genellikle kendilerinin) sınıfı biçimlendirdiği ve yönlendirdiği anlayışıyla hareket eder. Toplumsal olaylarda determinizm ve volontarizm unsurlarının bütünlüğünde volontarizme ve öncünün müdahalelerine büyük ağırlık tanıyan bu yaklaşımın işçi sınıfı tarihine ilişkin değerlendirmelerinin gerçekliğin kavranılmasına ve bu temelde daha bilinçli müdahalelerde bulunulmasına katkıda bulunmadığına inanıyorum.

Bu yaklaşımın diğer bir dezavantajı, geçmişteki olayları belirli bir siyasal çizginin o günkü strateji ve taktiklerine göre görmek ve anlatmak zorunda kalmasıdır.

Türkiye işçi sınıfı tarihi konusunda bu türün en önemli örneklerinden biri, D.Şişmanof'un *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi* kitabıdır.[3] Rozaliev'in ve Şnurov'un kitapları[4] da bu grupta ele alınabilir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin çizgisiyle ve büyük ölçüde TKP kaynaklarına ve yaklaşımına dayanarak yazılan bu kitapların değerlendirmeleri büyük yetersizlikleri ve bazı hataları içermektedir. Özgün bilgi ise çok azdır. Korniyenko'nun 1965 yılında Sovyetler Birliği'nde yayınlanan *Türkiye'de İşçi Hareketi* (1918-1963) kitabı ise, diğerlerine göre daha nesneldir.[5]

Sovyetler Birliği'nde bir grup tarafından yazılan ve 1970'li yılların ikinci yarısında yayınlanan yedi ciltlik *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi* çalışmasının[6] Türkiye'ye ilişkin bölümlerinde de aynı yaklaşım hakimdir.

Aydınlık Yayınları tarafından "Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi" çerçevesinde yayınlanan *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi* kitabı[7] içinde bulunan makaleler de bu grupta ele alınabilir. Bu metinlerde de hakim olan anlayış, gerçekte olanı kavramaya çalışmaktan çok, görülmek istenileni anlatmaktır.

1970'li ve 1980'li yıllarda çeşitli sol grup, hareket ve partilerin yayın organlarında da "işçi sınıfı tarihleri" yayınlandı. Ancak bunları yazanların bu konunun karmaşıklığının ne derecede farkında oldukları

tartışılabilir. Birçok siyasi dergide yayınlanan yazıda çok büyük maddi hatalar bulunmaktadır.

Bu yaklaşımlarda belirleyici olan anlayış, tarihsel görevlerini yerine getirmeye hazır olan işçi sınıfı hareketinin bazı "hainler" tarafından engellendiğidir. Açıkça ifade edilmese bile, işçi sınıfının "aldatıldığı" ve bu nedenle bu "hainlerin" arkasından gittiğine inanılmaktadır. Ayrıca, işçi sınıfının nesnel durumu, çeşitli katmanlar arasındaki ilişki ve çelişkiler, mülksüzleşme düzeyi, vb. konular ele alındığında bile, bunlar değerlendirmelere esas oluşturmamaktadır.

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi ile ilgili önemli yayınlara kısaca bakmakta yarar vardır.

Ülkemizde bir dönem yaygın okuyucu bulan çalışmalardan biri, Süleyman Üstün ve Yücel Yaman tarafından hazırlanan ve Tan Oral tarafından resimlenen *Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi* idi [8].

İşçi sınıfına ilişkin çalışmalarda saygı duyulacak bir öncü, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'dır. Kıvılcımlı, 1935 yılında yayınlanan *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı*[9] çalışmasında, Türkiye'de işçi sınıfının nesnel durumunu (oldukça abartmalı olarak) değerlendirmiştir.

Türkiye işçi sınıfı tarihiyle ilgili ilk önemli araştırma ise, Lütfü Erişçi'nin 1951 yılında yayınlanan *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi* (özet olarak)[10] kitabıdır.

Kemal Sülker'in 1955 yılında yayınlanan *Türkiye'de Sendikacılık* kitabı [11] ise, 1946-1954 dönemi açısından son derece önemli birinci el bilgi içermektedir.

İşçi sınıfı tarihinin ilk dönemlerinin bilimsel olarak ele alındığı en önemli çalışma, Oya Sencer'in doktora tezi olarak hazırlanan ve 1969 yılında birinci baskısı yayınlanan *Türkiye'de işçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı* [12] kitabıdır. 1925 öncesi döneme ilişkin olarak, Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)* kitabında da çok önemli belgeler bulunabilir[13].

Prof. Dr. Alpaslan Işıklı'nın *Sendikacılık ve Siyaset* [14] kitabında ise, Türkiye sendikacılık hareketi tarihi güvenilir ve derli toplu bir biçimde anlatılmıştır. Prof. Dr. Cahit Talas'ın kitaplarında da önemli bilgiler yer almaktadır[15].

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin 1936 öncesine ilişkin

önemli bir kaynak, Mesut Gülmez'in çalışmalarıdır. *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 öncesi)* ve *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 öncesi)*[16] kitaplarında bu döneme ilişkin önemli belgeler vardır.

Kemal Sülker'in 1970'li yıllarda yayınlanan kitaplarında önemli bilgiler yer almakla birlikte, bu dönemdeki DİSK-TÜRK-İŞ zıtlaşmasının bu çalışmalara yansıttığı öznellik de göz önünde bulundurulmalıdır[17].

Yol-İş Sendikası tarafından 1986 yılında 3008 sayılı İş Yasasının kabul edilişinin 50.yıldönümünde yapılan Sempozyuma sunulan tebliğler de *Türkiye'de İşçi Hakları (Osmanlı Döneminden 1986'ya)* adıyla yayınlanmıştır[18].

Kurthan Fişek'in *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı* [19] çalışması da bazı önemli bilgiler içermektedir. Bir arkadaşla birlikte hazırladığımız ve Tüm İktisatçılar Birliği tarafından yayınlanan *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi* ise, önemli bilgiler özetlemekle birlikte, süreci kavrayabilme açısından büyük eksiklikler taşımaktadır.

Sendikacılık tarihi ile ilgili bazı çalışmalar ise önemli bir katkıda bulunmamıştır. Bu niteliktekiler arasında şunlar sayılabilir : Örtülü, Erdoğan - Erentöz, Erdoğan, *Türk Sendikacılık Tarihi*, Ankara, 1968, 248 s.; Günel, Hasan, *Sendikacılık*, Ankara, tarihsiz, 181 s.; Kamar, Yalçın, *Türkiye'de Sosyal Girişimler ve Sendikacılık Tarihi*, Mutluluk Yay., İstanbul, 1975, 144 s.; *Başlangıç'tan 1960'a Kadar Dünyada ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar - Aşamalar*, Tekgıda-İş Yay., İstanbul, 1975, 126 s.; Çeçen, Anıl: *Türkiye'de Sendikacılık*, Özgür İnsan Yay, Ankara, 1973, 241 s.; Erginsoy, H.Faruk, *Türk İşçi Hareketi Üzerine Bir Deneme*, Oleyis Yay., İstanbul, 1968, 173 s.; Erginsoy, H.Faruk, *Türkiye İşçi Hareketi ve Demokratik Sol*, Oleyis Yay., İstanbul, 1971, 422 s.

Sedat Ağralı'nın *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*[20] kitabında ise bazı önemli belgeler yer almaktadır.

Gazeteci Refik Sönmezsoy'un kitapları, ancak belirli bir çizginin işçi sınıfı ve sendikacılık hareketine yaklaşımının sergilenmesi açısından ilgi çekicidir.[21]

Genel tarih çalışmalarının yanı sıra, belirli bölgelere ilişkin çalışmalar da vardır. Bunların en önemlisi, Sina Çıladır'ın *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi (1848-1940)* kitabıdır[22]. Sina Çı-

ladır'ın çalışması özgün kaynaklardan hazırlanmış önemli bir kaynaktır.

Ayrıca, belirli dönemlere, olaylara ve örgütlere ilişkin kaynaklar da vardır.

Şehmus Güzel'in yayınlanmamış doçentlik tezi olan *Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)* önemli bir çalışmadır[23]. Gülten Kutal'ın *Türkiye'de İşçi Sendikacılığı (1960-1968)* kitabında önemli bilgiler yer almaktadır[24].

Gündüz Ökçün'ün *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909* kitabı, 1908-1909 dönemini inceleyecekler için zorunlu bir kaynaktır[25]. Hüseyin Avni Şanda'nın *1908 İşçi Hareketleri* çalışması da önemlidir[26]. Mete Tunçay'ın *1923 Amele Birliği* kitabı özgün belgelere dayalı önemli bir çalışmadır[27]. İbrahim Topçuoğlu'nun *Türkiye'de İlk Sendika Sarıkışla'da 1932* çalışması, 1932 yılında bir sendika kurma girişimine ilişkin birinci el bilgiler sağlamaktadır[28]. Turgut Etingü'nün *Kömür Havzasında İlk Grev* kitabı, Zonguldak havzasında işçi sınıfı mücadelesi açısından önemli bilgiler verdiği gibi, 1946 yılında kurulan ve aynı yıl sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılan Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası Tüzüğünü aynen yayınlaması açısından da önemlidir[29].

DİSK konusunda en önemli iki belge, Abdullah Baştürk'ün[30] ve Fehmi Işıklar'ın[30] DİSK davası sırasında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesinde yaptıkları savunmalardır.

Türkiye'de 1980 öncesindeki grevler ve grev-dışı eylemler konusunda da bazı yayınlar vardır. Kurthan Fişek'in *Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili* kitabı, 1960'lı yıllardaki grevlere ilişkin temel kaynaktır[32]. Delwin Adams Roy'un 1965 yılı Mart ayında Zonguldak'ta meydana gelen direnişle ilgili doktora tezi, Türkiye'de yeterince bilinmemektedir[33]. 15-16 Haziran olaylarıyla ilgili olarak Turgan Arınır ve Sırrı Öztürk'ün *İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran* kitabı, işçi sınıfımızın tarihindeki çok önemli bir olayla ilgili belgelerin hemen hemen tümünü içermektedir [34]. Kemal Sülker'in aynı konudaki *Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün* kitabı ise olayların bir başka yanını sunmaktadır[35]. Aziz Nesin'in *Büyük Grev*'i ise 1977 grevleriyle ilgilidir ve bir dönem çok tartışılmıştır[36].

Sevgi ve Abdullah Özkan tarafından hazırlanan *Türkiye İşçi Sınıfı*

1976 Yıllığı [37] 1976 yılındaki tüm önemli olayları ve yazıları topluca vermesi açısından çok önemlidir.

Sabire ve Hulusi Dosdoğru'nun *Sağlık Açısından Maden İşçilerimizin Dünü, Bugünü* [38] iki hekimin 1945 yılında yayınlanan yazılarının yeniden basımı olması açısından ilginçtir.

Türkiye'de sendikacılar arasında anı yazma ve yayınlama geleneği yaygın değildir. Bu konudaki örnekler, ne yazık ki, sınırlıdır.

Hüseyin Pala'nın *Türk Sendikacılık Hareketi içinde TÜMTİS'in 20 Yılı* [39] ve Ömer Karahasan'ın *Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası* [40] önemli kaynaklardır. Lütfü Ak'ın *Şişe Cam'da Otuz Yıl* [41] kitabında ise büyük bir işyerinde sendika örgütlenmesi anlatılmaktadır.

Burhanettin Asutay'ın *Türkiye Bir Amerika Olabilir* [42] ve Hamdi Nuhoğlu'nun *Amerika Notları* [43] kitapları ise, bir dönem yoğun bir biçimde ABD'ye götürülen sendikacıların değerlendirmelerini içermektedir.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihinde çok saygın bir yeri olan İsmet Demir'in anıları da, ölümünden kısa bir süre sonra *Anılar-Deneyler* adıyla yayınlanmıştır[44].

Bu sayılan kitap ve broşürlere ek olarak, 1980 öncesinde Türkiye işçi sınıfı tarihi ile ilgili çok sayıda kitap ve dergi vardır. 1960-1980 dönemindeki yayınlarla ilgili kaynakçamda bu konudaki yayınların çokluğu görülecektir[45].

Ayrıca birçok dergide ve gazetede binlerce makale yayınlanmıştır. Çalışma Bakanlığı'nın çeşitli tarihlerde yayınladığı rapor, bülten ve dergilerde çok önemli araştırmalar yer almaktadır. Çalışma Bakanlığı'nın yayınlanmamış bazı belgelerine (örneğin, grev ve lokavt defterleri) ulaşmak ise çok zordur.

İşçi konfederasyonlarının ve sendikalarının dergileri, çalışma raporları, toplu iş sözleşmeleri ve diğer yayınları, son derece önemli kaynaklar oluşturmaktadır. İşveren örgütlerinin bu konudaki yayınları da mutlaka incelenmelidir.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi tarafından yaklaşık 45 yıldır, önce "İçtimai Siyaset" daha sonra ise "Sosyal Siyaset" Konferansları adıyla yapılan yayınlarda çok önemli tebliğler yer almaktadır. Bazı ansiklopedilerde de güvenilir makaleler yayınlanmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Türkiye ile ilgili araştırmaları ve raporları da önemlidir. Geçmişte bunların en önemlisi, 1949 yılı Mart-Mayıs aylarında ülkemize gelen ILO heyetinin hazırladığı ve 1950 yılında yayımlanan rapordur.

1980 ve öncesinde çeşitli haber ajansları tarafından sendikal konularda bültenler de çıkarılmıştır. Bunların en güveniliri, 1975 yılından beri sürekli olarak her hafta yayınlanan ve yalnızca abonelere dağıtılan *TÜBA İş, İşçi ve Çalışma Bülteni*'dir.

Türkiye'de işçi ve işveren örgütlerinin yayınlarına topluca ulaşılabilecek hiçbir arşiv yoktur. Birçok sendikada, geçmiş dönemlerdeki kendi yayınlarını, çalışma raporlarını ve toplu iş sözleşmelerini topluca bulmak olanaklı değildir.

İşçi sınıfı ve sendikacılık tarihi konusunda yazı yazan birçok araştırmacı, sendika sözleşmeleri ve diğer yayınlarını inceleme olanağı bulamadığından, son derece yetersiz ikinci el kaynaklarla yetinmek zorunda kalmakta ve gerçekliği kavramada büyük zorluklarla karşılaşmaktadır.

Sosyal Sigortalar Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın bu konularda önemli yayınları vardır. Bu kaynakların ve sunulan verilerin özelliklerinin ve hangilerinin ne ölçüde güvenilir olduğunun bilinmesi de son derece önemlidir [46].

Özellikle 1946-1980 döneminde işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi konusunda en önemli kaynak, bu dönemi yaşamış insanlarla yapılan görüşmelerdir. 1987-1989 yıllarında bu nitelikteki 44 kişiyle yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Bu görüşmelerin yaygınlaştırılması ve kayda geçirilmesi, gelecekte işçi sınıfı tarihi yazma çalışmalarına önemli katkılarda bulunacaktır.

Türkiye işçi sınıfı tarihi konusunda yayınlanmış bu kadar çok yayına karşın, bazı sol yayınlardaki değerlendirmelerde ve tartışmalarda büyük bir sığlık gözlenmektedir. Siyasi yayın organlarında bu konuda yazılan makalelerin önemli bir bölümü okunduğunda, bu yazıda sözü edilen biçrçok yayından haberdar bile olunmadığı anlaşılmaktadır.

İşçi sınıfı tarihi vahiy yoluyla öğrenilemeyeceğinden, bu tür sığ makalelerin yol göstericiliğinde oluşturulan stratejiler de genellikle gerçek yaşamın dönüştürülmesinde etkili olamamaktadır.

Ancak, bu makalelerin büyük bir bölümünün gerçekliğin kavranması gibi bir kaygısının olmadığı ve amacının yalnızca belirlenmiş stratejiye bilimsel görünümlü dayanaklar oluşturmak olduğu da düşünülünce, işçi sınıfı tarihine ilişkin yanlış bilgilenmenin politik alanda zaten fazla etkili olmayacağı da düşünülebilir.

Türkiye işçi sınıfı tarihi konusundaki bu kadar çok yayına karşın, birçok konu henüz incelenmemiştir.

Bu kitapta derlenen makalelerde, bugüne kadar fazla yazılmamış konularda yaptığım araştırmaların sonuçları yer alıyor. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihi ile fazla ilgilenmeyen kişiler açısından belki ayrıntıyla uğraşmak gibi gelecek bazı konuların, gerçekliğin bütününün kavranabilmesi açısından önemli olduğuna inanıyorum.

İşçi sınıfı tarihi öncelikle işçi sınıfına tarihsel bir misyon yükleyenleri yakından ilgilendirmektedir. Bu konuyu içlerinde duymayanların teknisyen gözüyle yaptıkları gözlemler de önemlidir: ancak sınıf mücadelesini yaşamayanların, önemli ile önemsiz konuları ayırmada hatalar yapacağı ve birçok önemli noktayı kaçıracağı muhakkaktır. İşçi sınıfı mücadelesi içinde yer almadan tarih yazanlarda genellikle bu eksiklik görülür.

Sosyalist siyasal hareket içinden işçi sınıfı tarihi yazanların büyük bölümündeki genel eğilim ise, sınıfın kendiliğindenci bir determinist gelişim potansiyelinin bir ölçüde de olsa küçümsenmesidir.

Olaylara böylesine sığ bir yöntemle yaklaşanlar açısından, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, "kahramanlar" ve "hainler" tarihidir. İşçi sınıfı birçok görevi üstlenmeye hazırdır, ancak işçi sınıfını engelleyen "hainler" "işçi sınıfını aldatarak" örgütlerin başına geçmiştir.

Engels, *Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim* kitabında şunları yazıyor:

> "Karşıdevrimci başarıların nedenlerini incelediğinizde, size heryerde, şu ya da bu kişinin halka 'ihanet ettiği' biçiminde hazır cevaplar veriliyor. Şartlara göre, bu cevap çok doğru veya yanlış olabilir; ancak bu cevap, hiçbir koşulda hiçbir şey açıklamamakta ve hatta, 'halkın' kendisine bu şekilde ihanet edilmesini nasıl olup da kabullendiğini hiç göstermemektedir." (47)

Bu kitapta yayınlanan makalelerde, "kahramanlar" ve "hainlerin" aranması yerine, önce olanlar saptanmaya ve daha sonra da neyin ni-

çin olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır. İşçi sınıfı tarihine ağırlıkla determinist bir yöntemle bakmanın, sınıfın iç dinamiklerinin kavranabilmesi açısından daha yararlı olacağına inanıyorum.

Sözü edilen işçi sınıfı tarihlerinin tümünde genellikle mavi yakalı işçilerin, daha doğrusu, Türkiye'de İş Yasası kapsamında çalışan mavi ve beyaz yakalı ücretlilerin yaşamı ve mücadelesi anlatılmıştır.

Siyasal iktidarın, çıkardığı kanunlarla belirlediği tanımlara göre işçi sınıfı tarihi yazmanın çok önemli bir hata olduğu inancıyla, "işgüçlerinden başka satacak birşeyleri olmayanlar işçi sınıfını oluşturur" gibi bir tanımla hareket ettim. Bu arada, yayınlanmış işçi sınıfı tarihlerinde çözümlemelerde genellikle kullanılmayan ve ancak Türkiye işçi sınıfı açısından çok önemli olan "işçi aristokrasisi" ve "yapay proletarya" gibi kavramları da değerlendirmeye çalıştım[48].

İşçi Sınıfı Tarihinden Sayfalar adlı bir kitapta yer alması gereken başka birçok konu var. DİSK HAK-İŞ, Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı örgütlülük mirası, 1950 sonrası mülksüzleşme, işçi yatırımları, işçi kooperatifleri ve yardımlaşma sandıkları, 1965-1971 döneminde memur sendikacılığı, çeşitli grevler ve grev-dışı eylemler, vb. hep kaynak topladığım ve bir gün makale ya da kitap olarak yazmayı düşündüğüm konular. Ancak bu kitapta yer alamıyorlar.

Bu makaleler, bir süre önce yayınlanan *Türkiye Sendikacılık Tarihi* broşürümdeki genel yaklaşımla yazıldı ve aynı zamanda bu genel yaklaşımı biçimlendirdi[49].

Dileğim, işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi konusunu ciddiye alanların ve bu konuda araştırma ve yayın yapanların sayısının artması ve özellikle 1946 sonrasına ilişkin birçok belgenin yokolmaktan kurtarılarak saklanmasıdır.

Temmuz 1992
Yıldırım Koç

NOTLAR

(1) *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, TİB Yay., No. 16, Ankara, 1976 (yazarlar belirtilmemişti).

(2) *Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi* (1923-1973) Birlik Yay., Ankara, 1979; *Türk-İş Neden Böyle Nasıl Değişecek*, Alan Yay., İstanbul, 1986; *Temel Sendikal Eğitim*, Kavram Yay., İstanbul, 1991; "Cumhuriyet Döneminde Örgün Endüstriyel Mesleki ve Teknik Orta Eğitim (1923-1981)", *AYKO Eğitim Bilim Derleme*, Eylül 1980. S.27-47; "Türkiye'de Sosyal Demokrasi ve Sendikacılık", *11. Tez*, 4 Kitap, Ekim 1986, s.107-139; "İşçi Hakları ve Sendikacılık", 11. Tez, 5. Kitap, Şubat 1987, s.32-75.

(3) Şişmanov, D., *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Narodna Prosveta, Sofya, 1965. 206 s. Bu kitap daha sonra A.R.Zarakolu tarafından bazı notların eklenmesiyle Türkiye'de de yayınlanmıştır: Şişmanov, Dimıtır, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi. Kısa Tarih (1908-1965)* Belge Yayınları, İstanbul, 1978, 255 s.

(4) Bu kitapların çeşitli baskıları için bkz., Şnurov, A. Rozaliyev, Y., *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları*, Ant Yay., İstanbul, 1970 252.; Snurov, A., *Türkiye Proletaryası*, Yar Yay., İstanbul, 1973, 86 s.; Rozaliev, Y.N., *Türkiye Sanayi Proletaryası*, Yar Yay., İstanbul, 1974, 272 s.; Rozaliyev, Y.N., *Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri*, Belge Yay., İstanbul, 1979, 146 s.,

(5) İngilizce metin: Korniyenko, Radmir Platonovich, *The Labor Movement in Turkey (1918-1963)*, U.S. Department of Commerce, Washington, D.C., 1967, 157 s.

(6) İngilizce metin: *The International Working-Class Movement. Progress Publishers*, Moskova, Cilt 1 (1980); Cılt 2 (1981); Cilt 3 (1983); Cılt 4 (1984).

(7) *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlık Yay., İstanbul, 1979, 251 s.

(8) Üstün, Süleyman - Yaman, Yücel, *Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*, Vardiya Yay., 4 Cılt, İstanbul, 1975.

(9) Kıvılcım, Hıkmet, *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı, (Birinci Kitap). Sayı, Topografya, Kadın ve Çocuk*, İstanbul, 1935; İkinci baskı, Kıvılcımlı, Dr. Hikmet, *1935 Marksizm Bibliyoteği Serisi: I. (Telif ve Tercümeler)*, Çağrı Yay., İstanbul, 1978. s. 49-107.

(10) Erişçi, Lütfü, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi (özet olarak)*, İstanbul, 1951, 31 s.

(11) Sülker, Kemal, *Türkiye'de Sendikacılık*, Sendika Kültürü Serisi No.1, İstanbul, 1955, 288 s.; biraz değiştirilmiş ikinci baskı için bkz. Sülker, Kemal, *Türkiye Sendikacılık Tarihi 1*, Bilim Kitapevi Yay., İstanbul, 1987, 230 s.

(12) Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, Habora Yay., İstanbul, 1969, 314 s.; değiştirilmiş ikinci baskı: Baydar, Oya, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi* (I), Infograph, Frankfurt, 1982, 380 s.

(13) Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 3. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1978.

(14) Işıklı, Alpaslan, *Sendikacılık ve Siyaset*. 1. Baskı, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1972; 2.Baskı, Odak Yay., 1974; 3. Baskı, Birikim Yay., 1979; 4. Baskı: İmge Yay., 1990. Prof. Dr. Alpaslan Işıklı'nın bu çalışması, bu alanda çalışacaklar için temel başvuru kitabıdır. Prof. Dr. Işıklı'nın 1960-1986 dönemi değerlendirmesi için bkz. *Türkiye'de İşçi Hakları*, Yol-İş Yay., Ankara, 1986, s. 139-214.

(15) Prof. Dr. Cahit Talas'ın bu açıdan en önemli kitapları arasında şunlar sayılabilir : *İçtimai İktisat Dersleri*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1955; *İçtimai İktisat* (2. Baskı), A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1961; *Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meseleleri (1920-1960)*, SBF Maliye Ens., Ankara, 1960; *Sosyal Politika*, Ankara, 1967; *Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu, Toplumsal Anlaşma*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1982. Prof. Dr. Cahit Talas'ın tüm kitap, makale ve incelemelerinin listesi için bkz. *Cahit Talas'a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yay., Ankara, 1990, s. 105-113. *Cahit Talas'a Armağan* kitabında ise sosyal politika konusunda çeşitli araştırmacıların yazıları yer almaktadır.

(16) Gülmez, Mesut, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 öncesi)*, TODAİE Yay., Ankara, 1983, 443 s.; *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 öncesi)*, TODAİE Yay., Ankara, 1983, 558 s.

(17) Bkz. Sülker. Kemal, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Gerçek Yay., İstanbul, 1. Baskı. 1968, 140 s.; 2. Baskı, 1973, 247 s.; 3. Baskı, 271 s.; *Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu*. Memet Yay., 1964, 78 s.; *Dünyada ve Bizde Sendikacılık*, Varlık Yay., İstanbul, 1966, s.131-240; *Sendikacılar ve Politika*, May Yay., İstanbul, 1975, 382 s.; *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Gözlem Yay., İstanbul, 1976. 302 s.; *İki Konfederasyon*, Koza Yay., İstanbul, 1976, 159 s. Kemal Sülker'in ayrıca çeşitli sendikalar için yazdığı sendika tarihleri vardır.

(18) *Türkiye'de İşçi Hakları (Osmanlı Döneminden 1986'ya)*, Yol-İş Yay., Ankara, 1986. Bu kitapta 1936'ya kadarki bölüm Doç.Dr.Mesut Gülmez, 1936-1960 dönemi Yıldırım Koç, 1960-1986 dönemi Prof. Dr. Alpaslan Işıklı tarafından hazırlanmıştır.

(19) Fişek, Kurthan, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Doğan Yay., Ankara, 1969, 115 s.

(20) Ağralı, Sedat, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, İstanbul, 1967, 248 s.

(21) Sönmezsoy, Refik. *DİSKOMÜNİZM*, İstanbul, 1978, 287 s.; *Darbe (12 Mart Döneminde Türk İşçi Hareketi)*, İstanbul, 1978, 351 s.; *Türk İşçi Hareketinde Rus Parmağı*, Kervan Kitapçılık, İstanbul, tarihsiz, 319 s.; *Türkiye'de ve Dünyada İşçi Hareketleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1981, 368 s.;

(22) Çıladır, Sina, *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi (1848-1940)*, Yeraltı Maden İş Yay., Ankara, 1977, 215 s.

(23) Güzel, Şehmus, *Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)*, yayınlanmamış doçentlik tezi, Ankara, 1982, 588 s.

(24) Kutal, Gülten, *Türkiye'de İşçi Sendikacılığı (1960-1968)*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay., Ankara, 1982, 164 s.

(25) Ökçün, Gündüz, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler, Yorumlar*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1982, 164 s.

(26) Şanda, Hüseyin Avni, *1908 İşçi Hareketleri*, 2. Baskı, Gözlem Yay.

(27) Tunçay, Mete, *1923 Amele Birliği*, BDS Yay., İstanbul, 1989. 160 s.

(28) Topçuoğlu, İbrahim, *Türkiye'de İlk Sendika Sarıkışla'da 1932*, Öncü Kitapevi, İstanbul, 1975, 78 s.

(29) Etingü, Turgut, *Kömür Havzasında İlk Grev*, Koza Yay, 1976, 156 s.

(30) Baştürk, Abdullah, *Yargı Önünde Savunma*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1986, 495 s.

(31) Işıklar, Fehmi, *DİSK Davasında Savunma*, Gür Yay., İstanbul, 1986, 392 s.

(32) Fişek Kurthan, *Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı grevlerin Kritik Tahlili*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1969, 205 s.

(33) Roy, Delwin Adams, *The Zonguldak Strike: A Case Study of Industrial Conflict in Turkey*, yayınlanmamış doktora tezi, Purdue University, 1968, 544 s.

(34) Arınır, Turgan - Öztürk, Sırrı, *İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Hazi-*

ran Olayları, Nedenleri, Davalar, Belgeler, Anılar, Yorumlar, Sorun Yay., İstanbul, 1976, 532 s.

(35) Sülker, Kemal, *Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün*, Yazko Yay., İstanbul, 1980, 156 s.; 2.baskı: *Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün, 15-16 Haziran*, V Yay., Ankara, 1987, 135 s.

(36) Nesin, Aziz, *Büyük Grev*, İstanbul, 1978, 385 s.

(37) Özkan, Sevgi - Özkan Abdullah, *Türkiye İşçi Sınıfı 1976 Yıllığı*, Gözlem Yay., İstanbul, 1977, 384 s.

(38) Dosdoğru Sabire - Dosdoğru, Hulusi, *Sağlık Açısından Maden İşçilerimizin Dünü, Bugünü*, BDS Yay., İstanbul, 1990, 61 s.

(39) Pala, Hüseyin, *Türk Sendikacılık Hareketi İçinde TÜMTES'in 20 Yılı*, TÜMTİS Yay., İstanbul, 1970, 688 s.

(40) Karahasan, Ömer, *Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası*, Z.M.İş Yay., Ankara, 1978, 700 s.

(41) Ak, Lütfü, *Şişe Cam'da Otuz Yıl*, İstanbul, 1975, 231 s.

(42) Asutay, Burhanettin, *Türkiye Bir Amerika Olabilir*, İzmir, 1961, 156 s.

(43) Nuhoğlu, Hamdi, *Amerika Notları*, 1965, 12 s.

(44) Demir, İsmet, *Grev ve Direnişler Üzerinde Anılar - Deneyler, İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit, 1962-1975*, İstanbul, 1980, 191 s.

(45) Bkz. Koç, Yıldırım, *"Türkiye'de İşçilere, İşçi Hareketine ve İşçi Sendikalarına İlişkin Kitap ve Broşürler (1960-1980)"*, I. Bölüm, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2, 1981, s.577-646; II. Bölüm, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3-4, 1981, s. 795-872; Koç, Yıldırım, "Sources on the Laborers in Turkey in Foreing Languages", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 1982, S.99-128.

(46) Türkiye'de 1980 öncesindeki veri kaynaklarına ilişkin olarak bkz. Koç, Yıldırım, "Türkiye'de Çalışma Yaşamına İlişkin Veriler, Veri Kaynakları ve Özellikleri" *ODTÜ Gelmişme Dergisi*, Cilt 9. Sayı 2, 1982, s.213-278

(47) Engels, F., "Revolution and Counter-Revolution in Germany", *Selected Works*, Cilt 1, Moskova, 1973, s. 301

(48) Bkz. Koç, Y., "Memurlar Hangi Sınıftan" "İşçi Aristokrasisi ve Türkiye" *İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları*, Ataol Yay., İstanbul, 1991

(49) Koç, Y., *Türiye Sendikacılık Tarihi*, Bilar Yay., Ankara, 1992 Bu metin, *Temel Sendikal Eğitim* kitabındaki bazı bölümlerin biraz genişletilmiş biçimidir (1. Baskı: Amaç Yay., İstanbul, 1990; 2 Baskı: Kavram Yay., İstanbul, 1991).

KAPIKULLARI HANGİ SINIFTANDI?*

TÜRKİYE işçi sınıfı tarihini yazma çabalarında görülen genel eğilim, başlangıç noktası olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda özel kesimde veya kamu kesiminde askeriye dışında sanayi işletmesi aramaktır. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın öncesinde de işçi sınıfı vardı. Türkiye işçi sınıfı tarihi yazma çabaları, günümüze doğrudan fazla bir miras bırakmış olmasa bile, bu dönemleri de kapsamalıdır.

İşçi, dar bir tanımla, mülksüzleşmiş, özgür, ücretli ve üretken emeğin sahibidir. Daha geniş bir tanımda ise, mülksüzleşmiş özgür ücretlinin doğrudan veya dolaylı olarak maddi ürün üretimine katılma koşulu aranmaz. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi feodal yapısı içinde tarım, inşaat ve madencilik sektörlerinde bu nitelikte emeğe rastlıyoruz. Bazı durumlarda, feodal sömürüye maruz bir üretici ile ücretli özgür emek yanyana çalışabiliyor. Bazan bir maden ocağında üretim belirli yükümlülüklerden muaf tutulma karşılığında bir köy halkı tarafından yerine getirilirken, bir süre sonra ücretli özgür emek kullanımına geçilebiliyor. İnşaatlarda özgür inşaat ustalarıyla acemi oğlanları birlikte üretim yapabiliyor.

Bu sektörlerde ücretli emek istihdamı, bu işçilerin çalışma ve yaşama koşulları, feodal sömürüye maruz üreticilerle ilişkileri ve düzene karşı tepkileri, Türkiye işçi sınıfı tarihi içinde mutlaka incelenmesi gereken bir konudur.

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı III, Eylül 1989.

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfının doğuşu ve gelişimi incelendiğinde, bugün için durumu daha tartışılması gereken bir kesim de, sürekli orduyu oluşturan kapıkulu ocakları mensuplarının önemli bir bölümüdür. Kapıkulu ocakları ortaya çıkışlarından işlevlerini yitirişleri ve yok oluşlarına kadar önemli değişim yaşarlar. Bu ocakların mensupları genellikle mülksüzleşmiş özgür ücretlilerdir. Bu ücretlilerin bir bölümü aynı zamanda maddi ürün üretiminde doğrudan veya dolaylı olarak yer alırlar. Bir bölümü ise savaşır veya başka hizmetleri yerine getirir. Bu insanlar, feodal sömürünün ve askeri yayılma ve elkoymanın birer aracı durumundadır: ancak kendi işverenleri olan feodal devletle kapitalist topluma özgü bir ilişki içindedirler. Bu özgün durum da ayrıca incelenmeye değer.

Kapıkullarının Genel Durumu

Kapıkulları, merkezi feodalin düzenli ve sürekli ordusunu ve bu orduya destek sisteminin bir bölümünü oluşturuyordu. Kapıkulları önceleri esirlerden, daha sonra ağırlıkla devşirmelerden oluştu. Daha sonraları ise "her çeşit insan" (esnaf, mülksüzleşmiş reaya, ırgat) da kabul edildi. Eski esirler ve devşirmeler Ocağa geçince özgürleştiler. Suç işleyenlere verilen cezalardan birinin ocaktan çıkarılma oluşu, emeğin özgürleşmesinin göstergelerinden biridir.

Kapıkullarının bir bölümü barut, silah, top, top arabası, gülle, bina, vb. yapımında çalışıyordu. Bir bölümü ise odun getirme, top taşıma gibi çeşitli hizmetlerde istihdam ediliyordu. Çoğunluk ise savaşıyordu.

İmparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde kapıkullarının önemli bölümünün ana gelir kaynağı, devletten aldıkları ücretti. Dönemin koşullarına göre oldukça yüksek olan bu ücret, yevmiye ve çeşitli ikramiyelerle ("bahşişler"le) birlikte değerlendirilmelidir. Ancak, kapıkulları için en önemli hak, bir gün tımara geçip, feodal sömürü içinde ara tabaka olarak doğrudan yer almaktı. Kapıkullarının bazı kesimleri ise bir dönem ücretliliğin yanı sıra aynı anda tımar sahibiydi veya vergi toplamada devlete aracılık ederek feodal sömürüden pay alırlardı ve hatta köle sahibiydiler. Diğer bir deyişle, kapıkullarının sınıfsal konumu son derece karmaşıktı.

Bu işleyiş, imparatorluğun zayıflama döneminde bozuldu. Avru-

pa'da gelişen kapitalizmin güçlendirdiği düşman orduları karşısında yenilgiler yaşandı. Günün koşullarına göre kendini yenileyemeyen merkeziyetçi feodal sömürü sistemi çözülmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri yayılma ve elkoyma ile merkeziyetçi feodal sömürünün ayrılmaz bütünlüğü, bu süreci hızlandırdı.

Bu koşullarda kapıkulu ocakları mensuplarının davranışlarında yeni bir aşamaya geçildi. Sınıf değiştirme olanağının ortadan kalkması ve ücretlerle birlikte itibarın da düşmesiyle, ücretlilik ağır bastı. Toplu yaşamın ve ölümle karşılaşmanın yarattığı birliktelik ruhuyla, kesimsel çıkarlar için eylemler yapıldı. Kapıkulu ocakları mensuplarının önemli bir bölümünü Türkiye işçi sınıfının öncüleri arasında saymamızı düşündüren, bu dönemdeki tavırları ve eylemleridir.

Bu dönemde kapıkulu ocaklarına çok sayıda mülksüzleşmiş reaya ve ırgatın alınması da davranış ve tepkilerde ücretliliğin ağır basmasında etkili oldu. Devlet tarafından kontrollu bir enflasyonla (akçe tağşişi) ücretlerin düşürülmesi, direnişlere neden olurken ikramiye ve zam alabilmek amacıyla padişah değiştiren ayaklanmalara varan eylemlere yol açtı.

Üçüncü dönemin ana özelliği ise, üretim, hizmet ve askerlik alanlarında çağdaş dünyanın gerisinde kalarak işlevlerini yitiren kapıkullarının önemli bir bölümünün lumpenleşmesi, zorbalığın ve haraççılığın yaygınlaşmasıydı. Subaylar ve üst düzey bürokratlar ise hazineyi soyma çabası içindeydi. Geçmiş dönemlerde yeniçerileşen esnaf ve esnaflaşan yeniçeriler bu karmaşıklığı daha da artırdı. Dağılma ve çürüme belirleyiciydi. Fakat güçlü bir örgütlülük ve direniş geleneğine sahip olan bu kesimler ancak büyük bir katliamla yok edilebildiler.

Kapıkulu ocaklarının çoğuna insan sağlayan birim, acemi ocağıydı. Bu ocakta yetiştirilenler, gereksinime ve kişilerin özelliklerine göre Yeniçeri Ocağı, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacıları Ocağı, Humbaracı Ocağı, Lağımcı Ocağı'na gider veya kapıkulu süvarisi olurdu.

Acemi Oğlanlar ve Acemi Ocağı

Acemi oğlanları iki kaynaktan sağlanırdı: Savaşta elde edilen erkek askerler arasından veya Osmanlı ülkesindeki hıristiyan çocuklar arasından.

Savaşta alınan erkek esirlerin bir bölümü, herbiri 300 akçeden devlete satılırdı. "Pencik oğlanı" denilen bu kişiler, önceleri günde 1 akçe yevmiye ile Acemi Ocağına alınırlardı. Daha sonraları ise küçük bir bedel karşılığında Anadolu'da çiftçilere satıldılar. Bu işte bir süre çalışıp, dili ve dini öğrendikten sonra, Acemi Ocağı'na gönderildiler.

Önceleri yalnızca Avrupa'daki Osmanlı topraklarındaki, daha sonra ise tüm ülkedeki hıristiyan ailelerden devşirilen çocuklar acemi oğlanı olarak yetiştirildi. Onyedinci yüzyılın başlarına kadar, devşirilen çocukların bir bölümü saraya ayrılır, geri kalanı 3-8 yıl Türk çiftçilerinin yanında hizmet ederdi. Çiftçilikte geçirilen bu süre, yeniçeri olup bir süre sonra tımar sahipliğine geçtiklerinde, işlerine yarayacak bilgileri edinmelerini de sağlardı. Daha sonra da, gereksinime göre, Acemi Ocağı'na geçerlerdi. Çiftçilerin yanında çalışma uygulaması bir süreç içinde kalktı.

Onaltıncı yüzyılın sonlarından itibaren her nitelikte insan, "ağa çırağı" adıyla ocağa alındı.

Onyedinci yüzyıldan itibaren acemi oğlanların "özgür" insanlar olduğu söylenebilir. Onsekizinci yüzyıldan itibaren de Acemi Ocağı'nın çoğunluğunu Türkler ve diğer müslümanlar oluşturuyordu. Diğer ocaklara geçmek için Acemi Ocağı'nda geçirilmesi gereken süre de 6 ay ile 1 yıl arasına indi.

Acemi oğlanları, kamu imalathanelerinde, kamu gemilerinde, odun ambarlarında, Tophane'de, kamu fırınlarında, su yollarında, bahçelerde, hasta odalarında ve bazı bölgelerde sultan hanımların hizmetinde çalışırlardı. Bunlar dışında en önemli çalışma alanı inşaat sektörüydü. Saray, cami, çeşme, köprü, hastane, medrese ve diğer kamu binalarının inşaatında ve taş taşımada acemi oğlanları yaygın bir biçimde çalıştırılırlardı.

Acemi oğlanların yevmiyeleri önceleri 1 - 2,5 akçe iken, onsekizinci yüzyılın ilk yarısında en yüksek yevmiyeler 7,5 akçeye kadar yükseldi. Ücretler üç ayda bir ödenirdi. 1 akçe yevmiye alan acemi oğlanlarına ayrıca her aya 5 akçe pabuç parası verilirdi. Acemi oğlanlarına yılda iki kat elbise, iki adet gömlek verilirdi. Onsekizinci yüzyıl sonlarında bazı yerlerde bunların bedeli nakden ödenmeye başlandı. Acemi oğlanları koğuşlarda yatarlar, yemeklerini kendi ücretlerinden

karşılarlardı. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren evlenebilmeye başladılar. Sayıları ise 9-12 bin dolaylarındaydı.

Acemi oğlanları, kendileri sıra beklerken, Yeniçeri Ocağı'na dışarıdan adam alınmasına (geleceklerinin tehlikeye girmesine) tepki gösterdiler. Örneğin 1649 yılında Yeniçeri Ocağı'na dışarıdan adam alınınca, acemi oğlanları, "Odabaşılar onar kuruşa bakkal ve hamalı yeniçeri ettiler; biz bunca zamandır hizmetteyiz, yolumuzca Yeniçeri Ocağı'na geçelim diye; acemi oğlanlığı bırakıp hamallık edip onar kuruş sağlayalım ve odabaşılara verip, Yeniçeri Ocağı'na geçelim" dediler ve bu tepki üzerine yeniçeri olabildiler.(1)

Yeniçeriler ve Yeniçeri Ocağı

Yeniçeriler ilk önceleri kısa bir eğitimden geçirilen esirlerden oluştu. Daha sonraları, alman esirler Türk çiftçilerinin hizmetine verildi ve arkasından Yeniçeri Ocağı'na alındı. Son olarak da, çiftçilerin yanında kalan esirler önce Acemi Ocağı'na alındı ve oradan Yeniçeri Ocağı'na geçmeye başladı. Bir süre sonra da, esirlerin yerine devşirmeler çiftçilerin yanında çalıştıktan sonra Acemi Ocağı yoluyla Yeniçeri Ocağı'na geçtiler.

Acemi Ocağı'na girişteki denetim bozulunca, bir çok kişi çok kısa bir acemi oğlanlığı süresinden sonra yeniçeri olmaya başladı. Bazı kimselerse Acemi Ocağı aşamasını da atlayarak Yeniçeri Ocağı'na girdi. Onyedinci yüzyılın ikinci yarısından sonra Yeniçeri Ocağı'na girişteki düzen tümüyle bozuldu.

İ.H. Uzunçarşılı'nın yararlandığı Kitab-ı Müstetab isimli bir kaynakta, eskiden kapıkulluğunun zorlukları anlatıldıktan sonra, şöyle denilmektedir:

> "Dirlik için belâ ve zahmet çekmeğe ihtiyaç kalmayup şimdiki hal, olur olmaz reaya bir çift öküzünü satup akçe kuvvetiyle kimi sipahi ve kimi yeniçeri olup istedikleri dirliğe ve mansıba geçer olmuşlardır." (2)

Sistemin çözülme dönemlerinde Yeniçeri Ocağı'na dellaller aracılığıyla adam toplandı. Örneğin, Avusturya seferi uzun sürünce, 1598 yılında bu yola başvuruldu. 1649 yılında ise bir sipahinin isyanını bastırmak için İstanbul'da üç gün Yeniçeri Ocağı'na adam kaydedildi. Bu dönemlerde İstanbul dışında Anadolu ve Rumeli'de de serdengeçti bayrakları açılarak, Yeniçeri Ocağı'na asker alındı.

Ocağa çok sayıda yeni asker alınırken, devlet hiyerarşisi içinde üst düzeylerde olanların yakınları da kaydedildi; ancak bunlar askerlik görevini yerine getirmeden aylık almaya başladılar. Bu eşitsizlik de yeniçerilerin tepkisini çekti.

Bu dönemde esnafın yeniçerileşmesi ve yeniçerilerin esnaflaşması da yaşandı. Bir çok esnaf, yeniçerilere tanınan vergi muafiyetinden yararlanmak amacıyla, rüşvet vererek, "aylık almayan yeniçeri" (ulûfesiz yeniçeri) oldu. Diğer taraftan, evlenip de aylıkları yetmeyen yeniçerilere esnaflık yapma izni verildi.

Yeniçerilerin onaltıncı yüzyılın ilk yarısındaki sayıları 12 bin dolayındaydı. 1609 yılında 38 bin, 1660 yılında 54 bin oldular. 1687 yılında 70 bine ulaştılar. Yeniçeriler 1804 yılında 64 bin kişiydiler. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılırken defterlerde 100 bin dolayında ismin kayıtlı olduğu tahmin edilmektedir.(3)

Yeniçerilerin yaklaşık 125 binlik bir grubunu ise "gönüllü yeniçeriler" oluşturuyordu. Bunlar, yeniçeriliğin itibarından yararlanmak amacıyla yeniçeri serdarına bir hediye vererek deftere kaydolurlardı. Savaş döneminde ise yeniçerilerin ulûfe defterine maaşlı olarak geçerlerdi.

Yeniçerilerin ana işi savaşmaktı. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın bazı imalathanelerinde yeniçeriler çalışırdı. Etmeydanında bir baruthane vardı. Ayrıca Ağa Kapusundaki imalathanelerde çizmeci, çadırcı, sarraç, gazzaz (ibrişim bükümcü ve ipekçi), ekmekçi, aşçı, doğramacı, kuyumcu ve berber ustaları ve çırakları bulunurdu.

İlk dönemlerde Yeniçeri Ocağına yeni katılan yeniçerilerin yevmiyesi 2 akçeydi. En yüksek nefer yevmiyesi ise 5 akçeydi. Onyedinci yüzyılın başlarında yeni yeniçerilerin yevmiyesi 3 akçe oldu. En yüksek nefer yevmiyesi 12 akçe olmuştu. Yevmiyelerin yükselmesinin nedenlerinden biri akçe tağşişiydi.

Yeniçerilerin yevmiyeleri şu yollardan arttırılırdı:

(a) Yeni padişah tahta çıkınca verilen zam (cülus terakkisi)

(b) Savaşlarda olağanüstü hizmet nedeniyle verilen "fazla yevmiye"

(c) Yeniçeri Odasının takdiriyle verilen zam

(d) Oda mensuplarından birinin ölmesi üzerine, onun yevmiyesinin

7 akçenin üzerindeki bölümünün bölüştürülmesiyle gelen zam

(e) Hükümdarın kendiliğinden veya yeniçeri ağasının başvurusu üzerine verdiği zam.

Yeniçeriler arasından ayrılan serdengeçtilerin yevmiyeleri daha yüksek, terfi olanakları daha fazlaydı.

Çocuk sahibi olan yeniçerilerin her doğan çocuğu için yevmiyelerine bir akçe zam yapılırdı; ancak bu yeniçeriler terfi haklarını kaybederlerdi.

Her yeniçeriye her yıl 4,5 metre kumaş ve astar, gömleklik bez, tülbent ve dikiş parası verilirdi.

Yeniçeriler yemeklerinden kendileri sorumluydu. Her hafta belirli bir para toplanır ve bu parayla satın alman malzemeyle yemek yapılırdı. Odaların kandil yağı, odun, ekmek ve Ramazan giderleri de yeniçerilerce karşılanırdı.

Yeniçeriler sefere gittiklerinde de ikişer altın yiyecek parası öderlerdi. Yeniçerilerin çoğu savaşta devletin verdiği tüfeği değil, daha iyi olan kendi tüfeklerini kullanırlardı.

Tahta geçen yeni hükümdar, kapıkulu askerlerine cülus bahşişi verirdi. Padişahın, askerlerin duyacağı bir biçimde, "kullarımın bahşiş ve terakkileri makbulümdür, verilsin" demesi adetti. Yavuz Sultan Selim dönemine kadar cülus bahşişi değişiklik gösterdi. Yavuz, yeniçeriler için cülus bahşişini 3 bin akçe olarak belirledi. Ayrıca yeniçerilerin yevmiyelerine 2 akçe zam yapıldı.

Cülus bahşişi, yeniçerilerin yaklaşık bir yıllık ücretleri toplamı kadar bir ikramiyeydi. Bu nedenle yeniçeriler cülus bahşişi konusunda son derece duyarlıydılar. Cülus bahşişinin eksik ödenmesi ayaklanmalara yol açardı.

Padişahlar cüluslarından sonra ilk kez sefere çıkarken kapıkulu askerlerine biner akçe verirlerdi. Savaşların başarılı geçmesi durumunda ayrıca bahşiş verildiği de olmuştur. Yavuz Sultan Selim ise sefer akçesine ek olarak kapıkulu süvarisine 2 akçe, yeniçerilere 1 akçe yevmiye zammı yapmıştı.

Neferlikten emekliye ayrılan (mütekaid) yeniçerilere ilk dönemlerde acemi oğlanlara verilen yevmiye verilirdi. Onaltıncı yüzyılın ikinci

yarısında bu miktar 3 akçe idi. Daha sonraki dönemlerde bu miktar asgari 4, azami 8 akçeye çıktı. Bu paranın kaynağı öncelikle istikrarlı değildi. II. selim zamanında yeniçerilere her yıl kumaş da verilmeye başlandı. Yeniçerilerin yetim çocuklarına da üç ayda bir 65 akçe verilirdi.

İmparatorluğun güçlü dönemlerinde yeniçerilerin çalışma ve yaşama koşulları, özellikle günün koşullarına göre oldukça iyiydi. Bu konuda İ. H. Uzunçarşılı şunları söylüyor:

"Bir yeniçeri, hizmet etmek şartiyle, istikbal hakkında hiçbir endişeye kapılmaz; çünkü ölünceye kadar yiyeceği ve giyeceği temin edilmiştir; ücreti zaman zaman artırılır, ihtiyarladığı zaman sıkıntı çekmeyecek bir tekaüt maaşına nail olur, isterse iki kat maaşla kalelerden birinde muhafızlık eder, istemezse kışlasında oturur; evli olup ölürse çocuğuna büyüyünceye kadar yetim maaşı verilir ve sonra da ocağa alınırdı; azasından birinden mahrum kalan bir yeniçeri, rütbesi ne olursa olsun, iki kat ücret alırdı."(4)

İmparatorluğun merkezi feodal sömürüye ve askeri yayılma ve elkoymaya dayalı sisteminin iyi işlediği dönemlerde, yeniçerinin en büyük hakkı, belirli bir hizmet süresinden sonra ve özellikle savaşlarda başarı gösterince, tımarlı sipahi olmak, feodal sömürü içinde ara tabaka olarak doğrudan yer almaktı. Yeniçerilere, genel olarak yıllık geliri 9 bin akçe olan tımarlar verilirdi. Ancak, diğer kapıkulları sınıfları için 16 bin akçe ile tımara çıkmak da mümkündü.

Ancak imparatorluğun gerileme dönemine girmesiyle birlikte bu durum değişti. Devşirme sisteminin kalkması, yeni toprakların fethinin durmasıyla verilebilecek toprağın iyice azalması ve tımar sisteminin çözülmesi, yeniçerilerin sınıf değiştirme, ücretlilikten sömürüde doğrudan yer almaya geçme olanağını ortadan kaldırdı.

Yeniçeriler arasında, yaşamı ve ölüm tehlikesini paylaşmaktan kaynaklanan güçlü bir dayanışma vardı. Bu dayanışma sınıf bilinci düzeyinde değildi. Ancak meslek bilincinden söz edilebilir.

Yeniçeri odası mensupları arasındaki ilişkiler dostluğa dayanırdı. Odaya en son katılan yeniçeri, odanın bazı ortak hizmetlerini yapar, kendisinden yemek parası alınmazdı.

Yeniçeri ocağında her bölüğün bir yardım sandığı vardı. Her üç ayda bir ücretler verildiğinde yeniçerilerden belirli bir para kesilerek

bu sandığa konurdu. Yeniçeri aylıklarının yetmediği durumlarda bu sandıktaki para kullanılırdı. Ölen yeniçerinin sandıktaki parası da varislerine verilirdi.

Sakatlanan yeniçerilere oda sandığından para verilir, ayrıca yeniçeriler arasından para toplanırdı. Esir düşen yeniçerilerin serbest bırakılmaları için gereken parayı da yeniçeriler kendi aralarından toplarlardı.

Bu dayanışma en güçlü biçimiyle ayaklanmalarda görülmüştür. Bir grup yeniçeri ayaklandığında, diğer bir grup yeniçerinin bu ayaklanmayı bastırmada kullanılması mümkün olmamıştır. Yeniçeriler isyancı arkadaşlarına silah atmamışlar, genellikle de ayaklanmalara katılmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi feodal sömürü ve askeri yayılma ve elkoyma sistemi aksamaya başlayınca, bunun sonuçlarını öncelikle ve en yakından kapıkulları yaşadı.

Yeniçerilerin bir taraftan ücretleri (devletin kontrolündeki bir enflasyonla) düşürülürken, diğer taraftan tımara geçme (sınıf değiştirme) umutları söndü. Bu ise yeniçerilerin davranışlarının radikalleşmesine yol açtı.

Yeniçerilerin ücretleri Üçüncü Murat zamanında düşürülmeye başlandı. Deniz savaşları ile İran ve Avusturya seferleri nedeniyle devletin giderleri artınca, devlet bir akçeyi dört beş parçaya ayırarak ücret ödemeye başladı. "Hurda akçe" veya "çürük akçe" denilen bu paralarla eskisi gibi alışveriş yapamayan yeniçeriler tepki göstermeye başladılar. İ.H. Uzunçarşılı'nın yaptığı bir hesaba göre, onaltıncı yüzyılda on akçe yevmiyeli bir yeniçerinin durumu, ondokuzuncu yüzyılın başlarında altmış akçe yevmiyeli bir yeniçerinin durumundan daha iyiydi.(5)

Diğer taraftan, sınıf değiştirme olanağı ve umudu sona erdi. Üçüncü Murat'ın ölümünden sonra çıkan bir direnişte yeniçeriler vezir-i azama bu sıkıntılarını şöyle dile getiriyorlardı:

"Yeniçeriler söz söylerken söyliyenlerin tanınmaması için fener ve mumları söndürerek söze başladılar ve evvelki padişahların serhatlerde askerin dirliklerini, zeamet ve tımarlarını serhat bekleyen ve yararlık gösteren yoldaşlara verip mahlullerini ocaktan ayırmadıklarını, oğul ve akrabalarını mahrum etmediklerini, kanunu bozmadıklarını ve şimdi ise ekâbir kapısın-

daki hizmetkârlar adına berat verildiğini, eski kanun ve usullerinin bozulduğunu söyleyip, bağrışıp sefer için ağa kapusuna tuğ diktirmediler."(6)

Yeniçerilerin itibarlarının ve ücretlerinin düşmesi, Yeniçeri Ocağı'nın çözülme ve çürüme sürecini hızlandırdı.

Yeniçeriler, kontrollu enflasyonla gerçek ücretlerinin düşürülmesi karşısında bir taraftan radikalleşir ve toplu eylemlere tepki gösterirken, diğer taraftan bireysel çıkış çabaları gündeme geldi. Bireysel arayışlar içinde, bazı yeniçeriler aylıklarını önceden sarraflara kırdırmaya, esamelerini (maaş varakalarını) satmaya başladılar. 1739 yılında da buna resmen izin verildi. Bir kısım yeniçeri ise esnaflaştı, hamallığa-ırgatlığa başladı veya kabadayılığa-haraççılığa başvurdu. Bir bölümü ise ölen yeniçerilerin esamelerine sahip çıkıp, gelirini artırma yolunu seçti.

Esamelerin alınıp satılmasından ve ölenlerin aylıklarının alınmaya devam edilmesinden asıl yararlananlar sarraflar ve yeniçeri subayları oldu. Örneğin, yeniçeri ağası iken 1778 yılında sadrazam olan Kalafat Mehmet Paşa'nın elinde günde 12.700 akçe ücret getiren esame bulunmuştur.

Böylece bir çürüme süreci başladı. Devlet, akçenin içindeki değerli maden miktarını azaltarak, sürekli bir enflasyonla ücretleri düşürdü. Akçe iyice değer yitirince, para ve kuruş çıkarıldı. Yeniçeriler toplu eylemler ve bireysel arayışlarla tepki gösterdiler. Bu arada subaylar ve üst düzey kamu görevlileri büyük vurgunlar vurdu. Adına aylık ödenen yeniçeri sayısı sürekli artarken, yaşayan ve savaşa giden yeniçeri sayısı sürekli düştü. Örneğin, III. Mehmet döneminde kayıtlarda 40 bini aşkın yeniçeri gözükürken ve bunların 20 bininin sefere gitmesi gerekirken, ancak 7-8 bin yeniçeri sefere gitmiş, fakat 20 bin kişi üzerinden aylık alınmıştı. Devlet, savaşacak insan bulmak için yeni yeniçeri aldıkça, içinde bulunduğu batağa daha çok battı. Ayrıca, Ocakta hizmet edip himaye görmemiş olan yeniçerilerin yevmiyeleri 7-8 akçe iken, sefere gitmeyerek himaye edilenlerin daha yüksek yevmiye almaları da tepki yarattı. Savaş teknolojisinin değişmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürü sisteminin sarsılması ve subayların yağmalamaları da ordunun savaş gücünü hemen hemen yok etti. Yeniçeriler, yaşadıkları yoksullaşmaya ve itibarsızlaşmaya tepki olarak, çağdaş sa-

vaş teknolojisini ve askeri disiplini reddettiler. "Tâlimden murad gâvur tâlimi midir?" dediler. Böylece tarihsel olarak çağdışı bir konuma düştüler. İmparatorluğun dağılma sürecinde artık toplu eylemler de yeniçerilerin ücretlerinin satın alma gücünde bir artış sağlayamayınca, bireysel çıkış arayışları ağır basmaya başladı. Çürüme yaygınlaştı. Ücretli yeniçeriler lumpenleştiler.

Yeniçerilerin iç örgütlülüğü, çıkarlarına yönelik saldırılar karşısında toplu tepki gösterebilmelerine olanak tanıyordu. Merkezde alternatif bir silahlı gücün olmaması da işi kolaylaştırıyordu.

Yeniçeriler, tepkilerini ifade ederken, önce çorba kaplarını ayaklarıyla devirirlerdi. Daha sonra ise, kutsal kabul edilen yemek kazanları kaldırılır, ayaklanma olurdu.

En yaygın ayaklanma nedeni, devletin, ücretleri enflasyonla (akçe tağşişi ile) düşürmesiydi. Padişah değiştikçe alınan ikramiye de ayaklanmaları teşvik etmiştir.

Yeniçerilerin bilinen ilk başkaldırısı 1444 yılındadır. Akçenin ayarı düşürülünce, yeniçeriler Edirne'de ayaklandılar. Yevmiyelerine yarımşar akçe zam yapılmasına karşın ayaklanma sürdü. Padişahın değişmesiyle sorun çözümlendi.

Yeniçeriler, siyasal iktidar için süren mücadelede de taraf oldular. Politika sahnesine çekildiler. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine, Cem'i padişah yapmak isteyen vezir-i azam yeniçeriler tarafından öldürüldü. Böylece yeniçerilerin desteklediği Beyazıd'ın padişahlığı sağlandı. Hakim sınıflar veya hakim sınıf içinde çeşitli kesimler arasındaki çelişkiler yeniçerileri politika sahnesine silahlı ayaklanmayla çekti. Yeniçerilerin ayaklanma geleneğinin yerleşmesinde, hakim sınıflar içi çelişkiler önemli bir rol oynadı.

II. Selim, padişah olunca İstanbul'a dönmekte olan ordudaki yeniçerilere ikişer bin akçe verdi. Yeniçeriler üçer bin akçe istediler. Farkın İstanbul'da dağıtılacağına söz verildi. Ordu, İstanbul'a dönünce, Padişah II. Selim'i saraya sokmadı. Padişah'ın bahşiş ve terakkilerin (zamların) verileceğini söylemesi ve üçer bin akçenin ödenmesi üzerine ayaklanma önlendi.

IV. Murat'ın cülusunda bahşiş verilmeyince Yeniçeriler ayaklandılar. Saraydaki altın eşyadan para yapılıp dağıtılarak ayaklanma önlenebildi.

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında ise, süren uzun seferler nedeniyle ücretlerin dört yıl ödenemediği bir dönem yaşandı.

Yeniçeriler, kendi ekonomik sorunları giderek artarken, çağdışı kalmış yapılarını değiştirmeye yönelik girişimlerin uygulanmaya çalışılmasına karşı çıktılar ve 1826 yılında tekrar ayaklandılar. "Biz bu tarzda talim etmeyüz, eski usulümüz, destiye kurşun atmak ve keçeye kılınç çalmaktır" dediler. Ancak, artık çağdışı yağmanın olanaksızlığını ve artan sakıncalarını gören ve çağdaş ilişkiler çerçevesinde yağmaya geçmekte olan hakim sınıfların bütünlüğü, yeniçerilerin düzensizliklerine bir son vermek istiyordu. Kapıkullarının etkili diğer ocaklarını ve bazı yeniçeri subaylarını da yanlarına alarak, Sancağı-Şerif'i çıkarıp, yeniçeri ayaklanmasını kanla bastırdılar. Daha sonraki aylarda da İstanbul dışındaki yeniçeriler dağıtıldı ve öldürüldü. Bu arada, yeniçerilerin bağlantılı oldukları Bektaşi tekkeleri de kapatıldı. Kalan yeniçerilerin İstanbul'da düzenlemek istedikleri bir ayaklanma önceden bastırıldı. Tosya'da 1830 yılında sağ kalmış yeniçerilerin çıkardıkları bir isyan bir ay sonra kontrol altna alındı. Kastamonu'daki bir yeniçeri isyanı da başarısız kaldı.

Bütün bu olaylar sırasında 6 bin yeniçeri öldürüldü, 20 bin yeniçeri sürgüne gönderildi.

Cebeci Ocağı ve Cebeciler

Cebeciler önceleri acemi oğlanlarından adam alırken, daha sonraları cebecilerin çocukları ve yabancıların da ocağa alınmasına izin verildi. Cebecilerin sayısı 1566 yılında 789 iken, 1687 yılında 3500'e çıktı. 1702 yılında ise 2462 cebeci vardı.

Cebeciler, yeniçerilere ait silahları tedarik, muhafaza ve tamir ederler, savaş alanına kadar götürüp yeniçerilere dağıtırlardı. Ocağa "şagird" (çırak) olarak alınır, daha sonra usta olurlardı. Silah tedariki çerçevesinde silah yapımı ve barut ıslahı da vardı. Cebeci Ocağı imalathanelerinde üretilen silah ve diğer malzemenin bazıları bazan asker olmayan üreticilere yaptırılırdı. Cebecilerin üretimde çalışan kesimleri, mülksüzleşmiş ücretliler olmalarının ötesinde, emeklerini maddi bir ürünün üretiminde değerlendiren üreticilerdi. Buna göre de, dar bir tanıma göre bile, Osmanlı işçi sınıfındandılar.

Cebeci esameleri de yeniçerilerinkiler gibi alınıp satılırdı.

Cebeciler genellikle yeniçerilerle birlikte tavır takındılar. Yeniçeri ayaklanmalarına katıldılar. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ile birlikte Cebeci Ocağı da kaldırıldı.

Topçu Ocağı ve Topçular

Topçu Ocağı'nın insan ihtiyacını önceleri Acemi Ocağı karşılardı. Daha sonraları topçuların çocuklarının (kuloğlu) ocağa alınmasına başlandı. Topçu Ocağı mensuplarının sayısı 1574 yılında 1099 iken, 1609 yılında 1552'ye çıktı. 1687 yılında ise 4949 topçu vardı. Topçu Ocağı'nın bir bölümü top ve gülle döker, bir bölümü savaşlarda top kullanırdı.

Top dökümhanelerinin en büyüğü İstanbul'da Tophane'deydi. Ayrıca zaman zaman Budin, Belgrad, Baç, İşkodra, Gülanber ve Pravişte tophanelerinde de top dökülürdü. Bazı madenlerde ise, İstanbul'daki tophaneden gönderilen dökümcülerce top mermisi dökülürdü.

Tophanede çalışanların tek geçim kaynağı aldıkları ücretlerdi. Maddi ürün ürettikleri de hatırlanırsa, bu üreticilerin (dar bir tanımla bile) işçi sınıfından oldukları söylenebilir.

Top kullananlar ise topçu sınavından geçer ve böylece dirlik sahibi olurdu.

Onsekizinci yüzyılın sonlarında topçu ocağı ıslah edildi. Diğer topçuların yanı sıra "sür'at topçuları" birimi oluşturuldu. Bu birim çağdaş teknolojileri kullandı; ücretler göreli olarak yüksekti ve askeri disipline uyulurdu. Yeniçerilerin 1826 yılındaki ayaklanmasında Topçu Ocağı Yeniçeri Ocağı'nın karşısında yer aldı ve yeniçerilerin yenilgiye uğratılmasında belirleyici bir rol oynadı.

Top Arabacıları Ocağı

Top Arabacıları Ocağı'na önceleri yalnızca Acemi Ocağı'ndan adam alınırdı. Daha sonraları ocak arabacılarının çocukları ve diğer kişiler de istihdam edilmeye başlandı. Ocak arabacılarının sayısı 1686 yılında 3442'ye, 1817 yılında ise süvari ve piyade olarak toplam 4149'a çıktı.

Top arabaları, marangoz, nalbant, saraç ve diğer mesleklerden ustalar tarafından top arabacıları imalathanelerinde üretilirdi. Top arabacıları arabaları yaparlar ve sonra bunların bir bölümü arabalarla birlikte sefere giderlerdi. Top arabası üretiminde çalışanlar, dar tanımla bile işçi sınıfındandı.

Humbaracı Ocağı ve Lağımcı Ocağı

Humbaracılar, maddi ürün üretiminde bulunmakla birlikte aylıklı değildiler; tımar sahibiydiler. Humbaracılar kalelerde kalırdı ve tımarları da kalelerin yakınında olurdu. 300 dolayındaki tımarlı humbaracıdan sonra, 300 dolayında da aylıklı humbaracı alındı. Çocuk bırakmadan ölen tımarlı humbaracıların yerine de aylıklı humbaracılar istihdam edildi. Aylıklı humbaracılar teknolojik gelişmeye ayak uydurdular ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesinde görev aldılar.

Lağımcılar, kaleleri yıkmak için lağım yapan ve atan kişilerdi. Çoğunluğunun geçim kaynağı, sahip oldukları tımarları ve zeametleriydi. Lağımcılar teknolojik gelişmeye uyum gösterdiler. Yeniçeri Ocağı'nın yok edilişinde de topçular ve humbaracılarla birlikte tavır aldılar.

Kapıkulu Süvarileri

Kapıkulu süvarileri, kapıkullarının en itibarlı kesimiydi. Yeniçerilerden başarılı olanlar kapıkulu süvarisi yapılırdı. Süvarilerin çocukları da süvari olabilirdi. Daha sonraları ise Ocağa yabancılar da alındı. Kapıkulu süvarilerinin ücretleri, diğer kapıkullarınınkinden daha yüksekti.

Kapıkulu süvarilerinin sayısı 1453 yılında 8 bindi. 1568 yılında 11 bini aştı. 1609 yılında 21 bin iken, iniş çıkışlarla 26 bine yükseldi. 1711 yılındaki bir kayda göre 14 bin, 1713 yılında ise 22 bin süvari vardı.

Kapıkulu süvarilerinin bir dönem önemli bir ücret dışı gelirleri vardı. Süvariler devlet adına vergi tahsil ederler ve "gulâmiye" adıyla bir komisyon alırlardı.

Kapıkulu süvarilerinin köleleri de vardı ve süvariler savaşa yevmi-

yelerinin yüksekliğine göre belirli sayıda köle veya diğer hizmet neferleriyle katılırlardı.

Kapıkulu süvarilerinin yevmiyeleri göreli olarak yüksekti, ancak onlar da enflasyondan (akçe tağşişinden) etkilendiler. Aylık belgelerinin satılması ve ölenler adına aylık alınmaya devam edilmesi süvariler arasında da yaygınlaştı.

Kapıkulu süvarileri gelişen savaş teknolojisi karşısında işlevlerini, tüm önem ve itibarlarını yitirdiler. Yeniçerilerin yaşadığı süreci biraz daha geç olarak süvariler yaşadı.

Kapıkulu süvarilerinin bilinen ilk ayaklanması, akçe tağşişine tepki olarak 1588 yılında oldu. İstekleri yerine getirildi. 1595 yılında ise ücretlerini tam olarak alamayınca ayaklandılar, fakat yeniçeriler bu ayaklanmayı bastırmada kullanıldı. Yeniçeriler, kapıkulu süvarilerinin başka isyanlarını da bastırdılar. Daha sonraları ise kapıkulu süvarileri ve yeniçeriler ortak isyanlar örgütlediler.

Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesinden sonra, kapıkulu süvariliği de kaldırıldı.

Sonuç

Kapıkullarının konumu ve sorunları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamı boyunca önemli değişiklikler geçirdi. Bir dönem ise kapıkullarının bir bölümü (ürünleri piyasaya sürülmese bile) maddi ürün üretiminde doğrudan yer alan ücretliler olarak, daha büyük bir bölümü ise mülksüzleşmiş özgür ücretliler biçiminde, nesnel olarak Osmanlı işçi sınıfının bir parçasını oluşturdular. Bu dönemdeki diğer işçilerle ortak bir mücadele veya mücadele çabası bilinmektedir. Mesleksel kısa vadeli çıkarların ön planda olmasına karşın, iç örgütlülükleri ve mücadele yöntem ve gelenekleri özel bir ilgiyi gerektirecek kadar ilginçtir. Bu konuda resmi tarih sorgulanmadan, farklı bir anlayışla konu yeniden incelenmeden ve tartışılmadan, işçi sınıfı tarihinin ilginç bir sayfası boş kalacağa benzemektedir.

NOTLAR

(1) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları (I): Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1984, s. 487.

(2) Uzunçarşılı, İ.H., a.g.e., Cilt I, s. 480

(3) Uzunçarşılı, İ.H., a.g.e., Cilt I, s. 613-620

(4) Uzunçarşılı, İ.H., a.g.e., Cilt I, s. 287

(5) Uzunçarşılı, İ.H., a.g.e., Cilt I, s. 476

(6) Uzunçarşılı, İ.H., a.g.e., Cilt I, s. 485

KAYNAKLAR

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları (I): Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, Ankara, 1984

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti teşkilatından Kapıkulu Ocakları (II): Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımcı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, Ankara, 1984.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MÜLKSÜZLEŞME VE İŞÇİ SINIFININ OLUŞUMU*

Giriş

Osmanlı işçi sınıfı üzerindeki çalışmalar henüz çok yetersizdir. Arşivlerde orjinal Osmanlı belgeleri üzerinde araştırma yapanların ilgisi bu alana kayıncaya kadar, farklı amaçlarla yapılmış araştırmalardaki sınırlı bilgilerle yetinme zorunluluğu vardır. Fakat bu kaynaklar bile işçi sınıfı tarihçilerince yeterince kullanılmamıştır. Oya Sencer'in ilk baskısı 1969 yılında yayınlanan *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı* çalışması bu alanda ciddi ilk araştırmadır ve, ne yazık ki Cumhuriyet dönemi için benzer nitelikte araştırmalar henüz yapılmamıştır.

Geniş bir tanımla, işçi, mülksüzleşmiş özgür ücretlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan üreticilerin özgürleşmesi, mülksüzleşmesi ve ücretlileşmesi birbirinden ayrılabilen ve içiçe geçen karmaşık bir süreçtir. Daha dar bir tanıma göre ise, özgür mülksüzleşmiş ücretlinin "üretken faaliyette" bulunması da öngörülür. Bu ise soruna daha da karmaşık bir nitelik kazandırır.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal, ekonomik ve toplumsal tarihiyle ilgili olarak farklı amaçlarla yapılmış araştırmalardan yararlanarak, mülksüzleşme sürecini ve işçi sınıfının oluşumuna etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle de işçilerin sayısı, dağılı-

* *Toplum Ve Ekonomi*, Sayı 1, Mart 1991

mı, çalışma ve yaşama koşulları ve mücadeleleri gibi konulara değinilmeyecektir. Osmanlı işçi sınıfının oluşumunun ve ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeler karşısındaki tepkilerin kavranabilmesi, öncelikle doğrudan üreticilerin mülksüzleşmesinin incelenmesiyle mümkündür.

Yükseliş Döneminde İşgücünün Emilmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın sonlarına kadar mülksüzleşmiş üretici kitlesinin ana kaynağını kırsal kesimdeki üreticiler oluşturdu. 19. ve 20. yüzyıllarda ise dış göçler ve kentlerdeki küçük üreticiliğin tasfiyesi göreli olarak önem kazandı. Ancak bu son dönemde mülksüzleşme karşıtı eğilimlerin ağırlığı arttı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş döneminde son derece uyumlu işleyen bir sömürü mekanizması vardı. Merkezi feodaller, doğrudan üreticilerin ürettiği ürünün bir bölümüne doğrudan vergiler, bir bölümüne ise asker beslenmesi aracılığıyla el koyuyordu. Merkezi feodallerin uzantısı dirlik sahipleri ise bu sömürü çarkının bağlantı kayışlarını oluşturuyor ve fazla güçlenmelerine olanak tanımıyordu. Merkezi feodallerin el koyduğu değer ise İmparatorluğun sürekli genişlemeye dayalı politikasının gerekli kıldığı harcamaları karşılıyordu. Bu sayede dış talan olanakları yaratılıyordu.

Sürekli genişleme, kırsal kesimde ortaya çıkabilen işgücü fazlası için geçim olanakları yaratıyordu[1]. Güçlü merkezi feodaller, dış talanı olanaklı kılan ve sistemin işleyişinin sürekliliğini sağlayan Osmanlı üreticilerinin sömürüsünü tahammül edilebilir bir düzeyde tutmada son derece duyarlı ve başarılıydılar. Sürekli genişleme siyaseti, merkezdeki feodalleri her açıdan güçlü kılıyordu. Böylece reaya üzerindeki sömürü istikrarlı bir biçimde sürerken, yöresel düzeyde alternatif (ekonomik ve siyasal) güç odaklarının oluşması da önleniyordu.

Mülksüzleşme ve İşgücü Fazlası

Çeşitli nedenlerle, askeri genişlemenin aksaması ve daha sonra durmasıyla birlikte, bu işleyiş bozulmaya başladı. Toprak kayıpları, ağırlaşan savaş giderleri ve ödenmeye başlanan savaş tazminatları ile birlikte, yükseliş döneminin çarkı bozuldu. Doğrudan üreticilerin

mülksüzleşmesi, tarımda toprak toplulaşması ve zayıflayan merkezi feodallere alternatif güç odaklarının oluşması gündeme geldi.

Bu süreçte dikkat edilmesi gereken nokta, bu işleyişi bozan ve doğrudan üreticilerin mülksüzleşmesine yol açan ana etmenin, askeri genişlemenin ve böylece dış talan olanağının sona ermiş olmasıdır. Ülkede gelişen kapitalist ilişkiler eski yapıyı zorlamamıştır. Doğrudan üreticilerin üretim araçlarından koparılması, ülkede kapitalizmin gelişmesinin bir sonucu olmadığından, mülksüzleşmiş kitleler kapitalizmin daha da gelişmesine katkıda bulunamamıştır. Ağırlıkla dış dinamiklere bağlı olarak 16. ve 17. yüzyıllarda kırsal kesimde gerçekleşen mülksüzleşme sürecinin benzeri 19. yüzyılda kentlerde yaşanmıştır. Esnaf-sanatkârın ağırlıkla dış dinamiklere bağlı tasfiyesi de ülke içinde kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesinin sonucu olmamış ve ülkenin kapitalist yoldan sanayileşmesine katkıda bulunmamıştır.

Mustafa Akdağ, genişlemenin durma sürecinin doğrudan üreticiler açısından etkilerini şöyle anlatıyor:

> "Kanuni Süleyman tahta geçtiği sırada da sefer masraflarına ve öteki yıldalık ihtiyaçlara para bulmak olanaksızlaştığından, kaynağı köylünün tarım üretimine dayanan vergi gelirlerini durmadan artırma zorunluğu, özellikle hizmet akçelerini doğrudan doğruya köylüden kendileri alan dirlik biçimi ödemeli memur sınıfın raiyyetlerini (dirliklerini oluşturan köylerinin halkını) soyma kertesine çıkarmaları; çiftçi halkın tarımından karın doyurmasını pek zora vardırmış, bunun bir tepkisi olarak çiftçi halktan çoğu ya boycak ya da ailece köyünü bırakıp, şuraya buraya dağılma eğilimine kapılmıştı. Önceleri padişahın Garip Yiğitler diye tatlı bir dille seferlere çağırdığı bu insanların sayısı artık XVI. yüzyılın ortalarına doğru ordunun ihtiyacından çok aşkın halde idi."(2)

Genişleme durunca ve reaya üzerindeki baskı ve sömürü bir parça artınca, işgücü fazlası önceleri bir süre çeşitli biçimlerde emildi. İşgücü fazlasının bir bölümü levent oldu, merkezi feodallere veya merkezi feodallerin gücü göreli olarak azaldıkça etkinliği artma eğilimi gösteren yöresel güçlere "kapılandı." Bir bölümü şehirlere göçerek medrese öğrencisi (suhte); bir bölümü, oluşan çiftliklerde yarıcı-ortakçı veya tarım işçisi oldu. Bir bölümü ise eşkiyalığa başladı.

Celali İsyanları ve Mülksüzleşme

Askeri başarısızlıklar artınca, Osmanlı merkezi feodallerinin sömürü çarkı bozuldu. Merkezi feodallerin ana gelir kaynağı olan dış talan sona erip, giderler olağanüstü bir hızda artınca, merkezi feodaller zayıfladı ve doğrudan vergiler aracılığıyla doğrudan üreticilere yüklendi. Yöresel feodaller, yaratılan değer içinde kendilerine bırakılan paya göz diken ve bu arada zayıflamış olan merkezi feodallere karşı güçlenmeye ve tavır almaya başladılar. Yöresel feodaller, mülksüzleşmiş üreticilerden derledikleri askeri güçlere dayanarak, reaya üzerinde sömürüyü tahammül sınırının ötesine zorlayarak ve şiddet kullanarak, büyük servetlerin ve mülklerin oluşmasına yol açtılar. Hakim sınıflar içinde yeni güç dengelerine uyan yeni bölüşüm ilişkilerinin yaratılması süreci, doğrudan üreticilerin mülksüzleşmesini hızlandırdı.

Reaya üzerindeki baskının artışını Mustafa Akdağ şöyle anlatıyor:

"Gerek hazinenin, gerekse dirlik sahiplerinin çektikleri para darlığı etkisiyle, vergi alma usullerini kanun ve geleneğe bakmadan bozup durmalarının, reayayı kaldırabileceğinden fazla ödeme zorunluğunda bırakması...."(3)

Ekonomik baskının artması, tefecilik aracılığıyla sömürüyü yoğunlaştırdı ve mülksüzleşmeyi hızlandırdı:

"Ulufeliler (yeniçeri, acemioğlanı, sipahi, silahtar ve ötekileri), Cihet sahipleri (kadı, müderris, naip, vakıflardan hisseleri olan mürtezika) ve ellerinde nakit para toplamış kişiler, köylünün parasız kalmasından faizcilik yolunda faydalanarak, tefecilik (ribahurluk) yapmaya başlamışlar, böylece, çiftçi, boyunca borca batmak zorunda kalmıştı." (4)

Bu sürece koşut olarak, fiilen özel mülkiyette ve Osmanlı dirlik sistemi dışında büyük mülkler (çiftlikler) oluşmaya başladı:

"Para darlığı köy halkını bu kadar boğunca, onu köyünden bezdirecek başka bir ekonomik olay, Osmanlı mirî toprak düzeni ile çelişmesine rağmen, reayanın topraklarını yok pahasına ele geçiren askerilerin ve yerlüden kudretlü olanların geniş ölçüde çiftlikler kurmaları olmuştur... Zaman zaman gelen açlık ve sürekli olan para darlığı sayesinde, çiftlikleri olan toprak meraklısı kişiler, perişan köylüden toprağının tasarruf hakkını bir kaç batman una, ya da 100-200 akçeye kolayca alabilmekteydiler. Gerek Fetret ve gerek Büyük

Kaçgunluk devirlerinde, köyler bütün güvensiz ve her türlü saldırıya açık yerler olmalarına rağmen, gene de fakir halk kaçarken, tarlalarını yok pahasına alıp çiftliğine katan insanları bol bol bulmuştur."(5)

Tahıl üretiminin yapıldığı çiftliklerde ortakçılık-yarıcılık ilişkisi hakimdi. Ancak yolların yetersizliği nedeniyle tarım ürünlerinin taşınmasının zorluğuna karşılık, hayvancılıkta böyle bir sorun yoktu. Bu ve başka nedenlerle, kurulan çiftliklerde hayvancılık yaygınlaştı ve İngiltere'deki "enclosure" sürecini anımsatan bir mülksüzleşme yaşandı:

"Çiftliklerden bahsederken, bu yeni zirai ekonomide daha ziyade hayvan beslemeye ehemmiyet verildiğini, tarlalarını satan köylülerin levend olarak köyden ayrıldıklarını söylemiştik. Bunun tabii neticesi olarak, pek çok arazi, yavaş yavaş, mera haline geliyordu. III. Murad devrinin sonlarına yaklaşırken, vezirler, kadılar, müderrisler, kapukulları, çavuşlar, müteferrikalar, hülasa köylerde çiftlik, daha doğrusu, geniş topraklar peyda eden resmi hüviyetli pek çok kimseler sürülerle koyun beslemeyi adet etmişlerdi. Çünkü ne kadar içerlerde olursa olsun, hayvanları çabucak ve masrafsız olarak limanlara indirmek mümkün olduğundan, hububat ekimine nazaran, bu daha kârlı idi... Bu yüzden yalnız meralar genişlemekle kalmıyor, ekilen tarlalar da sürülerden hasar görüyordu."(6)

Merkezi feodallerin gücünün azalması ve yeni güç ve bölüşüm dengelerinin yaratılmaya çalışılması süreçleri, ülkede "nizamı bozdu." Celali isyanları yaygınlaştı. Doğrudan üreticiler, yoğunlaşan düzenli sömürünün ötesinde yoğun bir iç talanla karşı karşıya kaldılar. Bu durumda mülksüzleşme süreci hızlandı. Birçok bölgede köy halkının üçte ikisi köyü terketti.

"Köylü halkın, yerlerini tamamıyla boş bırakarak, hatta bazan hayvanlarını ve mallarını bile götürmeden kaçmaları o kadar umumidir ki, Türkiye'nin bundan sonraki tarihi inkişafında, başlıca hadiselerden biri olarak karşımıza çıkan bu meselenin son derece önemli bir tedkik mevzuu halinde ele alınması zaruridir."

"Nüfusun üçte ikisi gitmiş ve ancak birisi kalmıştı. Kadılara bu meseleyi tahkik emirleri veriliyor ve avarız hanesi ona göre düşülüyordu. Nihayet, hakikaten nüfusun üçte ikisinin göçmüş oldukları neticesine varan Hükümet, bütün Anadolu'da avarız hanelerini üçte bire indirmeye razı oldu."(7)

Köylerini ve topraklarını terekedenlerin bir bölümü, kimsenin ken-

disine ulaşamayacağı yörelerin ilkel koşullarını seçerek, tahammül edilmez boyutlara ulaşan sömürü çarkının dışına çıktı. Sömürünün olmadığı daha düşük verimli toprakları seçti. Bir bölümü başka yörelere kaçtı. Önemli sayıda mülksüzleşmiş üretici ise kentlere göç etti:

"1567 sıralarında istanbul'un nüfusu göze çarpacak kadar artmış bulunuyordu."

"Bu şekilde, gerek devlet çarkından, gerek öteki özel iş alanlarından, doğruca köy topluluğunun omuzlarına kaydırılan iktisadi darlık, çiftçiye ziraat hayatını zehir ettiğinden itibaren, çiftbozanlık denen olay, köylerden kasaba ve şehirlere doğru, yıldan yıla artan bir insan akını yarattı. İstanbul, Bursa, Edirne, Ankara gibi kalabalık çevrelerde, bu yüzden bekâr odaları, gurbet taifesini sığdıramaz oluyordu."(8)

Mülksüzleşme ve Kapitalizmin Gelişmesi

Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan üreticilerin üretim araçlarından koparılması ülke içinde gelişen kapitalizmin bir sonucu olmuş olsaydı, bu mülksüzleşmiş üretici kitleleri ücretli işçiye dönüşür ve kapitalizmin bir sıçrama yapmasına olanak sağlayabilirdi.

Bu mülksüzleşme süreci kapitalistleşmenin ürünü olmadığı gibi, tarım dışı sektörlerde kapitalistleşmeye de yol açmadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerdeki üreticiler devletin sıkı bir denetimi ve yönlendiriciliği altındaki loncalarda örgütlenmişlerdi. Merkezi feodallerin ülke çapındaki güç kaybı, loncalar üzerindeki denetimin daha da artmasına neden oldu. Lonca kuralları sıkı sıkıya uygulandı. Loncalarda örgütlü üreticilerin kendi aralarında farklılaşmasına ve küçük üreticilerin kapitalistleşmesine izin verilmedi. Kırsal kesimde mülksüzleşmenin yaşandığı dönemde loncalar üzerindeki katı denetim, kapitalizmin gelişmesini önleyen önemli etmenler arasındaydı.

Kentlere göç edenlerin bir bölümü, sayıları giderek artan medrese öğrencisi kitlesini oluşturdu. Suhteler -potansiyel işsizler olarak- Osmanlı İmparatorluğu için önemli sorunlar yarattılar.(9)

Çiftini çubuğunu terkedenlerin önemli bir bölümü levent oldu:

"Levendler ise, doğrudan doğruya köyü terkeden delikanlılardan ibaretti. Tarlalarını ve mallarını satmak mecburiyetinde kalan ve bu suretle geçim zaruretlerine düşen erkekler, tek başlarına yerlerinden ayrılarak, levendlik hayatına atılmakta idiler. Levendlerin müracaat ettikleri işyerleri şunlardı:

Bunlar, Ümeraya 'kapu halkı' olarak yazılıyordu. Hakikaten, çiftbozan reaya için en mühim sığınak, bu ümera kapusu idi. Devlet de, Budin, Bağdat, Erzurum vesair sahalardaki pek çok hudut kalelerine bu levendlerden pek çoklarını azap, yeniçeri, gönüllü yazarak yollamakta idi. Bunlara 5 akçeden aşağı ulufe verilmiyordu. Fakat, köylerini terk edenler o kadar çok idi ki, hepsinin buralarda yerleşmelerine imkan yoktu. Bursa, İstanbul, Edirne şehirleri ve bütün mıntıkalar, levendlerin en çok toplandıkları yerlerdi."[10]

Mülksüzleşen üreticilerden önemli bir bölümü kentlerde düzensiz veya sürekliliği olmayan işlerle uğraştı, lumpen proletaryayı oluşturdu. Üretim alanında kapitalizmin gelişmemiş olması, mülksüzleşen üreticilerin proleterleşmelerini önledi.

Mülksüzleşme ve İşgücü Fazlası

16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında hakim sınıflar içi çatışmalarda merkezi feodaller ağır bastı. Böylece 1599-1609 döneminde yaratılan çiftlikler ortadan kaldırıldı. Daha önce kurulan çiftliklere dokunulmadı. Celali isyanları sırasında da birçok çiftlik tahrip edildi.[11]

Değişen koşullar karşısında merkezi feodaller, kırsal kesimde doğrudan üreticilerin yarattığı değerin bir bölümüne el koymada kullandıkları yöntemi değiştirdiler. Reayanın çeşitli adlardaki vergiler aracılığıyla aktaracağı değerin toplanması iltizama verildi. Bu yöntem, reayanın tahammül düzeyinin ötesinde bir biçimde soyulmasına ve mültezimlerin elinde büyük servetler birikmesine yol açtı, ama merkezi feodallerin artan sorunlarını çözebilecek bir kaynak sağlayamadı. İltizamı sürekli kılan malikane sistemi de bu açıdan başarılı olamadı.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar tarım teknolojisinde önemli bir değişiklik yaşanmadı. Toprakların fiili mülkiyetinin belirli kişilerin elinde yoğunlaşması devam etti, ancak bu nitelikteki büyük mülklerde ücretli işçilik yerine ortakçılık ilişkisi ağır basıyordu. Diğer bir deyişle, mülksüzleşen doğrudan üreticilerin tümü tarım proletaryasına dönüşmüyordu.[12] Kırsal kesimde tarıma açılabilecek toprakların varlığı da mülksüzleşme doğrultusundaki baskıları hafifletiyordu. Ancak, gelişen kapitalizmin sonucu olarak değil de, değişen koşullar nedeniyle yoğunlaşan iç sömürü, mülksüzleşmeyi sürdürdü. Reayanın çift bozanlığı devam etti.

Devlet, mülksüzleşmiş ve işsiz üreticinin yarattığı ve yaratacağı sorunları çok iyi bildiğinden, 1567 yılında İstanbul'a gelip yerleşme

yasağı koydu.[13] 1710'lardan başlayarak da, kentlere göçün önlenmesi için her yıl ferman çıkardı.[14] Ancak bütün bu çabalara karşın kırsal kesimde mülksüzleşme süreci devam etti. Mülksüzleşerek kentlere göç eden üreticiler proleterleşemedi, lumpenproleterleşti. Kentsel bölgelerde işsizleri veya geçici işlerde çalışan kesimleri oluşturan mülksüzleşmiş üreticiler, yeniçerilerin ayaklanmalarında onlara önemli bir destek sağlıyordu.[15] Ahmet Tabakoğlu, 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın ilk yarısındaki durumu şöyle aktarıyor:

"Sonraki yıllarda şehirelere akın yoğunluk kazandı. Özellikle Lale devrinden itibaren darlık yüzünden bir çok kimse vergiden kurtulmak için ziraatı terkederek başka iş tutmak gayesiyle şehirlere, akın etmekteydiler."

"Bunların çoğu, esnaf teşekküllerinin sosyo-ekonomik düzenin bir parçası olan tekelci gelenekleri nedeniyle, sürekli bir işten yoksun kalmış huzursuz bir kitle olmuştu. Bir bölümü mahalle aralarında seyyar satıcılıkla geçiniyorlardı. İstanbul'un imkanları bu kadar nüfusu besleyecek durumdan artık çıkmıştı. Özellikle bu kentte oluşan marjinal kesim günübirlik işlerde çalışmakta, kanundışı işlerle geçimlerini sağlamayı denemekte, hatta kır kesiminde öteden beri tanık olunan -bir geçim kaynağı olarak- eşkiyalığı kente taşımaktadır."[16]

Niyazı Berkes'de 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan bu durumu şöyle anlatıyor:

"Kasabalara kaçabilenler içinde bir yeniçeri tezkiresi uydurabilenler yeniçeri olarak ufak bir geçim sağlarlar; bir taraftan da hamallık, tellaklık, börekçilik, çörekçilik, kasaplık gibi işler yaparlardı... Taşradan hamal, kayıkçı ve böyle işler için gelen Lazlar, Kürtler, Arnavutlar ve Türkler (yani Anadolulu rençber reaya), tehlikeli unsurlar olacaklarından, içeriye sokulmamaya, ya da sokulanları geldikleri yerlere göndermeye çalışıyorlardı.

19. yüzyılda "şehirlere akan nüfus, bu merkezlerde yeni bir sanayi uygarlığının işçi sınıfını meydana getirmekten ziyade, ayaksatıcısı, bekçi, kapıcı, hamal, hizmetçi ve dilenci yığınlarını oluturuyordu."[17]

18. ve 19. yüzyıllarda artan ordu mevcutları ve savaşlardaki kayıplar da işgücü fazlasının önemli bir bölümünü emdi.

Osmanlı yöneticileri kentlerdeki işgücü fazlasının daha da artmasını önlemek, tarımsal üretimi ve özellikle de ihraç edilebilecek tarım ürünlerini artırmak amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında bazı girişimlerde bulundular.

1858 yılında kabul edilen Arazi Kanunu, topraklar üzerinde bireysel mülkiyet hakkını tanıdı ve büyük çiftliklerin oluşumuna bazı engeller getirdi.[18]

Yabancı Sermaye ve Mülksüzleşme

Kırsal kesimde küçük üreticilerin mülksüzleşmenin ötesinde proleterleşmelerine yol açabilecek önemli bir gelişme, yabancı sermayedarların ücretli işçi istihdam eden büyük çiftlikler kurma eğilimiydi.

Osmanlı İmparatorluğu, yabancı uyrukluların kırsal kesimde mülk sahibi olmasına ancak 1860'lı yıllarda izin verdi. 1858 tarihli Arazi Kanunu'ndan sonra çıkarılan bir yasa ile, arazi mülkiyeti konusunda Osmanlı vatandaşlarına tanınmış olan haklar yabancılara da tanındı. Yabancılar bu yasadan önce de çeşitli aracılar sayesinde veya aynı zamanda Osmanlı vatandaşlığına da geçerek arazi sahibi olabiliyorlardı. Ancak bu yasadan sonra özellikle İngiliz sermayedarları öncelikle Ege bölgesinde çiftlikler kurmaya başladılar.

"1868 yılında İzmir yakınlarında tarıma elverişli bütün toprakların en az üçte birinin İngilizler'in tapulu malı haline geldiği"[19] bildiriliyordu. 1878 yılında ise İzmir dolaylarındaki tarıma elverişli toprakların tümü 41 İngiliz tüccarının eline geçmişti.[20] İngilizlerin bazı işletmelerinde ortakçılık sürdü: fakat ana eğilim ücretli işçi istihdamı doğrultusundaydı.[21]

Ancak çeşitli etmenlere bağlı olarak, tarımdaki üreticilerin yabancı sermaye tarafından mülksüzleştirilmeleri ve onun da ötesinde proleterleştirilmeleri süreci kesintiye uğradı.

Ömer Lütfi Barkan, ilk kez 1940 yılında yayınlanan bir yazısında bu gelişmeyi şöyle değerlendiriyor:

> "Memlekette Garp kapitalizminin mümessili sıfatıyla zenginleşen ve parayı elinde tutan Rum ve Ermeni sarrafların, para ekonomisinin kâfi derecede inkişaf etmemiş olduğu bir memlekette, bu silahı devlet maliyesinde ve iltizamlarda olduğu gibi, toprak alışverişi sahasında da kayıtsız ve şartsız bir şekilde kullanmak hürriyetlerine nail olmaları affedilmez gafletlerimizden ve katlandığımız hazin mecburiyetlerden birini teşkil etmektedir. Ve bu suretle iktisaden farklı bir vaziyette olmanın temin ettiği bir silahı kullanmak isteyen Hıristiyan tebaamızla onların hamileri olan ecnebi sermaye ve siyaset adamları, bizden bu nevi müsaadeleri modernleşmemiz na-

mına fakat sinsi bir ısrar fikir-i takıple istediler. Ve başka devirlerde başka ekonomik şartlar altında bir kısım imtiyazlı dünya milletleri hesabına tecrübe edilmiş olan bir nizam, Türkiye'ye de teşmil etmiş olmak için üzerimizde maddi ve manevi tazyik icra ettiler. Çok şükür ki, az bir zaman zarfında Türkiye'nin en büyük servet ve kuvvet membaı olan bugünkü müstakil küçük çiftçi kütlesini proletaryalaştıracak bir şekilde bu kuvvetlerin işlerini tamamlamalarına siyasi bir takım hercümerçler mani oldu ve Türkiye'de dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan ve din, ırk ve sınıf farklarıyla zehirlenecek olan bir toprak esaretinin önüne geçilmiş oldu. Aksi takdirde, her şeyin bizi kenarına sürüklemiş olduğu bu uçuruma düşmemiz mukadder bulunuyordu."(22)

Köleler

Osmanlı İmparatorluğu'nda mülksüzleşmiş ücretliler, yarı-mülksüzleşmiş ücretliler, mülksüzleşmemiş ücretliler ve hatta ücretli köleler aynı dönemde birarada bulunabiliyor ve hatta aynı işyerinde birarada çalışabiliyordu. Bu da ortak sınıf davranışlarının gelişimi önünde önemli bir engel oluşturuyordu.

Savaşlarda ele geçirilen esirlerden bir bölümü kırsal kesime yerleştiriliyor ve bir süre sonra serfleşiyordu. "Ortakçı kullar" denilen bu tabaka, toplam köylü kitlesi içinde azınlıktaydı ve 16. yüzyıldan itibaren kayboldu.(23)

Büyük çiftliklerde köle çalıştırılması yaygındı. Halil İnalcık bu konuda şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Osmanlı-öncesi Yakın Doğu'da olduğu gibi Osmanlı sisteminde de karakteristik olarak büyük mülkler köle emeği istihdam etti ve yöresel pazarlar veya kentler için hayvancılıkla veya piyasaya dönük üretimle uğraştı."(24)

1864 yılında 30 bine yakın Afrikalı kölenin İstanbul dolaylarında tarlalarda çalıştırıldığı ileri sürülüyordu. 1869-1876 döneminde ise Batı Anadolu'da tarlalarda çalıştırılmak üzere 13 500 köle satılmıştı.(25)

İnşaatlarda da köle çalıştırılabiliyordu. 16. yüzyılda Süleymaniye Camii ve İmareti inşaatında 5 yıl 7,5 aylık sürede serbest işçiler 1,5 milyon işgünü, acemi oğlanlar 1,1 milyon işgünü ve köleler de 148 bin işgünü çalışmışlardı.(26) Kölelerin hakettiği ücret ise köle sahiplerine veriliyordu.(27) Madenler de köle çalıştırılırdı. Farklı sınıflara mensup üreticilerin aynı işyerinde birarada bulunmasının güzel örnek-

lerinden birini de bazı madenler oluşturmaktadır. Yücel Özkaya, Küre madeninde özellikle esirlerin çalıştırıldığını belirtiyor[28] ve 18. yüzyılda madenlerde çalışanları şöyle anlatıyor:

"Osmanlı İmparatorluğu'nda madenler, devlet hazinesi tarafından görevlendirilen, ya da dirlik sahibi olan veya rüsum-u örfiye ve tekâlif-i şer'iye ve avarız-ı divaniyeden muaf tutulan zümreler ve esirler aracılığı ile ücret verilmeden işletildiği gibi, ücretle tutulan işçiler ve reaya aracılığıyla ya da cevherin belirli miktarını belli ücretle imal ettirmek suretiyle işlenirdi."[29]

İmalat sanayiinde de köle istihdamı söz konusuydu. "Bursa'nın bir sanayi merkezi olarak yükseliş çağında" özellikle dokumacılığın çeşitli dallarında "sayısız köle işçi çalışıyordu."[30]

Kölelerin üretim süreci içindeki önemi 19. yüzyıl boyunca giderek azaldı ve genellikle ev hizmetleriyle sınırlı kaldı. Kölelik hukuken ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kaldırılabildi.[31]

"İşçiler" ve Mülksüzleşme

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfı tarihi konusunda araştırma yapıldığında, işyerlerinde çalıştığı bildirilen "işçi"leri hemen işçi sınıfı içine katmamak gerekir. Bu insanların önemli bir bölümü henüz mülksüzleşmemiş üreticilerdir. Bu nedenle de davranışları mülksüzleşmiş üreticilerden farklıdır. Toplam işçi sayısı içinde mülksüzleşmemiş üreticilerin oranı ancak orijinal belgeler üzerinde yapılacak yeni araştırmalarla belirlenebilecektir.

Bu konuda çeşitli işkollarından örnekler vermek yararlı olacaktır.

19. yüzyılda Adana yöresinde pamuk tarımında çalışan işçi sayısı 100 bin dolayındaydı.[32] Bu şekilde çalışan pamuk işçilerine "tutma" deniliyordu. Fakat bu insanlar genellikle mülksüzleşmemiş üreticilerdi, işçi sınıfının kıyısındaki yarı-proleter unsurlardı. "Kış tutmaları, emeklerine karşılık toprak sahibinden bir mevsim için altı batman kadar pamuk tohumu alırlardı."[33]

1913 yılında yapılan bir sayıma göre, kırsal kesimdeki ailelerin yüzde 87'si az ve orta büyüklükte toprağa sahipti. Topraksız köylü ailelerinin oranı ise yalnızca yüzde 8 idi. [34]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve durgunluk dönemlerinde

madenlerde çalışanlar genellikle bu çalışmaları karşılığında belirli vergilerden muaf tutulan küçük üretici köylülerdi. Askere gitmesi gereken kişilerin bu statüyle madenlerde çalıştırılma uygulaması da vardı.[35]

Belirli dönemlerde maden ocaklarında asker çalıştırıldı. Örneğin, Ereğli Havzasında 1851-1854 döneminde bazı kömür ocakları istihdam askerlerince işletildi. [36]

Daha sonraki dönemlerde madenlerde mülksüzleşmiş ücretliler de ağırlık kazandı. Fakat yeterli sayıda işçi bulunamadığından, angarya yoluyla çalışacak insan sağlandı. 1863 ve 1869 yıllarında kabul edilen nizamnamelerle angaryaya son verildi. Ancak ücret karşılığı çalışma yükümlülüğü belirli dönemlerde belirli kesimler için sürdü.

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında maden işçilerinin önemli bir bölümü tam anlamıyla mülksüzleşmemiş köylülerdi. Sina Çıladır, Ereğli Havzasında bu dönemdeki işçileri "köylü-işçi" terimi ile anlatmaktadır. [37] Yabancı sermaye döneminde Ereğli "Kömür Havzasında çalışan işçi, devamlı işçi değildi. Aslında köylü köydeki borcunu ödemek amacıyla buraya iş aramaya geliyordu."[38]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve duraklama dönemlerinde inşaat ustalarının özel bir konumu vardı. Bu insanlar mülksüzleşmiş ücretlilerdi. Basit aletlerini ustalıkla kullanırlar ve "yalnızca işgüçlerini satarlardı." Cami, saray, kale gibi büyük ve uzun süreli inşaatlarda yüzlerce ve hatta birlerce işçi birarada çalışır ve yaşardı. Fakat bu insanların özgürlüğü konusunda merkezi feodallerin koyduğu önemli kısıtlamalar vardı. Ömer Lütfi Barkan inşaat ustalarının devletle ilişkisini şöyle anlatıyor:

> "Osmanlı İmparatorluğu'nda inşaat ustaları devlete yahut devlet büyüklerine ait binalarda çalışmak üzere devlet teşkilat ve kuvvetleriyle celb ediliyor ve işyerlerinde, süresi ve şartları bizim için lâyıkıyla belli olmayan bir şekilde, fakat ücretle çalışmak mecburiyetinde bırakılıyorlardı. Ustaların çok defa isim ve yazıları tasrih edilmek suretiyle askere celb edilir gibi toplanarak, işyerlerine nezaret altında sevkedilmeleri; kefalete bağlanmaları, kaçakların alakalılara... buldurulup cebr ile gönderilmeleri; hatta... kaçıp gitmelerini önlemek için, İstanbul'da muayyen bazı hanlarda topluca ikamete mecbur tutulmaları ve ellerinden cizye kağıtlarının alınması gibi tedbirlerin mevcudiyeti de bu mükellefiyetin ehemmiyetini göstermektedir."[39]

Aynı inşaat ustalarının götürü iş alıp tek tek kişilere (ve belki yanlarında kendi çalıştırdıkları işçilerle) ev yapmalarındaki ilişki ise nitelik olarak farklıydı.

19. yüzyılın başlarında Mısır'daki büyük bayındırlık işlerinin inşaatında köleler istihdam ediliyordu. 1831 yılında Mısır ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşın kıvılcımı, "firavunlar devrinden az farkla" çalışan "6000 fellah"ın kaçıp, Filistin'e sığınmaları ve isteğe karşın geri verilmemeleriydi.(40)

19. yüzyılda inşaat işkolunda en büyük "işçi" yoğunlaşması, Mısır'da Süveyş Kanalı inşaatındaydı. 1856 yılında inşaata ilişkin sözleşme imzalandı ve "Kanal İşlerinde Çalıştırılan İşçiler Hakkında İskenderiye, 20 Temmuz 1856 Tarihli Nizamname" yürürlüğe kondu. Bu Nizamnamede "işçilerin" gündelikleri ve bazı çalışma koşulları belirleniyordu. İnşaatta 20 binerlik üç grup belirli sürelerde çalışıyordu. Angarya uygulanıyordu ve inşaatta ücret karşılığında çalışanlar ağırlıkla mülksüzleşmemiş üreticilerdi. (41)

19. yüzyılın ikinci yarısında yol yapımında zorunlu çalışma uygulaması getirildi. 26 Ağustos 1869 tarihli bir nizamnameyle, erkeklere beş yılda 20 gün çalışma yükümlülüğü kondu. Bu yükümlülük "belirli zamanlarda bedenen çalışmak veya yol yapımında hayvanını kullandırmak biçimindeydi."(42)

Çalışmak istemeyenler bedel verecekti. Bu zorunluluk 1875 yılında kaldırıldı ve 1879 yılında yeniden kondu. 1891 yılında ise para ödeme esası kabul edildi.(43)

İnşaatlarda asker istihdamı da söz konusuydu. Örneğin, 1900 yılında başlanan Şam-Hicaz demiryolu inşaatında asker çalıştırıldı. "Askere verilen ücret, işçi yevmiyesinin yarısı kadardı ve bir çok işler ücretsiz yapılmıştır."(44)

Kentlerde Küçük Üreticiliğin Tasfiyesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi feodal yapının dayanaklarından biri, kentlerdeki üretimin ve üreticilerin denetlenmesinin ve yönlendirilmesinin aracı olan loncalardı.

Birer meslek örgütü olarak loncalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. yüzyılda ortaya çıktı. 16. yüzyılda çeşitli bölgelerde yayıldı. 17.

yüzyılda ise kentlerde küçük üreticilerin tümü kapsamlı bir lonca sistemi içinde örgütlenmişti.[45] Osmanlı'da kentlerde esnafın ötesinde fahişeler ve hatta serseriler bile devletin kontrolundaki bir örgütlülüğün parçasıydı.[46]

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi feodal yapısı içinde loncanın işlevi, hammaddenin düzenli olarak sağlanması ve üreticiler arasında uygun bir biçimde dağıtılmasını, üretimin belirli bir kalitede yapılmasını ve devletin ihtiyacının sağlanmasını, vergilerin toplanmasını ve toplumsal düzenin korunmasını gerçekleştirmekti. Bu nedenle de devlet aygıtının yarı-parçası, yarı-uzantısı niteliğindeki örgütlenmelerdi. Gabriel Baer, "lonca örgütlenmesinin ilk dönemlerindeki gevşek, özgür ve kendiliğindenci başlangıcının" Osmanlılarca devralındığını ve "çok kapsamlı karmaşık bir sisteme" dönüştürüldüğüne işaret ediyor[47]; loncaların ancak kendilerine devlet tarafından verildiği kadarıyla yetki kullanabildiklerini ve devletin sıkı bir denetimi altında olduklarını belirtiyor.[48]

Bu değerlendirmelerde dikkati çeken bir nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi feodallerin genel olarak zayıfladığı ve kırsal kesimde yoğun bir mülksüzleşme sürecinin yaşandığı bir dönemde, kentlerdeki üretici kitlesi üzerindeki devlet denetiminin artmış olmasıdır. Bu denetim artınca, lonca düzeni, kapitalizmin gelişmesi açısından uygun zamanda çözülmedi. Lonca üyeleri arasında bir farklılaşmaya ve bir bölüm ustanın kapitalistleşmesine izin verilmedi. Çırakların ve kalfaların usta olup dükkan açabilme umudu yüzyıllar boyunca önemli ölçüde korundu ve gerçekleşebildi.[49] Lonca sistemi dışında kurulan işletmeler ise devlet tarafından engellendi.[50]

Devletin sıkı denetimi, teknolojik gelişme potansiyelini de yok etti. Esnafın çözülme süreci, Avrupa'nın daha yüksek emek üretkenliğinin ürünü olan malların Osmanlı imparatorluğu'nu doldurması ve hammaddelerin ihracı ve pahalılaşması nedeniyle 19. yüzyılda daha da hızlandı. 1865 yılında narh uygulamasının kaldırılmasıyla lonca düzeni de sona erdi.[51]

Kentsel bölgelerde mülksüzleşen üreticilerin ancak küçük bir bölümü sanayi proletaryasına dönüşebildi. Devletin sıkı denetimi altındaki loncada kullanılan teknolojide sağlanan ustalık, çağdaş teknolojili fabrikalarda "ustalık" sağlamıyordu. Zaten esnafın hızlı tasfiye döneminde açılan fabrika sayısı da çok sınırlıydı.

Kentlerdeki doğrudan üreticileri tasfiye eden, ülke içinde gelişen kapitalizm değil, Avrupa'da gelişmiş kapitalizmin ürünleriydi. Bu nedenle de bu üreticiler mülksüzleştiler ama proleterleşemediler.(52)

Sanayi İşçileri ve Mülksüzleşme

Osmanlı İmparatorluğu'nda işyerlerinde çalışanlar içinde mülksüzleşme düzeyinin en gelişmiş olduğu kesim, sanayi işçileriydi. Kamu ve özel imalat sanayii, gaz-su-elektrik üretim ve iletim tesisleri ve şehiriçi-şehirlerarası taşımacılıkta çalışanların büyük bir bölümü, mülksüzleşmiş özgür üreticilerdi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nde İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde bu alanlarda görülen yüksek işçi devri ve özellikle hasat mevsimlerinde köye gitme alışkanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında da benzer bir durum olabileceğini düşündürmektedir.

Eve İş Verme ve Mülksüzleşme

Tam mülksüzleşmemiş özgür emeğin üretken bir faaliyette ücretli olarak istihdamının bir örneği de eve iş verme sistemidir.

Bu uygulama, bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerinde kapitalizmin gelişiminin manüfaktür öncesinde veya döneminde "putting-out" veya "verlag" sistem olarak yaygın bir biçimde görülmüştür. Kapitalizmin kendi iç dinamikleriyle daha öte evrelere geçmesiyle birlikte, bir dönem eve iş verme sistemi içinde üretken faaliyette bulunanlar mülksüzleşmişler ve imalathanelerde ve fabrikalarda proleterleşmişlerdir. Diğer bir deyişle, eve iş verme sistemi, doğrudan üreticilerin mülksüzleşme sürecinde bir aşamayı da oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da eve iş verme sistemi vardı.(53) İmparatorluğun son onyıllarında büyük kentlerde kunduracılık, elbise, kıravat, gömlek, şapka ve şemsiye üretiminde parça başı ücrete dayalı eve iş verme sistemi oldukça yaygındı.(54) Özellikle Batı Anadolu'da ise büyük Şark Halı Kumpanyasına bağlı olmak üzere onbinlerce kişi evlerinde bu sistem içinde halı dokuyordu.(55)

Şehirlerde eve iş verme sistemi içinde çalışanlar herhalde mülksüzleşmiş ücretliler veya onların aileleriydi. Benzerlerini bugün de görebildiğimiz bu uygulama, ilkel ve yoğun bir sömürüye dayanıyordu.

Kırsal kesimde eve iş verme sistemi içinde çalışanlar ise büyük çoğunlukla mülksüzleşmemiş üreticilerdi. Ücret karşılığı halı dokuma bir ek gelir kaynağı olarak değerlendiriliyor ve mülksüzleşme sürecini geciktiren ve hatta engelleyen bir rol oynayabiliyordu.

Nüfus Hareketleri ve Mülksüzleşme

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın son üç çeğreğinde ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında çok önemli nüfus hareketleri yaşadı. Savaşlar nedeniyle çok önemli insan ve dolayısıyla işgücü kayıpları oldu.

Tuncer Baykara, 19. yüzyıldaki savaşların nüfus ve özellikle de genç erkek işgücü üzerindeki etkilerini Urla özelinde şöyle değerlendiriyor:

> "XIX. yüzyılda devamlı savaşlar, Türk nüfusun gerilemesinde en önemli etkenlerden birisidir. Özellikle Yeniçerilerin kaldırılmasından sonraki savaşların daha çok etkili oldukları muhakkaktır. 1828-29, 1831-32, 1854-55 ve 1876-77 savaşları Anadolu'yu olduğu gibi, Urla yarımadasını da etkilemiş olmalıdır. 1828-29 savaşı sırasında Batı Anadolu'daki Türk erkeklerinin büyük çoğunluğunun savaşa gittiğini, şehir ve köylerin adeta boşaldığını biliyoruz. 1876-77 savaşı sırasında da Orta Anadolu'dan gidenlerin yüzde 90'ının geri dönmedikleri, Balkan veya Kafkas dağlarında şehit düştükleri gerçektir."(56)

19. yüzyılın ikinci yarısında yalnızca Batı Anadolu'dan savaş meydanlarında ölenlerin sayısının 200 binden az olmadığı tahmin ediliyor.(57)

Birinci Dünya Savaşı ise daha büyük kayıplara yol açtı. Bir tahmine göre, savaş süresince 325 bin asker öldü ve 400 bin asker de ciddi yaralar aldı.(58) Bir başka tahmine göre, ölenlerin sayısı 461 321 idi.(59) Ayrıca 800 bin Ermeninin ve 200 bin Rumun öldürüldüğü ve zorunlu göç sırasında veya amele taburlarında öldüğü tahmin edilmektedir.(60)

Ayrıca, savaşlar nedeniyle en verimli çağında milyonlarca insan üretim sürecinden koparıldı. Örneğin, 1877-78 Rus Savaşında 490 bin kişi silah altındaydı.(61) Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu 2,9 milyon genç erkekten oluşuyordu.(62)

Osmanlı İmparatorluğu savaşlarda toprak yitirdikçe, bu bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus malvarlığını elden çıkararak ve genellikle

mülksüzleşmiş bir biçimde Rumeli'ye, İstanbul'a ve Anadolu'ya göç etti. Küçülen İmparatorluğun mülksüzleştirdiği bu kitleler, proleterleşemeden yoksulluğa boğuldular.

1785 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgalinden sonra ve 1828 yılında Osmanlı ülkesine iki büyük göç dalgası yaşandı.[63] 1854 yılındaki Kırım Savaşından sonra 1854-1864 döneminde Kırım'dan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya ve Rumeli'ye 595 bin kişi göç etti. "Bu insanlar gayrimenkul ve menkul mallarını terkederek ve yalnız canlarını kurtarmak düşüncesiyle yurtlarından kaçmışlardı."[64]

1862 yılında Sırbistan'daki kaleler Sırp beylerine bırakıldı. Türklerin bir kısmı, "varlıksız ve perişan bir halde" Bosna'ya ve Anadolu'ya sığındı.[65]

1867'deki Girit isyanı sonrasında "isyanın dehşetinden ürken müslüman halktan bir çoğu, mal ve mülklerini terkederek veya hiç pahasına satarak Anadolu'ya göç etti."[66]

1877-78 Rus Savaşından ("93 Harbi") sonra ise bir milyonun üzerinde göçmen Anadolu ve Rumeli'ye aktı.[67] Balkan Savaşı'ndan sonra da büyük göçler yaşandı[68] ve Osmanlı İmparatorluğu'na büyük ölçüde mülksüzleşmiş özgür üretici kitlesi sundu.

Buna karşılık, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ölen veya ülkeyi terkeden Ermenilerin ve Rumların arazileri ve diğer malvarlıkları, mülksüzleşmiş üreticilerin üretim araçlarına sahip olmaları doğrultusunda bir etki yarattı.[69] Örneğin, 1912-1923 döneminde Türkiye'den Yunanistan'a 1 milyona yakın Rum gitti.[70]

Ülkede tarıma açılabilecek geniş araziler vardı. Çok küçük giderler karşılığında toprak sahibi olmak mümkündü. Tevfik Güran bu dönemde üreticilere sunulan olanakları şöyle özetliyor:

> "Osmanlı İmparatorluğunda ele aldığımız dönem içinde tarımsal gelişme çalışmalarının bir diğer yönü, çiftçileri üretim alanlarını genişletmeye ... özendirici etki yapacak bazı teşvik tedbirlerinin uygulanmaya konması olmuştur."
>
> "Uygulama açısından bir diğer gelişme Tapu Nizamnamesine konan bir hükümle üretim alanlarının genişletilmesi çalışmalarının teşvikidir. 1859 yılında hazırlanan bu nizamnameye göre, 'boz ve kıraç' yerlerin açılıp tarla yapılması halinde, bu topraklar düşük bir tapu harcı alınarak çiftçiye karşı-

lıksız verilecek ve bu topraklarda elde ettiği üründen 1 yıl öşür alınmayacaktı. Tarıma açılan bu toprağın taşlık bir alanda olması halinde ise bu süre 2 yıl olacaktı."

"1862 yılının başlarında pamuk üretiminin teşviki amacıyla pamuk üreticilerine şu ayrıcalıklar sağlandı. Boş toprakların tarıma açılması halinde Tapu Nizamnamesinin sağladığı 1 ve 2 yıllık öşür çıkarıldı. 10 yıl süre ile pamuk gümrük tarifeleri sabit tutulacak ve pamuğun kalitesi ne olursa olsun her cins pamuktan aynı miktar vergi alınacaktı."

"1850 yılında yeni zeytinlik yetiştirenlere 25 ve yabani zeytin ağaçlarını aşılayanlara 20 yıl vergi dışı bırakılma ayrıcalığı tanınmıştı. 1862 yılında, yeniden yetiştirilecek zeytinliklerden ilk ürün yılından itibaren 3 yıl süre ile öşür alınmaması kararlaştırıldı. Aynı yıl yeni yetiştirilecek dutlukların da ilk ürün yılından itibaren 3 yıl öşür dışı tutulmasıyla ipek böcekçiliğinin geliştirilmesine çalışılmıştır."(71)

İşgücü Açığı

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerde belirli sayıda vasıfsız işgücü fazlası olmakla beraber,(72) genel olarak işgücü, özel olarak ücretli işgücü ve özellikle de vasıflı işgücü açığı vardı. Örneğin, 1868 yılında mevsimlik işçi yetersizliği o kadar yaygındı ki, bazı bölgelerde ürünler toplanamadı.(73) 1910 yılında da benzer bir durum yaşandı, hasat kaldırılamadı.(74) Savaş yıllarında ise işgücü yetersizliği nedeniyle işlenebilen toprak miktarı savaş öncesindekinin yarısına düşünce, mülksüzleşmemiş üreticiler ücret karşılığı ve/veya angarya olarak bir başkası için çalışmaya zorlandı.(75) Birinci Dünya Savaşı yıllarında "savaş tutsakları emek talep eden çiftçilere yok pahasına devredildi." (76) Askere alınan birçok işçi savaş yıllarında Harbiye Nezaretine bağlı devlet işletmelerinde asker statüsünde çalıştırıldı.(77) Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi aracılığıyla kadınların çalışma yaşamına çekilmesine çalışıldı. Birinci Ordu'da kadın işçi taburu, Dördüncü Ordu'da kadın amele taburu oluşturuldu.(78)

Yarıcılık-ortakçılık yapan topraksız köylü de, az ve orta büyüklükte topraklı köylü de çok yoksul bir yaşam sürüyordu. Başlık parası, evlenme, ölüm, doğal afet, vergi gibi ihtiyaçlar ve durumlarda, mülk-

süzleşmemiş köylü, inşaatlarda, madenlerde, çiftliklerde geçici sürelerle çalışmaya zorlanıyordu. Ülkede inşaat, maden ve tarım sektörlerinde geri teknolojik düzey, vasıfsız işçinin istihdamını mümkün kıldığından, bu geçici süreli çalışmalar mülksüzleşmeyi geciktirdi.

Osmanlı İmparatorluğu 16., 17. ve 18. yüzyıllarda, kapitalizmin iç dinamikle gelişememesine bağlı olarak proleterleşemeyen mülksüzleşmiş üreticiler ülkesiyken, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında üreticilerin yeterince mülksüzleşmediği bir ülkeye dönüştü. Kırsal kesimde büyük mülk sahipliği, geri teknolojik düzey nedeniyle, ağırlıkla ortakçı-yarıcı ilişkisi içindeydi. Küçük üreticilik yaygındı. Köylü çok yoksuldu, ama henüz yeterince mülksüzleşmemişti.(79)

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolunan işçi sınıfı mirası henüz yeterince incelenmemiş ve değerlendirilmemiştir. Sınıfın davranışları hemen hemen daima normaldir. Anormal gözükebilen bazı davranışlar ya istisnadır, ya da onları "anormal" olarak değerlendiren yaklaşımın, sınıfın nesnel ve öznel durumunu yeterince kavrayamamasının ürünüdür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında doğrudan üreticilerin mülksüzleşme düzeyi geriydi.

Bu nesnel temel üzerinde sınıf mücadelesinin gelişmesini kısıtlayan başka etmenler de vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yapısı içinde loncalarda çırak ve kalfaların kendi çıkarları için ustalara karşı gizli örgütlenmeleri yeterince ortaya çıkamamış, bir mücadele geleneği oluşamamıştı. Esnaf ve sanatkarın büyük ölçüde tasfiyesi, varolan sınırlı eğilimlerin de çağdaş işçi sınıfına aktarılmasını engelledi.

Kırsal alanda tarıma açılabilecek geniş toprakların varlığı ve devletin üretimi artırmak amacıyla küçük mülklerin oluşmasına olanak tanıyan yaklaşımı, mülk sahibi olma umudunu gerçekleştirtebiliyordu.

Köylülerin içinde bulundukları çok kötü yaşama koşulları ve yoksulluk, işçilerin (bugün bize çok geri gözüken) yaşama ve çalışma koşullarını göreli olarak "iyi" ve "güvenceli" kılabiliyordu.

Bu dönemde en önemli etmenlerden biri ise, ulusal ayrılıklardı. Osmanlı işçi sınıfı bu açıdan 19. yüzyılda tam bir bölünme yaşıyordu. Çokuluslu Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanan ulusların işçileri kendi uluslarının sermayedar sınıflarıyla birlikte tavır aldı. Bazı sosyalistlerin ulus-ötesi tavırları sınıfın bütününün tavrını belirleyemedi.

Osmanlı işçi sınıfının önderliğini yapabilecek vasıflı işçiler, vasıflı işgücüne duyulan büyük gereksinime bağlı olarak, ya işçi aristokratı oldular, ya da kendi dükkanlarını açmayı yeğlediler.

Osmanlı işçi sınıfı çok heterojen bir yapıya sahipti. Sınıfın çeşitli kesimleri ve tabakaları arasındaki çelişkiler belirli dönemlerde çatışmalara dönüştü. Vasıflı işçilerin büyük bir bölümünün, kendi ulusal hareketlerinin programını benimsemiş Ermeni ve Rumlardan ve hatta yabancı uyruklu işçilerden oluşması, sınıfın bütünsel davranışlarını olumsuz doğrultuda etkiliyordu.

Osmanlı işçi sınıfı, tarih sahnesinde, kendi sınıf çıkarları doğrultusunda kendiliğinden bağımsız ve kitelesel bir güç olarak ağırlığını koyamadı, çünkü koyamazdı. Sınıfın çeşitli kesimlerinin mücadeleleri tabii ki oldu. Ama Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolunan işçi sınıfı mirası son derece sınırlıydı. Başka ülkelerde işçilerin verdikleri büyük mücadelelerin benzerlerini kendi geçmişimizde de görme arzusu, insanca bir duygudur, ama bizleri bilimsellikten uzaklaştırmamalıdır. Böyle bir duyguyla Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolunan miras biraz abartılırsa, işçi sınıfının toplumsal ve siyasal yaşamı umulduğu gibi etkilememiş olması, bir bütünü oluşturan iki sonuca götürebilir.

Ya işçi sınıfına güvensizlik doğar ve "bizim millet adam olmaz" anlayışı ortaya atılır; ya da toplumsal ve siyasal gelişmelerde işçi sınıfının rolü konusunda abartılı yaklaşımlar geliştirilerek sürdürülür ve bilimden uzaklaşılır.

İşçi sınıfı ve sendikacılık tarihi ile uğraşanların ana görevi, önce, olanları doğru olarak belirlemek, daha sonra da, bu sürecin dinamiklerini kavramaya çalışmaktır.

NOTLAR

(1) "Türk toplumunun kurduğu siyasi-ekonomik dengeyi ilk bozan büyük olay, 1243'te ülkenin büyük bir felaket olarak uğradığı Moğol yayılması idi. Gerçekleyin, bu ağır Moğol vurgusundan sonra başlıyan uzun kurtuluş savaşı ve iç karışıklıklar, Türkiye'nin dirlik ve düzenliğini altüst etmişti. Toplumun ekonomik faaliyetinde iki büyük can damarı olan tarım ve endüstri, bu Moğol yayılmasının başlattığı karışıklıklardan çok geniş hasar görmüş bulunuyordu. Köylü böyle bir nedenle ilk kez yerinden oynadı. Bu suretle başlıyan geniş çaplı iç göçler, soygunları dayanılmaz kıldığından, yurtta huzur diye bir şey kalmadı. Devletin bazı sınırı üzerinde Osmanlıların başlattığı yeni bir fetih politikası toplumu anarşiden kurtarmakla beraber, ekonomik, hatta toplumsal yönlerden Türkiye yeni bir döneme de girmiş oldu. Çünkü, artık çiftini bırakan köylünün, tarlasında yeniden çalışma olanağı eski ölçüde geri gelmiyor, fakat çiftbozanı soygunculuğa iten işsizlik ortadan kalkıyordu. Bundan böyle, Osmanlı harp makinesi, kaynağı köy olan kitleleri, o zamanki deyimle garip yiğitleri yeni fetih alanlarında eritmeye başlamıştı. Böylece, Türkiye'nin toplumsal-ekonomik gidişatında sarsıntı yapagelen boş insanlar sorunu bu yol ile geçici olarak çözümlenmiş bulunsa bile, gaza ve cihadı sürdürme gücünün tükenmesi, yani fetihlerin durması için bir durum, çiftbozanı o yöne götüren kanaldaki akımı tıkamakta bulunduğu için, işsizlerin şurada burada birikmeleri gene ortaya çıkıyor, bu da kısa süre içinde yeni bir bunalım yaratıyordu."

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cilt 2*, Cem Yay., İstanbul, 1974, s. 458-459.

"Bu gibi soygunculuk ve ağır vergi ödemeleri köylüyü muhtaç hale getirmiş ve ziraati de kendisini doyuramaz olmuştu. Bunun neticesi olarak, çiftçi, hayatını kazanmak için, başka yollar arıyordu. İşte Osmanlıların giriştikleri geniş çaptaki yeni fetih hareketi, elde edilen yağmalar ve ganimetler dolayısıyle kârlı bir iş sahası açmış bulunmaktaydı. 'Garip Yiğit' adı verilen ve çoğuncası gönüllü olarak orduya katılan bu insanlar, elde ettikleri şeylerle seferden sonra köylerine ve obalarına dönebildikleri gibi, isterlerse kale muhafızlığı ve timarlı sipahilik dahi alarak, yeni alınan yerde kalabilmekteydiler." Akdağ, M., *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cilt 1*, A.Ü.D.T.C.F. Yay. No. 131, Ankara, 1959, s. 409.

(2) Akdağ, M., *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası. Celali İsyanları*, Bilgi Yay., Ankara, 1975, s.16.

(3) Akdağ, M., a.g.e., 1975, s. 489.

(4) Akdağ, M., a.g.e., 1975, s. 490

(5) Akdağ, M., a.g.e., 1975, s. 491.

(6) Akdağ, M., a.g.e., 1975, s. 75-76.

(7) Akdağ. M., a.g.e., 1975, s. 446-447

(8) Akdağ. M., a.g.e., 1975, s. 80,96.

(9) "Evvela 'suhte,' yani medrese talebesinin nasıl türediğini izah edelim: Köyde geçimlerini teminde zorluk çeken aileler için, genç çocuklarını olsun medreseye yollayarak, hem imaretlerde barınmalarını temin etmek ve hem de okutmayı istemek kadar tabii bir şey olamaz. Hakikaten 'sıbyan' mektebinde okuyan köy çocukları, yaşları da müsait çağa gelince, kasabalardaki ve şehirlerdeki orta medreselere giderek imaretlere yerleşiyor ve bu suretle 'suhte' oluyorlardı. Daha eskilerini bilmemekle beraber, 1550 sıralarında, bütün medreseler tıklım tıklım dolu idi. Her sene müderrislerden icazet alan binlerce talebeden çok azına Bursa, Edirne ve İstanbul'daki daha yüksek medreselere yerleşmek nasip oluyor, mühim bir suhte kitlesi imaretlerde yığılıp kalıyorlardı. Orta medreseden sonra, üç senelik bir tahsil müddeti olan, yukarıda söylediğimiz üç şehirdeki yüksek medreselerden çıkanların da hepsi İstanbul'daki Süleymaniye ve Fatih medreselerine girememekteydi. Böylece, Edirne ile Bursa'da ve bütün Anadolu şehirlerinde pek kalabalık bir talebe yaşamakta bulunuyordu." Akdağ, M., a.g.e., 1975, s. 69-70.

"Suhteler her fırsatta anlatmışlardı ki, ayaklanmanın baş sebebi, kendilerine görev verilmemesiydi. Hakikaten, uzun yıllar medreselerde tahsil görerek, ancak 'ilmiye' mesleğinde çalışmak üzere yetişen ve kol işi kudretlerini kaybetmiş olan insanlara rençberliğe dönmelerini tavsiye etmek boşuna idi." Akdağ, M., a.g.e., 1975, s. 269.

(10) Akdağ, M., a.g.e., 1975, s. 70.

(11) Akdağ, M., a.g.e., 1975, s. 69

(12) "Rumeli'deki çiftlik rejiminin bazı hususiyetlerine gelince, öteden beri çiftlik halinde işletilen veya yeni şartlar altında son zamanlarda çiftlik haline sokulmuş olan bu topraklar, umumiyetle üzerlerinde aileleriyle birlikte yerleşmiş olan köylüler tarafndan ve ortakçılıkla işletilmekteydi. "Barkan, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi*. Gözlem Yay., İstanbul. 1980, s. 795.

(13) Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergah Yay., İstanbul, 1985, s. 230.

(14) Tabakoğlu, A., a.g.e., 1985, s. 231.

(15) "Çıraklık devresini tamamladıkları halde iş bulamayanlar ve taşradan gelip de işsiz kalanlar huzursuz ve ayaklanmaya hazır zümreye katılmışlardır.

'Tabakoğlu, A., a.g.e., 1985, s. 218.

(16) Tabakoğlu, A., a.g.e., 1985, s. 231, 233.

(17) Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yay., Ankara, 1973, s. 102, 321-322.

(18) Ömer Lütfi Barkan bu konuda şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Bu kanunnamenin esas olarak kabul ettiği tasarrup şekli, müstakil küçük çiftçi işletmesi halindeki ferdi tasarruflardır... Kanunnamenin 8., 130 ve 131'inci maddeleri, bir köyün arazisinin bir veya birkaç şahsın eline geçmesine mucip olacak şekilde ve çiftlik halinde verilmesini menetmekte ve bu gibi çiftliklerin tesisini, ancak köy halkı dağılmış olan yerlerde 'müceddeden erbab-ı ziraat getürilerek iskan ve uhdelerine başka başka arazi tefviz olunarak ol karye heyet-i asilyesine irca edilmek mümkün olmadığı takdirde' kabul etmektedir...

Ziraate kabiliyetli olan toprakların birkaç şahsın çiftliği haline girerek köylünün proletaryalaşmasının da önüne geçilmek istenilmiştir." Barkan, Ö.L., a.g.e., 1980, s. 339.

İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1858 Arazi Kanununun toprak mülkiyeti üzerindeki etkilerine ilişkin tartışmaları şöyle özetliyorlar:

"Yorumlardan birincisi tefeci-tüccar mekanizmasının kırsal alanda bir mülksüzleşmeye yol açtığı ve toprak kutuplaşmasını doğurduğu şeklindedir. Bu yorumda bu dönemde kırsal alanda varlığı gözlenen önemli miktara varan mevsimlik ve kısa süreli göç hareketi de açıklanmış olmaktadır.... Toprak konusunda ikinci yorum şekli, Osmanlı İmparatorluğunda 1858 Arazi Kanunnamesinden sonra toprağın mülkiyetinin köylülere geçiş şeklinin yaygın bir küçük işletme biçimi doğurduğu, büyük işletmelerin oluşumunun çok sınırlı kaldığıdır. Bu yorumda kırsal göç, toprağın kıtlığı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Böyle bir düzenin varlığının bir kanıtı olarak, ... Makedonya İç İhtilalci örgütünün programında toprak reformunun bulunmaması, yalnız devletin aldığı vergi üzerinde durulması gösterilmektedir." Tekeli, İ., İlkin, S., "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının belirleyiciliği," Okyar, O., İnalcık, H. (ed.), *Türkiye nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara, 1980, s. 362-363.

İlber Ortaylı nın 19. yüzyılda toprak mülkiyetine ilişkin değerlendirmesi de şöyledir:

"Kırsal nüfusun içgöçlerle şehirleri büyütmek gibi bir potansiyel güce sahip olmadığı da görülmektedir. Gerçi 19. yüzyıl boyu bazı kültür bitkilerinin ekimine başlanmış ve çiftliklerin sayısında artış olmuştur, ama henüz topraktan kopuşu hazırlayacak önemli bir tarımsal teknolojik gelişme görülmemek-

tedir. Tersine, 19. yüzyıl boyu orta Anadolu'da, kıyı şeridi dışında ülkenın ıç kısımlarında ekime açılmamış topraklar hiç de küçümsenmeyecek kadar boldur." Ortaylı, İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1983, s. 149.

(19) Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yay., 3. baskı Ankara, 1982, s. 79.

(20) Kurmuş, O., a.g.e., 1982, s. 81-95.

(22) Barkan, Ö.L., a.g.e., 1980, s. 349-350.

(23) Barkan, Ö.L., a.g.e., 1980, s. 721-723.

(24) İnalcık, H., "Ottoman Social and Economic History: A Review," Okyar, O., İnalcık H. (ed.) a.g.e., 1980, s. 3.

(25) Kurmuş, O., a.g.e., 1982, s. 76, 77.

(26) Barkan, Ö.L., *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı*, Cilt 1.

(27) Barkan, Ö.L., a.g.e., Cilt 1, s. 137.

(28) Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1985, s. 307.

(29) Özkaya, Y., a.g.e., 1985, s. 302-3.

(30) Timar, Taner, *Osmanlı Çalışmaları*, V Yay., Ankara, 1989, s. 30.

(31) "Türkiye'de esir ticareti Çerkez esirleri için 9 muharrem 1271 ve zenci esirler için evasıtı cemaziyelahır 1273 tarihli fermanlarla men edilmiş ve 1293 tarihli Kanunu Esasi'nin 9 ve 10'uncu maddeleri mucibince hürriyet-i şahsiye teminat altına alınmış..." Barkan, Ö.L., a.g.e., 1980, s. 355.

(32) Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 2, Gözlem Yay., İstanbul, 1975, s. 915.

(33) Şanda, Hüseyin Avni, *1908 İşçi Hareketleri*, Gözlem Yay., 1971, s. 19.

(34) Yerasimos, S., a.g.e., 1975, s. 913.

(35) "Madenlerde çalışan işçiler ekseriyetle islam olmayan tebadan mürekkeptir. Bunlar madenlerde çalışmaya mukabil azlıkların mükellef oldukları bir çok vergilerden muaftırlar. Bu nevi maden işçilerinden başka harp zamanlarında doğrudan doğruya askere gitmesi lazım gelen kimseler madenlere sevkedilerek çalıştırılmaktaydılar." Ağaoğlu, Samet; Hüdaioğlu, Selahattin, *Türkiye'de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi, Cilt 1*, Merkez Basımevi, 1939, s. 78.

(36) Çıladır, Sina, *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi, 1848-1940*, Yeraltı Maden İş Yay., Ankara, 1977, s. 22.

(37) Çıladır, S., a.g.e., 1977, s. 29.

(38) Şanda, H.A., a.g.e., 1971, s. 97.

(39) Barkan, Ö.L., a.g.e., Cilt 1, s. 28.

(40) Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi, Cilt II,* Hayat Kitaplığı, İstanbul, 1967, s. 173. "İade etmek istemediği köleleri..." *Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt V,* Güven Yay., İstanbul, 1962, s. 2929.

(41) Yerasimos, S., a.g.e., 1975, s. 733-734, 787-788.

(42) Ortaylı, İ., a.g.e., 1983, s. 103.

(43) Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Cilt VIII.* TTK, Yay., Ankara, 1983, s. 461-462.

(44) Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,* T. İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 161.

(45) Bkz. Baer, Gabriel, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds," *International Journal of Middle East Studies,* Cilt 1, Ocak 1970, s. 28-50.

(46) Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi,* TODAİE Yay. No. 180, Ankara, 1979, s. 211.

(47) Baer, Gabriel, "Ottoman Guilds: A Reassessment," Okyar,O., İnalcık, H. (ed.), a.g.e., 1980, s. 100.

(48) Baer, G., a.g.m., 1980, s. 97.

(49) Baer, G., a.g.m., 1980, s. 99. Bazı bölgelerde ve sektörlerde lonca içinde farklılaşmalar oldu. Örneğin, "Balkan eyaletlerinde 19. yüzyıldan sonra loncalar kendi içinde gelişmiş ve sermayedar lonca reisleri dış ticarete yönelik geniş üretime geçmişlerdi." Ortaylı, İ., a.g.e., 1983, s. 147. Kalfa-usta çelişkisi açısından ise bkz. Salihlioğlu, Halil, "Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.* No. 17, İstanbul, 1969.

(50) Önsoy, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası,* T. İş Bankası Yay., Ankara, 1988, s. 4.

(51) Ortaylı, İ., a.g.e., 1979, s. 215.

(52) Önsoy, R., a.g.e., 1988, s. 56-57.

(53) Bkz. Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı,* Habora Yay., İstanbul, 1969, s. 36-37.

(54) Bkz. Kurmuş, O., a.g.e., 1982, s. 101; Ökçün, Gündüz, *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki.* 2. Basım, AÜ SBF Yay., No. 299, Ankara, 1971, s. vii.

(55) Bkz. Kurmuş, O., a.g.e., 1982, s. 106 ve Ökçün, G., a.g.e., 1971, s. 133-134.

(56) Baykara, Tuncer, "XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri," Okyar, O., İnalcık, H., (ed.), a.g.e., 1980, s. 282.

(57) Kurmuş, O., a.g.e., 1982, s. 74-75.

(58) Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım 4, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 787.

(59) Çavdar, Tevfik, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Ant Yay., İstanbul, 1970.

(60) Bayur, Y.H., a.g.e., 1983, s. 787. Yerasimos ise ölen Ermenilerin sayısının 500 bin dolayında olduğunu belirtiyor. Yerasimos, S., *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 3, Gözlem Yay., İstanbul, 1976, s. 1176,

(61) Karal, E.Z., a.g.e., 1983, s. 43.

(62) Bayur, Y.H., a.g.e., 1983, s. 787.

(63) Yerasimos, S., a.g.e., 1975, s. 619.

(64) Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Cilt VII*, TTK Yay., Ankara, 1877, s. 277-278.

(65) Karal, E.Z., a.g.e., 1977, s. 277.

(66) Karal, E.Z., a.g.e., 1977, s. 278.

(67) Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi, Cilt 12*, Hayat Kitaplığı, İstanbul, 1967, s. 120.

(68) Öztuna, Y., a.g.e., Cilt 12, 1967, s. 228.

(69) 1915 yılında Ahar Mahallere Naklolunan Eşhasın Emval, Düyun ve Matlubat-ı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat çıkarıldı. "Bu kanunun genel anlamı, tehcire uğramış olanların yerlerindeki bütün mal ve mülklerinin tasfiye edileceği, dolayısiyle oralara dönecek olsalar bile pek azının tutunabileceği, bundan başka tasfiyelerde kendileri ve adamları bulunamıyacağından menfaatlerinin ancak resmi teşkilatlarca korunulacağıdır." Bayur, Y.H., a.g.e., 1983, s. 46.

(70) Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca "mübadele" 1923-1926 döneminde de sürdü. 1923-1926 yıllarında 1 200 000 Rum, Anadolu'dan Yunanistan'a gitti. Yunanistan'dan, ise 400 000 Müslüman, Türkiye'ye geldi. Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yay. No. 3, Ankara, 1982, s. 37-38.

(71) Güran, Tevfik, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası," Okyar, O., İnalcık, H. (ed.), a.g.e., 1980, s. 274-275.

(72) Ubicini 1850 yılında yazdığı mektuplarda bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Bilek gücünün yokluğu. Evet, toprağın mahrum kaldığı husus yalnızca çiftçinin bilgisi değil, fakat aynı zamanda bilek gücüdür de. Türkiye tarımının durumu üzerinde oldukça kötü bir tesir uyandıran bu hal yalnızca geniş topraklar karşısında halkın aciz kalışından ileri gelmemekte, fakat aralıksız bir

şekilde tesirlerinin hafifletilmesi gereken ayrı iki sebebe bağlı bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye'de olduğu gibi, diğer memleketlerde de, şehirlerin köy halklarını çeken ve onları kendi tarım işlerinden ayırıp, başkentte veya diğer büyük şehirlerde servet toplamaya teşvik eden cazibesidir. İstanbul'un geçici nüfusunu meydana getiren şu bekarlar mesela böyledir; ayrıca şehirlerin gerçek bir belası olan ve... bir tedbir alınmadıkça köylerine dönmelerine imkan olmayan bu hizmetçiler kalabalığı da cabası. Benzer bir tedbir bekarlara da tatbik edilirse, yani yaptıkları işe göre kendilerinden birkaç yüz kuruşluk bir vergi alınacak olursa, muhtemelen aynı netice elde edilmiş olacaktır. Kayıkçılık, hamallık, ayak satıcıları gibi bizzat bu yapmakta oldukları işlere gelince, (bekarlar vergi yüzünden çekip gittikleri zaman) bu işlere sahip çıkacak pekçok işsiz vardı başkentte." bicini, M.A., *Türkiye 1850, Cilt 2*, Tercüman 1001 Temel Eser, No. 64, İstanbul (tarihsiz), s. 342. Ayrıca bkz. s. 456.

(73) Kurmuş, O., a.g.e., 1982, s. 85.

(74) Ahmad, Feroz, "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic policy of the Young Turks 1908-1918," Okyar, O., İnalcık, H. (ed.), a.g.e., 1980, s. 335.

(75) Ökçün, Gündüz, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922*, AÜ SBF Yay. No. 522, Ankara, 1983.

(76) Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yay. No. 2, Ankara, 1982, s. 336.

(77) Toprak, Z., a.g.e., 1982, s. 341.

(78) Toprak, Z., a.g.e., 1982, s. 314, 316.

(79) Aksi bir görüş için bkz. Novichev, "Development of agriculture in Anatolia," Issawi, Charles (ed.), *The Economic History of the middle East (1800-1914)*, Chicago, 1966, s. 69 (aktaran, Fişek, Kurthan, *Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili*. AÜ SBF Yay., Ankara, 1969, s. 5):

"Emeğin giderek özgürleşmesi sürecinin bir görüntüsü olarak, topraksız köylü, tarım işçisi ve kentlere akın eden potansiyel sanayi işçisi sayısı artmıştır. Yirminci yüzyılın başında artık ekili alanların ancak yüzde 10-15'i küçük bağımsız üreticilerin elindeydi."

OSMANLI İNŞAAT İŞÇİLERİ*

Osmanlı işçi sınıfının en önemli kaynaklarından ve unsurlarından biri, inşaat işçileridir. 19. yüzyıla kadar, en çok sayıda işçinin birarada bulunduğu işkolları, inşaat ve madencilikti. Ancak Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfı tarihinde inşaat sektöründe çalışanların durumları, çalışma ve yaşama koşulları, örgütlenmeleri ve mücadeleleri yeterince incelenmemiştir.

19. Yüzyıla Kadarki Dönem

Osmanlı İmparatorluğu'nda feodalizmin egemen olduğu dönemlerde camilerin, medreselerin, kalelerin, saray ve konakların yapımında çok sayıda inşaat işçisi çalışıyordu.

19. yüzyıla kadar büyük inşaatlarda çalışan Osmanlı inşaat işçileri iki grupta ele alınabilir: Vasıflı işçiler (zanaatkarlar) ve vasıfsız işçiler. Bu iki kesimin konumları birbirinden önemli ölçüde farklıydı. Büyük inşaatlarda köle ve asker çalıştırılması, konuyu daha da karmaşıklaştırmaktaydı.

İnşaat işkolundaki vasıflı işçiler (zanaatkârlar), işçi sınıfının prototipleridir. Bu kişiler ilk bakışta dönemin diğer zanaatkârlarıyla aynı sınıfsal konumda gözükebilir; fakat aralarında önemli farklar söz konusuydu.

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 124, Ekim 1990

Aynı loncada örgütlü diğer meslekten zanaatkârlar, yapılan işin niteliği gereği, genellikle birbirinin rakibiydiler, üretim süreci içinde birbirinden ayrı birimlerde ve birbirinden kopuk olarak çalışırlardı. Büyük inşaatlarda çalışan inşaat ustaları ise, aynen bir fabrikadaki işçiler gibi, kollektif bir üretim süreci gerçekleştirirlerdi.

Diğer zanaatkârlar genellikle kendi dükkanlarında, kendilerine ait üretim araçlarıyla bir mal üretir ve tüketiciye satarlardı. Loncadaki birlik, hammadde satıcısına ve tüketiciye karşı bir birlikti. İnşaat ustalarında ise üretim araçları çok sınırlıydı. Özellikle büyük inşaatlarda inşaat ustası yalnızca işgücünü satardı. İnşaat ustalarının mesleki örgütlülüğü, ustaların işgücünü satın alanlara karşı bir örgütlenmeydi.

Bu açıdan bakıldığında, inşaat ustalarının mesleki örgütlenmeleri de işçi sınıfı örgütlenmelerinin prototipleri olarak düşünülebilir. Diğer mesleklerin hemen hemen tümünde ise, lonca örgütlenmesi küçük üretici örgütlenmesidir ve loncaların bünyesinde ustalara karşı oluşturulan kalfa-çırak örgütlenmeleri (eğer oluşmuşsa ve varlığını sürdürebilmişse), işçi sınıfı örgütlenmelerinin öncülüdür.

İnşaat ustaları üretken bir faaliyet içindeki ücretlilerdi. Ustalar, büyük inşaatlarda ücret karşılığı çalıştıklarında bir sorun yoktu; ancak, küçük inşaatlarda götürü iş aldıklarında bu durum değişiyordu. Kale, yol, köprü inşaatlarında işçilerin ücretlerinin yöre halkından toplanması halinde sınıfsal konumun belirlenmesi daha da karmaşıklaşıyordu. Diğer taraftan, özellikle merkeziyetçi Osmanlı Feodalitesinde, inşaat ustaları tam anlamıyla özgür değildi. Devletin işlerinin yapılmasında zorunlu çalışma sözkonusuydu. Bu uygulama, ücretli ustaları, günümüzün özgür işçilerinden önemli bir açıdan ayırıyordu.

19. yüzyıla kadar büyük inşaatlarda çalışan vasıfsız işçiler genellikle mülksüzleşmemiş küçük üreticilerdi ve zorunlu çalışmaya tabi tutuluyorlardı. Bazı köylerde vergiden muaf tutulma karşılığında devlet inşaatlarında çalışma yükümlülüğü uygulanıyordu. Kale inşaatında çalışma sayesinde acemi oğlanı devşirmesinden kurtulmak da mümkündü.[1]

Bu dönemde büyük devlet inşaatlarında asker (acemi oğlanı ve diğer sınıflar) ve köle çalıştırma uygulaması da oldukça yaygındı.

Büyük inşaatlarda birarada ve büyük bölümü ücretli olarak uzun

süreler çalışan insanların bu heterojen ve tam işçileşmemiş yapısı, davranışları ve tepkileri belirleyen ana etmenlerdi.

Bu dönemde büyük inşaatlardaki inşaat işçilerine ilişkin üç ana kaynaktan yararlanılarak, bazı değerlendirmeler yapılabilir. Ömer Lütfi Barkan'ın Süleymaniye Cami ve İmareti inşaatına (1550-1557), Rhoads Murphey'in Musul Kalesi inşaatına (1631) ilişkin çalışmaları ve Ahmet Refik'in sağladığı bilgiler, bundan sonra yapılması gereken araştırmalar için bir hareket noktası olabilir.

Süleymaniye Cami ve İmareti inşaatında 1554-1557 döneminde yazları 2200-2700, kışları ise 1000-1500 kişi çalışıyordu. 16. yüzyılda Akkerman Kalesi tamirinde 421 kişi, Kili Kalesi tamirinde 1532 kişi, Mora'da Balyabadra Kalesi tamirinde 1023 kişi, Korintos ve Arhos Kaleleri tamirinde 1875 kişi çalışmıştı.(2) 1631 yılında Musul Kalesi yapımında çalışanların sayısı ise 3035 idi.(3)

İşçiler farklı etnik kökenlerdendi. Örneğin, 1550-1557 döneminde Süleymaniye Cami ve İmareti inşaatında oldukça uzun bir süre çalışan 3523 ustadan 1810'u (%51) hıristiyan, 1713'ü müslümandı.(4) İnşaatta 2,7 milyon işgünü çalışılmıştı. Bu toplam sürenin yüzde 54,7'sini (1,5 milyon işgünü) ücretliler, yüzde 40,0'ını (1,1 milyon işgünü) acemi oğlanları, yüzde 5,3'ünü ise (140 bin işgünü) köleler gerçekleştirmişti. Ücretlilerin 1,5 milyon işgününün 290 bini vasıfsız işçilerindi (ırgatlar).(5) Musul Kalesi yapımında çalışan 3035 kişinin ise 2597'si ırgattı.(6)

Vasıflı inşaat işçilerinin kimlikleri ve adresleri mimarbaşıların defterlerinde kayıtlıydı ve bu kişiler, gerekli olduğunda, isimleri bildirilerek, çalışmaya davet edilirdi.(7) Vasıfsız işçiler (ırgatlar) ise belirli köylerden sağlanırdı. Örneğin, 1567 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi için Bursa, Amasya, Kastamonu ve Merzifon'dan taşçı; 1564 yılında İstanbul'un su yolları için Edirne'den usta ve Mısır'dan 150 arka hamalı ve 1583 yılında İstanbul'daki Evkaf binalarının tamiri için Midilli'den 600 duvarcı ve marangoz getirtilmişti.(8) Irgatların bir bölümü ücretli olarak çalışırken, bir bölümü vergiden muaf tutulma karşılığı çalışırdı.

İnşaatlarda çalışma yükümlülüğü olanların kaçmalarını önlemek için çeşitli önlemler alınırdı. Bir yöntem, ustaların askere gönderilir

gibi gözetim altında sevkedilmeleri, kefalete bağlanmalarıydı. Ustalar İstanbul'da belirli hanlarda ikamete zorunlu tutulabilirler ve cizye defterleri ellerinden alınabilirdi.(9)

Bazı durumlarda, belirli bir bedel ödenerek çalışma yükümlülüğünden kurtulmak mümkündü. Örneğin, Musul Kalesi yapımında 40 kuruş ödeyenler yükümlülükten kurtuluyordu. İnşaatta ırgatlara 10 günlük çalışma karşılığında 1 kuruş ödendiğine göre, ödenecek bedel oldukça yüksekti.(10)

Ö.L. Barkan bu çalışma yükümlülüğünün (en azından Süleymaniye Cami inşaatında) çok katı bir biçimde uygulanmadığı, işe devamsızlığın ve belirli dönemlerde başka işte çalışmanın mümkün olabildiği görüşündedir.(11)

Çalışma zorunluluğu karşısında, günün koşullarına göre oldukça yüksek ücretlerin ödenmesi, bu zorunluluğu tahammül edilir kılmışa benzemektedir. Ö.L. Barkan ve R. Murphey, ücretlerin göreli yüksekliği konusunda görüş birliği içindedir.(12)

Ücretlerin sorun olması, büyük olasılıkla, işgücü sıkıntısının çekildiği ve buna bağlı olarak piyasada ücretlerin daha da yükseldiği dönemlerdedir. "İstanbul'da ve eyaletlerde: yapılarda, yol ve kaldırım işlerinde çalışacak usta ve kalfalar hassa başmimarından ve hassa mimarlarından icrayı zanaat için bir ehliyet belgesi almak zorundaydılar. Böyle bir belgeyi almayan faaliyet gösteremezdi. Gene usta ve işçi ücretleri de inşaat ve para değerine göre tespit edilirdi."(13) Bazı dönemlerde ve özellikle yangınlardan sonra, işçilik ücretleri çok artardı. Yöneticiler de, buna karşı önlem alırlar ve (1587 yılında örneği görüldüğü gibi) aksine hareket etmekte ısrar edenleri, çalışma yetkilerini ellerinden almakla tehdit ederlerdi.(14)

Feodal toplum yapısı içinde kıt bulunan vasıflı işgücüne sahip olan ücretli ustalar, kapitalist toplumda ücretli emeğinkinden daha yüksek bir toplumsal itibara ve güce sahiptiler.

Kamu inşaatlarında çalışan kölelere de ücret tahakkuk ettirilir, ancak bu ücretler köle sahiplerine verilirdi. Bu kölelerin sınıfsal konumu da, ayrı bir incelemeyi gerekli kılacak kadar ilginçtir.(15)

Süleymaniye Cami inşaatında çalışma koşullarının zaman ve mekan açısından genel uygulamayı ne ölçüde yansıttığı tartışılabilirse de,

en azından önemli bir örnek oluşturduğu açıktır. Bu inşaatta haftada 6 gün çalışılıyor, Cuma günleri tatil yapılıyordu. Cuma günleri köleler için de tatildi. Şeker ve kurban bayramlarında işçilerin tümü tatil yaparken, hristiyanların bayramlarında yalnızca hristiyanların tatil hakkı vardı. Gece çalışması genellikle yapılmıyordu. İşin çok sıkıştığı ve bu nedenle gece çalışmasının yapıldığı seyrek durumlarda ise, ayrıca bir yevmiye daha ödeniyordu.(16)

Vasıflı ve vasıfsız işçi ücretleri arasında çok büyük bir fark yoktu. Süleymaniye Cami inşaatında çalışan ırgatların ortalama yevmiyesi 4,31 akçe iken, demircilerin ortalama yevmiyesi 6, 31 akçe, taş yontucuların 9,75 akçe, marangozların 9,45 akçe, duvarcıların ise 9,39 akçe idi. Hamallar ise 11, 37 akçe yevmiye alıyordu.(17) Musul Kalesi yapımında ise taşçı ustalarına 5 gün karşılığında 1 kuruş, ırgatlara 10 gün çalışma karşılığında 1 kuruş veriliyordu.(18)

Çok sayıda vasıflı işçinin birarada uzun süre bulunduğu ve piyasada ücretlerin artma eğiliminde olduğu koşullarda, ücret artış taleplerinin gündeme gelmesi doğaldır. Bunun bir örneği, 1587 yılında Mehmet Paşa tarafından yaptırılan camide çalışan işçilerin durumuna ilişkin hükümde görülmektedir. Anlaşıldığına göre, duvarcı, marangoz ve taşçı ustaları 12 akçe olan yevmiyelerinin yetmediğini belirtip, 4'er akçe zam isterler. Mimar Sinan da durumu bir yazıyla yetkililere bildirir ve bu talep kabul edilir. Buna karşın, "ziyade talep idüb virmezseniz işmeziz deyu teallül ve niza" edenler çıkar. Bu durum karşısında takınılan tavır şudur: "İmdi fermanı şerifime itaat itmiyenlerin hakkından gelmek lazımdır... Emrime muhalefet idüb gaybet idenleri bulub getürmeye ilâm eyleyesin ki gediği ahare virile ve münbaad emrime muhalif teyifei mezbureye iş itdirmiysin."(19)

Merkezi feodal yapının etkenliğini sürdürdüğü dönemlerde göreli olarak yüksek olan ve düzenli ödenen ücretlerin, gerileme ve ekonomik bunalım dönemlerinde düştüğü ve ödemelerin düzensizleştiği kesindir. Ancak bu konuda geçiş dönemine ilişkin araştırmalar çok yetersizdir.

19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı İnşaat işçileri

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda hızla dünya kapitalist sisteminin bir parçası oldu. Cami ve kale gibi inşaatlar hemen hemen dururken, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı ülkesinde iç pazarı genişletecek ve ülkenin doğal kaynaklarının daha sistemli bir biçimde sömürülmesini sağlayacak ulaşım ağının yaratılması ön plana geçti. Demiryolu, liman, yol ve kanal inşaatlarında onbinlerce inşaat işçisi örgür üreticiler olarak kapitalist sömürü çarkına katıldı. Osmanlı üreticileri inşaat sektöründe ilk kez yabancı sermayedarlarla karşı karşıya kaldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünyanın açık pazarı haline gelmesi sonucu, zanaatkarların önemli bir bölümü tasfiye sürecine girerken, inşaat ustaları böyle bir rekabetle karşılaşmadı. Ancak inşaatların niteliğinde meydana gelen değişiklik, eskinin vasıflı işgücüne olan talebi düşürmüş olsa gerektir. Demiryolu, liman, yol ve kanal inşaatlarında gerekli olan vasıflı işgücü nitelik itibariyle farklıdır ve önemli bir ölçüde yabancı uyruklu teknik personel tarafından karşılanmıştır.[20]

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında demiryollarının yapımına ağırlıkla yabancı sermayeli şirketlerce başlandı.[21] Bu dönemde kırsal kesimde önemli bir işgücü açığı yaşanıyordu. Bu nedenle ücretler çok fazla düşürülemedi. Fakat, örneğin, Şam-Hicaz demiryolunun yapımında asker çlıştırıldı ve "askere verilen ücret, işçi yevmiyelerinin yarısı kadardı ve bir çok işler ücretsiz" yaptırıldı.[22] Yabancı şirketler, kendi ülkelerinde geçerli olanların çok altındaki düzeylerde ücretlerle ve çok kötü yaşama ve çalışma koşullarıyla işçi çalıştırdılar. Kırsal kesimde yaygın olan had safhadaki yoksulluk ve birçok işçinin henüz tam olarak mülksüzleşmemiş küçük üretici olup, vergi ödemek veya bir eksiğini gidermek için geçici bir süre ücretli olrak çalışmayı amaçlaması nedeniyle, örgütlü ve uzun vadeli tepkiler çok sınırlı kaldı. Aniden gelişen bazı sert tepkiler ise, aynı hızda söndü (demiryolu inşaat işçileri ile demiryolu işletme işçileri karıştırılmamalıdır).

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında İstanbul Karaköy rıhtımı, Beyrut, İzmir, Selanik, Derince (İzmit) ve Haydarpaşa limanları genellikle yabancı şirketler tarafından yaptırıldı.[23]

Demiryolu ve liman inşaatlarını üstlenen şirketlerle yapılan sözleşmelerde işçilerin haklarını koruyan önemli hükümler yoktu.

Yol yapımında ise 1869 yılında kabul edilen bir nizamname ile, erkeklere 5 yılda 20 gün yol yapım ve bakımında çalışma yükümlülüğü getirildi. Bu yükümlülük 1875'te kaldırıldı; 1879'da yeniden kondu ve 1891'de paraya dönüştürüldü.(24) Yabancı şirketlerce yapılan bazı yollarda ise genellikle mülksüzleşmemiş küçük üreticiler çalıştı.(25)

19. yüzyılın ikinci yarısının en önemli inşaatı, 1856-1869 döneminde gerçekleştirilen Süveyş Kanalıydı. Büyük çoğunluğunu mülksüzleşmemiş küçük üreticilerin oluşturduğu 60 bin kişi, 20 binerlik gruplar halinde zorunlu çalışmaya tabi tutuluyordu. Bu kişilerin çalışma koşulları ve ücretleri ise Kanal İşlerinde Çalıştırılan İşçiler Hakkında 20 Temmuz 1856 Tarihli Nizamname ile düzenlenmişti.(26)

Bina üretiminde küçük ölçekli inşaatlarda ustalar götürü iş alarak küçük üreticileşme eğilimindeyken, vasıfsız işçiliği, tam anlamıyla mülksüzleşmemiş üreticiler mevsimlik çalışmayla gerçekleştiriyordu.

Cumhuriyet Dönemine Devrolunan Miras

Feodal toplumdaki ücretli inşaat işçileri Osmanlı işçi sınıfının öncüllerindendi. Ancak kapitalist ilişkilere geçilmesinde inşaat alanlarında yaşanan değişiklik nedeniyle, bilinebildiği kadarıyla, bir örgütlülük ve mücadele mirası devri olmadı.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk dönemlerinde inşaatların sürekli teknik kadrosu genellikle yabancı uyruklu işçiler ve azınlık işçilerden oluşuyordu. Azınlık işçileri bazı örgütlenmelere gittiler; fakat bu dönemde ön planda olan ulusal düşmanlıklar aşılamadı. Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında ise bu işçilerin çoğu Türkiye'yi terketti.

Vasıfsız işçilerin çoğu ise inşaatları ek gelir kaynağı olarak gören ve inşaatın yapıldığı yöreden sağlanan mülksüzleşmemiş küçük üreticilerdi. Kendilerini işçi kabul etmiyorlar ve kısa süreli çalışıyorlardı. Bir kısım mülksüzleşmiş üretici ise önce inşaat işkolunda iş buluyor, ilk fırsatta sürekli nitelikte bir başka işe geçme olanaklarını arıyordu.

Bütün bu nedenlerle, *Osmanlı inşaat işçilerinden Türkiye inşaat işçilerine elle tutulur bir örgütlenme ve mücadele mirası kalmadı.*

NOTLAR:

(1) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Kapukulu Ocakları I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı, 2. Basım, TTK Yay., Ankara, 1984, s. 110 ve 113.

(2) Barkan, Ömer Lütfi, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), Cilt I, TTK Yay., Ankara, 1972, s. 104, 105, 161.

(3) Murphey, Rhoads, "The Construction of a Fortress at Mosul in 1631: A Case Study of an Important Facet of Ottoman Military Expenditure," Okyar, O., İnalcık, H. (ed.), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980, s. 166.

(4) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 142.

(5) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 8-13.

(6) Murphey, R., a.g.m., s. 166.

(7) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 94-95, 99.

(8) Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, 2. Basım, Devlet Basımevi, İstanbul, 1935, s. 15-16-17.

(9) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 99.

(10) Murphey, R., a.g.m., s. 166.

(11) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 100-102.

(12) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 100-102; Murphey, R., a.g.m., s. 167.

(13) Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE Yay., Ankara, 1979, s. 228.

(14) Ahmet Refik, a.g.e., s. 73.

(15) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 137.

(16) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 56-65, 171-173.

(17) Barkan, Ö.L., a.g.e., s. 22-24.

(18) Murphey, R., a.g.m., s. 167.

(19) Ahmet Refik, a.g.e., s. 73.

(20) "Demiryollarının yapımında tarımsal yapının özelliği nedeniyle, sermaye başta Ege adaları ve Yunanistan yarımadası olmak üzere, sık sık Anadolu dışından işçi ithal etmek zorunda kaldı." Keyder, Çağlar, Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi, İletişim Yay., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türki-*

ye Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul, 1985, s. 651.

(21) Demiryollarının yapım taripleri ve şirketlerin listesi için bkz. Eldem, *Vedat. Osmanlı İmparatorluğu nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T. İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 164.

(22) Eldem, V., a.g.e., s. 170.

(23) Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 463-464.

(24) Karal, E.Z., a.g.e., s. 461-462.

(25) Karayolu yapımında çalışan yabancı sermayeli şirketler için bkz., Thobie, Jacques, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermapye," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul, 1985, s. 727, 735.

(26) Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 2, Gözlem Yay., İstanbul, 1975, s. 733-734, 787-788.

OSMANLI İŞÇİ SINIFINDA ETNİK BÖLÜNME*

Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında işçi sınıfının oynadığı rolün değerlendirilebilmesi için, Osmanlı işçi sınıfının devrettiği mirasın iyi incelenmesi gerekir. Bu mirasın işçi sayısı, yoğunluğu, bilinç ve deneyim düzeyi gibi unsurlarının yanı sıra (ve bunları da etkileyen) diğer bir yönü, etnik-ulusal ayrılıklar ve bölünmelerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı bir yanıyla ulusal mücadeleler, diğer yanıyla sınıf mücadeleleriyle doludur. İşçilerin ve özellikle de işçi sınıfı hareketinin başını çeken vasıflı işçilerin büyük bir bölümü, ulusal mücadele ile sınıf mücadelesi arasında bir tercihe zorlanmış ve ağırlıkla birincisini seçmişler veya birincisine itilmişlerdir. İmparatorluğun çöküşü sırasında ön plana çıkan ulusal çelişkiler ve bunların çözümleniş biçimi, Osmanlı işçi sınıfının bilinç, örgütlenme ve mücadele deneyimi alanlarında Türkiye işçi sınıfına devrettiği mirası önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfusun Etnik Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nda genel ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Anadolu ve Rumeli'de *erkek* nüfusun sayımından elde edilen sonuç şöyledir: Anadolu'da 2,1 milyon Müslüman, 400 bin Gayrimüslim: Rumeli'de 800 bin Galrimüslim, 500 bin Müslüman.(1)

* *Görüş*, Temmuz 1990

Ubicini ise 19. yüzyılın ortalarında İmparatorluğun bütününde 35,4 milyon kişinin yaşadığını yazıyordu. Bunların 20,0 milyonu Müslüman, 13,7 milyonu Rum Ortodoks, 900 bini Katolik ve 170 bini Yahudi idi. Ubicini, bu nüfusu şöyle tasnif ediyordu: Osmanlılar: 11,8 milyon; Slavlar: 7,2 milyon; Araplar: 4,7 milyon; Rumenler: 4,0 milyon; Ermeniler: 2,4 milyon; Rumlar: 2,0 milyon; Arnavutlar:1,5 milyon; Kürtler: 1,0 milyon; Diğerleri: 750 bin..(2)

19. yüzyılın ikinci yarısında birçok bölge ve önemli miktarda nüfus İmparatorluk'tan ayrıldı. 1884 yılında 17,1 milyonluk toplam nüfusun 12,6 milyonu Müslüman, 4,5 milyonu Gayrimüslimdi. 1897 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusun etnik-ulusal dağılımı şöyleydi: Türk: 9,8 milyon; Müslüman Arap: 3,1 milyon; Rum: 2,1 milyon; Kürt: 1,5 milyon; Ermeni: 1,4 milyon; Arnavut: 1,1 milyon; Sırp: 764 bin; Hristiyan Arap: 527 bin; Musevi: 355 bin.(3)

Osmanlı İmparatorluğu'nda etnik gruplar, dinlerine bağlı olarak "Millet"ler oluşturuyordu. Her "Millet"in oldukça özgür bir iç örgütlenmesi vardı. Her cemaat kendi okullarını kurabiliyordu. Bazı konularda yetkili cemaat mahkemeleri bile vardı. Askerlik ve vergi konusunda da cemaatler arasında farklı uygulamalar söz konusuydu. Diğer bir deyişle, *çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde kaynaşmış bir Osmanlı halkı yoktu.* 19. yüzyılda İmparatorluk'ta önem kazanan milliyetçi hareketler, bu varolan bölünmelere dayanak hızla güç kazandı.

İşçi Sınıfının Yapısı

Osmanlı işçi sınıfı ve özellikle de sınıf hareketinin genellikle başını çeken sanayi işçileri içinde etnik farklılaşma önemliydi. Hem sermayedarlar, hem de sanayi işçileri içinde Müslümanların oranı düşüktü.

Daha 1850'li yıllarda Bursa'da kurulu 14 ipek fabrikasındaki işçilerin "büyük bir kısmı Ermeni ve Rum" idi.(4) Değişik bölgeler için yapılan gözlemler de bu yargıyı doğrulamaktadır:

"Konya'da İngiliz Konsolos yardımcısı şahsen halı imalatıyla meşguldür ve işinde sadece Rum ve Ermeni kızları çalıştırır. Batı Anadolu'daki maden işletmecileri de, aynı şekilde, hemen hemen tamamen Hristiyanlardan oluşmaktadır. İster yerli ister yabancı olsun, bu Hristiyanlar, işçi seçerken, Van ve Muş taraflarından gelen Ermeni asıllıları tercih ederler".(5)

1915 sanayi sayımı sonuçlarına göre, sermayenin ve emeğin yalnızca yüzde 15'i "Türk"tü. "Emek"in yüzde 60'ı Rum, yüzde 15'i Ermeni, yüzde 10'u Yahudi idi.[6] 1919 yılında Batı Anadolu'da imalat sanayiinde faaliyet gösteren 3300 işyerinin yüzde 73'ü Rumlarındı. Bu işyerlerinde çalışan 22 bin işçinin yüzde 85'i ise Gayrimüslimdi.[7]

Osmanlı işçi sınıfının ilginç özelliklerinden biri de, yabancı uyruklu işçilerdi. Sanayileşme çabasına giren İmparatorluk, teknolojiyle birlikte teknisyen ve vasıflı işçiyi de ithal ediyordu.

Daha 1740'lı yıllarda Yalova'da kağıt fabrikasının kuruluşunda ve işletilmesinde Lehli ustalar çalışıyordu.[8] 1790 yılında Osmanlı tersanelerinde "büyük kısmı Avrupalı olan 2000'den fazla işçi" bulunmaktaydı.[9] I. Abdülhamit döneminde askeri sanayi işletmelerini yeni bir düzene sokmak için Avrupa'dan uzmanlar, ustabaşılar ve vasıflı işçiler getirildi.[10] II. Mahmut devrinde ise İstanbul'da kurulan bez fabrikası 1839 yılında Avrupa'dan getirilen ustalar ve makinelerle basma üretimine başladı.[11] 1850'li yıllarda Bursa'daki 14 ipek fabrikasında "20 kadar Fransız ve Viyanalı amele mevcuttu... Bu fabrikaların makinelerinden başka, usta ve ameleleri de kısmen Avrupa'dan geliyordu."[12] II. Abdülhamit tarafından 1894 yılında İstanbul'da (Yıldız) kurulu Çini fabrikasında çalıştırılmak üzere Fransa'dan bir usta ve birkaç işçi getirilmişti.[13]

Demiryolu inşaatlarında, madenlerde, bankalarda da yabancı uyruklu vasıflı işçiler, ustalar, teknisyenler, mühendisler çalışıyordu. Örneğin, Aydın demiryolunun yapımı sırasında, 1865 yılında bir kolera salgını olmuştu. Demiryolu inşaatında çalışan 14 İngiliz mühendis ve teknisyen koleradan ölmüştü.[14] 1910'lu yıllarda Batı Anadolu'daki zımpara taşı ocaklarında çalışmak için İtalya'dan ve Yunanistan'dan galeri işçileri geliyordu.[15] Krom madenlerini işleten İngiliz şirketi de İtalya ve Yunanistan'dan vasıflı işçi, İngiltere'den mühendis getiriyordu.[16] Yabancı bankalarda ve Düyun-u Umumiye'de çalışanlar içinde de yabancı uyruklular vardı.

İşyerlerinde müslüman, gayrimüslim ve yabancı uyruklu işçiler *genellikle* kaynaşmıyor, sermayeye karşı *genellikle* ortak bir tavra girmiyordu. Ortak tavra girinilen tek tek örnekler bulunabilir, ancak belirleyici eğilim, iç çelişkilerin ön plana çıkmasıydı. Bunun önemli iki

nedeni vardı: (a) Sınıfın iç tabakalaşması, (b) Milliyetçi akımlar.

Avrupa'nın sınıf mücadelesinde deneyimli işçilerinin Osmanlı işçi sınıfı üzerindeki etkilerinin ayrıca araştırılması gerekir. Geçici olarak çalışmak üzere gelen (bir dönem Latin Amerika'ya olduğu gibi göçetmeyen) yabancı işçilerin grevleri olmuştur. Fakat işyerlerindeki görevlerinin ve aldıkları yüksek ücretlerin ,(işçi aristokratlıklarının) etkisinin ağır bastığı düşünülebilir. Dil, din ve ulus farklılıkları da eklenince, yabancı uyruklu vasıflı işçilerin Müslüman vasıfsız işçilere (böyle bir niyetleri olsa bile) fazla bir bilinç aktaramadığı söylenebilir. Gayrimüslim Osmanlı işçilerle etkileşim herhalde daha fazla olmuştur.

İşçi Sınıfının Tabakalaşması

İşyerlerinde işçiler arasındaki tabakalaşma, dinsel ve etnik ayrımlara denk düşüyordu. Milliyetçi akımların işçi sınıfı içinde etkili olmasının nesnel dayanaklarının başında bu olgu geliyordu. Sanayi işçilerinin en niteliklileri, işin sevk ve idaresinden sorumlu olanlar, *genellikle* yabancı uyruklulardı. Ustalar ve vasıflı işçiler *genellikle* Osmalı Gayrimüslimleriydi. Müslüman Osmanlılar ise *genellikle* vasıfsız ve geçici işçileri oluşturuyordu. İşyerinde üretim sürecinde alınan yer ve mülksüzleşme düzeyi, işçi sorunları ve çözüm yolları konularında farklı yaklaşımları doğuruyordu. Tabakalar arasında ücret düzeyi farklılıkları da, üretim sürecindeki görevlerden kaynaklanan çelişkileri daha da keskinleştiriyordu.(17)

Milliyetçi Akımlar

Osmanlı imparatorluğu'nun çokuluslu yapısı 19. yüzyılda hızla çözülmeye başladı. Avrupa'yı sarsan milliyetçilik hareketleri, başka etmenlerin de katkısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'na yansıdı. Uluslaşma sürecini yaşayan topluluklar, Osmanlı'dan kurtuluş mücadelelerini başlattılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan bağımsızlık savaşı da, bir yönüyle, Osmanlı'dan kurtuluş mücadelelerinin sonuncusuydu.

İmparatorluk'ta milliyetçi akımların yaygınlığı ve gücü, I. Meclisi Mebusan'da da hissediliyordu:

"I. Meclis-i Mebusan zabıtları okunursa görülür ki, müzakerelerde, yalnız

Rum, Bulgar, Ermeni, Yahudi, Romen, Makedon, Sırp, Maruni gibi gayrı-müslim milletvekilleri değil, Arap, Arnavut, Çerkes, Abaza, Kürt, Boşnak gibi müslüman, fakat gayri-Türk milletvekilleri de, garip isteklerde bulunmuşlardır. Bunlardan Rum, Ermeni, Arap ve Arnavutlar, kendi dillerinin de Türkçe yanında resmi dil olmasını ileri sürdükleri gibi, bir kısmı daha ileri giderek muhtariyet, bağımsızlık istemişlerdir. Hatta bazı Rum milletvekilleri, Türkiye'nin Girit'i ve Tesalya'yı küçük Yunanistan'a bırakmasını söylemekten çekinmemişlerdir."[18]

Milliyetçi akımlar yalnızca mülk sahibi kesimler arasında bir çatışma yaratmakla kalmadı. Dinsel inanç farklılıkları, kitleleri bölmede ve karşı karşıya getirmede etkili bir biçimde kullanıldı. Ekonomik çıkar çelişkileri de bu saflaşmanın nesnel zeminini oluşturdu. Diğer ülkelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürmede, zayıflatmada, yönlendirmede bu milliyetçi hareketleri kullanmaya çalışması ve bu nedenle destek vermesi de çelişkileri keskinleştirdi. Osmanlı ordusunun hemen hemen tümüyle Müslümanlardan oluşması sonucunda, radikal milliyetçi unsurların eylemlerini önleme çabaları, milliyetçi hareketlerin dayandığı tabanı daha da genişletti.

Orhan Kurmuş, varılan noktayı şöyle anlatmaktadır:

"Bu etnik gruplar arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkilerin ardında çok yoğun bir yarışma, kıskançlık ve zaman zaman kanlı çatışmalarla sonuçlanan bir düşmanlık ve nefret havası vardır. Yahudiler hem Rum ve Ermeniler hem de Avrupalılara düşmandılar. Türkler ise genellikle Yahudilerle iyi geçiniyorlar, Yahudileri Rum ve Ermenilere karşı koruyorlar, hatta Yahudilerle birlikte Rum ve Ermenilere karşı tertiplere girişiyorlardı. Ermeni ve Rum toplumlarıyla yakın ilişkiye girişen Yahudilerin, Yahudi toplumu tarafından 'afaroz' edildiği sık sık görülüyor."[19]

Çatışmalar karşılıklı katliam boyutlarını aldı. Örneğin, 16 Nisan 1909'da Adana bölgesindeki iç savaşta Ermeniler 1850 Müslümanı, Müslümanlar da 17 bin Ermeni'yi öldürdü.[20] Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Ermenilerle, 1919-1923 döneminde ise Rumlarla olan çelişkiler ön plandaydı. Oluşan ve yaratılan düşmanlıklar, işçi sınıfının birliği doğrultusundaki eğilimlere çok büyük zararlar verdi.

Sonuç

Osmanlı işçi sınıfının zayıflığının en önemli nedenlerinden biri, işçi sınıfının etnik bölünmüşlüğüydü. Bu bölünmüşlük, sınıfın üretim sürecindeki tabakalaşmasına genellikle uyduğu için, kolaylıkla aşılamadı. Uluslaşma sürecindeki toplulukların herbirinin kendi içindeki sınıf yapısının birdiğerinden farklı olması da sorunları büyüttü. Milliyetçilik halk kitlelerini böldü ve silahlı çatışmalarda karşı karşıya getirdi. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında yaşanan askeri yenilgiler, savaşlardaki insan kaybı, zorunlu büyük göçler, karşılıklı katliamlar, milli eğilimlerin sınıf eğilimlerine ağır basmasına yol açtı.

Bu bölünmelerin smıf örgütlenmelerine ne ölçüde yansıdığı ayrı bir çalışma konusudur. Ancak bölünmelerin işçilerin bilinçlerindeki yansımaları, 1923 yılındaki bazı iş uyuşmazlıklarında işçilerin öne sürdükleri taleplerde görülebilir.

1923 yılında Şark Demiryolları işçileri çeşitli taleplerle iş uyuşmazlığı çıkardı. İşverene bildirilen taleplerin birincisi şu idi:

> "Ermeni komitelerine cebren iane toplayan hainlerin, fabrika duvarlarına Konstontin Venezilosun resimlerini yapıştırıp bunları Türklere öptüreceksiniz diyen küstahların, muhterem kumandanlarımıza hakaret etmiş olan hainlerin zaman kaybetmeden Şark Şimendiferleri Kumpanyasındaki memuriyetlerinden sureti katiyede uzaklaştırılmaları."(21)

İşçilerin istekleri kabul edilmeyince, greve çıkıldı. Önce 1400 işçinin 1200'ü greve çıktı. Önce greve çıkmayan 200 işçi gayrimüslümdi ve bunlar greve ancak daha sonra katıldı.(22)

Aynı günlerde İstanbul'da tramvay ve terkos işçilerinin ayrı ayrı çıkardıkları iş uyuşmazlıklarında ise, *Gayrimüslim işçilerin işten çıkarılması talebi yer alıyordu.*(23)

Osmanlı işçi sınıfının en bilinçli ve deneyimli kadroları ya savaşlarda ve çatışmalarda telef oldu, ya da Türkiye'den ayrıldı. Sınıf hareketinin başını hemen hemen daima vasıflı işçiler çeker. Osmanlı işçi sınıfının vasıflı sanayi işçileri genellikle Rum ve Ermeniydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında 800 bin Ermeni ve 200 bin Rum öldü.(24)

1912-1923 döneminde Türkiye'den 1 milyon dolayında Rum, Yunanistan'a göç etti. 1923-1926 döneminde de Türkiye ile Yunanistan, 1,2 milyon Rum ile 400 bin Müslümanı değiştirdi.[25] Böylece Osmanlı işçi sınıfının, özellikle 1908-1913 ve 1919-1922 dönemlerinde yetişmiş en bilinçli ve en deneyimli kadrolarının büyük bir bölümü yok oldu veya ülkeyi terketti. *Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem sınıf bilincinin gelişmesini önemli ölçüde engelledi, hem de Osmanlı işçi sınıfından Türkiye işçi sınıfına devrolunan mirası büyük ölçüde tahrip etti.*

NOTLAR

(1) Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1983, s. 28.

(2) Ubicini, M.A., *Türkiye 1850*, Cilt I, Tercüman 1001 Temel Esen No. 63, s. 47.

(3) Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T. İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 55.

(4) Önsoy, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. T. İş Bankası Yay., Ankara, 1988, s. 85.

(5) Yerasimos, S., *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 2, Gözlem Yay., İstanbul, 1975, s. 928.

(6) DİE, *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50 Yılı*, Yay. No. 683, Ankara, 1973, s. 143.

(7) Tezel, Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yay., Ankara, 1982, s. 88.

(8) Önsoy, R., a.g.e., s. 48-49.

(9) Timur, Taner, *Osmanlı Çalışmaları*, V Yay., Ankara, 1989, s. 110.

(10) Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, TTK Yay., Ankara, 1976, s. 214.

(11) Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, TTK Yay., Ankara, 1977, s. 157-158.

(12)Karal, E.Z., a.g.e., 1976, s. 243.

(13) Ökçün, Gündüz (ed.), *Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi istatistiki*, SBF Yay., 2. Basım, Ankara, 1971, s. 93.

(14) Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Savaş Yay., 3. Basım, Ankara, 1982. s. 47.

(15) Kurmuş, O., a.g.e., s. 138.

(16) Kurmuş, O., a.g.e., s. 142.

(17) "Bu tesisler için gerekli makine ve teçhizat Avrupa'dan getirtildiği gibi yeni işyerlerinde çalıştırılacak işçi ve mühendisler de yüksek ücret ödenerek dışarıdan celbedilmişti." Önsoy, R., a.g.e., s. 56.

" Bunlara ödenen yüksek ücretler Osmanlı meslektaşlarının kıskançlığına sebep olmuştur." Önsoy, R., a.g.e., s. 57.

"Fabrikalarda pamuğun yıkanması ve makinelere verilmesi gibi beceri istemeyen işler yerli işçiler tarafından yapılıyordu. Üretimin teknik yönü ile makinelerin bakım ve onarımı ise tümüyle yabancı teknisyen ve mühendislerin elindeydi... Gout'un bunlara ödediği ücretler son derece yüksekti." Kurmuş, O., a.g.e., s. 110.

(18) Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, Cilt 12, İstanbul, 1967. s. 123.

(19) Kurmuş, O., a.g.e., s. 19.

(20) Öztuna, Y., a.g.e., s. 192.

(21) Toydemir, Sedat, "Türkiye'de İş ihtilaflarının Tarihçesi," *İçtimai Siyaset Konferansları*, 4. Kitap, İstanbul, 1951, s. 51.

(22) Toydemir, S., a.g.m., s. 53.

(23) Toydemir, S., a.g.m., s. 54.

(24) Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III, Kısım 4, Ankara, 1983. s. 787. Tarık Zafer Tunaya ise şöyle demektedir: "Yapılan hesaplara göre, I. Dünya Savaşında her türlü sebepten ölen Ermeni sayısı yaklaşık olarak 300 000'i geçmemektedir." Tunaya, T.Z., *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, İstanbul, 1984, s. 580.

(25) Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. Yurt Yay., Ankara, 1982, s. 38.

ASKER VE HÜKÜMLÜ İŞÇİLER*

Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfı tarihi içinde yeterince ele alınmamış konulardan biri, asker veya hükümlü iken, işyerlerinde çalıştırılan "işçi"lerdir.

Bu konu, diğer taraftan, bugün için de güncelliğini korumaktadır. Meslek sahibi çok sayıda er, acemi eğitimlerinin ardından, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı işyerlerinde asker statüsünde ve sivil işçilerle yanyana çalışmaktadır. Çok sayıda astsubay ise önemli teknik görevleri "asker" statüsünde yerine getirmektedir. "İhtiyaç fazlası eratın kamu kurum ve kuruluşlarında çalıştırılmaları"na ilişkin ve henüz yaygın bir biçimde uygulamaya sokulamayan 1980'li yıllardaki düzenleme ile, bu anlayışta önemli bir nitelik değişikliği de olmuştur. Siyasal iktidar önümüzdeki dönemde kamu kesiminde son 2-3 yıldır yoğunlaşan çelişkileri kontrol altında tutmanın ve grev ve direnişleri etkisiz kılmanın bir aracı olarak, askeri işyerleri dışında da asker istihdamının yaygınlaştırılması yoluna başvurabilir.

Günümüzde hükümlülerin işeyerinde düşük bir ücret karşılığında çalıştırılmaları yaygın değildir. Ancak bu konuda da işverenlerin önerileri ve tartışmalar olmuştur.

Askerlerin, hükümlülerin ve yoksulların çok düşük ücretlerle ve hatta yalnızca karınlarının doyurulmaları karşılığında, en temel haklar-

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 126, Aralık 1990

dan yoksun bir biçimde çalıştırılmalarına başka ülkelerin geçmişlerinde de rastlanmaktadır.[1]

Askerlerin ve hükümlülerin işyerlerinde çalıştırılmaları, işçi sınıfı hareketini olumsuz doğrultuda etkilemiştir ve etkilemektedir.

İşyerlerinde çalıştırılan askerler ve hükümlüler, normal işçileri koruyan mevzuatın kapsamı dışındadırlar. Bu kişiler için özel düzenlemeler vardır. Ücretleri düşüktür. Sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev hakları yoktur. İşverenin elinde işten atmanın ötesinde, önemli cezalar içeren yaptırımlar bulunmaktadır. Bu insanlar çağdaş teknoloji kullanan geçici ve belirli süreli çağdışı köleler konumundadır.

Diğer taraftan, hükümlü veya asker olup işyerlerinde çalışanların sınıfsal konumu da net değildir. Mülksüzleşmemiş bir çok insan, asker veya hükümlü statüsünde bir işyerinde çalışabilir. Ayrıca, hükümlülük ve askerlik, geçici ve süresi belirli olan ve "katlanılması gereken" bir durumdur.

Bütün bu nedenlere bağlı olarak, asker ve hükümlülerin, işyerlerinde işçi olarak çalıştıkları dönemde işçi sınıfı mücadelesi içinde önemli bir yerleri genellikle olmamıştır. Bu kişiler, bunun da ötesinde, işyerlerinde gerektiğinde grev kırıcılığı yapma durumunda da kalmışlardır. Elimizdeki mevcut ve çok yetersiz bilgiler, asker ve hükümlü işçilerin herhangi bir örgütlenmesini veya eylemlerini göstermemektedir.

Osmanlı Döneminde Asker ve Hükümlü İşçiler

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi feodal yapısı içinde, gerek inşaatlarda, gerek savaş sanayiinde askerler (kapıkulları) işçi olarak çalıştırılıyordu.

Kapıkullarının bir bölümünün sürekli işi sanayi işçiliğiydi. İnşaatlarda da acemi oğlanları çalıştırılırdı. Örneğin, 1550-1557 yılları arasında Süleymaniye Cami Ve İmareti inşaatında çalışılan toplam sürenin yüzde 40'ı (1,1 milyon işgünü) acemi oğlanları tarafından gerçekleştirilmişti.[2]

Madenlerde ise askerler iki türlü çalıştırılıyorlardı. Bu uygulamada, askere gitme yerine madenlerde işçilik yapılıyordu. "Harp zamanlarında doğrudan doğruya askere gitmesi lazım gelen kimseler madenlere sevkedilerek çalıştırılmaktaydılar."[3] Diğer uygulamada ise, insanlar askere alınıyor ve madenlerde asker statüsünde ve askeri disip-

lin altında çalıştırılıyordu. Örneğin, 1851-54 döneminde Ereğli kömür havzasında bazı ocaklar istihkam askerleri çalıştırılarak işletilmişti.[4]

Bu dönemde askerlerden "sanayi birlikleri"nin de oluşturulduğu belirtilmektedir. Ancak bu konudaki bilgiler son derece yetersizdir.[5]

1900-1908 döneminde ise Şam - Hicaz demiryolu yapımında asker çalıştırıldı. "Askere verilen ücret, işçi yevmiyesinin yarısı kadardı ve birçok işler ücretsiz yapılmıştır."[6] 1900 - 1908 yıllarında "senevi yapılan yolun uzunluğu vasati 183 kilometreyi bulmuş ve inşaatta istihdam edilen amele taburları ve san'at bölümlerinin takviyesi suretile son senelerde bu miktar 300 kilometreye çıkarılmıştır."[7]

İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu savaş yıllarında askerlerin işçi olarak çalıştırılmaları sistemli bir biçimde yaygınlaştırıldı.

Devletin özel teşebbüs ile ortaklaşa olarak kurduğu Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi, Harbiye Nezareti tarafından işletiliyordu ve tezgahlarda işçi olarak askerler çalıştırılıyordu.[8] Devlete ait işletmelerin çoğunluğu savaş yıllarında Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştı. Askere alınan birçok işçi bu dönemde bu fabrikalarda asker statüsünde ve 30 para ile 100 para arasında değişen bir yevmiye karşılığında işçi olarak çalıştı.[9]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Zonguldak bölgesinde askerlik çağına girenlerden birkaç kur'a askere alınmadı ve kömür ocaklarında çalıştırıldı. Ancak daha sonra asker gereksinimi ağır basınca, bu kişiler askere gittiler. [10]

Birinci Dünya Savaşı sırasında yetişkin erkek işgücünün olağanüstü düzeyde kıtlaşması üzerine, kadınların çalışmaları devlet tarafından sistemli bir biçimde teşvik edildi. "Savaş yıllarında kadınlar gönüllü olarak askere alınmış, Birinci Ordu tarafından oluşturulan kadın işçi taburlarıyla geri hizmette işgücü açığı giderilmek istenmişti. Tarım sektöründe, Cemal Paşa'nın öncülüğünde, Dördüncü Ordu'nun derlediği Kadın Amele Taburları Çukurova yöresine sevkedilmişti"[11]

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sırasında, hükümlüler de askere alınarak, bunlardan "amele taburları" oluşturuldu. Bu konuda ilk girişim 1913 yılında çıkarılan "Dar-ül harbe gidecek eşhas hakkında takibat ve mücahatın teciline dair Kanun-ı Muvakkat" ile başlatıldı. Bu metnin 1. maddesine göre, askerlik yaşına girmiş bir yıl ve daha fazla

süreli hapis, geçici sürgün cezasıyla veya ağır cezalı suçlarla hükümlü bulunanlar ve ayrıca askerlik yaşına girmemiş hafif ve ağır cezalı hükümlüler, savaş alanına gönderilmelerini isteyebileceklerdi. Bunlardan, ahlak ve vücut bakımından öngörülen niteliklere sahip olanlar askeri kıtalara yollanacaktı. "Sabıkalılar ve ıslah edilemeyecek olanlardan da Amele Taburları" kurulmuştu.(12) "Kıtalar, sayıları beş bine varan mahkumlardan ve sabıkalılardan oluşturulmuştur. Bunlar arasında işe yaramayanlar "amele taburları" olarak yol ve yapı işlerinde çalıştırılmışlardır.(13)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ankara - Eruzurum ve Samsun - Sivas demiryolunu yapmak için Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdüriyeti Umumiyesi oluşturuldu. Bu birimin "emrinde amele taburları ve bu taburlarda askeri hizmetlerini yapan mühendisler ve Mühendis Mektebi talebeleri vardı."(14) 1914 yılı sonlarına doğru inşaat başladı. "Amele taburları çalıştırılmak suretile Ankara'dan itibaren 133'ncü kilometreye kadar toprak tesviyesi ve imalatı sınaiyesi" yapıldı.(15)

Bu amele taburlarının yol ve yapı işleri dışında tarımda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Gündüz Ökçün'ün Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü isimli çalışmasında, bazı arazilerin "amele taburları ve ziraat müfrezeleri tarafından" ekildiği belirtilmektedir.(16) Bu konuya ilişkin Meclis-i Mebusan görüşmelerinde amele taburları konusunda şu değerlendirmeler yapılmıştır:

"Muhiddin Efendi (Niğde): .....Geçen sene amele taburlarından birer, ikişer tabur köyelere gönderildi. O vakit köylüler dediler ki: Bu askerin göreceği iş kadar kendileri de yiyip gidecektir. Bize birşey kalmayacaktır. Bunun için herkesi haline terk etmek daha evladır".(17)

"Meclis-i A'yan'da Ahmet Rıza Bey:.... Geçen sene yine ziraati temin maksadiyle köylere amele taburları gönderilmişti. O amele taburları köylülerin elinde yiyecek, içecek, köyde tavuk, yumurta hiçbir şey bırakmadılar."(18)

"Ahmet Rıza Bey:.... Bu mükellefiyet-i ziraiyye ahkâmını icra ve amele taburları marifetiyle yaptırmak daha muvafık olur. Ahali de bu zahmetten, bu külfetten kurtulmuş olur."(19)

Savaş başlayınca, Ermeni ve Rum askerlerden de işçi taburları oluşturuldu ve bu askerler yol ve demiryolu yapımında ve diğer inşaatlarda çalıştırıldı.(20)

Birinci Dünya Savaşı sırasında esir edilen düşman askerleri ise, iş-

gücü sıkıntısı içinde olan çiftçilere devredildiler.[21]

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda, 10 Ağustos 1920 gün ve 154 sayılı kararnameyle, Zonguldak ve Ereğli bölgelerinde çalışan işçiler, madenlerde çalışmaları için, askerlikten muaf tutuldular.[22] 1921 yılı Ocak ayında kabul edilen bir tüzük uyarınca, "linyit kömürlerinin üretimi ile demiryollarında kullanılması ve dış ülkelere ihraç edilmesi için gerekli yerlere taşınması, Milli Savunma Bakanlığınca kurulacak işçi taburları ve ulaştırma kolları tarafından sağlanacaktı".[23]

Cumhuriyet Döneminde Asker ve Hükümlü İşçiler

Cumhuriyet döneminde 1950'li yıllara kadar Türkiye'nin önemli sorunlarından biri, mülksüzleşmiş ve ücretli olarak çalışmaya hazır işgücünün yetersizliği ve işyerlerinde yüksek işgücü devriydi. Türkiye'de mülksüzleşme düzeyinin geriliği ve ortakçılık ile nüfusun büyük bölümünün yaşadığı kırsal bölgelerdeki anlayış ve alışkanlıklar, yeterli sayıda ve sürekli nitelikte sanayi ve maden işçisinin bulunmasını zorlaştırıyordu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise yetişkin erkeklerin silah altına alınmaları nedeniyle, işgücü açığı daha da büyüdü.

Devlet, kendi denetimi altındaki sanayi ve maden işletmelerinde çalıştırılmak üzere, düşük ücretli, sürekli ve kötü çalışma koşullarına tepki gösteremeyecek bir işgücü aradı. Bu kaynağı, askerler ve hükümlüler oluşturdu. Savaş sonlarında da bu uygulama bir süre daha sürdürüldü.

Lütfi Erişçi bu konuda şunları yazıyor:

"İkinci Dünya Savaşı sırasında binlerce mahkum fabrikalara sevk ediliyordu. 1941'den itibaren Nafıa Vekaletinin emrine verilen ve herhalde 10 000'den aşağı olmayan büyük bir er kitlesi yalnız nafıa işlerinde değil istihraç sanayiinde, çimento sanayiinde, hatta ziraat kombinalarında kullanılıyordu. Bu erlerle, serbest amelenin iki liraya yaptığı iş bir liraya mal ediliyordu."[24]

"Harbin sonuna doğru... çalıştırılan mahkumların senelik adedi onbinleri geçtiği... Mesela Değirmisaz linyit ocaklarında çalşan 1300 işçinin 500'ü mükellef, 500'ü mahkumdu."[25]

Ereğli Kömür İşletmesinde 1944 yılından itibaren mahkumlar ve 1946 yılından itibaren de Zonguldak ili halkından asker olanlar çalıştı-

rılmaya başlandı.[26] Nusret Ekin'in Murakabe Heyeti raporları üzerinde yaptığı araştırmalara göre, 1944 yılında Soma, Değirmisaz ve Tunçbilek madenlerinde günde ortalama 4552 işçi çalışıyordu. Bunların yüzde 58,2'si daimi ve münavebeli mükellef, yüzde 27'si gönüllü işçi ve yüzde 14,8'i mahkumdu. Daimi mükellef olanlar, 2/18670 sayılı karamame ile askerlikten tecilleri yaptırılmış kalifiye ustalarla bazı memurlardı.[27]. "Garp Linyitleri İşletmelerinde bilhassa mahkumlar büyük bir rol oynamış, işgücünün ehemmiyetli bir kısmını teşkil etmiştir. Sadece maden ocaklarında değil, diğer sanayi şubelerinde de mahkumlar istihdam edilmiştir."[28]

Ereğli Kömür İşletmesi'nde 1947 yılı sonunda 1937 asker ve 1039 mahkum çalışıyordu. 1948 yılında 985 asker işyerinden ayrıldı ve yeni 89 asker çalışmaya başladı. 1948 yılı sonunda İşletme'de 1041 asker ve 1261 mahkum bulunuyordu.[29]

Gerhard Kessler ise, 1949 yılında yayınlanan "Zonguldak ve Karabük'te Çalışma Şartları" başlıklı yazısında, mahkumların sayısının 15 000 olduğunu belitmektedir. Kessler, askerler ve hükümlüler konusunda şunları yazıyordu:

"Mevzubahis işçilerden başka Zonguldak'ta asker işçiler de istihdam edilmektedir; hakiki miktarlarını tespit edemedim. Bunlar kaideten askerlikten evvel de maden havzasında çalışmış kimseler olup altı aylık silahlı acemi talim devresini geçirdikten sonra, askerlik hizmetlerine sayılmak üzere, ocaklarda çalışmalarına müsaade edilmiş kimselerdir.

"İşletme şüphesiz bu iş güçlerini memnuniyetle karşılıyor ve bu asker işçiler askeri disiplin altında ve bilâ inkita madenlerde kalıyorlar."[30]

"Maden ocaklarında ayrıca 15 000 kadar ceza mahkumu da çalıştırılıyor. Mahkumlar, diğer serbest ücretli işçiler ayırt edilmeksizin bir arada çalışıyorlar. Sadece mahkumlar ayrı yerlerde iaşe ve ibate ediliyor ve kendilerini derhal belli ettiren iki renkli elbiseler taşıyorlar. Ocaklarda geçen hergün iki mahkumiyet günü olarak sayıldığından ve maden havzasındaki hayatları da hapishanelerdekine nazaran daha serbest bulunduğundan, mahkumiyetlerinin mütebaki kısmını buralarda geçirmek için her şeye katlanmağa hazır bulunuyorlar, en muti iş güçleridirler. Firarlar çok seyrektir. Bunlara müsavi kıymetteki serbest işçilerin aldıkları ücretin % 90'nı veriliyor; ancak istihkakları, cüz'i bir cep harçlığı müstesna, mahkumiyet müd-

detleri sona erip serbest bırakıldıkları zaman toplu olarak tediye edilmektedir."[30]

A.A. Özeken ise Ereğli Havzasında 1949 yılında 1239 hükümlü ve 405 askerin işçi olarak çalıştığını belirtmektedir.[31]

İkinci Dünya savaşı içinde Karabük Demir Çelik Fabrikası'nda da hükümlü ve asker çalıştırıldı. Örneğin, 1942 yılında 4300 kişilik kadronun ancak 3100'ü doldurulmuştu ve işgücü açığı, bir taraftan hükümlü ve askerlerin istihdamıyla, diğer taraftan günlük çalışma süresinin oniki saate çıkarılmasıyla kapatılmıştı.[32]

İkinci Dünya Savaşı süresindeki diğer bir uygulama, "demiryolu askerliği" ve "harp sanayi erliği" idi.

Demiryollarında çalışanlar askere alındıklarında 4 aylık bir temel eğitimden sonra Demiryolları'nda "demiryolu eri" olarak çalıştırılıyorlar ve kendilerine normal işçi ücreti ödeniyordu. Bu uygulama 1944 yılına kadar sürdü.[33]

Savaş sırasında başlayan ve sonrasında da bir süre devam eden "harp sanayi erliği"nde ise, belirli bir süre temel eğitimin ardından, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı işyerlerinde ücret karşılığında çalışılıyordu. Bir eski sendikacı, 1946 yılı Kasım ayında Erzurum Silah Fabrikası'nda 120 kuruş yevmiye alırken askere gittiğini, yedi ay eğitim gördükten sonra Kırıkkale Silah Fabrikası'nda harp sanayi eri olarak çalışmaya başladığını; önceleri 48 kuruş yevmiye alırken, ikinci yıl yevmiyesinin 96 kuruşa çıkarıldığını anlatmıştır.[34]

Sonuç

Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfı tarihinde, şu anda çok az bilgimiz olan, ancak mutlaka incelenmesi gereken konulardan biri, belirli dönemlerde sayıları onbinleri bulan ve çok sayıda işçinin birarada bulunduğu kamu madenlerinde, sanayi kuruluşlarında ve ulaştırma işletmelerinde çalıştırılan askerlerin ve hükümlülerin çalışma koşulları ve işçi sınıfı hareketinin gelişimi üzerindeki etkileridir. Ayrıca, kamu kesiminde günümüzde işçi-işveren ilişkilerinin sertleşmesi, geçmişte özellikle savaş dönemlerinde yaygın olarak başvurulan bu uygulamanın yeniden gündeme gelmesine de neden olabilir.

NOTLAR

(1) Bu konuda örnekler için bkz. Ponomarev, B.N ve diğerleri, *The international Working Class Movement*, C. I, Progress Pub., 1980, s. 58 (Prusya, Avusturya, Macaristan), s. 159 (Polonya) s. 161 (Rusya), s. 167 (Çin).

(2) Bakan, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1972, s. 94.

(3) Ağaoğlu, Samet - Hüdaioğlu, Selahattin, *Türkiye'de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi*, Cilt I, Merkez Basımevi, 1939, s. 78.

(4) Çıladır, Sina, *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi, 1848-1940*, Yeraltı Maden İş Yay., Ankara, 1977, s. 22.

(5) Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi VII. Cilt, *İslahat Fermanı Devri, 1861-1876*. Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara. 1977. s. 183, "Komisyon, İstanbul'da din ve mezhep farkı gözetilmeksizin çekilecek kur'a neticesinede askere alınacak erlerin mızıka ve sanayi birliklerinde çalıştırılmasını uygun gördü".

(6) Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. T. İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 161.

(7) Bayındırlık Bakanlığı, *Cumhuriyetin 15. Yıl Dönümünde Türkiye Bayındırlığı*, Bayındırlık İşleri Dergisi, No 5, Birinciteşrin 1938, s. 88.

(8) Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908 - 1918)*, Yurt Yay., Ankara, 1982, s. 204.

(9) Toprak, Z., a.g.e., s. 341.

(10) Alpdündar, Mehmet, *"Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri"*, Sosyal Siyaset Konferansları, 16. Kitap, 1965, s. 133.

(11) Toprak, Z., a.g.e., s. 316; ayrıca bkz. s. 412-4.)

(12) Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 285.

(13) Tunaya, T.Z., a.g.e., C.III, s. 275-6.

(14) Bayındırlık Bakanlığı, a.g.e., s. 46.

(15) Bayındırlık Bakanlığı, a.g.e., s. 91.

(16) Ökçün, Gündüz, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye)* Belgeler, 1914-1922, SBF Yay., No. 522, Ankara, 1983, s. vi.

(17) Ökçün, G., a.g.e., s. 20

(18) Ökçün, G., a.g.e., s. 71

(19) Ökçün, G., a.g.e., s. 72

(20) Tunaya, T.Z., a.g.e., C.I, 1984, s. 579, Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Tetkik Kurulu Yay., Ankara, 1974, s. 24 ve 87.

(21) Toprak. Z., a.g.e., s. 336; "Savaş tutsakları emek talep eden çiftliklere yok pahasına devredilmişti".

(22) Müderrisoğlu, A, a.g.e., s. 288

(23) Müderrisoğlu, A, a.g.e., s. 289

(24) Erişçi, Lütfü, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi* (Özet Olarak), İstanbul, 1951, s. 25. ,

(25) Erişci, L., a.g.e., s. 26.

(26) Ekin, Nusret, *"Memleketimizde İşçi Devri Mevzuunda Yapılan Araştırmalar ve Ortaya Koydukları Neticeler,"* Sosyal Siyaset Konferansları, 9 - 10 - 11, İstanbul, 1960, s. 149.

(27) Ekin, N., a.g.m., s. 150.

(28) Ekin, N., a.g.m., s. 151.

(29) Ekin, N., a.g.m., s. 150.

(30) Kessler, Gerhard, *"Zonguldak ve Karabük'te Çalışma Şartları,"* İçtimai Siyaset Konferansları, Kitap 2, İstanbul, 1949, s. 15.

(31) Özeken, A.A.., *"İşçiyi Barındırma Promlemleri,"* İçtimai Siyaset Konferansları, Kitap 3, İstanbul, 1950, s. 125.

(32) Ekin, N., a.g.m., s. 145.

(33) Eski sendikacı Şerafettin Akova ile 25.2.1988 tarihinde Ankara'da ve eski sendikacı Hamit Kızılkaya ile 2.11.1987 tarihinde Eskişehir'de yapılan görüşme.

(34) Eski sendikacı Şerafettin Gedikoğlu ile 20.7.1987 tarihinde Erzurum'da yapılan görüşme.

EREĞLİ KÖMÜR HAVZASI İŞÇİLERİ İLE İLGİLİ YASALAR* (1921)

Ulusal Kurtuluş Savaşı sürerken Büyük Millet Meclisi, Fransız işgali altındaki Ereğli bölgesindeki kömür işletmelerinde çalışan işçileri ilgilendiren iki yasa kabul etti. Zonguldak ve Ereğli Havzai Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Füruhtuna dair 114 no.lu yasa 28 Nisan 1337 günü, Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun (no.151) ise 10 Eylül 1337 günü kabul edildi.

Bu yasaların kabul edildiği 1921 yılında kömür havzasında 10 bin dolayında maden işçisi çalışıyordu. Ocakların büyük bir bölümü ise yabancı uyruklu maden işletmecilerine aitti.

114 sayılı yasa, Zonguldak ve Ereğli'deki ocaklardan çıkarılan maden kömürü tozlarının İktisat Bakanlığının gözetimi altında satılarak, maden işçilerinin ortak çıkarları için kullanılmasını öngörüyordu.

151 sayılı yasa ise Ereğli kömür havzasındaki maden işçilerine önemli haklar getiriyordu. Ocak sahipleri tarafından amele koğuşları ve hamam yapılacaktı (M.1). Madenlerde zorunlu çalıştırma ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmaları yasaklanıyordu (M. 2). Ocak sahipleri, işçiler tarafından kurulacak "ihtiyat ve teavün" sandıklarına her ay için çalıştırdıkları işçilerin toplam ücretinin yüzde 1'inden az olma-

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 118, Nisan 1990

yan bir miktarda katkıda bulunacaktı (M. 4). Hasta olan veya kazaya uğrayan işçi, ocak sahibi tarafından parasız olarak tedavi ettirilecek ve gerekli sağlık tesisleri ocak yakınlarında kurulacaktı (M. 6). Günlük çalışma süresi 8 saatti. Rıza ile yapılan fazla çalışmanın karşılığı yüzde 100 zamlı ödenecekti. Yeraltına iniş ve yeraltından çıkış süreleri bu 8 saatin içindeydi (M. 8). Ocaklarda çalışanların asgari ücretleri ocak sahipleri veya işletmecileri, amele birliği ve İktisat Bakanlığı tarafından seçilen üç kişi tarafından saptanacaktı (M. 11).[1]

Ereğli kömür havzası işçileri lehine önemli hükümler içeren bu yasaların hangi dinamiklerin sonucunda kabul edildiği ve ne ölçüde uygulandığı, incelenmesi gereken bir konudur. 1921 yılında Ereğli kömür işçilerine tanınan hakların diğer işkolları ve bölgelere yansıtılabilmesi 15 yıl aldı. 1936 yılında kabul edilen ve 1937 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu'nun birçok maddesi ise ancak 1940'lı yılların ikinci yarısında uygulanabildi.

Ereğli kömür havzasında 1921 öncesinde işçi eylemleri olmuştur. Ancak 1921 yılında güçlü bir işçi örgütlenmesi yoktu. Bu yasalar, varolan güçlü bir işçi örgütünün, hedefleri belirli bir mücadelesi sonucu çıkmadı. İki yasanın Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşme tutanaklarının incelenmesi, bu dönemde kömür işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve yasaların önerilmesi ve kabulündeki dinamiklere ilişkin bilgiler sağlamaktadır.

Çalışma Koşulları

İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, kömür tozlarının işçiler yararına kullanılmasına neden gerek duyduklarını anlatırken, önce diğer ülkelerde maden işçilerinin durumunu özetliyor, sonra da Ereğli'deki işçilerin koşullarını şöyle anlatıyordu:

> "Diğer memleketlerin amelesi bu arz ettiğim şekilde olduğundan, bizimkilerin halini tekrar arz edeyim: hepsi çıplak, hepsi açtır. Hatta üzerlerinde bir mintan bile yoktur."
>
> "Bunlar iki kısma ayrılır. Bir kısmı onbeş gün çalışıyor. Diğer onbeş gününde kendi umur ve hususatım temin etmek için memleketine gidiyor. Diğer kısmı ise Karadeniz sevahilinden gelen ve sırf ameleliği sanat ittihaz eden Müslüman biçarelerdir. Efendiler; onlar için orada yatacak yer

yoktur. Yiyecek, giyecek yoktur ve yakacak da yoktur. Tetkikatıma nazaran yevmiye bugün onlara seksen kuruş ücret veriyorlar. Fakat seksen kuruş ücretten ekmek bedeli olmak üzere kırk kuruş tevkif ediyorlar." (18.4.1337, s. 28). (Tarih, görüşme gününü; rakam tutanaklardaki sayfayı göstermektedir.)

Ali Şükrü Bey ise yasa taslağını eleştirirken, ocaklarda işçi sağlama yollarını da açıklıyordu:

"Amelelerin postabaşısı vardır ve amelenin kısmı âzamı ismarlama gelir. Amele hemen hemen o postabaşıların esiridir. Evvela Hükümet ameleyi bunlardan kurtarsın. Mesela Erzincan'lı birisi gelir, kendisi çavuştur. Bu adam Erzincan'da iş bulamamış, işi gücü olmayan aç kalan biçarelerden kırk, elli, yüz kişiyi memleketinden oraya getirir, veresiye olarak çalıştırır. Sana şu kadar para sarf ettim, der. Bir amele aylarca çalışır. O borcunu bir türlü ödiyemez." (18.4.1337, s. 30)

Bolu milletvekili Dr. Fuat Bey de, işçilerin daha yoğun bir biçimde sömürülmesinin aracı olan bir uygulamayı dile getiriyordu:

"Her ocağın başında birer bakkal dükkanı vardı ve bu bakkal dükkanı ocak sahibine aittir. Şehir uzak olduğu cihetle uzaklarda çalışan zavallı amele bu bakkal dükkanlarından ocak sahibinin koyduğu fiyat üzerinden yiyeceklerini tedarik etmek mecburiyetindedirler. Binaenaleyh ocaktan aldıkları parayı doğru bakkal dükkanına verir. Yani ocak sahibi sağ eliyle verir. Sol eliyle alır." (2.5.1337, s. 215)

Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey ise konuşmasında iş kazalarını ele alıyordu:

"Maden ocaklarında vukua gelen kazaların belki yüzde doksanı kaza olarak değil yapılan suitedbirlerden ileri geliyor. Oradaki sermayedarın kendilerini fazla masrafa sokmamak için maden ihracatında gayet çürük esaslara ameleyi sevk ederler. Onlar zarara düçar olur. Bu veçhile şimdiye kadar... birçok canların sönmesiyle neticelenmiş olan kazaların hiçbirisinde takibatı ciddiye yapılmamıştır. Heder olmuş binlerce canlar vardır ki onların varisleri Erzurum'dan, Trabzon'dan gelmişler ve onların hukukunu hiçbir sendika aramamış. Bir suretle heba olmuş gitmiştir." (2.5.1337, s. 219)

Bütün bunlara karşılık, Zonguldak'ta çalışan işçiler askerlikten muaf tutulmaktaydı.

Kömür Tozlarının İşçilere Verilmesi

Yıllık tutarı 15 bin lira dolayında olan kömür tozlarının işçiler yararına kullanılması 47 olumsuza karşı 118 olumlu oyla kabul edildi.

Bu öneriye en sert biçimde karşı çıkan kişi, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'di. Ali Şürkü Bey, kömür tozlarının kömür ocağı sahiplerine ait olduğunu ileri sürer ve bu tozların bir yasa ile işçilere verilmek istenmesini eleştirir. "Bu kömür tozlarını eğer sahipleri bahşetmiş ise bundan Hükümet istifade etsin... Bütçemiz fakirdir, Hükümet alsın, kalıp haline ifrağ edip satsın, bu suretle Hükümet istifade etsin," der. Görüşmelerin sonuna doğru da şunları söyleyebilir: "Tozdan murat nedir? Anlamıyorum. Amele ocağından çıktıktan sonra üstünde kalan ve üstünü silkelediği zaman çıkan toz ise, onu alsın." (18.4.1337, s. 30)

Eskişehir milletvekili Emin Bey de konuşmasında ocak sahiplerini savunur:

"Hükümetin tozları ameleye terk etmek hakkı var mıdır? İmtiyazda böyle bir kayıt var mıdır? Yoksa bu tozlar doğrudan doğruya ocak sahiplerinin midir? Bu birincisi. İkincisi: memleketimizde en ziyade muhtacı muavenet olan acaba kimdir? Sırf Zonguldak'taki amele midir? Yoksa onbeş milyon Türk olan ahali midir?" (18.4.1337, s. 29)

Kömür tozlarına el konulup işçilerin yararına kullanılmasını bolşevikliğe benzeten Emin Bey, şunları söyler:

"Efendim, iyice düşünelim. Hakikaten Bolşeviklik bu milleti kurtaracak ise İktisat Vekili Beyefendinin tuttuğu yollar pek doğrudur." (18.4.1337, s. 29)

İktisat Vekili Mahmut Celal Bey de şu karşılığı verir:

"Bu nasıl lakırdı Reis Bey? Rica ederim, ben bunu muradetmedim ve söylemedim." (18.4.1337, s. 29)

Konya milletvekili Vehbi Efendi ise, "amele yevmiye ile çalışmaya razı olmuş, çalışıyor," diyerek, öneriye karşı çıkar.

Malatya milletvekili Feyzi Efendi ise şunları söyler:

"Benim kanundan anladığım: Amele kömürleri çıkarırken parçalasın, toz yapsın, sonra o satılsın, parasını cebine koysun, demektir. Şimdi: amele çalışıyor, yevmiyesini alıyor, askerlikten kurtuluyor. Bir de toz vermeyi bendeniz fazla görüyorum." (18.4.1337, s. 26)

Feyzi Efendi'nin kömür ufalama iddiasını Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey şöyle yanıtlar:

"Eğer amele hakkına malik olursa kömürler gûya toz haline getiriliyormuş. Maden ocaklarından çıkan kömür değil, tebeşir midir? Bunu hiç hatır ve hayalime getirmezdim. Siz öyle mi zannettiniz, maden kömürü tutmakla eziliversin?" (18.4.1337, s. 27)

Kömür tozlarının işçiler yararına kullanılmasını savunanlar ise iki grupta sınıflandırılabilir. Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey ve Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey insancıl duygularla işçileri savunurlar. Tunalı Hilmi Bey şöyle der:

" Hükümetin malı olan bu tozlar amelenin hayat ve sıhhatleri itibariyle ne gibi ihtiyacatı var ise o ihtiyacatın def'i ve izalesi için ameleye terk ediliyor. Mesele budur." (18.4.1337, s. 27)

Besim Atalay ise şunları söyler:

"Efendim, amelenin ne demek olduğunu biliyoruz zannederim. Her halde görmek başka, bilfiil eline kazmayı alıp çalışmak yine başkadır. Tasavvur buyurulsun. Günlerce hava yok, gıda yok, ziya yok. Orada didinip çalışıyorlar. Kendi mahsulü sayilerinden ve amellerinden başka hiçbir şey olmıyan kömürün tozları da bunlardan esirgeniyor. Cenabıhak bize buyuruyor ki: Çalışanlar sâyinin semeresini iktitaf ederler. Bilmiyorum efendim, Allah'ın verdiği kömürü çalışıp çıkartsın da kömürün tozundan istifade etmesin... Binaenaleyh biz bu hakkı onlara verirsek, gıdasız çalışan amelenin hayatı tanzim edilmiş olur ve bu suretle daha ziyade amele gelir ve çalışabilir. Binaenaleyh tozlar amelenin hakkı tabiîsidir." (18.4.1337, s. 28-9)

İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'in gerekçeleri ise çok farklıydı. Celal Bey bir taraftan sürekli işçi temini için işçilerin koşullarının geliştirilmesini savunurken, diğer taraftan toplumsal patlamalara karşı da uyarıda bulunur:

"Bu sermaye ile işlemek için muntazam bir saye ihtiyaç vardır." (18.4.1337, s. 27)

"Madenlerimizin istikbalini temin için madenlerde muntazam bir amele hayatı tesis ve tanzimine mecburuz. Madem ki, evvelce hiç bir şey yapılmamıştır, şimdi bunun tanzimine sa'yediyoruz; yalnız pek ufak bir şeyi kendilerine lûtfetmekle onları teşvik ve tergibetmiş olacağız." (18.4.1337, s. 28)

"Diğer memleketlerde, İngiltere'de, Amerika'da muntazam amele hayatı vardır ve muntazam amele teşkilatı vardır ve bunlar makine gibi işlerler. Birçok amele çocuğu mektepte okuduğu zaman mutlaka babası gibi amele olacağını düşünür. Ve sanatına kıymet verir ve o amelenin hayatı sermayedarlarla müterafik bir surette yürüyerek, memlekette bir buhran vücuda getirilmemek için tarafeyn daima nazarı dikkate alınır ve tarafeynin hakkı düşünülür ve telif edilir. Rusya'da olduğu gibi bir anarşi vücuda getirilmez. Fakat efendiler, yalnız bir taraf düşünülür, yalnız bir taraf tazyik olunur, yalnız bir tarafın hakkı düşünülecek olursa, emin olunuz ki, o mağdur kısım mutlaka her ne zaman olursa olsun fevaran eder ve memleketin heyeti umumiyesi bundan mutazarrır olur." (18.4.1337, s. 31)

Koruyucu Mevzuata Gerek Var mı?

Ereğli kömür işçilerinin çalışma ve yaşama koşullarını düzenleyici yasa tasarısı Büyük Millet Meclisine sunulduğunda, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey buna karşı çıkar:

"Maden sahiplerini birçok kuyut ve şarta sokmıyalım. Ben kapitalistlik taraftarı ve müdafii değilim. Yanlış anlamayınız. Bunları böyle kayıt altına sokmayınız rica ederim, muavenet için verilen şey teberrudur, kanun bu hususta icbar edemez. Sen cebren nasıl alırsın, hangi kanunda vardır bu?... Madenler işlemiyor ve birer birer kapanmıya mecburdur ve mahkumdur diyorum. Ve bugün için kapanmıya yüz tutmuştur. Madenleri daima suretle kapıyacak bir tarzda -bugün için- böyle birtakım kuyut koymıyalım." (2.5.1337, s. 214)

Ali Şükrü Bey'e yanıt veren Mahmut Celal Bey ise millici bir tavır takınmaktadır:

"Havza, dörtte üç itibariyle serveti umumiyesi maalesef kendi unsurumuzun elinde değildir... Bugün madenin dörtte üç servetine sahib olan adamlar kazanıyorlar. Fakat ne şekilde kazanıyorlar? Şunu arz edeceğim. İnşallah bu milletin gayreti, faaliyeti ve azim ve celâdeti karşısında onlar da bu memleketin kanunlarına boyun eğmek mecburiyetinde kalacaklardır. Ve o dörtte üç servete sahibolan adamlar İstanbul'da İtilaf Komisyonunun yaptığı manevralar karşısında Müslüman âmillerin hukukuna darbe vuruyorlar ve bugün çalışamıyan, memleketine avdet eden amele İslam ocaklarına mensubolan ameledir. Ne yapıyorlar, efendiler? İstanbul'da ton başına bir

resim koymuşlardır ve bunu yalnız İslamlardan alıyorlar, istisnaen birkaç ocaktan almıyorlar. Çünkü kendilerine mensupturlar. Çünkü kendilerinin mücessemidir. bugün bizim Müslümanların kömür istihsalatının sevkini menetmişler. Sevk ettirmiyorlar. Ne Bulgaristan'a, ne de Romanya'ya ve hatta ne de Rusya'ya sevk ettirmiyorlar. İhracat yaptığınız zaman da müsadere edeceğiz diye resmi tebliğleri vardır. Fakat kendi adamlarının ve kendi ocak sahiplerinin kömürlerini sevk ettiriyor, teşvik ve teshil ediyorlar." (2.5.1337, s. 214)

Yasanın kapsamı

Büyük Millet Meclisi'ne Hükümet tarafından sunulan taslak tüm maden işçilerini kapsamaktaydı. Ancak İktisat Encümeni'nde taslağın kapsamı Ereğli ve Zonguldak kömür havzası maden işçileriyle sınırlandırıldı. Görüşmeler sırasında Trabzon milletvekili Hasan Bey, tüm maden ve hatta sanayide çalışanların yasa kapsamına alınmasını istedi. Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey'in yanıtı şöyle oldu: "Bir taraftan evvela orada tatbik edelim; muvaffakiyetini görürsek tatbikini teşmil ederiz."(2.5.1337, s. 203)

İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey de tüm maden işçilerinin yasa kapsamına alınmasını istiyordu. Mahmut Celal Bey verdiği yanıtta tüm işçileri kapsayacak bir iş yasası taslağının hazırlandığını ve inceleme için Adliye Vekaletinde bulunduğunu açıkladı.(2)

Çalışma Yaşı

Yasa tasarısında 18 yaşın altında olanların maden ocaklarında çalıştırılmaması konusundaki öneri tartışmalara yol açtı. Bu maddeye karşı çıkanların öne sürdükleri gerekçe, hayat koşullarının 18 yaşın altındakileri çalışmaya zorlayacağı biçimindeydi.

Bolu milletvekili Şükrü Bey'in ocaklarda çocukların çalıştırılmasına ilişkin anlatımları, 19. yüzyıl başlarında İngiltere'yi anımsatmaktadır.

Şürkü Bey şunları söyledi:

"Onsekiz yaşından dun olanların ocağa kabul ve istihdam edilmemesi meselesi. Halbuki oraya giden amele, evlatlarını hatta oniki yaşındaki evlatlarını beraber götürür ve küçükten onu öğretir. Ve oniki yaşındaki evladı ba-

basından daha fazla ücret alır. Mesela babası 60 kuruş aldığı zaman bu oniki yaşındaki oğlu 85, belki 100 kuruş alır. Çünkü maden ocaklarının içinde bir takım yerler vardır ki, oralara ancak bu çocuklar girebilir ve kazma ile o düşürebilir. Bundan dolayı ocak sahipleri bu çocukları istihdam etmek mecburiyetindedirler. Binaenaleyh onsekiz yaşından dun bulunanların kaydının kaldırılmasını istiyorum." (2.5.1337, s. 205)

Konya milletvekili Vehbi Efendi'nin gerekçesi şöyleydi:

"Fakat 18 yaşından aşağı çocukların istihdamını meneden Hükümet acaba onlara ekmek hazırladı mı? Onlar için başka bir iş buldu mu? Oraya giden ameleyi bittabi ihtiyaç sevk ediyor. O; oraya ekmek için gidiyor. Eğer Hükümet onların hayatını muhafaza edecek bir iş buldu da onları cebren menediyorsa doğrudur. Fakat karnı aç, ekmeği yok. Altmış para ekmek parası için oraya gidecek bir adamı menediyor. Yerine ne yapacak?" (2.5.1337, s. 206)

Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise tasarıyı savundu. Ocaklardaki kötü çalışma koşullarını dile getirerek, şunu söyledi: "Ereğli ahalisinden 32 yaşında bir kimse yoktur ki kara kara balgam tükürmesin."

Amele Birliği

Yasa tasarısında yer alan amele birliği de tartışmalara yol açtı ve işçilerin örgütlenmesi konusu gündeme geldi.(3)

Mahmut Celal Bey, "amelenin teşkilatı vardır: olmasa bile yapmak mecburiyetindeyiz" diyerek, o dönemde etkili olan bir anlayışı dile getirdi. Daha sonra ise şunları söyledi:

"Ameleyi teşvik ediyorum, bir teşkilat halinde mevcudiyet göstersinler ve amele bununla, yani müfettişleri dolayısiyle ve bu teşekkül ile kendi hukukunu binniyabe müdafaa edebileceklerdir." (2.5.1337, s. 209)

Besim Atalay Bey ise halkın örgütlenme ve mücadeleye girme eğilimi konusunda bir değerlendirme yaptı:

"Bizde harekât çok tuhaftır. Daima yukardan aşağı gider." (2.5.1337, s. 208)

"Biz daima her türlü hareketi, her türlü teşkilatı, her türlü teşebbüsatı büyüklerden bekleriz ve bu da pek doğrudur ve büyüklerden beklediğimizden dolayı bizde şimdiye kadar ne amele arasında bir hareket vâkı olmuş-

tur ve ne de bundan sonra olacaktır... Bizim amelemiz cahildir ve hayli seneye kadar maarifimizin böyle kısırlığı ile ve birtakım kısa bütçelerle... kıyamete kadar beklemek hiç de muvafık değildir. Her şeyi büyüklerden, her şeyi münevverlerden, her şeyi hükümetten beklemeye alışmış halk, bir defa alıştırılmış. Binaenaleyh bu kanunu bizim müstacelen çıkarmamız icabeder. Bizim ameleyi Avrupa amelesine mukayese etmiyelim, diyorlar. Mesai itibariyle, zahmet itibariyle, bizim amelemiz şüphesiz onlardan daha ziyade mezahime mâruz kalıyor." (2.5.1337, s. 211)

Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali Bey ise, işçi örgütlerini, işçileri kontrol altına almanın ve kontrol altında tutmanın bir aracı olarak gören anlayışı ifade ediyordu:

"Aklı başında bir Hükümet on beş bin kişilik bir kuvveti, yanımızda mühim hadisat cereyan ederken, başıboş bırakırsa doğru hareket etmiş olmaz. Binaenaleyh bunların cemiyet teşkilatını Hükümetin yapması lazımdır." (2.5.1337, s. 212)

Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey işçilerin örgütlenmesine o kadar karşıydı ki, işçileri kontrol altında tutmayı amaçlayan bir örgütlenmeye bile karşı çıkıyordu. Gerekçesi bu olmakla birlikte, öne sürdüğü görüşler içinde doğru noktalar da vardı. Ali Şükrü Bey şu değerlendirmeyi yapıyordu:

Birlik, dernek hangi sınıfa ait ise o sınıfların müteşebbisleri tarafından yapılır. Buna hiçbir zaman Hükümet delalet etmez. Bizdeki amele Avrupa'daki amele gibi değildir. Avrupa'da, efendiler, kömür amelesi ve evladı kömür amelesi olarak doğar, büyür, ölür. Bizde bu şekilde amele yalnız Zonguldak'ta bulunan bazı halka munhasırdır. Fakat amelenin kısmı âzamı Trabzon, Maçka'dan, şuradan, buradan gelir, bir ay çalışır, gider. Şimdi teşkilat yapılıyor... Bugün amelemiz maateessüf arazisinden kendi maişetini temin edemediği için etraftan para kazanmak üzere maden ocaklarına geliyorlar. Biz kendi amelemizi, rica ederim, Avrupa'daki mütehassıs yani sanatkâr bir ameleye kıyas etmiyelim. Avrupa'da vardır diye biz de taklit ederekten bir şey yapmıya kıyam etmiyelim. Rica ederim, bilâhare amelelik bizde ihtısasa ayrılır. İçinde onun münevverleri bulunur veyahut amele partileri teşekkül eder ve parti bunun önüne geçer, yapar. Hükümetin veya Hükümete mensup bir zatın amele için teşkilat yapmıya delalet etmesini hiç anlamıyorum efendim, manasız şeylerdir." (2.5.1337, s. 209)

Çalışma Süresi ve Asgari Ücret

Yasanın en önemli maddelerinden biri çalışma süresine ve fazla çalışmaya ilişkindi. Ancak Hükümet tasarısına İktisat Encümeninde eklenen bu madde konusunda hiç tartışma olmadı. Zorunlu çalışmanın kaldırılması da tartışılmadan kabul edildi.(4)

Asgari ücretin saptanması konusunda Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey ilginç bir değerlendirme yaptı, komisyon üyelerinin güvenilirliğini sorguladı:

> "Amele teşkilatı yapılmış olsaydı, amelenin gözü açılmış olsaydı bu maddeyi getirip de kanuna koyan, teklif eden arkadaşımıza yerden göğe kadar teşekkür ederdim. Beyler emin olunuz ki, bu madde amelenin aleyhindedir. Mültezimlerle amele birliği ve İktisat Vekaletinden, bu üç memur bizdeki suistimalata olan salgın temayül dolayısıyle tasavvur ediniz ki kandırılırsa, elde edilirse, amelenin ücreti iner mi, yükselir mi? Ben katiyen eminim ki bu amelenin aleyhindedir." (2.5.1337, s. 223)

Sonuç

114 ve 151 sayılı yasalar, Ulusal Bağımsızlık Savaşının sürdüğü ve Ereğli Bölgesinin Fransız işgali altında bulunduğu koşullarda Anadolu'da işçilerin desteğini almak, işçileri kontrol altında tutmak ve yerli sermayedarlara zorluk çıkaran yabancı sermayedarları cezalandırmak amacıyla ve insancıl duyguların da etkisiyle kabul edildi. Maden ocağı işleticilerinin büyük bir bölümünün yabancı sermayedarlar olması, hak tanınmasında daha cömert davranılmasına yol açtı.

Madenlerin özel şirketlerce işletildiği dönemde bu yasaların ne ölçüde uygulandığına ilişkin araştırma yoktur. Ancak ocakların 1940 yılında kamulaştırılması ve birleştirilmesinin ardından işçilerin (ve özellikle de maden çavuşlarının) çalışma ve yaşama koşullarında önemli gelişmeler oldu.(5) Bu gelişme, ülkenin en yoğun işçi merkezinde uzunca bir dönem işçilerin göreli hareketsizliğinin ana nedenlerinden biridir. Mülksüzleşme düzeyinin geriliği ve geçici işçilerin çokluğu, tarımda alternatif çalışma koşullarının daha kötü olması, bölgede işsizliğin (özellikle tarımda iyi hasat alındığı yıllarda) iyice azlığı, tüketim kalıplarının sınırlılığı, işçilerin geldikleri bölgelere, çalışma biçimlerine ve pozisyonlarına göre bölünmüşlüğü ve ocaklarda çok sayıda asker ve hükümlü çalıştırılması da, önemli diğer nedenlerdir.

NOTLAR

(1) 151 sayılı yasa ile getirilen hakların bir bölümü, 2 Şaban 1285 tarihli Maden Nizamnamesi'nden alınmıştır. Bkz. Ağaoğlu, Samet- Hüdaioğlu, Selahattin, *Türkiye'de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi, Birinci Cilt*, Merkez Basımevı, 1938, s. 81-82.

(2) Temyiz Mahkemesi Üçüncü Hukuk Dairesi 1929 yılında verdiği bir kararda, Ereğli Kömür Havzası işçilerine ait kanunu diğer madenlerde çalışan işçilere de uygulanabileceği biçiminde bir karar verdi. Birinci Hukuk Dairesi ise aksini savundu. Genel kurulda verilen karar ise, yalnızca Ereğli Kömür Havzası işçilerine uygulanacağı biçimindeydi.

(3) Amele Birliği bağımsız bir işçi örgütü olarak doğmadı ve işlemedi. Amele Birliği ne üye olmayanların ocaklarda çalışması mümkün değildi. Birliğe üye işçilerin ücretlerinden üyelik aidatı işveren tarafından kesilirdi.

(4) 26 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Maden Nizamnamesi de zorunlu çalışmayı kaldırıyordu. Nizamnameye göre, bu kurala uymayanlar Vali tarafından cezalandırılacaktı. Bkz. Ağaoğlu, S.-Hüdaioğlu, s., a.g.e., s. 91. Ancak 26 Şubat 1940 tarihli ve 2/12899 sayılı bir kararname ile, 3780 sayılı Milli Korunma Kanununun 9. maddesine dayanılarak, Ereğli Kömür Havzasında ücretli iş mükellefiyeti yeniden uygulanmaya başlandı. İş mükellefiyeti ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaldırıldı.

(5) İşçilerin çalışma koşullarıyla ilgili olarak bkz. Kessler, Gerhard, "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları," *İçtimai Siyaset Konferansları*, Kitap 2, İstanbul, 1949.

1947 YILINDA SENDİKA-DIŞI İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİ*

ÜLKEMİZDE toplumsal bilimler alanında çalışanlar için giderek ilginçleşen bir konu, işçi örgütlenmeleridir. İşçi sınıfının son aylarda yoğunlaşan eylemleri, önümüzdeki dönemde daha da artacağa benzemektedir. Türkiye'de işçi hareketinin bugünkü yapısı ve dinamiğini kavrayabilmenin araçlarından biri ise işçi örgütlenmelerinin geçmişidir.

Türkiye'de 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile, sınıf esasına dayalı örgüt kurmak yasaklandı. Bu yasak ancak 1946 yılında kaldırıldı. 1946 yılında kurulan sendikaların bir bölümü aynı yılın Aralık ayında kapatıldı. 1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile, daha sonraki yıllarda sendikal çalışmanın çerçevesi belirlendi.

1946 öncesinde Türkiye'de hiç işçi örgütlenmesi yok muydu? 1946 yılında sendika kurma hakkının tekrar tanınması sonrasında ortaya çıkan örgütlenmeler, işçi örgütlenmesinin tam olarak kesintiye uğradığı bir dönemden sonra, tamamiyle geleneksiz ve deneyimsiz olarak mı doğdu?

Bu konuda yaygın kanı, 1938-1945 döneminde işçi örgütlenmesi olmadığı biçimindedir. Örneğin, Kemal Sülker şunları yazıyor: "1925'ten 1945'e kadar geçen 20 yıl içinde hem çok partili döneme

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 108, Haziran 1989

son verilmiş, hem işçi örgütlenmesi imkansızlaşmış ve çeşitli gazete ve dergiler kapatılmıştı."[1] Sülker'in burada kastettiği sendikalardır, ancak kolaylıkla yanlış anlaşılabilir. Türkiye sendikacılık hareketi tarihi ile ilgili birçok çalışmada da bu dönem tam bir örgütsüzlük olarak ele alınmaktadır.

İşçi örgütlülüğü salt sendikalarla sınırlı değildir. Birçok ülkede sendikaların öncülleri yardımlaşma dernekleri, meslek örgütleri, tüketim kooperatifleridir. İşçilerin kurduğu konut (yapı) kooperatifleri de bir örgütlenme biçimidir.

Türkiye işçi sınıfı tarihi üzerinde çalışanların 1946 sendikacılığı ve bunun öncesindeki sendika-dışı işçi örgütlenmeleri konusunda yaptıkları araştırmalar sınırlıdır. Günümüzde belki buna tek istisna, Şehmus Güzel'in 1982 yılında hazırladığı doçentlik tezidir. Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950) konulu kapsamlı çalışmasında 1945 yılında işçilerin ve memurların sendika-dışı örgütlenmelerini de ele almıştır. Şehmus Güzel'in 1945 yılında varlığını saptayabildiği örgütlenmeler şunlardır:

Adana: Memurlar İstihlâk Kooperatifi.

Ankara: Ankara Matbuat Teknisyenleri Cemiyeti, Ankara Fırın İşçileri Cemiyeti, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Mensupları Yardım Cemiyeti, Başbakanlık Memur, Müstahdem ve Daimi İşçileri Yardımlaşma ve Biriktirme Derneği, Ankara Elektrik ve Havagazı İşletme Müessesesi Memurları İstihlak Kooperatifi, Ankara Elektrik ve Havagazı İşletme Müessesesi Memurları ve Daimi İşçileri Yardımlaşma Cemiyeti, Ankara Memurlar Kooperatifi, İktisadi Devlet Teşekkülleri Memurları Tekaüt Sandığı, Halk Bankası ve Sandıkları Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Cemiyeti, Ziraat Bankası Memurları Tekaüt Sandığı, DDY ve Limanlar İşletme Umum Müdürlüğü Tekaüt Sandığı, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü Tekaüt Sandığı, Tekel Memurları Tekaüt Sandığı.

İstanbul: İstanbul Matbuat Teknisyenleri Cemiyeti, İETT İşçileri Yardımlaşma Cemiyeti, çeşitli kuruluşların tekaüt sandıkları.

İzmir: İzmir Tütün İşçileri Birliği, İzmir Şoförler Birliği, Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti Memur ve Müstahdemleri İstihlak Kooperatifi.

Afyon: Memurlar İstihlak Kooperatifi.

Zonguldak: Amele Birliği, Zonguldak Madenciler Ocağı Yapı Kooperatifi, Türkiye Mühendisler Birliği.

Eskişehir: DDY Memur ve İşçileri Yardımlaşma Cemiyeti. (2)

1947 yılında 5018 sayılı Sendikalar Kanunu uyarınca sendikal çalışma yeniden düzenlendi. 1948 yılı sonunda 73 sendikada 52 bin işçi örgütlüydü. Ancak işçi sınıfının örgütlülüğü sendikalarla sınırlı değildi. 1947 ve öncesinde varolan sendika-dışı örgütlenmeler 1946 ve 1947 yıllarında sendikal örgütlülüğü etkiledi ve örgütlenme ve örgütlü çalışma konusunda gözönünde bulundurulması gereken bir miras devretti.

1946 öncesinde sendikadışı örgütlenmelerin en ilginci İzmir Tütüncüler Cemiyeti'dir. Bu örgütlenme hakkındaki bilgilerimizi Z. Fahri Fındıkoğlu'na borçluyuz.

İzmir Tütüncüler Cemiyeti 1926 yılında kuruldu ve İzmir'deki tütün işçilerinin örgütlülüğü olarak aralıksız faaliyet göstererek, 1947 yılında İzmir Tütün İşçileri Sendikası'na dönüştü. İzmir Tütüncüler Cemiyeti, üyelerine sağladığı sağlık hizmeti sayesinde, sendikal örgütlülüğün yasaklandığı dönemde 10 binin üzerinde işçiyi örgütledi. Örgütün sağladığı sağlık yardımından yararlanabilmenin önkoşulunun aidatların düzenli ödenmesi olması ise, İzmir Tütüncüler Cemiyeti'nin mali açıdan da güçlü olmasını sağladı. 1951 yılı Ağustos ayında İzmir Tütün İşçileri Sendikası'nın 12.362 üyesi vardı. (3)

1947 yılındaki sendika-dışı işçi örgütlenmeleri konusundaki bir tarama, çok sayıda örgütlenmeyi ortaya çıkarmaktadır. Bu örgütlenmelerin büyük bir bölümü de 1946 öncesinde kurulmuştur.

İzmir Tütüncüler Cemiyeti dışında bu dönemin en önemli örgütlenmelerinden biri, TCDD Personelinin örgütlenmesidir. 1967 yılındaki adı TCDD Personeli, Daimi Memur, Hizmetli, İşçi, Yövmiyeli Teknik Eleman ve Emeklilerine Mahsus Ölüm Yardım Derneği, 1975 yılındaki adı TCDD Memur ve İşçileri ile Emeklileri Ölüm Yardım Derneği olan örgüt 1 Kasım 1932 tarihinde kurulmuş ve varlığını kesintisiz olarak sürdürmüştür. Derneğin kurucularının Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürü Cemal Sertel, Devlet Havayolları İşletme Umum Müdürü Ferruh Şahinbaş, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdür Muavini Fuat Zincirkıran, Devlet Demiryolları Maliye Muhasebe İşleri Reisi Vehbi Ço-

ker ve Hukuk İşleri Müdürü Haydar Erdemli'nin olması, bu örgütlenmenin işverenlerin ve devletin yönlendiriciliğinde olduğunu göstermektedir. Ancak bu örgütün daha sonraki çalışmaları konusunda araştırma bulunmamaktadır.

Bu ve benzeri nitelikteki derneklerde yöneticiler seçimle işbaşına gelmektedir. İşyerinde işveren statüsünde olan ücretlilerin yönetime seçimle gelmesi, sınıfın o günkü örgütlülük ve bilinç düzeyinin geriliğinin ürünüdür. Bu durum, bu örgütün sendika-dışı bir işçi örgütlenmesi olma gerçeğini değiştirmez. Ancak tekaüt sandıkları bundan farklıdır.Tekaüt sandıklarında yönetimler bu sandıklara üye olup aidat verenlerin oylarıyla işbaşına gelmez. Yönetimler atamalıdır. Bu nedenle tekaüt sandıklarını işçi örgütlenmesi olarak düşünmemek gerekir. Örneğin, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü Tekaüt Sandığı Nizamnamesi'ne göre, Sandık yönetimi şöyle oluşmaktadır: "Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü Tekaüd Sandığı bir idare meclisi tarafından idare olunur. İdare meclisi Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürünün başkanlığı altında Umum Müdür Muavini ile idare merkezindeki dairelerin reis ve müdürlerinden ve umumi katibden terekküb eder... Sandık müdürü, bulunmadığı takdirde vekili idare meclisine iştirak eder. Reyi istişaridir.... Sandık müdürü ve muhasebecisi, idare meclisinin intihabı ve Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğünün inhası üzerine Nafia Vekilliğince ve diğer memurlar idare meclisinin teklifi üzerine Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğünce tayin olunur".

1947 yılında faaliyet gösteren ve önemli bir bölümü sendikalardan önce kurulan sendika-dışı işçi örgütlenmelerinin bir kesimi meslek örgütlenmesiydi. Öğretmen, gazeteci, hekim, hemşire, mühendis, bahçıvan, vb. örgütlenmeleri bu niteliktedir. Öğretmenlerin, gazetecilerin ve hemşirelerin hemen hemen tümünün mülksüzleşmiş ücretliler olduğu düşünülürse, bu meslek örgütlenmelerini (geniş bir tanımla) işçi örgütlenmesi saymak mümkündür. Ancak hekimler için durum farklıdır. Ücretli olarak çalışan hekimler olduğu gibi, kendi muayenehanesinde bir esnaf gibi çalışan hekimler de vardır. Mühendisler için de benzer bir durum söz konusudur. Bahçıvanların durumu ise açık değildir.

Bu dönemin sendika-dışı işçi örgütlenmelerinin ilginç bir özelliği,

esnaf ve işçilerin birlikte örgütlenmesinin yaygınlığıdır. Bu durum, işçilerin henüz tam olarak mülksüzleşmemiş olmasına ve ücretli olarak çalışanların (mesleği öğrendikçe) esnaflaşma olanağının varlığına bağlı olarak sınıf ayrılıklarının muğlaklığının sonucudur.

Bu dönemin sendika-dışı örgütlenmelerinde memurların kurduğu dernek ve sandıklar önemli bir yer tutmaktadır.

Memurlar içinde öğretmenlerin özel bir konumu vardır. Öğretmenlerin örgütlenme eğilimi yüksektir. 1948 yılında Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu'nun faaliyetleri, 1946 ve öncesinden gelen bir geleneğin geliştirilerek sürdürülmesinin ürünleridir.

Memurların "birlik" ve "kulüp" biçimindeki örgütlenmeleri, 1930'ların ve 1940'ların tipik işçi aristokratı tavrıdır. Bu dönemde kendilerini diğer işçilerden (beden-kol işçilerinden) yukarda gören ve toplumda belirli bir itibarı olan (mülksüzleşmiş ücretli) memurları, yöre eşrafıyla yakın bağlar kurmada bu kuruluşları kullanmışlardır.

Yardımlaşma sandıklarında ise memurların diğer işçilerle birlikte örgütlenmesi oldukça yaygındır.

Sendika-dışı örgütlenmelerin önemli bir bölümü, ölüm, hastalık, iş kazası ve meslek hastalığı gibi durumlarda ortaya çıkan gelir kayıplarını telafi etmeye ve gider artışlarını karşılamaya yöneliktir. Hastalık, iş kazası ve meslek hastalığı, analık, malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortalarının kurulması ile birlikte bu örgütlenmelerin nesnel temeli ortadan kalkmıştır. Böyle durumlarda yeni işlevler üstlenemeyen örgütlenmeler dağılmış olsa gerektir.

Sendika-dışı örgütlenmelerin büyük bir bölümü iktidardaki CHP'nin doğrudan veya dolaylı yönlendiriciliği ve denetimindeydi ve genellikle yalnız işçi aristokratlarını ve diğer daimi işçileri kapsıyordu. Bu özelliklerine karşın, 1946 ve sonrasında sendikaların kurulmasında küçümsenmeyecek etkilerinin olduğu muhakkaktır. İzmir Tütün İşçileri ve Basın İş (DİSK) sendikaları ve (Ş. Güzel'in belirttiğine göre) TÜMTİS sendikası, bu durumdadır. Ancak sendika-dışı örgütlenmelerin sendikalaşma üzerindeki etkileri, bu örgütlerin biçim değiştirerek sendikalaşması ile de sınırlı değildir. Sendika-dışı örgütlenmelerde edinilen deneyimler ve kurulan ilişkiler, 1946 ve sonrasında sendikaların oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihinde yeterince bilmediğimiz bir konu, 1946 ve sonrasında sendikal örgütlülüğe 1946 ve öncesinin sendika-dışı örgütlenmelerinin etkisi ve katkısıdır. Ayrıca, sendika-dışı örgütlenmelerin 1947 sonrasındaki gelişimleri konusunda da araştırmalar yoktur.

Aşağıda, 1947 yılında, 5018 sayılı Sendikalar Kanunu'nun çıktığı yılda, sendika-dışı işçi örgütlenmeleri konusunda oldukça kapsamlı bir liste yer almaktadır. Memur statüsünde istihdam edilen mülksüzleşmiş ücretlilerin örgütlenmeleri de bu listeye eklenmiştir. Esnaf örgütlenmeleri ise ancak ücretlilerle birlikte olduğunda ele alınmıştır.

İlk grupta dernekler ve sandıklar yer almaktadır. Bunların bir bölümü hakkında bulunabilen bilgiler de sunulmuştur. Diğerlerinin ise yalnızca adları verilmiştir. İkinci grupta tüketim kooperatifleri, üçüncü grupta ise yapı kooperatifleri bulunmaktadır. Tüketim kooperatiflerinde isminde "işçi" veya "memur" terimleri bulunanlar belirtilmektedir. "Halk" tüketim kooperatifi (Örneğin, Kula Halk İstihlâk Kooperatifi) veya yöre tüketim kooperatifi (örneğin, Bafra İstihlâk Kooperatifi) biçimindeki isimler belirtilmemiştir. Verilen listede yalnızca tüzel kişilik kazanan tüketim koperetifleri yer almaktadır. Fiilen tüketim kooperatifi olarak çalışmasına karşın tüzel kişilik kazanmamış yapıların bulunduğu da bilinmektedir. Yapı kooperatifleri taranırken de isimlerden hareket edilmiştir. İsminden anlaşılmayan ve fakat ücretlilerin kurduğu yapı kooperatiflerinin olduğu muhakkaktır.

Bazı derneklerin niteliği ise eldeki bilgilerden çıkarılamamıştır. Örneğin, 29 Ocak 1947 tarihinde kurulan, genel başkanlığını Ahmet Kara'nın yaptığı, işçi ve ailesinin sağlığını korumayı ve bu alanda sağlık tesisleri kurmayı amaçlayan İşçi Sağlığını Koruma Derneği için böyle bir durum söz konusudur.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihinin sağlıklı bir biçimde yazılabilmesi, bu gibi konulardaki boşlukların doldurulmasına bağlıdır.

I. Dernek ve Sandıklar

1. Adalet Mensucat Fabrikası T.A.Ş. Memur ve Müstahdemleri Yardım Sandığı (İstanbul): 6 Mayıs 1947 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerini tasarrufa alıştırmak, biriktirilen parayı işletmek, üyelere

ödünç para vermek ve muhtaç durumda olanlara yardım etmekti. Genel Merkezi Balat, Dibek Caddesindeydi.

2. Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi Memurları Yardım Cemiyeti (İstanbul): 21 Ekim 1940 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerine faizsiz borç vermekti. Genel merkezi Büyük Kınacıyan handaydı.

3. Ankara Elektrik ve Hava Gazı İşletme Müessesesi Memur ve Daimi İşçileri Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara): 1942 yılında kuruldu. Amacı, ölüm ve hastalık durumunda üyelerine yardım etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılında 274 üyesi bulunuyordu. Genel merkezi işyerindeydi.

4. Başvekâlet Memur ve Müstahdem ve Daimi İşçileri Yardımlaşma ve Biriktirme Cemiyeti (Ankara): 25 Ocak 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerine ölüm ve hastalık durumlarında para yardımı yapmak, ödünç para vermek ve üyeleri tasarrufa alıştırmaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılında 163 üyesi bulunuyordu.

5. Belediye Memur ve Müstahdemleriyle Ailelerine Yardım Cemiyeti (İzmir): 28 Nisan 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, ölüm ve doğum durumlarında üyelerine ve ailelerine yardım etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılında 520 üyesi bulunuyordu. Genel merkezi belediyedeydi.

6. Devlet Demiryolları İzmir Mağazası Memur ve Hizmetlileri Tasarruf Sandığı (İzmir): 20 Mayıs 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerinin tasarrufa alışmalarını sağlamak ve ihtiyacı olan üyelere ödünç para vermek ve yardımda bulunmaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılındaki üye sayısı 60 idi. Genel merkezi Alsancak'ta özel dairedeydi.

7. Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Fabrika, Havuzlar, Doklar ve Atelyeleri İşçi Yardımlaşma Cemiyeti (İstanbul): 16 Ekim 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerine her türlü yardımda bulunmaktı. Genel merkezi işyerindeydi.

8. Devlet Deniz Yolları ve Limanları Mensupları Yardım Cemiyeti (İstanbul): 28 Mayıs 1942 tarihinde kuruldu. Amacı, üyeleri tarafından "teberrü edilen paralar" ile ölen memurların cenaze masrafını ödemek ve ailelerine yardım etmekti. Genel merkezi işyerindeydi.

9. Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Memur ve Hizmetlileri Yardımlaşma Derneği (Ankara): 7 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, idare mensuplarının mesleğe karşı olan bağlılıklarını artırmak ve üyelere tüzük hükümleri uyarınca yardım et-

mekti. Şubesi yoktu. 1947 yılında üye sayısı 27.518 idi.

10. Ereğli Kömür İşletmesi Mensupları Yardımlaşma Cemiyeti (Zonguldak): 8 Aralık 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, dernek üyelerine ve ölüm durumunda ailelerine yardım etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılında 1937 üyesi bulunuyordu.

11. Eshot Umum Müdürlüğü Memur ve Müstahdemleri ve Daimi İşçileri Yardım Derneği (İzmir): 15 Ekim 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyeleri tasarrufa alıştırmak ve üyelere yardımda bulunmaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılında 120 üyesi vardı.

12. Gümrük Memurları Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara): 27 Nisan 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelere evlenme, hastalık ve benzeri durumlarda yardım etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılında 2.700 üyesi bulunuyordu.

13. Güven Türk Anonim Sigorta Sosyetesi Memurları Biriktirme ve Yardımlaşma Cemiyeti (İstanbul): 31 Mayıs 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerin para biriktirmelerini kolaylaştırmak ve üyelere yardım etmekti.

14. Halk Bankası ve Sandıkları Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara): 1 Haziran 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, memurlardan sakatlananların kendilerine, ölenlerin ailelerine yardım etmekti. 1947 yılında 12 şubesi ve 175 üyesi vardı. Genel merkezi Halk Bankası'ndaydı.

15. İnşaat İşçisi ve Teknisyenleri Derneği (İstanbul): 16 Ocak 1947 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelere maddi ve manevi yardımda bulunmaktı.

16. İpek-İş Şirketi Memur ve Müstahdemleri Sağlık Koruma Yardım Cemiyeti (İstanbul): 26 Mayıs 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelere yardım etmekti.

17. İsmet İnönü Lisesi Öğrencileri ve Memurları Yardım Sandığı (Denizli): 16 Mart 1945 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerin para biriktirmelerini sağlamak ve ihtiyaç duyanlara yardımda bulunmaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılında 32 üyesi bulunuyordu.

18. İstanbul Bahçıvanlar Cemiyeti (İstanbul): 26 Temmuz 1939 tarihinde kuruldu. Amacı, muhtaç durumda olan üyelerine yardım etmekti.

19. İstanbul Belediyesi Memur ve Müstahdemler Yardım Cemiyeti (İstanbul): 5 Ocak 1933 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerin ve ailelerinin ölümünde yardım etmekti. Genel merkezi İstanbul Belediyesindeydi.

20. İstanbul Berber İşçileri Derneği (İstanbul): 28 Ekim 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyeler arasında dayanışma sağlamak ve yardım etmekti.

21. İstanbul Defterdarlığı Memurları Yardım Cemiyeti (İstanbul): 19 Temmuz 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerine maddi yardımda bulunmaktı. Genel merkezi İstanbul Defterdarlık binasındaydı.

22. İstanbul Elektrik Teknisyenleri Derneği (İstanbul): 23 Şubat 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, Bayındırlık Bakanlığı'nın teknisyenleri arasında "fikri ve mesleki tesanüdütemin etmek" ve üyelerin haklarını korumaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılındaki üye sayısı 194 idi.

23. İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü İşçileri Yardım Cemiyeti (İstanbul): 19 Şubat 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerin ölümünde cenazelerinin kaldırılmasını sağlamak ve ailelerine yardım etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılındaki üye sayısı 1840'tı. Genel merkezi işyerindeydi.

24. İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü Memur ve Müstahdemleri Yardım Cemiyeti (İstanbul): 25 Haziran 1942 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerin ölümü halinde cenaze masraflarını karşılamak ve ailelerine yardım etmekti. Genel merkezi işyerindeydi.

25. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti (İstanbul):16 Haziran 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, basın mesleğini temsil etmek, mesleğe ait hak ve görevlerle, "haysiyet, şeref ve nezahetini" korumak ve mesleğin gelişmesine yardım etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılında 300 üyesi bulunuyordu.

26. İstanbul Gümrük Memurları Yardım Cemiyeti (İstanbul): 20 Ocak 1938 tarihinde kuruldu. Amacı, ölüm halinde üyelerin ailelerine yardım etmekti.Genel merkezi işyerindeydi.

27. İstanbul İkinci Ticaret Lisesi Öğretmen ve Müstahdemleri Biriktirme ve Yardım Cemiyeti (İstanbul): 12 Aralık 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, para biriktirmek ve ihtiyacı olanlara ödünç para vermekti. Genel merkezi işyerindeydi.

28. İstanbul Limanı ve Mülhatakı Maden Kömürü Yükletme ve Boşaltma Kömür İşçileri Cemiyeti (İstanbul):18 Mayıs 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, "işçilerin çalışmalarını intizam altına almak" idi.

29. İstanbul Mensucat İşçileri ve Teknisyenleri Derneği (İstanbul): 1946 yılı Ekim ayında kuruldu.

30. İstanbul Milli Emlak Müdürlüğü Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Derneği (İstanbul): 7 Nisan 1947 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerine yardım etmekti.

31. İstanbul Muallimler Yardımlaşma Birliği (İstanbul): 16 Aralık 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, öğretmenlerin gelir düzeyini yükseltmek ve aralarındaki arkadaşlık bağlarını güçlendirmekti.

32. İstanbul Musiki ve Sahne Sanadkarları Cemiyeti (İstanbul): 1930 yılı Eylül ayında kuruldu. Amacı, üyeleri meslekleri konusunda bilgilendirmekti.

33. İstanbul Öğretmenleri Yardım Cemiyeti (İstanbul): 13 Ağustos 1936 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerin ölümü durumunda, ailelerine yardım etmekti. Genel merkezi İstanbul Maarif Müdürlüğü'ndeydi.

34. İstanbul Özel Okul Öğretmenleri Yardım Sandığı (İstanbul): 5 Ekim 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelere yardımda bulunmaktı.

35. İstanbul Sular İdaresi Memur ve Müstahdemleri yardım Cemiyeti (İstanbul): 25 Ocak 1943 tarihinde kuruldu. Amacı, ölüm, doğum ve hastalık durumlarında üyelerine yardım etmekti. Genel merkezi işyerindeydi.

36. İstanbul Ticaret Borsası Memurları Yardım Derneği (İstanbul): 2 Eylül 1946 tarihde kuruldu. Amacı, üyeleri için kurslar açmak, yayında bulunmak, konferanslar düzenlemek ve üyelere yardımdı. Genel merkezi işyerindeydi.

37. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Memurları Yardım Cemiyeti (İstanbul): 22 Kasım 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyeler arasında dayanışmayı artırmak, üyeleri bilgilendirmek, konferanslar ve geziler düzenlemekti.

38. İstatistik Umum Müdürlüğü Memur ve Müstahdemleri Ölüm Vukuunda Yardım Birliği (Ankara): 28 Haziran 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerin ve bakmakla yükümlü oldukları yakınlarının

ölümlerinde para yardımı yapmaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılında 142 üyesi bulunuyordu.

39. Kutu Fabrikası Derneği (İstanbul): 30 Aralık 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, işçilerin çıkarlarını korumak ve işçiler arasında her türlü yardımlaşmayı sağlamaktı. Genel Merkezi Kutu Fabrikasındaydı.

40. Memurlar Kulübü (Gündoğmuş-Antalya): 21 Ağustos 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, "memurların içtimai görgüsünü ve birbirlerine olan sevgisini artırmak" idi. 1947 yılında şubesi yoktu ve 52 üyesi bulunuyordu.

41. Milli Reasürans T.A.Ş. Memurları Yardım Cemiyeti (İstanbul): 11 Ocak 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, ihtiyaç içinde olan üyelerine yardım etmekti.

42. Öğretmen ve Kültür İşyarları Artırma ve Yardım Cemiyeti (Amasya): 17 Ocak 1938 tarihinde kuruldu. Amacı, üyeleri tasarrufa teşvik etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılında 60 üyesi bulunuyordu.

43. Öğretmenler Yardım Cemiyeti (İstanbul): 1936 yılı Ağustos ayında kuruldu. Amacı, üyelere yardım etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılında 900 üyesi bulunuyordu. Genel merkezi Milli Eğitim Müdürlüğü binasındaydı.

44. Şoför ve İşçileri Cemiyeti (Bafra-Samsun): 26 Haziran 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, "şoför ve işçilerini himaye ve hükümetin acil işlerinde elbirliği ile çalışmak" idi. Şubesi yoktu. 1947 yılındaki üye sayısı 124 idi.

45. Tekel Genel Müdürlüğü Mensupları Yardım Cemiyeti (İstanbul): 11 Şubat 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelere veya üyelerin yasal mirasçılarına para yardımında bulunmaktı. Genel merkezi işyerindeydi.

46. Ticaret Ofisi Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Birliği (İstanbul): 12 Nisan 1943 tarihinde kuruldu. Amacı, doğum ve ölüm gibi olaylarda üyelere yardım etmek ve üyelerin tasarruf etmelerini sağlamaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılındaki üye sayısı 115 idi.

47. Türk Basın Derneği (İstanbul): 5 Ağustos 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, meslektaşlar arasında bağlılığı güçlendirmekti.

48. Türk Hastabakıcı Hemşireler Cemiyeti (İstanbul): 23 Ağustos

1933 tarihinde kuruldu. Amacı, "mesleğin içtimai mevkiini yükseltmek, memlekete yayılmasına çalışmak ve üyeler arasında tesanüdü kurmak" idi. Genel merkezi Kızılay Cemiyeti binasındaydı.

49. Türk Maden Başçavuşları Derneği (Zonguldak): 15 Ağustos 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerine sosyal, ekonomik ve kültürel çıkar sağlamaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılındaki üye sayısı 160 idi.

50. Türk Matbuat Teknisyenleri Birliği (İstanbul): 24 Temmuz 1908 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerine sosyal yardım sağlamaktı. 1947 yılında şubesi yoktu ve 680 üyesi bulunuyordu.

51. Türk Ticaret Kaptan ve Makinistleri Cemiyeti (İstanbul): 24 Ocak 1934 tarihinde kuruldu. Amacı, denizcilik mesleğinin yükselmesine hizmet etmekti.

52. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Pamuk ve Müessesesi Daimi Memur ve Müstahdemleri Yardım Derneği (Adana): 8 Haziran 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, hastalık, doğum ve ölüm durumlarında üyelerine yardımda bulunmaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılında 30 üyesi bulunuyordu.

53. Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Memurlarına Yardım Birliği (Ankara): 10 Ağustos 1940 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerin hastalanmasında, işten çıkmasında ve ölümünde kendilerine veya ailelerine yardım etmekti. Şubesi yoktu. 1947 yılındaki üye sayısı 1841 idi.

54. Üsküdar, Kadıköy ve Havalisi Tramvayları Türk Anonim Şirketi Memur, İşçi ve Müstahdemleri Teavün ve Tasarruf Cemiyeti (İstanbul): 23 Aralık 1944 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelere maddi yardımda bulunmaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılında 321 üyesi bulunuyordu.

55. Yenen Umum Ticaret ve Sanayi Türk Anonim Şirketi Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Birliği (İstanbul): 4 Haziran 1945 tarihinde kuruldu. Amacı, evlenme, ölüm, doğum durumlarında üyelerine yardım etmekti.

56. Yunus Çimento Fabrikası Memur ve Müstahdemleri Yardım Derneği (İstanbul): 4 Mart 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerini tasarrufa alıştırmak ve üyelerine her türlü nakdî ve aynî yardımda bulunmaktı. Şubesi yoktu. 1947 yılındaki üye sayısı 268 idi. Genel merkezi işyerinde bulunuyordu.

57. Ankara Gazeteciler Derneği (Ankara): 1946 yılı Mart ayında kuruldu. Amacı, gazetecilik mesleğinin korunması ve üyelere yardımdı. Şubesi yoktu. 1947 yılında 26 üyesi vardı.

58. Adliye Vekaleti Temyiz Mahkemesi ve Ankara Adliyesi Hakim, Memurları Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara)

59. Antalya Emekliler Cemiyeti (Antalya)

60. Araç Öğretmenleri ve Eğitmenleri Biriktirme ve Yardımlaşma Derneği (Kastamonu)

61. Bakırcı, Kalaycı ve İşçileri Esnaf Cemiyeti (Bursa)

62. Bakkallar ve Müstahdemin Cemiyeti (İstanbul)

63. Belediye Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Cemiyeti (Çanakkale)

64. Dahiliye Memurları Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara)

65. Defterdarlık Memurları Yardım Cemiyeti (İstanbul)

66. Demirci, Bakırcı İşçileri Esnaf Cemiyeti (Antalya)

67. Deniz İşçileri Esnaf Cemiyeti (İzmir)

68. Devlet Deniz Yolları ve Limanları Umum Müdürlüğü ve Hava Yolları Memurları Yardım Cemiyeti (Ankara)

69. Dokumacılar Kooperatifi Ortakları ve Memurları Yardımlaşma Derneği (Malatya)

70. Dokuyucu ve Dokutturucu Küçük Sanat Kooperatifi Ortak ve Memurları Yardım Sandığı (Kastamonu)

71. Ekmekçi, Fırıncı ve İşçileri Esnaf Cemiyeti (Bursa)

72. Elazığ Lisesi Öğretmen ve Memurlarına Mahsus Yardım ve Biriktirme Sandığı (Elazığ)

73. Emekli Sahne Sanatkarları, Yurdu (İstanbul)

74. Emniyet Müdürlüğü Memurları Yardım Sandığı (Edirne)

75. Emniyet Müdürlüğü Tasarruf Sandığı (Niğde)

76. Emniyet Müdürlüğü Yardım ve Tasarruf Sandığı (Elazığ)

77. Gazeteciler Derneği (İzmir)

78. Gümrük Hamalları Cemiyeti (İzmir)

79. Hakimler Birliği (Adana)

80. İlkokul Öğretmenleri Tutum ve Yardım Cemiyeti (Edirne)

81. İller Bankası Mensuplarına Ölüm Vukuunda Yardım Derneği (Ankara)

82. İmtiyazlı Şirketler Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti (İzmir)

83. İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Teşkilatına Bağlı Memurlar Yardım Sandığı (İzmir)

84. İnhisarlar Kutu Fabrikası İşçileri Ölüm Yardım Derneği (İstanbul) (Bu dernek büyük olasılıkla daha önce ele alınan Kutu Fabrikası Derneği'dir.)

85. İstanbul İşçi Klübü (İstanbul)

86. İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği (İzmir)

87. İşçiler Derneği (Aydın)

88. İzmir Öğretmenleri Yardım Cemiyeti (İzmir)

89. Kastamonu ve Mülhakatı Memur ve Müstahdemleri Biriktirme ve Yardım Sandığı (Kastamonu)

90. Kızgın Demir İşçileri Birliği (Tarsus)

91. Korkuteli Memurlar Yardımlaşma Cemiyeti (Antalya)

92. Lise Öğretmenleri Biriktirme ve Yardımlaşma Cemiyeti (Kastamonu)

93. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Memurları Biriktirme ve Yardım Derneği (Ankara)

94. Makine ve Elektrik Mühendisleri Derneği (Ankara)

95. Malatya Bez ve İplik Fabrikası Türkiye Anonim Şirketi Yardım Birliği (Malatya)

96. Manisa Dokumacıları ve Memurları Yardım Derneği (Manisa)

97. Matbuat Teknisyenleri Derneği (Ankara)

98. Memurin Kulübü (Bozkır-Konya)

99. Memurin Mahfeli (Gerede)

100. Memurin ve Müstahdemin Yardım Cemiyeti (Çankırı)

101. Memurlar birliği (Aksaray-Niğde)

102. Memurlar Birliği (Bozdoğan-Aydın)

103. Memurlar Kulübü (Bucak-Burdur)

104. Memurlar Kulübü (Çerkeş)

105. Memurlar Kulübü (Fenike-Antalya)

106. Memurlar Kulübü (Kadirli-Seyhan)

107. Memurlar Kulübü (Yayladağı)

108. Nalbant ve İşçileri Esnaf Cemiyeti (Bursa)

109. Otomobil Şoför ve İşçileri Cemiyeti (Konya)

110. Otomobil Şoför ve İşçiler Esnaf Cemiyeti (Bergama-İzmir)

111. Otomobilciler, Şoför ve İşçileri Cemiyeti (Bursa)

112. Otomobilciler, Şoförler ve İşçileri Cemiyeti (Erzurum)

113. Öğretmen ve Eğitmenler Biriktirme Yardım Derneği (Çal-Denizli)

114. Öğretmen Okullarını Bitirenler Derneği (İstanbul)

115. Öğretmenler Biriktirme ve Yardım Sandığı (Denizli)

116. Öğretmenler Biriktirme ve Yardımlaşma Sandığı (Nevşehir-Niğde)

117. Öğretmenler Derneği (Denizli)

118. Öğretmenler Tasarruf Sandığı (Balıkesir)

119. Öğretmenler Yardım Cemiyeti (Edirne)

120. Öğretmenler Yardım Cemiyeti (Ödemiş)

121. Öğretmenler Yardım Cemiyeti (Seferihisar-İzmir)

122. Öğretmenler Yardım Sandığı (İzmir)

123. Ölen ve Malûl Düşen Emlak Bankası Memur ve Müstahdemleri Yardım Birliği (Ankara)

124. Ölen ve Malûl Düşen Etibank Memur ve Müstahdemleri Yardım Cemiyeti (Ankara)

125. Ölen ve Malûl Düşen T.C. Ziraat Bankası Memur ve Müstahdemlerine Yardım Cemiyeti (Ankara)

126. Sanayi İşçilik Cemiyeti (İzmir)

127. Sular İdaresi Memur ve Müstahdemleri Yardım Birliği (İstanbul)

128. Sümerbank Yardım Birliği (Ankara)

129. Şoför ve İşçileri Cemiyeti (Manisa)

130. Teknik Elemanlar Birliği (Eskişehir)

131. Teknik İşçiler Birliği (Eskişehir)

132. Teknik İşçiler Birliği (Kütahya)

133. Terziler, Hazırelbiseciler, Kumaşçılar ve İşçiler Cemiyeti (Bursa)

134. Ticarethane ve Müessesat Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti (İzmir)

135. Toprak Mahsulleri Ofisi Memurları Yardım Cemiyeti (Ankara)

136. Turgutlu Kazası ve Mülhakatı Otomobilciler, Nakliyat, Şoför ve İşçiler Cemiyeti (Manisa)

137. Türk Maden Mühendisleri Cemiyeti (Zonguldak)

138. Türk Maden Teknisyenleri Birliği (Zonguldak)

139. Türk Mühendisler Derneği (Ankara)

140. Türk Ticaret Bankası Amonim Şirketi Teşekkülleri Memur ve Müstahdemleri Yardım Cemiyeti (Ankara)

141. Türk Yüksek Mimarlar Derneği (Ankara)

142. Türk Yüksek Mühendisler Birliği (Ankara)

143. Türk Yüksek Mühendisler Birliği (İstanbul)

144. Türk Ziraat Mühendisleri Birliği (Ankara)

145.Türkiye İş Bankası Anonim Şirketi Memur ve Müstahdemlerine Ölüm Vukuunda Yardım Cemiyeti (Ankara)

146. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara)

147: Türkiye İş Bankası Anonim Şirketi Memurları Arasında Yardımlaşma Derneği (Ankara)

148. Türkiye İşçiler Derneği (İstanbul)

149. Türkiye Kunduracı İşçileri Derneği (İstanbul)

150. Tütün İşçileri Esnaf Cemiyeti (İzmir)

151. Umum Otel, Banyolu Oteller ve Yanlarında Çalışan Katip, Odacı ve İşçileri Cemiyeti (Bursa)

152. Umum Otomobilciler, Şoför ve İşçileri Derneği (Elazığ)

153. Umum Şoför ve İşçiler Esnaf Derneği (Ankara)

154. Umum Tenekeci, Kalfa ve İşçileri Esnaf Cemiyeti (Bursa)

155. Umumi Mağazalar Türk Anonim Şirketi Maaşlı ve Ücretli Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara)

156. Yükletme ve Boşaltma İşçileri Teavün Cemiyeti (İstanbul)

157. Zirai Kombinalar Mensupları Yardımlaşma ve Biriktirme Derneği (Ankara)

II. İstihlak ve Kredi Kooperatifleri

1. Dinar Memurlar İstihlak Kooperatifi (Afyon)

2. Amasya Memurlar İstihlak Kooperatifi (Amasya)

3. Merzifon Memurlar İstihlak Kooperatifi (Amasya)

4. Bayındırlık Bakanlığı Mensupları İstihlak Kooperatifi (Ankara)

5. D.D.Y. ve Limanları İşletmeleri Memur ve Müstahdemleri İstihlak Kooperatifi (Ankara)

6. Elektrik ve Havagazı Mensubini İstihlak Kooperatifi (Ankara)

7. Etibank ve Emlak Bankası Memur ve Müstahdemin İstihlak Kooperatifi (Ankara)

8. Gümrük ve Tekel Bakanlığı Mensupları İstihlak Kooperatifi (Ankara)

9. Halk Sandıkları Ajanları Memurlar İstihlak Kooperatifi (Ankara)

10. Haymana Memurlar İstihlak Kooperatifi (Ankara)

11. Kızılay Gaz Maske Fabrikası Mensubini İstihlak Kooperatifi (Ankara)

12. Memurlar İstihlak Kooperatifi (Ankara)

13. Merkez İlkokulları Öğretmenleri Biriktirme, Kredi ve Yardım Kooperatifi (Ankara)

14. Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Memurları Kredi ve Yardım Kooperatifi (Ankara)

15. Polatlı Memurlar İstihlak Kooperatifi (Ankara)

16. T.C. Merkez Bankası İstihlak Kooperatifi (Ankara)

17. T. Zirai Donatım Kurumu Memurlar İstihlak Kooperatifi (Ankara)

18. Ticaret Bakanlığı Memurları İstihlak Kooperatifi (Ankara)

19. Ulaştırma Bakanlığı Memurları İstihlak Kooperatifi (Ankara)

20. Zerbank Memurin İstihlak Kooperatifi (Ankara)

21. Antalya Memurlar İstihlak Kooperatifi (Antalya)

22. Askeri Memurlar İstihlak Kooperatifi (Antalya)

23. Elmalı Memurlar İstihlak Kooperatifi (Antalya)

24. Finike Memurlar İstihlak Kooperatifi (Antalya)

25. Gündoğmuş Memurlar İstihlak Kooperatifi (Antalya)

26. Korkuteli Memurlar İstihlak Kooperatifi (Antalya)

27. Balıkesir D.D.Y Üçüncü İşletme Memur ve Müstahdemin İstihlak Kooperatifi (Balıkesir)

28. Burdur Memur ve Muallimler İkraz ve İstikraz Kooperatifi (Burdur)

29. Bursa Merinos Fabrikası Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (Bursa)

30. İnegöl Memurlar İstihlak Kooperatifi (Bursa)

31. Yenişehir Memurlar İstihlak Kooperatifi (Bursa)

32. Çanakkale Memurlar İstihlak Kooperatifi (Çanakkale)

33. Çorum Memurlar İstihlak Kooperatifi (Çorum)

34. Acıpayam Memurlar İstihlak Kooperatifi (Denizli)

35. Denizli Memurlar İstihlak Kooperatifi (Denizli)

36. Sarayköy Memurlar İstihlak Kooperatifi (Denizli)

37. Çüngüş Memurlar İstihlak Kooperatifi (Diyarbakır)

38. Kulp Memurlar İstihlak Kooperatifi (Diyarbakır)

39. Elazığ Bakırı T.A.Ş. Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (Elazığ)

40. Eskişehir D.D.Y Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (Eskişehir)

41. Eskişehir Memur, Muallim ve Müstahdemin İstihlak Kooperatifi (Eskişehir)

42. Giresun Memurlar İstihlak Kooperatifi (Giresun)

43. Şiran Memurlar İstihlak Kooperatifi (Gümüşhane)

44. Reyhanlı Memurlar İstihlak Kooperatifi (Hatay)

45. Mersin Memurlar İstihlak Kooperatifi (İçel)

46. Mut Memurlar İstihlak Kooperatifi (İçel)

47. Tarsus Memur ve Müstahdemin İstihlak Kooperatifi (İçel)

48. Uluborlu Memurlar İstihlak Kooperatifi (Isparta)

49. Belediye Memurin İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

50. D.D.Y. ve Limanları Avrupa Hattı 9. İşletme Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

51. Denizyolları İşletmeleri İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

52. Emniyet Sandığı Memurlar İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

53. Haydarpaşa D.D.Y. Genel İşletmeleri İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

54. Maarif Mensupları İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

55. Memurlar İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

56. Merbank Memurlar İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

57. Sümerbank Defterdar Fabrikası Memur ve Müstahdemleri İşçiler İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

58. Sümerbank Y.M.P Memurlar İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

59. T.A.Ş. Havagazı Şirketi Sanayi Tatbikat Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

60. Tekel Mensupları İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

61. Ticaret Bakanlığı Teşkilatı Müessesesi Memurları İstihlak Kooperatifi (İstanbul)

62. Çamaltı Memurlar İstihlak Kooperatifi (İzmir)

63. D.D.Y. ve Limanları 8. İşletme Müdürlüğü ile Yol, Cer ve Matbaa Atelyesi Memur ve Müstahdemin ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (İzmir)

64. İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Memurlar İstihlak Kooperatifi (İzmir)

65. Merbank Memurlar İstihlak Kooperatifi (İzmir)

66. Ziraat Bankası Memurlar İstihlak Kooperatifi (İzmir)

67. Ürgüp Memurlar İstihlak Kooperatifi (Kayseri)

68. Gölcük Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (Kocaeli)

69. Hereke Fabrikası Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (Kocaeli)

70. Çumra Memurlar İstihlak Kooperatifi (Konya)

71. Ermenek Memurlar İstihlak Kooperatifi (Konya)

72. Hadim Memurin İstihlak Kooperatifi (Konya)

73. Konya Emekli Subay ve Askeri Memurlar İstihlak Kooperatifi (Konya)

74. Konya Memurin İstihlak Kooperatifi (Konya)

75. Kütahya Memurlar İstihlak kooperatifi (Kütahya)

76. Memurlar İstihlak Kooperatifi (Kütahya)

77. Uşak Memurlar İstihlak Kooperatifi (Uşak)

78. Malatya Bez ve İplik Fabrikası Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (Malatya)

79. Manisa Memurlar İstihlak Kooperatifi (Manisa)

80. Soma Memurlar İstihlak Kooperatifi (Manisa)

81. Elbistan Memurlar İstihlak Kooperatifi (Maraş)

82. Bodrum Memurlar İstihlak Kooperatifi (Muğla)

83. Fethiye Memurlar İstihlak Kooperatifi (Muğla)

84. Muş Memurlar İstihlak Kooperatifi (Muş)

85. Arapsun Halk ve Memurin İstihlak Kooperatifi (Niğde)

86. Niğde Memurlar İstihlak Kooperatifi (Niğde)

87. Rize Subay, Memurlar ve Emekliler İstihlak Kooperatifi (Rize)

88. Samsun Memur ve Müstahdemin İstihlak Kooperatifi (Samsun)

89. Adana Çukurova Zerbank Memurlar İstihlak Kooperatifi (Seyhan)

90. Adana Memurlar İstihlak Kooperatifi (Seyhan)

91. Baykan Memurlar İstihlak Kooperatifi (Siirt)

92. Ayancık Devlet Orman İşletmeleri Memur ve İşçileri İstihlak Kooperatifi (Sinop)

93. D.D.Y Memur, Müstahdemin, İşçiler İstihlak Kooperatifi (Sivas)

94. Sivas Küçük Memurlar İstihlak Kooperatifi (Sivas)

95. Tokat Memurlar İstihlak Kooperatifi (Tokat)

96. Yozgat Memurlar İstihlak Kooperatifi (Yozgat)

97. Van Subay, Memurlar ve Emekliler İstihlak Kooperatifi (Van)

98. Bartın Memurlar İstihlak Kooperatifi (Zonguldak)

99. Türkiye Demir ve Çelik Fabrikası Memur ve İşçiler İstihlak Kooperatifi (Zonguldak)

Yapı Kooperatifleri:

1. Demiryolcular Ev Yapı Kooperatifi (Ankara)
2. İş Bankası Memurlar Yapı Kooperatifi (Ankara)
3. Maliye Memurlar Yapı Kooperatifi (Ankara)
4. Memurlar Ev Yapı Kooperatifi (Ankara)
5. Merbank Memurlar Yapı Kooperatifi (İstanbul)
6. Tekel Mensupları Yapı Kooperatifi (İstanbul)
7. Memurlar Ev Yapı Kooperatifi (İzmir)
8. Manisa Zerbank Memurlar Yapı Kooperatifi (Manisa)

NOTLAR

(1) Sülker, Kemal, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 54.

(2) Güzel, Dr. Şehmus, *Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)* (Doçentlik Tezi), Ankara, 1952, s. 290-295.

(3) Fahri, Fındıkoğlu, *İzmir'de İşçi Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahadeler*, Sosyal Siyaset Konferansları, Beşinci Kitap, İstanbul, 1952, s. 8-9.

1947 SENDİKALAR YASASI*

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin tarihinde 1946 ve 1947 yıllarının özel bir önemi vardır. 1946 yılında sendika kurma yasağı kalkar ve 1947 yılında da, 1963 yılına kadar sendikaların faaliyetinin genel çerçevesini çizen bir sendikalar yasası kabul edilir.

Sınıf esasına dayalı örgütlenmelerde 1938 yılında yasağın konması, 1946 yılında yasağın kalkması ve 1947 yılında da yeni düzenlemenin yapılmasının hangi etmenlerin sonucunda ortaya çıktığı incelenmelidir. Bu değerlendirmelerde kullanılabilecek kaynaklardan biri de, yasa tasarılarının meclis görüşmeleridir.

Bu yazı, 1938, 1946 ve 1947 yasalarına ilişkin Meclis görüşmelerini bu açıdan ele almaktadır.

Sendikaların Yasaklanması

Sendikal örgütlenmeler 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile yasaklandı. 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun (kabul tarihi 28.6.1938; yayın tarihi 14.7.1938) 9/h maddesi şöyleydi: "Mevzu ve gayeleri aşağıda yazılı hususlara aid olan cemiyetlerin teşkili yasaktır: (h) Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan."

Bu maddeyi ihlal edenler ise, "Türk Ceza Kanununa göre bu fiilleri ayrıca bir suç teşkil etmediği takdirde bir seneye kadar hafif hapis

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 121, Temmuz 1990.

veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile" cezalandırılıyordu. (M.35). Her iki maddenin Meclis'te görüşülmesinde de bir tartışma olmadı (28.6.1938, s. 414; 28.6.1938, s. 416.) (Tarih, görüşme gününü; rakam, tutanaklardaki sayfayı göstermektedir.)

Bu yasanın Meclis'te görüşülmesi sırasında, böyle bir düzenlemeye neden gerek duyulduğu açıklanmadı. Cemiyetler Kanununda sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının niçin konduğu 1946 yılında bu yasanın değiştirilmesi sırasında yetkili bir kişi tarafından dile getirildi.

3512 sayılı Cemiyetler Kanunu değiştirilirken, 1932-1939 döneminde Emniyet Müdür Yardımcılığı ve Genel Müdürlüğü yapmış ve Cemiyetler Kanunu taslağının hazırlanma çalışmalarına Emniyet Genel Müdürü olarak katılmış olan ve 1946 yılında da Erzincan milletvekili bulunan Ş. Sökmensüer, şu açıklamayı yaptı:

> "O sırada memleketin milli birliğini ve hatta devlet olarak birliğimizi parçalamak için bir takım teşebbüsler ve propagandalar vardı... İşte böyle bir zamanda ne sağ ekstremite rejiminin ve ne de sol ekstremite rejiminin memlekette kurulmaması için Cemiyetler Kanununa bazı kayıtlar koymak zarureti hasıl oldu." (5.6.1946, s. 52).
>
> "Biz bu hürriyet rejimini takviye etmeğe çalışan bir rejim tatbik ettiğimiz için elbette böyle gizli kuvvetlerin çalışmalarını önlemek hakkımızdır." (5.6.1946, s. 53.)
>
> "Eski kanunda en mühim bir esas olarak, sınıf esasına müstenit cemiyetlerin kurulması yasak edilmişti." (5.6.1946, s. 53.)

Sendika kurma yasağının fiili bir durumdan 1938 yılında hukuki bir duruma dönüşmesinin ardından, 1946 yılına kadar Türkiye'de sınıf esasına dayalı sendika veya siyasal parti kurulamadı. Ancak meslek dernekleri, yardımlaşma sandıkları, kooperatifler, vb. tür işçi örgütlenmeleri kuruldu ve faaliyet gösterdi. (1)

İşçiler İkinci Dünya Savaşı sırasında büyük sorunlar yaşadılar. Ekonomik sorunların yanı sıra, 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu (kabul tarihi 18.1.1940; yayın tarihi 26.1.1940) ile de İş Yasası ile bireysel alanda sağlanan hakların önemli bir bölümü askıya alındı.

İşçi sınıfının küçük bir kesiminin meslek örgütleri, bu zor koşullara karşı etkili bir tepki göstermediler. Bu kesimlerin göreli olarak daha rahat koşullarda yaşaması da, tepki olmamasında etkili oldu.

Sınıf Örgütlenmesi Yasağının Kalkması

İkinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasında dünyada ve Türkiye'de önemli toplumsal ve siyasal gelişmeler yaşandı. Türkiye'de emekçi sınıf ve tabakaların ve demokratik güçlerin tepkileri, yaygın ve etkili kitle örgütlenmesinden yoksundu. Uluslararası etmenlerin de etkisiyle, çok partili düzene geçildi. 1938 yılında sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının getirilmesi sırasında CHP'nin üst kadrolarında görev almış politikacıların oluşturduğu Demokrat Parti, 1946 yılının başlarında yayınlanan programında sendika hakkını vaad etti.

Uluslararası ve yerli etmenlerin sonucunda, 10.6.1946 günü sınıf örgütlenmesi yasağı kaldırıldı. 4919 sayılı "Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun" (Kabul tarihi 5.6.1946, s. 64).

Yasağın kalkmasından sonra çeşitli adlarla çok sayıda işçi örgütü oluşturuldu. Kurulan iki sosyalist parti de sendikaların örgütlenmesinde aktif rol aldılar ve işçi sınıfı içindeki etkinliklerini artırmaya başladılar. Bu dönemde uluslararası siyasal alanda ise soğuk savaş rüzgarları yavaştan esmeye başlamıştı. 16 Aralık 1946 günü bu iki sosyalist parti ve onlarla bağlantılı sendikalar kapatıldı. 20 Şubat 1947 günü de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkında kanun tasarısı Meclis'e sunuldu ve bir günde görüşülerek kabul edildi.

Sendikalar Yasasına Niçin Gerek Duyuldu?

Yasa taslağı üzerinde Meclis'teki görüşmelerde, sendikalar yasasına niçin gerek duyulduğuna ilişkin açıklamaları özetleyen DP'li milletvekili Fuad Köprülü şöyle der:

> "Sendikalar kanununun hakikaten iyi hazırlanmadan acele olarak geldiğini Muhterem bakan arkadaşımızın sözleri de teyit etti. Kendileri, bu kanunun tanziminde Cemiyetler Kanununun son tadilinden sonra kurulmuş olan sendikaların aldıkları son tahrikçi mahiyetlere karşı bir tedbir olarak ihtiyaç görüldüğünü söylediler.
>
> İkinci sebep olarak da muhtelif milletlerin anayasaları, yani Birleşmiş Milletler Anayasası ile bir taahhüt altına girmiş olmaklığımız böyle hazırlayıp Meclise getirme lüzumunde amil olduğunu ifade ettiler." (20.2.1947, s. 305)

Diyarbakır milletvekili Vedat Dicleli ise konuyu daha geniş bir

çerçeve içinde ve işçileri kontrol altında tutmak amacını daha açıkça ifade ederek, sunar:

"İşçilerin toplanma, mesleki menfaatlarını koruma ve yardımlaşma haklarını tanımak her memleket için bir mecburiyet haline gelmiştir... Sayın arkadaşlarım; doğrudan doğruya dernek kelimesi yerine artık sendika ismini kullanıyoruz, bu kelimeden ürkmemek lazımdır. Nasıl ki, serpuş yerine şapka demiş isek, bugün de işçi derneği yerine artık sendika kelimesini kullanacağız Cemiyetler Kanununda son yapılan değişikliklerden sonra her meslek mensuplarına kendi aralarında dernek kurmak hakkını tanımış bulunuyoruz. Bunun neticesi olarak, arkadaşlar, memleketin birçok yerlerinde, çeşitli dernekler kurulmuştur.

"Fakat bu dernekler gelişigüzel kurulmuş olduklarından ve elimizde bu teşekkülleri düzen altına alan bir kanun bulunmadığından bunlar birçok gizil menfaatlere, şüpheli cereyanlara alet olmuşlardır." (20.2.1947, s. 296)

"Biz bu tasarıyı kanun haline getirmezsek, işçilerimiz ve işverenlerimizin münasebetlerini düzenlemezsek, böyle dış cereyanlara imkan vermiş ve harici tesirlerle birçok tehlikelerin doğmasına zemin hazırlamış olacağız. Bizim kurmak istediğimiz sendikalar işçiyi siyasi cereyanlara alet olmaktan kurtarmayı, işçilerin karşılıklı yardımlaşmalarını istihdaf etmektedir. Bu derneklere girecek olanlar bu dernekleri siyasi bir alet yapamayacak, bu teşekkülleri bu yolda kullanamayacaklardır..."

"Hakikaten endüstrinin hem iyi tarafı, hem de fena tarafı vardır. İyi tarafı bir an evvel memleketin zenginleştirilmesi, iptidai maddenin değerlendirilmesi, yurttaşın refaha kavuşmasıdır. Fena tarafı da iş ve işçi aleminde düzensizlik doğurmak ihtimalidir. Biz bu yolda yürürken iş aleminin huzursuzluk veren bütün bataklıkları kurutacak ve endüstri hayatımızın gelişmesine elverişli mümbit bir ova ve müspet bir hava yaratacağız... Bu itibarla, sendikayı geciktirmek doğru değildir. Devletin nâzımlığı altında sendikaları kuralım ve gerek işçileri ve gerek işverenleri bu hakka kavuşturalım. Fakat bu derneklerin hiçbir vakit tehlikeli tandaslara kapılmasına imkan vermeyelim. Benim yüksek heyetten ricam bu tasarının kabulüdür." (20.2.1947, s. 297)

DP'li milletvekili Suphi Batur da yaptığı konuşmada bu anlayışa katılır:

"Tasarının, sendika mefhumunu tahrik ve ihtilal emellerine yer vermiyecek milliyetçi bir ruh ile anlamasını ve kökü dışarıda olan yabancı ideolojilerin bu teşekküllere sokulmasına imkan bırakmıyacak hükümleri ihtiva

etmiş bulunmasını takdirle karşılıyoruz." (20.2.1947, s. 300)

Sadi Irmak da sosyalistlerin işçi sınıfı içinde etkin olmasının nasıl önlenmek istendiğini açıklar:

"Bu suretle kurulmuş olan işçi topluluklarının sayısı 100'e yaklaştı... Bunların bir kısmı kısa bir zamanda bu sınıf ile alakası olmıyan insanların müdahale ve tesirine maruz kaldı ve sendika reisi olarak bu meslek ve sınıfla siyasi ajitasyon haricinde bir irtibatı olmayan insanların geldiğini gördük." (20.2.1947, s. 300-301.)

Kars milletvekili Akif Eyidoğan da benzer bir yaklaşım içindedir:

"Bunu acele olarak çıkarmakta da büyük fayda vardır. Şu bakımdandır ki, bunu çıkarmadığımız takdirde zaten mesleke mensup olan olmıyan herkes elimizdeki Cemiyetler Kanununa tevfikan dernek tipinde, adına sendika diyerek ve demiyerek birtakım teşekküller vücuda getireceklerdir ve getirmektedirler. Bunların da şurada burada, bilhassa sıkıyönetim mıntıkasında türlü aykırı hareketler ve melhuz mahzurlarının idraki ve hassasiyeti altında bu tasarıyı incelemiş, hazırlamış bulunuyoruz." (20.2.1947, s. 312.)

Konuşmalardan da anlaşıldığı gibi, 1946 Haziran-Aralık döneminin deneyimleri ışığında sendikaların sosyalistlerin etkisi altında gelişebileceği kaygısı ve korkusu, işçi hareketini kontrol altında tutma çabalarında bir araç olarak kullanılabilecek bir düzenlemeyi gündeme getirmede etkili olmuştur.

Nasıl Sendikalar İsteniyordu?

Çalışma Bakanı Sadi Irmak, kurulacak sendikaların ana özelliklerini şöyle özetliyordu:

"Sendikalar bu bakımdan üç tip arzediyorlar. Devlete karşı, devlet emrinde ve devletle beraber olmak üzere üç tip sendika karşımıza çıkıyor... Üçüncü tip sendika, devletle beraber, amme menfaati içinde zümrelerin menfaatlerini müdafaa eden hür sendikalardır. İşte, Türkiye'ye yakışacak ve Türk rejiminin hürriyet zihniyetine yakışacak olan bu çeşit sendikalardır, bizim tasarıya hakim olan ruh bu ruhtur..."

"Bu tasarımızda ikinci bir prensip de, meslekten olmıyanların ekseriya meşru olmıyan gayeleri için bu sendikalar içerisine nüfuz etmelerini önleyici bir hüküm koymak olmuştur..."

"Üçüncü prensibimiz sendikaları gayri siyasi yapmaktır. Arkadaşlar; mesleke faydalı olacak teşekküllerin gayri siyasi oluşunda memleketin ve

meslekin büyük menfaatının faydası olduğuna kaniiz. Günlük iç ve dış siyasi cereyanlara alet olan veya o siyasi cereyanların emrinde çalışan sendikaların hakiki gaye ve menfaatlarından inhiraf ettikleri görülmüştür." (20.2.1947, s. 301).

"Dördüncü bir prensip, gayet tabii telakki ettiğimiz ve hepimizin iştirak ettiğimiz gibi, sendikaların milli karakterleridir... Burada menettiğimiz ancak beynelminelciliktir. Yoksa dünya milletleri ile sosyal meselelerde işbirliği etmek asla memnu değildir." (20.2.1947, s. 302).

Sadi Irmak, kurulacak sendikaların toplu iş sözleşmesi bağıtlama hakkına sahip olacaklarını da açıkladı:

"Müşterek sözleşmeler aktetmek salahiyetini bir çok dünya sendikalarında olduğu gibi, bizim sendikalarımızda da tanıdık." (20.2.1947, s. 302)

Sendika Birlikleri

Yasa tasarısı görüşülürken, Erzurum milletvekili Kemalettin Kamu sendika birliklerinin durumu konusunda bir soru sorar. Zonguldak milletvekili Emin Erişirgil de şöyle yanıt verir:

"Sendikaya girmiye gelince: Sendika birliğine girmek için buradaki kayda göre sendika azasından üçte ikisinin oyu lazımdır. Bir sendika istediği birliğe girebilir. Elverir ki o sendikada yazılı olan azanın üçte ikisinin ekseriyeti razı olsun." (20.2.1947, s. 323)

Bu yaklaşım önemlidir, çünkü DP 1950'li yılların ikinci yarısında Kocaeli Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği'ni, "değişik işkollarındaki sendikaların aynı birliğe üyc olamayacağı" gerekçesiyle kapattırmak istediğinde, karşı görüşte olan bilirkişiler bu anlayışı savunmuşlardır.(2)

Sendikaların Denetlenmesi

Sendikalar Yasası Tasarısının 11. maddesi şu hükmü getiriyordu:

"Cemiyetler Kanununun 28, 29, 31 ve 32. maddeleri hükümleri mahfuz kalmak şartıyla sendikalar Çalışma Bakanlığı'nın denetimine tabidirler."

DP'li milletvekili Suphi Batur yaptığı konuşmada bu hükmü şöyle eleştirdi:

"Tasarıda sendikaların umumi ahkam dışında bir de Çalışma Bakanlığının denetimine tabi olacakları yazılıdır. İbarenin mutlak manasına göre Çalışma Bakanlığının sendikalar üzerinde gayrimahdut bir kontrol icra edebileceği anlaşılmaktadır. Kanaatımızca bu kayıtlar sendikaların inkişafları için

haiz bulunmaları icabeden serbestiyi selbedebileceği gibi, sendikalar teşkilindeki gayeye de muhaliftir." (20.2.1947, s. 300)

Ancak hüküm aynı biçimde kabul edildi ve DP döneminde de bu amaçla kullanıldı.

Grev Hakkına İlişkin Tartışmalar

Türkiye'de grev hakkı 3008 sayılı İş Yasası ile kaldırıldı. İş Yasası ve devlet memurlarına ilişkin Memurin Kanunu[3] kapsamları dışındakiler için grev hakkının olduğu tartışıldıysa da, bu hakkın kullanımının zorlanması doğrultusunda önemli somut bir girişimde bulunulmadı.

3008 sayılı İş Yasası'nın (kabul tarihi 8.6.1936, yayın tarihi 15. 6.1936) 72. maddesi grevi yasaklıyor, 73. maddesi ise grevi tanımlıyordu. Bu maddeler Meclis'te hiç tartışılmadan kabul edildi (5.6.1936, s. 57).

Sendikalar Yasası tasarısının Meclis'te görüşülmesi sırasında DP'li milletvekili Suphi Batur grev hakkı sorununu gündeme getirdi:

"Çalışma Bakanlığının ecnebi mevzuat hakkında alakadar komisyon üyelerine tevzi ettiği raporda grev usulünün bazı devletlerce kabul edilmediği ifade edilmekte ise de, bunların hangi devletler olduğu cihetinin meskût geçilmesi dikkate şayan görülmektedir. Bizim bildiğimize göre faşist İtalya'da, Nazi Almanya'sında ve Komünist Rusya'da işçilere grev hakkı tanınmamıştır... Grev esasını; suistimal edilmesine imkan bırakmayacak takyidatla mevzuatımıza ithal etmenin demokratik bir zaruret olduğu mütalaasındayız." (20.2.1947, s. 300)

DP'li milletvekili Fuad Köprülü de grev hakkını savundu:

"Bugün hiç bir demokratik memleket yoktur ki, sendika dendiği zaman grev hakkı, amelenin elinde müdafaa vasıtası olarak kullandığı grev hakkı kabul edilmiş olmasın. Vekil arkadaşımız misal olarak Yunanistan'ı zikrettiler, bunda bir zuhul olduğunu arzediyorum. Sonra diğer verdikleri misaller her halde pek demokratik memleketlere örnek olamıyacak iki üç Cenubi Amerika memleketidir." (20.2.1947, s. 305)

"Ekonomik faaliyet ve kudret dereceleriyle mütenasip şekilde ne büyük zararlara sebep olduğu malumdur. Onun için grev hakkını tabiatıyla bir takım kanuni takyidata tabi tutmağa mecburuz... Fakat bunu kabul etmek başkadır, grev hakkını menetmek başka. Demokrasi icabı olarak böyle bir sendika kanunu getiriyoruz demek, hem de sendika kanununda bu grev hakkını külliyen reddetmek tamamen yanlış bir hareket olur. Eğer grev

hakkı tanımıyorsak, kabul etmiyorsak, sendika kanununun hikmeti vucudü olamaz. Bu sadece gösterişten ibaret kalır, mantıksızlıktan ibaret kalır." (20.2.1947, s. 306)

CHP'li milletvekilleri ise grev hakkına karşı çıktılar. Karşı çıkışta çeşitli nedenler ileri sürüldü.

En yaygın kullanılan gerekçe, grev hakkının liberal devletlere özgü olduğu, devletçiliğin uygulandığı Türkiye'de buna gerek kalmadığı biçimindeydi:

Çalışma Bakanı Sadi Irmak şunları söylüyordu:

"Gerek grev, gerek lokavt bir bakıma bir sınıfın kendi vasıtasıyle ihkakı hak etmesi demektir. Yani amele sınıfı, sayısına, patron ise sermayesinin azametine güvenerek fikirlerini ve emellerini mukabil tarafa empoze etmeleri manasına gelir. Bu, şüphesiz liberal ekonomi rejimlerinde belki yerinde bir tedbirdir. Çünkü liberal rejimlerde malumunuz olduğu veçhile devlet ekonomik ve sosyal faaliyetlere aktif olarak müdahale etmez. Sınıflara kendi aralarında davalarını halletmek imkanını verir. Memleketimizde de liberal bir rejim takip etseydik bu rejimin tabii haklarını tanımamız icabederdi. Fakat biz devletçi bir rejime sahibiz. Gerek C.H.Partisinin ana prensibi, gerekse muhterem muhaliflerimizin programlarında da devletçilik ana prensip olarak yer tutmuş bulunuyor. Anayasamız da devletçiliği tesbit etmiş bulunuyor. Böylece bu görüşle grevin memnuiyetini devam ettirmekte bir hak ve mantık vardır. Çünkü devlet, burada sınıflar arasında çıkan ihtilaflarda hakem olmayı kabul etmiş bulunuyor." (20.2.1947, s. 303)

Manisa milletvekili Muammer Alakant ise, her ülkenin koşullarının birbirinden farklı olduğunu belirterek başladığı konuşmasında, Avrupa'da liberalizmin gelişimini özetliyor ve şöyle diyordu:

"Bu liberalizm ile amele kütlesi öyle zavallı bir hale geldi ki, amele kütlesi kendi mevcudiyetini, kendi saadetini, kendi refahını muhafaza edebilmek için kendi aralarında teşekküller kurmak ve grev hakkı ile de bunu müdafaa etmek zorunda kaldılar. Halbuki, hepinizce de malumdur ki, Türkiye'de sanayi kurulmaya başladığı günden itibaren daha o ilk günlerinde devletçilik prensibini kabul etmiş olan bu rejim amelenin haklarını müdafaa etmek için lazım gelen tedbirleri almakta gecikmemiştir. Tam liberalizm içinde bulunan Avrupa memleketlerinde amelenin bu feci vazifelerine karşı kendilerini muhafaza etmek emeliyle teşebbüs ettikleri, milli menfaatlere muhalif olan grev müessesesinin bugünkü amele hayatını korumak için memlekette mutlaka yerleştirilmesine lüzum yoktur. Bu mües-

sese Avrupa'da. Amerika'da istihsali azaltan hakiki bir bela olmuş, bir dert mahiyetinde görülmektedir." (20.2.1947, s. 308)

Sadi Irmak, ILO Anayasası ve Sözleşmelerinde grev hakkının yer almamış olmasını da akıllı bir biçimde kullandı:

"Dikkate şayandır ki, beynelmilel iş teşkilatı statülerinde sendikalar kurmak bir hak olarak tesbit edildiği halde grevi bir hak olarak, bir vecibe olarak devletlere teklif etmemiştir." (20.2.1947, s. 303)

Diğer bazı ülkelerde de grev hakkının kısıtlı bulunması, iktidar partisinin dayanaklarından birini oluşturuyordu. Sadi Irmak bu konuda da şunları söylüyordu:

"Şu memleketlerde de grev yasak ve suçtur: Yunanistan, Portekiz, Brezilya, Yeni Zelanda, Uruguay, bunlarda grev kati olarak yasaktır. Birçok memleketlerde de sarih bir yasak yoksa da, grev bir hak olarak tanınmakta ise de, buna müracaatı o kadar ağır şartlarda tabi tutmaktadır ki, tatbiki çok güç olmaktadır." (20.2.1947, s. 303)

Manisa milletvekili Muammer Alakant, grev hakkının antidemokratik olduğunu bile ileri sürebilmiştir. Gerekçe olarak da, grev olduğunda çalışmak isteyen işçilerin çalıştırılmayacaklarını belirtmiştir (20.2.1947, s. 308).

Grev hakkını tanımak istemeyen iktidar partisi milletvekillerinin konuyu tartışma gündeminden çıkarmak için kullandıkları gerekçelerden biri, usule ilişkindir: Grev hakkı 3008 sayılı İş Yasası ile kaldırıldığına göre, bunun tartışma yeri bu kanunda değişiklik önerileriydi. DP milletvekilleri bu doğrultuda bir öneri verirlerse, konu gündeme alınabilirdi. Bu ara Muhittin Baha Pars, o günkü DP'lilerin 1936 yılındaki tavrını da hatırlattı:

"Vaktiyle İş Kanununda grevin memnuiyetini Meclise getiren arkadaşların bir kısmı karşı partide bulunan arkadaşlardı. Bilmem yeniden o kararı aralarında müzakere ve münakaşa ettiler de mi buraya geldiler, yoksa Sayın Köprülü Fuad'ın bu işlerden haberi yok mudur?" (20.2.1947, s. 318)

Diğer CHP'liler de şöyle konuşurlar:

Sadi Irmak: "İş Kanununda grev memnu olduğuna göre bu kanunda grev mubahtır diyemeyiz." (20.2.1947, s. 307)

Akif Eyidoğan: "İş Kanunu ile ilgili bir meseleyi bu sendika işiyle karıştırmayalım."(20.2.1047, s. 312)

Hulusi Oral: "Grev meselesi İş Kanunu konusu olduğuna ve milletvekili arkadaşların önerge vermek hakları olduğuna göre, burada

konuşulması doğru olmadığı mütalaasındayım." (20.2.1947, s. 316)

Tevfik Fikret Sılay: "Grev yasağını kaldırmak için kanun teklifi lazımdır. Kendileri milletvekilidirler. Memleketin menfaatını bunda görüyorlarsa teklifte bulunsunlar. O zaman münakaşa ederiz." (20.2.1947, s. 310)

Sonuç

1938, 1946 ve 1947 yasalarının çıkarılmasının dinamiklerinin kavranabilmesi için bu dönemde Türkiye işçi sınıfının nesnel konumunun ve bilinçli örgütlülük düzeyinin, Türkiye'de kapitalizmin gelişme sorunlarının ve uluslararası düzeyede ekonomik ve siyasal gelişmelerin de ele alınması gerekmektedir. Yasalar ve Meclis görüşmeleri ancak bütün bu gelişmeler ışığında daha sağlıklı olarak kavranabilir.

NOTLAR

(1) Bu dönemde faaliyet gösteren derneklerin bazıları 1947 ve sonrasında sendikaya dönüştü. Örneğin, İzmir'de 1926 yılında kurulan İzmir Tütüncüler Cemiyeti, 1947 yılında İzmir Tütün İşçileri Sendikası oldu. İstanbul'da 1921 yılında işgal altında Rum müteahhitlere karşı 24 saat grev yapan kömür tahliye işçilerinin oluşturduğu cemiyet, varlığını aralıksız sürdürerek, 1947 yılındaki yasadan sonra Liman ve Kara Kömür Yükleme ve Boşaltma İşçileri Sendikası'na dönüştü.

(2) Kemal Sülker, "Türkiye'de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluş ve Görevleri," *Sosyal Siyaset Konferansları, 20. Kitap,* İstanbul, 1969, s. 78.

(3) 788 sayılı Memurin Kanunu nun (yayın tarihi 31.3.1926) 65. maddesi şöyleydi: "Memurlar müçtemian tatili işgal edemezler. Aksi takdirde mevcut ahkam cezaiye mucibince haklarında muamele yapılmakla beraber müşevvikleri memuriyetten ihraç ve iştirak edenlerin sınıfları bir derece tenzil olunur." Bu maddenin Meclis'teki görüşmeleri sırasında hiç tartışma olmadı (17.3.1926, s. 227).

MAHALLİ SENDİKA BİRLİKLERİ*

Türkiye'de işçi ve sendikacılık hareketi, 1980 sonrasının temelden değişik yeni koşullarında yeni arayışlar yaşıyor. 1980 sonrasının yeni koşulları, sendikalar için yeni görevler gündeme getiriyor. Bu görevler yerine getirilirse, sendikacılık hareketi 1980 öncesine göre daha güçlenir. 1980 sonrasının temelden farklı koşulları ve yeni görevleri kavranmaz ve yerine getirilmezse, işçilerin sendikalara olan güveni iyice azalır ve sendikalar iyice zayıflar.

Sendikaların yeni görevlerinden biri, aralarındaki işbirliği ve dayanışmayı artırmalarıdır.

Benim, dikkati çekmek ve daha sonra da geçmişini incelemek istediğim konu, çeşitli yörelerde sendikalar veya sendika şubeleri arasında kurumsallaşmış işbirliği ve dayanışmadır.

Özellikle 1987 yılında göze çarpan bir gelişme, çeşitli illerde Türk-İş'e bağlı sendikaların şubeleri ve hatta yöredeki tüm sendika şubeleri arasında gelişen işbirliğidir.(1) Bu işbirliği ve dayanışmanın gelişmesinin diğer bir önemi, işkollarına göre bölünmüş bir sendikal örgütlenme anlayışının aşılmasıdır. Bugün yürürlükte bulunan yasalar, bir ildeki veya bölgedeki sendika şubeleri arasında kurumsallaşmış bir ilişkiyi düzenlememekle birlikte, yaşanmakta olan yeni koşullar bu tür yapılanları gündeme getirmiştir. Sendikacılık hareketi, geçmiş

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 89, Ekim 1987.

deneyimler ve başka ülkelerin sendikalarının uygulamaları ışığında bu filizlenen gelişimi bilinçli bir biçimde desteklerlerse, ileriye doğru önemli bir adım atılır. Bu yazının amacı, bu konuda Türkiye'nin geçmiş deneyimini özetlemektir.

Bir kumaşı ya da halıyı ortaya çıkaran, dikey ve yatay iplerdir. Sendikacılık hareketinin gücü de dikey ve yatay örgütlenmelere bağlıdır. Bugün Türkiye'de bir yörede bir işkolundaki işçiler, diğer bir yörede aynı işkolundaki işçilerle aynı sendikada örgütlenebilir ve örgütlenirler. Bir çok yörede değişik işkollarında çalışan işçiler arasında örgütlü işbirliği ve dayanışma ise çok yetersizdir. Diğer bir deyişle, bugün Türkiye'de sendikacılığın dikey ipleri (sağlamlığı kuşkulu bile olsa) vardır, ama yatay ipler eksiktir. Yatay iplikler sağlam bir biçimde yerleştirilmeden, Türkiye'de sendikacılığın dokusu güçlenemez.

Türkiye sendikacılık hareketinin bir döneminde bu yatay bağlar kurulmaya çalışıldı. Bugün bu deneyimden de yararlanıp, yeni koşulların gereği doğru örgütlenme modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

1946 Deneyimi

1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nun sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırılmasının ardından hızla sendikalar ortaya çıktı. Bu sendikaların bir bölümü kendi yöresel dar meslek veya işyeri sorunlarını aşamadı. Bir bölümü ise Türkiye çapında örgütlenme modelleri geliştirdi. Bu dönemde faaliyete geçen Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, çeşitli yörelerde mahalli sendikaların kurulması, bunların il birliklerinde biraraya gelmesini savunuyordu. İl birlikleri de Türkiye ölçeğinde faaliyet gösterecek bir üst örgüte bağlı olacaktı. Türkiye Sosyalist Partisi ise, belirli bir işkolunda çalışan işçilerin ülke çapında aynı sendikada örgütlenmesini (milli tip sendika) ve bu sendikaların da Türkiye ölçeğinde Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu'nda örgütlenmesini öneriyordu.(2)

Bu doğrultudaki çabaların bir ürünü olarak İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Kocaeli Sendikalar birlikleri kuruldu. Rasih Nuri İleri, Samsun'da da bir birliğin kurulmuş olabileceğinden söz ediyor.(3) Ancak bu girişim, 1946 yılı Aralık ayında ilan edilen sıkıyönetimle engellendi.

1948 ve Sonrasında İl ve Bölge Birlikleri

1946 ve sonrasında kurulan sendikaların çok büyük bir bölümü mahalli sendikalardı. Bu sendikaların üye sayıları da oldukça azdı. Yaşanan zor koşullar sedikaların bir üst örgütün çatısı altında işbirliğini ve dayanışmasını zorluyordu.

1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı Sendikalar Yasası'nda şu hüküm getiriliyordu: "Sendikaların aralarında kurulacakları birlikler de bu kanun hükümlerine tabidir. Bu gibi birliklerin kurulabilmesi ancak birliğe katılmak isteyen sendikaların mevcut üyelerinin üçte ikisinin muvafakatine bağlıdır." (Madde 8)

Bu dönemde faaliyet gösteren mahalli sendikalar birbiri ile rekabet eden iki tür örgütlenmeye gittiler. Birbirine destek olması ve birbirini güçlendirmesi gereken iki ayrı örgütlenme biçimi birbiriyle çelişir duruma sokuldu.

Mahalli sendikaların bir bölümü aynı yörede diğer işkollarında etkinlik gösteren sendikalarla üst düzeyde bir örgütlenmeye gitti. Bu örgütlenme genellikle "birlik" adını aldı. Ancak farklı işkollarındaki sendikaların il veya bölge ölçeğinde örgütlenmesine "federasyon" adının verildiği örneklere de rastlıyoruz.

Mahalli sendikaların bir bölümü ise diğer yörelerde aynı işkolunda etkinlik gösteren diğer mahalli sendikalarla işkolu ölçeğinde bir örgütlenmeye gitti. Federasyonlar kuruldu.

Mahalli sendikalar ya aynı yöredeki sendikaların kurduğu örgütlenmelere, ya da aynı işkolundaki sendikaların oluşturduğu federasyonlara üye oldular.

Türk-İş'i 1952 yılında kuranların bir bölümü il ve bölge düzeyinde örgütlenme, bir bölümü de işkolu düzeyinde örgütlenmeydi.

Mahalli sendikaların il veya bölge örgütlenmelerinin ve işkolu örgütlenmelerinin birbirini tamamlar ve güçlendirir değil de, birbirini dışlar ve birbiriyle çelişir nitelikte gelişmesinin nedenlerini incelemek gerekir. Bu durum, Türkiye'de sendikacılığın gelişimini olumsuz doğrultuda etkilemiştir.

Türkiye sendikacılık tarihi ile ilgili yayınlarda yerel örgütlenmele-

rin (il ve bölge birliklerinin) ayrıntılı dökümü yapılmamıştır. Kemal Sülker'in *Türkiye'de Sendikacılık* (1956) isimli önemli kitabında, il birliklerinin bu tarihe kadarki durumları verilmiştir. Bu kitabın günümüz Türkçesine çevrilmiş biçimi olan *Türkiye Sendikacılık Tarihi* I (1987) basımında da, 1955 ve sonrasında gelişmeler yer almamaktadır.

Bu il ve bölge birliklerinin genel kurullarına sunulan çalışma raporlarına ulaşmak henüz pek mümkün değildir.

Kemal Sülker'in kitabı dışında başvurulabilecek kaynaklar, Türk-İş'in 3'üncü (1957) ve 4'üncü (1960) genel kurullarına sunulan çalışma raporları ile Türk-İş tarafından yayınlanıp sınırlı olarak dağıtılmış *Türk-İş, İşçi Sendikaları ve Üst Kurulları Listesi* kitabıdır.

Bunların dışında bugüne kadar hiç kullanılmamış bir kaynak ise, 1963 yılında bölge çalışma müdürlüklerinin Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü'ne gönderdikleri yazılardır. Çalışma Genel Müdürlüğü, mevcut 23 bölge çalışma müdürlüğüne 20.8.1963 tarihli bir yazı göndererek, bölgelerinde etkinlik gösteren sendikalar ve üst kuruluşlar hakkında bilgi istedi. 23 bölge çalışma müdürlüğü de, kendilerine bağlı 67 ildeki durumu ayrıntılı listeler halinde bildirdi. Bu çalışmada bu yazılar da tarandı.

Ayrıca bazı yörelerde eski sendikacılarla yapılan görüşmelerde bu konuda alınan yanıtlar da değerlendirildi.

Bu kaynaklardan tarayabildiğimiz kadarıyla, il ve bölge düzeyinde oluşmuş örgütler şunlardır:

1. Adana İşçi Sendikaları Birliği

4.6.1959 tarihinde kuruldu. 1961 yılında 5 sendika üyeydi ve temsil ettiği işçi sayısı 2022'ydi. Birlik, Türk-İş'e üyeydi. Adana Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 11.9.1963 tarih ve 11782 sayılı yazısında ise, Birliğin "faal olmadığı" belirtilmektedir.

2. Adapazarı İşçi Sendikaları Birliği

Sakarya Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 10.9.1963 tarih ve 3236 sayılı yazısında şöyle denilmektedir: "Halen böyle bir birlik mevcut değildir. 1954 yılından beri genel kurul toplantısı yapılmamış olup, hiçbir idareci de bulunamamıştır."

3. Ankara İşçi Sendikaları Birliği

3.12.1951 tarihinde 8 sendika tarafından kuruldu. 1957 yılında 7000 işçiyi temsil ediyordu. 1960 yılında üye sendika sayısı 15, temsil edilen işçi sayısı 12.199'du. Birlik Türk-İş'e üyeydi. 1961 yılında Birlik'e üye 15 sendikada 11.550 işçi örgütlüydü.

4. Ayvalık İşçi Sendikaları Federasyonu

Balıkesir Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 9.9.1963 tarih ve 7396 sayılı yazısında bu örgütün adı verilmekte ve "münfesih" olduğu belirtilmektedir.

5. Bursa İşçi Sendikaları Birliği

Birlik, Sülker'e göre 23.3.1949, Bursa Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 10.9.1963 tarih ve 5980 sayılı yazısına göre ise 18.11.1946 tarihinde kurulmuştur. Birlik, 1957 yılında 1371 işçiyi temsil ediyordu. 1960 yılında Birlik'e 6 sendika üyeydi ve bu sendikalara üye işçi sayısı 1050 idi. Birlik, Türk-İş'e üyeydi. 1961 yılında 5 sendika üye gözüküyordu ve bu sendikalara üye işçi sayısı 1000'di. Bursa Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 10.9.1963 tarih ve 5980 sayılı yazısında ise şöyle deniyordu: "Emniyet Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre 1961'den beri faaliyet yok."

6. Ceyhan İşçi Sendikaları Federasyonu

Adana Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 11.9.1963 tarih ve 11782 sayılı yazısında, Federasyon'un 30.4.1954 tarihinde kurulduğu, bağlı sendikalarda 400 işçinin üye bulunduğu ve 1963 yılında "faal olmadığı" belirtilmektedir.

7. Çukurova İşçi Sendikaları Federasyonu

Sülker bu örgütün merkezinin Adana'da bulunduğunu ve 27.7.1953 tarihinde kurulduğunu belirtiyor. Ancak diğer kaynaklarda bu örgüte ilişkin bir bilgiye rastlanmadı.

8. Diyarbakır Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği

Birlik 5.11.1952 tarihinde 11 sendika tarafından kuruldu. Ancak 1961 yılında 6 sendika üyeydi ve 1845 işçiyi temsil ediyordu. Birlik, Türk-İş'e üyeydi.

27.7.1987 tarihinde Diyarbakır'da yörenin eski sendikacılarından Yakup Şenol'la yaptığım görüşmede, kendisi Diyarbakır Birliği'nin diğer birliklerle bağını duymadığını belirtti. 27 Mayıs'tan önce Celal Bayar'ın Birlik'e bir bina verdiğini, 27 Mayıs'tan sonra bu binanın geri alındığını söyledi.

Diyarbakır Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 30.9.1963 tarih ve 4491 sayılı yazısında ise şöyle denilmekteydi: "Sendika başkanı ile yapılan temasta Birliğin feshedilmiş olduğu ifade edilmiş, fakat tarihi tesbit olunamamıştı.

9. Ege İşçi Sendikaları Federasyonu

Federasyon, İzmir İşçi Sendikaları Birliği'nden ayrılan 4 sendika tarafından 3.12.1953 tarihinde kuruldu. Federasyon, Türk-İş'e üyeydi. 1960 yılında Federasyon'a 18 sendika üyeydi. Bu sendikalarda 9400 işçi örgütlüydü.

10. Gaziantep İşçi Sendikaları Birliği

Gazinantep Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 5.9.1963 tarih ve 2691 sayılı yazısında Birlik'in 1.2.1962 tarihinde kurulduğu, hiçbir üst örgüte üye olmadığı ve 737 işçiyi temsil ettiği belirtilmektedir.

11. Gaziantep İşçi Sendikaları Federasyonu

Gaziantep Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 5.9.1963 tarih ve 2691 sayılı yazısında şöyle denilmektedir: "Gayri faaldir. Hiç genel kurul toplantısı yapmamış ve 1957 yılında da infisah etmiştir." Türk-İş'in 4.genel kuruluna sunulan Çalışma Raporu'na 1.6.1957 öncesinden Gaziantep İşçi Sendikaları Federasyonu'nun Türk-İş'e 16,4 TL eşya piyangosu bileti borcu olduğu belirtilmektedir.

12. Güney Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu

Seyhan ve civarında etkinlik gösteren 7 sendika tarafından 27.8.1950 tarihinde kuruldu. 1957 yılında 1983 işçiyi temsil ediyordu. Sivaslı eski sendikacılardan ve 20 yılı aşkın süredir Türk-İş Sivas Bölge Temsilciliği görevini sürdüren İsmet Uygun, 9.7.1987 tarihinde Sivas'ta kendisiyle yaptığım görüşmede, 1953-1954 yıllarında Seyhan Barajı'nin inşaatında çalışırken Güney Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu'nda yönetim kurulu üyeliği yaptığını söyledi. İsmet Uygun'un anlattıklarına göre, işçiler Federasyon'a doğrudan üye olabiliyorlardı.

13. Hatay Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu

1953 yılı Şubat ayında kuruldu. Türk-İş'e üyeydi. 1961 yılında üç sendika bağlıydı ve 300 işçiyi temsil ediyordu. Adana Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 11.9.1963 tarih ve 11782 sayılı yazısında, Federasyon'a 6 sendikanın üye olduğu ve faaliyet gösterdiği belirtilmektedir.

14. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği

Birlik 21.3.1948 tarihinde kuruldu[4] Türk-İş'in kurucu üyelerinden oldu. İl birlikleri arasında en etkili olanıydı. Birlik 1957 yılında 14.990 işçiyi temsil ediyordu. 1960 yılında üye 24 sendikada 24.803 işçi örgütlüydü. 1961 yılında ise 18 sendika üyeydi ve bu sendikalarda toplam üye sayısı 16.140'dı.

15. İzmir İşçi Sendikaları Birliği

10.6.1950 tarihinde 13 sendika tarafından kuruldu. Türk-İş'e üye oldu. 1960 yılında 15 sendika üyeydi (4226 işçi). 1961 yılında ise üye 17 sendikada 7900 işçi örgütlüydü.

16. Karadeniz İşçi Sendikaları Federasyonu

24.8.1952 tarihinde kuruldu. Türk-İş'e üye oldu. 21-22 Ağustos 1954 tarihli kongresinde Türk-İş'ten ayrıldı. Sonra tekrar üye oldu. 1957 yılında 1600 işçiyi temsil ediyordu. 1960 yılında üye 11 sendikada 2650 işçi örgütlüydü. 1961 yılında ise 12 sendika üyeydi ve 4205 işçiyi temsil ediyordu.

Samsun'un eski sendikacılarından Adnan Gün ile 13.7.1987 tarihinde Samsun'da yaptığım görüşmede kendisi, Karadeniz İşçi Sendikaları Federasyonu'nun 1957 yılında kapatıldığını, ancak işçilerin buna açık bir tepkisinin olmadığını ve hatta genel seçimlerde kullandıkları oylarını bile değiştirmediklerini söyledi. Federasyon'un "adının büyük olduğunu, ancak hiçbir etkinliğinin olmadığını" belirtti.

17. Kayseri İşçi Sendikaları Birliği

1.1.1960 tarihinde üç sendika tarafından kuruldu. Türk-İş'e üye oldu. 1961 yılında 6 sendika üyeydi ve 1304 işçiyi temsil ediyordu. Kayseri'nin eski sendikacılarından Osman Taş'la 6.7.1987 tarihinde Kayseri'de yaptığım görüşmede kendisi, Sendikalar Birliği'nin özellikle Sosyal Sigortalar Kurumu'na ilişkin yerel sorunların çözümünde dayanışma sağlama açısından önemli olduğunu belirtti. Ayrıca, Sendikalar Birliği'nin, 274 sayılı Sendikalar Yasası'nda 1970 yılında değişiklik yapılıp Birlik türü örgütlenmenin kaldırılmasından sonra da, 1980 yılına kadar yaşadığını, karar defterinin bile olduğunu söyledi.

18. Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği

21.11.1954 tarihinde kuruldu. 28.8.1958 tarihinde Türk-İş'e üye ol-

du. 1960 yılında 6 sendika (1616 işçi) üyeydi. 1961 yılında ise üye 7 sendikada 1162 işçi örgütlüydü.

19. Orta Anadolu İşçi Sendikaları Birliği

Konya Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 17.9.1963 tarih ve 5364 sayılı yazısında, Birlik'in 29.4.1962 tarihinde yaptığı genel kurulda kendisini feshettiği belirtilmektedir.

20. Sakarya İşçi Sendikaları Federasyonu

Federasyon, 1.4.1952 tarihinde 6 sendika tarafından Eskişehir'de kuruldu. Türk-İş'e üye oldu. 1957 yılında 3232 işçiyi temsil ediyordu. 1960 yılında üye sendika sayısı 7, örgütlü işçi sayısı 2030'du. 1961 yılında ise sendika sayısı 7, işçi sayısı 1530 oldu.

Mahalli sendikaların il ve bölge düzeyinde oluşturdukları bu yatay örgütlenmeler (birlikler) ile, bir işkolunda çeşitli yörelerdeki mahalli sendikaların oluşturduğu dikey örgütlenmeler (federasyonlar) arasında ortak üyelik sağlanamamıştır. Örneğin Bursa İşçi Sendikaları Birliği'ne 1961 yılında 5 sendika üyeyken ve bu sendikalarda 1000 işçi örgütlüyken, Bursa'da etkinlik gösterip Birlik'e üye olmayan şu önemli sendikalar vardı:

Sendika	*Üye Sayısı*
Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası	*3 800*
Viskoz Sanayi İşçileri Sendikası	*700*
Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	*100*
Tütün ve Müskirat İşçileri Sendikası	*560*
Belediye İşçileri Sendikası	*350*

1961 yılında dokuma, otel-eğlence, tütün-içki-gıda, demiryolu taşımacılığı, madencilik, askeri işyerleri, belediye ve şeker işkollarında güçlü federasyonların olması, bu federasyonlara bağlı mahallî sendikaların il ve bölge birliklerinde yer almasını engelledi. Örneğin, tütün-içki-gıda işkolunda ise bölünme oldu. 1961 yılında Türkiye Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşçiler Sendikaları Federasyonu'na Türkiye ölçeğinde 34 sendika (14 690 üye) ve İstanbul'da 11 sendika (6280 üye) bağlıydı. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yapısında ise bu işkolunda 4 sendika (1575 üye) yer alıyordu.

Konseyler

İl veya bölge düzeyindeki farklı işkollarında etkinlik gösteren mahalli sendikaların oluşturduğu yatay örgütlenmeler yalnızca tüzel kişiliği olan kuruluşlarla sınırlı değildir. Basılı yayınlarda kaydını göremediğim üç örnekten söz etmek istiyorum.

1. *Erzurum Mahalli Sendikalar Konseyi*: Erzurum'un eski sendikacılarından Mehmet Bindesen ve Şerafettin Gedikoğlu, kendileriyle 20.7.1987 tarihinde Ezrurum'da ayrı ayrı yaptığım görüşmelerde, Erzurum Mahalli Sendikalar Konseyi'nden söz ettiler. Anlatılanlara göre, Konsey 1957 yılında 7-8 mahalli sendika tarafından kuruldu (Gedikoğlu, 1960'lı yıllarda kurulduğunu söyledi). Konseyin iç ilişkilerini düzenleyen bir tüzük vardı, ancak Konsey tüzel kişilik kazanmadı. Çalışmalarını böyle sürdürdü. Sorun çıkan işyerlerinde işverenle topluca görüşmeler yapıldı. Sendikalar arasında yardımlaşma sağlandı. 1967-1971 döneminde yönetime gelme konusunda anlaşmazlıklar oldu. 1971 yılından sonra Konseyin etkinliği azaldı ve sona erdi.

2. *Elazığ Sendikalar Konseyi*: Elazığ'ın eski sendikacılarından Cengiz Eralp, kendisiyle 30.7.1987 tarihinde Elazığ'da yaptığım görüşmede, Elazığ Sendikalar Konseyini anlattı. Konsey, 1960'lı yıllarda 9 mahalli sendika tarafından kuruldu. Tüzel kişilik kazanmak için resmi makamlara bir başvuru yapılmadı. Başkan Cengiz Eralp'ti. 3 ay aidat ödendi. Biriken para, Seyfi Demirsoy'un Elazığ'a yaptığı ziyaret sırasında harcandı. Konsey fazla bir yarar sağlamadı. Bir süre sonra da sona erdi. Niçin "konsey" sözcüğünü kullandıklarını sorduğumda, "o yıllarda yaygın olarak kullanılıyordu" yanıtını verdi.

3. *Erzincan Sendikalar Konseyi:* Erzincanlı sendikacılardan Erol Sevil, kendisiyle 1987 yılında Ankara'da yaptığım görüşmede, Erzincan'da bugün Sendikalar Konseyi adıyla bir kurumun olduğundan söz etti. Sendikalar Konseyi 10-12 yıl önce kurulmuş. Konseyin bir başkanı ile bir sekreteri ve hatta bir karar defteri varmış. Erol Sevil genç bir sendikacı. Erzincan'da eski sendikacılarla görüşülse, bugün de varlığını sürdüren ve hala tüzel kişiliği bulunmayan bu konseyin geçmişi aydınlatılabilir.

1960'lı yıllarda bazı yerlerde mahalli sendikaların tüzel kişilik kazandırılmayan ve çeşitli adlar altında etkinlik gösterdikleri kuruluşlar oluşturdukları muhakkaktır. Anadolu'da ufak bir araştırma bile bazı ipuçları vermektedir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda etkinlik gösteren sendikacıların önemli bir bölümü hâlâ hayattadır. Bu kişilerle yapılacak görüşmelerde, bugün resmi kayıtlarda ve diğer belgelerde gözükmeyen, yatay örgütlenmeler ortaya çıkarılabilecektir.

Yerel Yatay Örgütlenmelerin Sona Erişi

Birliklerin varlığı ve faaliyetleri 1957 yılında DP Hükümetinin uyguladığı politikayla çelişti. DP Hükümeti, ayrı işkollarından işçilerin "birlik" oluşturamayacağını ileri sürerek bazı birlikleri kapattı. Bu birlikler ancak 27 Mayıs'tan sonra yeniden faaliyete geçebildiler.(5)

1969'lı yıllarda ise Türk-İş'in il ve bölge birliklerine karşı olumsuz bir tavrı gelişti. Bu tavırda, il ve bölge birliklerinin federasyonlarla rekabet içinde olmasının önemli bir rolü vardı. Türk-İş, il ve bölge birliklerinin ortadan kaldırılarak, bunların yerine Türk-İş bölge temsilciliklerinin kurulmasına karar verdi.

"Temsilciler Meclisine sunulan bir rapor üzerine teşkilatın müstakbel karakteri şöyle çizilmiştir:

– Mahalli Sendikalar Birlikleri kendi kendilerini lağvetmeli ve yerine Türk-İş Bölge Temsilcilikleri kurulmalıdır.

– Sendikalaşma hareketi az sayıda işkolu sendikasının Türkiye ölçüsünde şube ve temsilcilikler kurması suretiyle geliştirilmelidir.

– Türk-İş Bölge Temsilcileri, İcra Heyetince seçilmelidir. Bu kararlar uygulanmaya başlanmıştır. Şimdi, birer birer kendilerini lağveden mahalli Sendikalar Birlikleri yerine Türkiye 6 bölgeye ayrılmış ve 6 bölgede birer temsilcilik ve yardımcılığı ihdas edilmiştir."(6)

Böylece bir süreç içinde il ve bölge birlikleri ortadan kaldırıldı ve onların yerine, Türk-İş yönetimi tarafından tayin edilen bölge temsilcileri ile 8 ilde Türk-İş bölge temsilciliği kuruldu. Son yıllarda da bunlara yine atamalı Türk-İş il temsilcilikleri eklendi.

1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Yasasında, aynı işkollarında etkinlik gösteren sendikaların birlik oluşturmasına açıkça ola-

nak tanınıyordu. Yasa hükmü şöyleydi: "Sendika birlikleri, belirli bir mahal veya bölge sınırları içinde, birbirleriyle ilgili olmayan çeşitli işkollarında dahi olsa, mevcut sendikaların en az ikisinin... üye sıfatıyla bir araya gelmeleri suretiyle kurulurlar." (Madde 9) Ancak 1970 yılında kabul edilen 1317 sayılı yasa ile 274 sayılı Sendikalar Yasası değiştirildi. Bu değişiklikle, birliklerin kurulma olanağı da ortadan kaldırıldı.

Bazı Değerlendirmeler

Türkiye'de il ve bölge düzeyinde farklı işkollarında etkinlik gösteren sendikalar arasında işbirliği ve dayanışmanın kurumsallaşması konusunda küçümsenmeyecek bir gelenek vardır. Birçok ilde ve bölgede kurulmuş olan birlikler, istenildiği kadar etkili olamamışsa da, Türkiye sedikacılık hareketinin bir döneminde ülke düzeyinde örgütlenmelerin oluşturulmasına katkıda bulunmuşlardır.

Mahalli sendikaların aynı anda kendi bölgelerinde bir birliğe ve ülke çapında da bir federasyona üye olmaları mümkün olsaydı, yerel yatay örgütlenmelerin yaşama olasılığı daha yüksek olurdu. Yerel yatay örgütlenmelerin federasyonlarla rekabete girmeleri ve toplu iş sözleşmesi dönemine geçilmesiyle birlikte, federasyonların daha da artan gücü, yerel yatay birliklerin gelişmesinin önünde önemli bir engel oluşturmuştu: Birbirini tamamlayacak ve güçlendirecek olan iki örgütlenme alanı, birbirine rakip hale getirilmiştir. Bu ise Türkiye sendikacılık hareketinin bütününe zarar vermiştir.

İstanbul ve İzmir'de yerel düzeyde birden fazla yatay örgütlenmenin ortaya çıkması da bu birliklerin gücünü azaltmıştır.

Yerel yatay örgütlenmeler, bu çelişkiler nedeniyle yörelerinde örgütlü işçi gücünün ancak bir bölümünü temsil edebilmişler, yeterince güçlenememişler ve somut işlevler üstlenememişlerdir. Bu nedenle, görevleri (birkaç birlik dışında) genellikle Sosyal Sigortalar Kurumu hastanelerinde karşılaşılan sorunların çözümünde işbirliği ve bazı yörelerde örgütlenmede yardımlaşma ile sınırlı kalmıştır.

Bugün il ve bölge düzeyinde sendika şubeleri arasında ortaya çıkan işbirliği ve dayanışma, geçmiş deneyimlerden farklı sonuçlar verecektir.

Bugünkü biçimiyle bu işbirliği ve dayanışma, milli tip sendikaların

rakibi konumunda ortaya çıkmamaktadır. Diğer bir deyişle, bugün yerel yatay örgütlenmeler ve Türkiye ölçeğindeki dikey işkolu örgütlenmeleri birbirini güçlendirir niteliktedir.

Sendikacılık hareketi bugün sürekli ve sistemli bir saldırıyla karşı karşıyadır. Farklı işkollarında örgütlü sendika şubeleri arasında il ve bölge düzeyindeki işbirliği dayanışma, özellikle sendikasız işyerlerinin örgütlenmesinde önemlidir. Grevlerde sağlanacak dayanışma ve yörede düzenlenecek eylemlerde gerekli işbirliği de, işkollarının yapay ayrımını aşan bu yatay örgütlenmenin önemli sonuçları olacaktır.

NOTLAR

(1) Bu konu ile ilgili olarak bkz. Y. Koç, "Zor Koşullarda Artan Dayanışma," *Görüş*, Mayıs, 1987 ve "Türk-İş'e Bağlı Sendikaların Şubeleri Arasında İşbirliği Gelişiyor." *Yol-İş Dergisi*, No.8 Mart 1987.

(2) İleri, Rasih Nuri, *"1946 Sendikacılığı"* Vatan, 26.1.1978

(3) İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği konusunda Kemal Sülker'in notları için bkz. *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, Cilt 7, s.607-608

(4) Kemal Sülker, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin 24.3.1948 tarihinde kurulduğunu ileri sürerken (Sülker, K., Türkiye'de Sendikacılık, Sendika Kültürü Serisi No.1, İstanbul, 1955, s.117), İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 21.3.1948 tarihini vermektedir. (*İstanbul İşçi Sendikaları Birliği. 1958-1960 Faaliyet Raporu*, s.3)

(5) Bu konuda bkz. Talas, Cahit-Dilik, Sait-Işıklı, Alpaslan, *Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi No.18, Ankara, 1965, s.57-59 ve Işıklı, Alpaslan, *Sendikacılık ve Siyaset*, 3.Basım, İstanbul, 1979, s.364

(6) Türk-İş, *Türk-İş 10 Yaşında*, İstanbul, 1962, s.20

Türk-İş'in yararlanılan diğer yayınları da şunlardır:

Türk-İş, III.Genel Kurul İdari ve Mali Faaliyet Raporu, Ankara, 1957

Türk-İş, IV.Genel Kurul İcra ve İdare Heyetleri İdari ve Mali Raporları, Ankara, 1960.

Türk-iş, İşçi Sendikaları ve Üst Kurullar Listesi (I.XI.1961), Ankara, 1961.

1963 YILINDA SENDİKALAR*

Türkiye'de 25 yıl önce grev haklı toplu pazarlık düzenine geçildi. Bu geçiş, 1946-1963 dönemi sendikacılığında köklü değişikliklere yol açtı.

Grev haklı toplu pazarlık sistemine geçilirken Türkiye'de kaç sendika ve sendika üyesi vardı? Sendikaların isimleri neydi? Nerelerde şubeleri vardı? Kaçar üyeye sahiptiler? Sendikaların ve üyelerinin illere, bölgelere ve işkollarına göre dağılımı nasıldı?

Bunların ve benzeri soruların yanıtlarını mevcut basılı yayınlarda bulmak olanaksızdır.

25 yıl öncesinde sendikacılık hareketinin önemli görevlerini üstlenen kişiler henüz hayattadır; ancak "daha dün" gibi hatırladığımız dönemin bir sendikacılık haritası, ne yazık ki, yoktur.

Bu konularda yazılar ve kitaplar yayınlayan araştırmacılarımız, Çalışma Bakanlığı'nın yayınladığı toplam sendika ve sendika üyesi sayıları verilerini kullanmaktadırlar.

Acaba bunlar doğru mudur?

Çalışma Bakanlığı verilerine göre, 31.12.1963 tarihinde 565 sendika ve 295.710 sendika üyesi bulunuyordu.

Bilimsel araştırmalarda bu verileri kullanmak ve bunlara dayanarak toplumsal gelişime ilişkin güvenilir değerlendirmeler yapmak mümkün müdür?

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 95, Mayıs 1988.

1963 Öncesinde Sendika Listeleri İçeren Basılı Kaynaklar

Türkiye'de sendikalar ve üyelerine ilişkin ayrıntılı listelerin (saptayabildiğim) ilki, Orhan Tuna tarafından hazırlanmıştır.

Orhan Tuna'nın 1951 yılında yayınlanan *Grev Hakkı, İş Mücadelelerinde Yeri ve Ehemmiyeti* (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1951) kitabının 104-114. sayfalarında 1950-1951 yıllarında varolan sendikaların merkezlerinin bulunduğu il, tam adı, adresi ve bir bölümünün üye sayıları verilmektedir. Sendikaların şubelerine ilişkin bilgi ise yoktur.

Kemal Sülker'in 1955 yılında yayınlanan *Türkiye'de Sendikacılık* (Sendika Kültürü Serisi No. 1, İstanbul, 1955; İkinci Baskı: *Türkiye Sendikacılık Tarihi I*, Bilim Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1987) kitabında ise, 1955 öncesinde kurulup, o tarihte faaliyetini sürdüren sendikaların kuruluş yıllarına göre isimleri ve merkezlerinin bulunduğu iller verilmektedir. Üye sayıları ve şubelerine ilişkin bilgi yoktur. (S. 85-97)

Sadi Kazancı ve Yaşar Kayserili tarafından hazırlanan ve 1960 yılında yayınlanan *Sendika* (İş Hukuku Neşriyat Bürosu, No.1, Ankara, 1960) isimli kitabın 117-141. sayfalarında, bu tarihte faal olan sendikaların yalnızca isim ve adresleri yer almaktadır.

1961 yılında Türk-İş tarafından hazırlanan *Türk-İş, İşçi Sendikaları ve Üst Kurullar Listesi - 1-XI-1961* (Türk-İş Neşriyatı, Sayı 6) yayını, araştırmacıların pek kullanmadıkları önemli bir kaynaktır. Ancak Türk-İş'le sınırlıdır. Bu tarihte Türk-İş'e 293 sendika üyeydi. Bu raporda bu sendikaların isimleri, merkezlerinin bulunduğu il ve çoğunun da kuruluş tarihi, üye sayısı ve genel başkan ve genel sekreterlerinin isimleri yer almaktadır.

William Delaney tarafından hazırlanıp, A.B.D. Çalışma Bakanlığı tarafından yayınlanan *Labor Law and Practice in Turkey* (U. S. Department of Labor, bureau of Labor Statistics, U.S.A., 1963) kitabında ise 1962 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren sendikaların, merkezlerinin bulunduğu illere göre isimleri ve üye sayıları verilmektedir (s.62-66)

1963 Yılında Sendika Listeleri İçeren Basılı Kaynaklar

TODAİE tarafından 1963 yılında yayınlanan *TC Devlet Teşkilatı Rehberi - 1963* çalışmasının 384-404. sayfalarında mevcut sendikala-

rın isimleri, merkezlerinin bulunduğu iller ve işkolları belirtilmektedir.

Çeşitli illerde sendikacılığın gelişiminin ele alındığı *Yurt Ansiklopedisi*'nde 1963 ve öncesine ilişkin bilgiler son derece eksiktir.

Türk-İş'in V. genel kuruluna sunulan çalışma raporunun son bölümünde bağlı sendikaların 31.12.1963 tarihi itibariyle isimleri ve üye sayıları belirtilmektedir. Türk-İş tarafından 1965 yılında yayınlanan *Türk-İş, Üye Kuruluşlar Listesi - 3 Aralık 1964* çalışmasında (Türk-İş Yay., No.36) bağlı kuruluşların isimleri, şubeleri ve üye sayıları verilmektedir. Türk-İş tarafından 1967 yılında yayınlanan *Türk-İş, Üye Kuruluşlar Listesi* (Türk-İş Yay., No.56) çalışmasında ise üye sayıları yoktur.

Bu koşullarda, "çeyrek yüzyıl önce Türkiye'de sendikacılığın durumu nasıldı?" sorusuna ancak Çalışma Bakanlığı'nın toplam sayıları ve TODAİE'nin isim listesiyle yanıt verilebilir. Bunlar ise yetersiz ve hatta (aşağıda açıklanacağı üzere) hatalıdır.

Boşluk Nasıl Doldurulur?

Bu konuda yeniden araştırma yapmak hemen hemen olanaksızdır.

1963 yılındaki sendikaların çok büyük bir bölümü daha sonraki yıllarda yok olmuştur. Bir bölümü fesholmuş, bir bölümü başka sendikalara katılmıştır. Birleşen sendikalar geçmiş döneme ilişkin belgelerini genellikle imha etmiştir. Sendikalarda düzenli arşiv tutulmamıştır. Sendikalarda yönetim değişiklikleri genellikle belge imhasını da beraberinde getirmiştir. Bugün sendikaların elindeki kaynaklardan, 1963 yılında grev haklı toplu pazarlık sistemine geçişteki tabloyu çıkarmak mümkün değildir.

Eski sendikacıların büyük bir bölümünün elinde kaynak yoktur. Kaynak derleyip saklayanların elinde ise Türkiye'nin tümünü kapsayan genişlikte bir birikim bulunmaktadır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın arşivinde bu konuda bilgi vardır. Ancak 1983 yılında yeni mevzuata geçişle birlikte, eski sendikaların çoğuna ilişkin dosyaların izini bulmak artık mümkün değildir. Bir süre önce Bakanlık'taki grev ve lokavt defterlerini incelemek istediğimde, 1980 ve öncesinin yalnızca üç yılını (o da şans eseri) görebildim. Yetkililer diğer yılların defterlerini bulamadılar. Bakanlık arşivinin 1983 öncesindeki durumu ve sonraki değişiklikler, mevcut

belgeleri bir daha görebilme umutlarını yok etmektedir.

1983 yılından önce Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü arşivinde 40-45 gün araştırma yapma ve notlar alma olanağı buldum. Dosyaları tararken, Çalışma Bakanlığı Genel Müdürlüğü'nün 20.8.1963 tarih ve 1045-1-174/11139 sayılı yazısı üzerine, bölge çalışma müdürlüklerinden çeşitli tarihlerde gelen raporlara rastladım. Bu raporlarda, her bölge çalışma müdürlüğünün faaliyet alanı içindeki sendikaların isimleri, şubeleri, kuruluş tarihi, üyesi bulunduğu üst örgüt ve üye sayıları veriliyordu. "Gayri faal" veya "münfesih" olan sendikaların durumları da belirtilmişti.

Dosyaları araştırınca, o tarihte varolan bölge çalışma müdürlüklerinin hepsinden gelen raporları bulabildim ve (fotokopi çekme olanağı da olmadığından) bunlarda yer alan bilgileri kaydettim. Daha sonra da arşive girme iznim iptal edildi.

Bugün bu dosyaların "hayatta olduğundan" emin değilim.

Yıllar sonra bir başka çalışma nedeniyle eski notları gözden geçirdiğimde, önemlerini gördüm. 67 ili kapsayan ve değişik bölge çalışma müdürlüklerinden gönderilen bilgiler bir tablonun bütünlüğünü oluşturuyordu. Bu kaynaktaki listelerle TODAİE'nin 1963 listesini karşılaştırdım. Bölge çalışma müdürlüklerinden gönderilen raporlarda 1963 öncesinde münfesih olduğu belirtilen birçok sendika, TODAİE listesinde mevcut ve faal olarak gözüküyordu. Listeleri inceledikçe, Çalışma Bakanlığı'nın 1963 yılındaki 565 sendika ve 295.710 sendika üyesi verilerine duyduğum kuşku da güvensizliğe dönüştü.

Bölge çalışma müdürlüklerinin raporlarında yer alan bilgiler aşağıdaki listelerde sunuluyor. Bilgi eksiklikleri ise listelerde boşlukla gösterildi. Birlik ve federasyonlar ile "gayrifaal" ve "münfesih" olduğu belirtilen sendikalar listelere katılmadı. Bazı sendikaların adlarındaki hatalar düzeltildi ve çeşitli bölge çalışma müdürlüklerinin verdiği bilgilerin birbirleriyle tutarlılığı karşılaştırıldı. Buna bağlı olarak da, müdürlüklerin raporlarında yer almayan birkaç sendikanın ismi eklendi ve bu ekleme "(*)" işareti ile belirtildi. Örneğin Şeker İş ve Genel İş'in şubeleri çeşitli müdürlük raporlarında yer alırken, Ankara Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün raporunda bu sendikaların genel merkezleri yer almıyordu.

İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün yazısında sendikaların kuruluş tarihleri ve üye sayıları bulunmuyordu. Bu sendikaların bir bölümünün kuruluş tarihleri, *Türk-İş, İşçi Sendikaları ve Üst Kurullar Listesi 1-XI-1961* yayınından ve 31.12.1963 tarihi itibariyle üye sayıları ise Türk-İş'in V.genel kuruluna sunulan çalışma raporundan alındı. Bu tarihte İstanbul'daki sendikaların toplam üye sayısına ilişkin bir başka kaynak ise, İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün Devlet Planlama Teşkilatı'na yazdığı 23.2.1968 tarih ve 1045-1-174/2341 sayılı yazıdır. Bu yazıya göre, 1963 yılında İstanbul'daki sendikaların 40.311 üyesi bulunuyordu. 1964 yılında bu sayı 95.716'ya çıkmıştı.

Aşağıdaki listelerde bazı hatalar olabilir. Tek tek sendikaların tarihleri eğer yazılabilirse, daha güvenilir bir tablo çıkabilir. Ancak bu haliyle bile, grev haklı toplu pazarlık sistemine geçiş sırasındaki duruma ilişkin bu tablo, Türkiye Sendikacılık Tarihi çalışmalarında önemli bir kaynak oluşturacaktır.

ADANA BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Adana, İçel, Hatay)

Sendikanın Adı ve Yeri	Kuruluş Tarihi	Üye Sayısı
1) Türkiye Güney Bölgesi Toprak Mahsulleri Gıda Sanayii İşç. S. (İskenderun)	19.9.1951	402
2) Adana Milli Mensucat Fab. Sanat İşç. S. (Adana)	1.1.1947	523
3) Tütün ve İspirtolu İçkiler Sanayii İşç. S. (Adana)	19.11.1949	564
4) Mersin Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşç. S.	25.2.1950	118
5) Adana Lokanta, Otel ve Bilumum Eğlence Yerleri İşç. S.	26.8.1950	325
6) Tahmil, Tahliye, Liman ve Demiryol İşçi S. (Mersin)	13.10.1950	225
7) İskenderun Lokanta, Otel ve Eğlence Yerleri İşç. S.	24.11.1950	378
8) Türkiye Tarım İşç. S. (Adana, Ceyhan, Mersin ve Antakya'da Şubeleri var)	27.3.1951	1755
9) Çukurova Gıda Sanayii İşç. S. (Adana)	1949	1105
10) Hatay Tarım Makinistleri S. (Reyhanlı)	29.4.1952	120
11) Seyhan Demiryol İşç. S. (Adana)	17.5.1952	904
12) Türkiye Bayındırlık İşyerleri İşç. S. (Mersin)	23.4.1954	1864
13) Kadirli İnşaat İşç. S. (Kadirli)	27.12.1960	108
14) Adana Un ve Unlu Maddeler İşç. S.	4.5.1955	260
15) Tarsus-Mersin Pamuklu Mensucat Sanayii Birleşmiş İşç. S.	1.3.1956	355
16) İskenderun Harp Sn. ve Yardımcı Kolları İşç. S.	1.2.1960	191
17) Adana İncirlik Hava Alanı İşç. S.	7.1.1961	807
18) İskenderun TCDD 1 No.'lu İşçi Sen.	11.5.1961	50
19) İskenderun DDY İşç. S.	6.5.1951	1000
20) Hatay Bölgesi Bayındırlık ve Kara Yolları İşç. S.	6.1.1962	111
21) Anadolu Rafineri İşç. S. (Mersin)	22.8.1962	319
22) Yapı İş Güney Bölgesi Adana Merkez S. (Mersin ve Tarsus'ta Şubeleri var)	1962	108
23) Adana Gazeteciler Sendikası	1.9.1962	12
24) Toprak Su Tarım Bakanlığı İşyerleri İşç. S. (Mersin)	1963	71
25) Orman İşç. S. (Mut)	1963	13
26) Adana Kahvehaneleri Garsonları, Ocakçıları, Bilumum Esnaf İşç. S.	1963	112

27) Adana Çimento ve Toprak Sanayii İşç. S.	14.1.1959	279
28) Gıda Sanayii ve Yardımcıları İşç. S. (Mersin)	1963	
29) Güney Bölgesi Baraj, Enerji ve Su İşç. S. (Adana)	5.4.1959	1099
30) Akdeniz Mensucat Fabrikası İşç. S. (Adana)	21.8.1963	17
31) Teksif Adana Şb.	12.8.1962	5014
32) Genel İş Adana Şb.	21.6.1962	748
33) Maden İş Adana Bölge Merkez Şb.	20.7.1962	66
34) Teksif Mersin Şb.	5.9.1950	922
35) Türkiye Gemi Adamları Sendikası Mersin Şb.	23.12.1957	38
36) Petrol İş Mersin Şb.	10.4.1962	52
37) Genel İş Mersin Şb.	5.7.1962	280
38) Türkiye Sağlık İş Mersin Şb.	13.2.1963	27
39) Teksif Tarsus Şb.	1959	1119
40) Türkiye Gemi Adamları Sendikası İskenderun Şb.	8.6.1959	74
41) Teksif İskenderun Şb.	18.11.1962	497
42) Teksif Antakya Şb.	15.10.1960	310
43) Petrol İş İskenderun Şb.	1950	350

Kaynak: Adana Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 11.9.1963 tarih ve 11782 sayılı yazısı

ANKARA BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ
(Ankara, Çankırı, Kastamonu)

1) Ankara Mikaniki ve Kimya İşç. S.	1950	3335
2) Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler İşç. S.	1952	651
3) Ankara Demiryolu İşç. S.	7.11.1953	1310
4) Türkiye Metal, Mühimmat, Makina ve Kimya Sanayii İşç. S.	1950	4624
5) Ankara Ekmek, Simit, Un ve Unlu Mad. İşç. S.	8.4.1963	1167
6) Ankara Basın Teknisyenleri Sendikası	1945	1111
7) Ankara Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşç. S.	17.4.1947	2313
8) Ankara Motorlu Taşıt Garaj İşç. S.	1947	1000
9) Ankara Servis İşç. S.	1953	1000
10) Ankara Elektrik Havagazı İşç. S.	1951	902
11) Tarım ve Tarım Sanayii İşç. S.	1954	300

12) Teksif (Türkiye Tekstil, Orme ve Giyim Sanayii İşç. S.)	20.9.1962	(21 Şb)
13) Türkiye Baraj İşç. S. (Nallıhan)	1955	108
14) Türkiye Toprak Mahsulleri Gıda Sn. İşç. S. (TOMİS)	10.10.1957	1455
15) Polatlı Yapı İşç. S.	14.3.1958	126
16) Ankara İnşaat Kalfaları Sendikası	1957	757
17) Ankara Et, Balık ve Gıda Sanayii İşç. S.	1958	400
18) M.T.A. Enstitüsü Sondaj Maden ve Yeraltı İşç. S.	1.7.1959	146
19) Türkiye Eczahane, Ecza Deposu ve Laboratuvar İşç. S. (TEDLİS)	1.8.1960	180
20) Kırıkkale M.K Emektar İşç. S.	1959	700
21) Türkiye Üretme ve Yetiştirme İşç. S.		700
22) Ankara Harp Sanayii ve Yardımcı Kolları İşç. S.	1952	2890
23) Türkiye Kömür İşletmeleri İşç. S.	21.11.1961	414
24) Türkiye Servis İşç. S.	23.1.1962	305
25) DSİ Makine ve İkmal İşç. S.	28.9.1962	291
26) Türkiye Enerji, Su ve Yol İşç. S.	1961	3238
27) Türkiye Harita-Kadastro ve Teknik İşç. S.	20.10.1962	69
28) Türkiye Ulaştırma İşç. S.	1.6.1961	630
29) Kırıkkale Unlu Maddeler İşç. S.	29.11.1962	110
30) Türkiye Tazgahtarlar ve Büro İşç. S. (Tez Büro İş)	26.11.1962	335
31) Türkiye İl Bayındırlık İşyerleri İşç. S.	28.8.1963	
32) D.D. Yolları İşç. S.	1951	150
33) Ekmek, Simit ve Unlu Maddeler İşçi Sendikası	20.8.1958	32
34) Türkiye Elektrik İstihsal, Tevzi ve Tesis İşleri S.	5.9.1963	18
35) Türkiye Ağaç Sanayii İşç. S. Cide Şb.	20.10.1962	91
36) Teksif Taşköprü Şb.	1953	357
37) Maden İş Küre Semt Şb.	1959	229
38) Türkiye Ağaç Sanayii İşç. S. Eskipazar Şb.	31.10.1962	75
39) Ankara Bayındırlık ve Karayolları İşç. S. (Ankara Yol-İş) (*)		
40) Türkiye Genel Hizmetler İşç. S. (Genel İş) (*)		16421
41) Türkiye Şeker Sanayii İşç. S. (Şeker İş) (*)		5100
42) Şeker İş Ankara Şb. (*)		300
43) Şeker İş Kastamonu Şb. (*)		152

Kaynak: Ankara Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 10.10.1963 tarih ve 12712 sayılı yazısı

ANTALYA BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Antalya, Burdur, Isparta)

1) Keçiborlu Kükürt Havzası Maden İşç. S. (Keçiborlu-Isparta)	1947	367
2) Antalya Otel, Lokanta, Gazino ve Eğ. Yerleri İşç. S.	1961	22
3) Antalya Bayındırlık Bakanlığı ve Karayolları 13.Bölge İşç. S.	14.1.1962	571
4) Unlu Gıda Maddeleri İşç. S.	19.11.1958	80
5) Liman ve Kara Antalya Tahmil Tahliye İşç. S.	27.7.1961	30
6) Şeker İş Burdur Şb.	24.1.1955	216
7) Yapı İş Burdur Şb.	22.7.1963	7
8) Maden İş Antalya Şb.	11.1.1963	153
9) Teksif Antalya Şb.	20.10.1962	1080
10) Petrol İş İzmir Şb. Antalya Temsilciliği	24.10.1960	51
11) Teksif Isparta Şb.	31.10.1951	306
12) Türkiye Sağlık İş Isparta Şb.	1.1.1963	110
13) Yapı İş Isparta Şb.	15.1.1963	86

Kaynak: Antalya Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 19.9.1963 tarih ve 2801 sayılı yazısı

AYDIN BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Aydın, Denizli, Muğla)

1) Türkiye Krom İşç. S. (Krom İş) (Fethiye-Göcek)	9.8.1962	221
2) DSİ Nazilli ve Havalisi İşç. S. (Nazilli)	20.10.1962	297
3) Denizli ve Havalisi Fırın İşç. S. (Nazilli)	3.4.1959	32
4) Devlet Demiryolları Nazilli ve Havalisi İşç. S.	1957	443
5) Aydın Basın Teknisyenleri S.	15.5.1955	20
6) Aydın ve Havalisi Otel, Lokanta ve Eğ. Yer. İşç. S.	3.10.1960	
7) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. Söke Şb.	26.7.1963	80
8) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. Aydın Şb.	17.7.1963	101
9) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. Denizli Şb.	1.12.1962	54
10) Yapı İş Federasyonu Ege Bölgesi S. Denizli Şb.	23.5.1963	156
11) Genel İş Denizli Şb.	12.5.1963	157
12) Genel İş Aydın Şb.	1.5.1963	230
13) Genel İş Nazilli Şb.	22.12.1962	209

14) Teksif Aydın Şb.	7.10.1962	1851
15) Teksif Denizli Şb. (Sendika olarak kuruluşu: 1954)	20.9.1962	608
16) Yapı İş Federasyonu Ege Bölge Sendikası Söke Şb.	25.7.1962	242
17) Yapı İş Federasyonu Ege Bölge Sendikası Aydın Şb.	1962	116
18) Teksif Nazilli Şb. (Sendika olarak kuruluş: 1948)	20.9.1962	1736
19) Türkiye Sağlık İş Nazilli Şb.	10.12.1962	
20) Türkiye Sağlık İş Denizli Şb.	6.9.1963	
21) Oleyis Denizli Şb.	3.1.1963	
22) Yapı İş Federasyonu Ege Bölge Sendikası Fethiye Şb.	24.11.1962	

Kaynak: Aydın Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 2.10.1963 tarih ve 6903 sayılı yazısı

BALIKESİR BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Balıkesir, Çanakkale)

1) Ayvalık Otel Lokanta Eğlence Yerleri İşç. S.	12.3.1951	36
2) Ayvalık Yapıcı, Badanacı ve Beton İşç. S.	16.7.1951	159
3) Ayvalık Kara ve Deniz Tahmil Tahliye İşç. S.	16.7.1951	38
4) Susurluk Sultançayır Borasit Madeni İşç. S. (Sultançayır Köyü-Susurluk)	5.11.1951	144
5) Balıkesir Ekmek, Simit, Un ve Unlu Maddeler İşç. S.	15.12.1952	52
6) Balıkesir İnşaat İşç. S.	10.8.1953	106
7) Balıkesir Harp-İş, Harp Sn. ve Yard. Kolları İşç. S.	29.3.1951	288
8) Gelibolu M. S.B. Harp Sanayii İşç. S.	16.8.1955	111
9) Balıkesir Devlet Demiryolları Sanayii İşç. S.	1958	398
10) Balıkesir Çimento Sanayii İşç. S.	30.6.1959	220
11) Balıkesir Belediye İşç. S.	9.9.1960	249
12) Çanakkale Çan Seramik Fab. A.Ş. İşç. S. (Çan)	15.12.1960	468
13) Narlı Taş İşç. S. (Narlı Köyü - Erdek)	13.3.1963	20
14) Balıkesir Pamuklu Dokuma İşç. S.	29.4.1963	207
15) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşç. S. Ayvalık Mrk. Şb. (Eski adı: Zeytinyağı Sn. İşç. S.)	12.12.1962	657
16) Petrol İş Ayvalık Temsilciliği	3.5.1963	75
17) Şeker İş Susurluk Şb. (Eskiden: Susurluk Şeker Sanayii İşç. S.)	8.3.1963	373
18) Teksif Balıkesir Şb.	7.4.1963	443

19) Maden İş Eğmir Köyü Havran Semt Şb.	26.3.1958	250
20) Bayındır İş (Bursa) Balıkesir Şb.	4.6.1962	157
21) (İzmir) Oleyis Balıkesir Merkez Şb.	14.1.1963	7
22) Türkiye Ağaç Sanayii İşç. S. Dursunbey Şb.	17.7.1963	5
23) Bandırma Tekel Yaprak Tütün İşleme Evi İşç. S.	11.2.1962	380

Kaynak: Balıkesir Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 9.9.1963 tarih ve 7396 sayılı yazısı

BURSA BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Bursa, Bilecik)

1) Tekel Genel Müdürlüğü Bursa İşyerleri İşç. S.	1.2.1962	27
2) Devecikonağı Maden İşç. S. (Bursa)	23.8.1961	200
3) Bursa Bayındır İş İşç. S.	14.9.1961	391
4) Bursa Belediyesi İşç. S.	25.6.1960	154
5) Bilecik D.D. Yolları ve Sanayii Yol İşç. S.	1.9.1958	393
6) İnegöl İnşaat ve Toprak İşç. S.	1955	185
7) Bursa İnşaat ve Toprak Sanayii İşç. S.	20.3.1953	186
8) Bursa Gazeteciler Sendikası	1952	17
9) Bursa Elk., Motorlu, Her Nevi Taşıt ve Tamir İşç. S.	16.12.1951	425
10) Bursa Mersucat Sanayii İşç. S.	23.7.1950	4257
11) Bursa Oleyis	1.6.1950	
12) Gemlik Viskoz Sanayii İşç. S.	7.1.1950	719
13) Bursa Tütün, Gıda ve Müskirat İşç. S.	10.12.1946	2368
14) Bursa Gıda Sanayii İşç. S.	10.12.1946	323
15) Türkiye Deri İş Bursa Şb.	19.10.1960	250

Kaynak: Bursa Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 10.9.1963 tarih 5980 sayılı yazısı

DİYARBAKIR BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ
(Diyarbakır, Bitlis, Hakkari, Mardin, Siirt, Van)

1) Tekel İşç. S. (Diyarbakır)	1950	210
2) Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri S. (Diyarbakır)	1952	60
3) Türkiye Karayolları ve Bayındırlık İşç. S.	1952	815

4) Türkiye Petrol İşç. S. (Batman)	1953	1239
5) Ekmek, Simit, Un ve Unlu Maddeler İşç. S.	1954	170
6) Tütün ve Sigara Sanayii İşç. S. (Bitlis)	1.9.1953	118
7) Karayolları II. Bölge ve Bayındırlık İşç. S. (Van)	15.5.1955	650
8) DDY Şenyurt Sanayii İşç. S. (Şenyurt)	26.12.1955	170
9) Askeri İşyerleri Tumpane İşç. S. (Diyarbakır)	4.1.1962	60
10) DSİ X.Bölge İşç. S.	27.10.1962	150
11) Teksif Diyarbakır Şb.	1954	440
12) Genel İş Diyarbakır Şb.	16.10.1962	215
13) Genel İş Siirt Şb. (Siirt)	12.9.1962	170
14) Genel İş Batman Şb. (Batman)	7.5.1962	40
15) Petrol İş Batman Şb. (Batman)	5.7.1958	620
16) Türkiye Gemi Adamları S. Tatvan Şb. (Tatvan)	1.5.1955	655

Kaynak: Diyarbakır Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 30.9.1963 tarih ve 4491 sayılı yazısı

EDİRNE BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Edirne, Kırklareli)

1) Çimento Fabrikası İşç. S. (Pınarhisar)	Mayıs 1960	179
2) Edirne Tekel Yaprak Tütün Bakım ve İşleme Evleri İşç. S.	24.6.1954	90
3) Trakya Bölgesi İnşaat İşç. S.	1961	226
4) DSİ XI. Bölge Su İşleri İşç. S.	21.5.1962	204
5) Şeker İş Alpullu Şb.	1963	327
6) TOMİS Edirne Şb.	18.8.1963	80
7) TOMİS Trakya Bölge Şb. (Kırklareli)	26.6.1963	593

Kaynak: Edirne Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 10.9.1963 tarih ve 2326 sayılı yazısı

ELAZIĞ BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Elazığ, Bingöl, Muş, Tunceli)

1) Keban Simli Kurşun İşç. S.	1.3.1954	228
2) Bakır Madeni Maden İşçileri İkinci S.	22.6.1962	1218
3) Bakır Madeni Maden İşç. S.	10.3.1950	1168
4) Guleman (Alacakaya) Krom İşç. S.	28.10.1959	648

5) Şark Kromları İşletmesi İşç. S.	8.10.1950	364
6) Elazığ Askeri İşyerleri Sendikası	11.3.1958	110
7) Motorlu Taşıt İşç. S. (Elazığ)	1.4.1954	35
8) Bayındırlık Karayolları İşç. S.	20.11.1953	631
9) Elazığ Bölgesi İnşaat İşç. S.	1.3.1954	386
10) T.Çimento Sn. A.Ş. Çimento Fab. İşç. S. (Elazığ)	7.1.1961	179
11) İnşaat İşç. S.	20.5.963	
12) Şeker İş Elazığ Şb.	13.2.1960	257

Kaynak: Elazığ Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 9.9.1963 ve 3425 sayılı yazısı

ERZURUM BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ
(Erzurum, Ağrı, Erzincan, Kars)

1) Erzincan Bölgesi Bayındırlık Bakanlığı İşç. S.	15.2.1963	246
2) Erzincan Harp Sanayii ve Yardımcı Kolları İşç. S.	1.11.1957	157
3) Su İş DSİ 8. Bölge Su İşç. S. (Erzurum)	12.1.1962	460
4) Yol-İş S. (Erzurum)	22.8.1961	651
5) Türkiye Demiryolları İşl. İşç. Genel S. Erzurum Şb.	1951	86
6) Teksif Erzincan Şb.	16.6.1956	560
7) T. Üretme ve Yetiştirme İşç. S. Iğdır Şb. (Iğdır)	1.1.1963	121
8) Ankara Et, Balık ve Gıda Sn. İşç. S. Erzurum Şb. (27.1.1962'de kuruldu. 8.9.1962'de feshedilerek, Et, Balık ve Gıda San. S.'na katıldı)	8.9.1962	231
9) DDY Erzincan S.		
10) Şeker İş Erzincan Şb.		
11) Genel İş Erzincan Şb.		
12) Erzurum Askeri İşyerleri İşç. S.		
13) Erzurum Oleyis S.		
14) Yol-İş S. Aşkale Şb.		
15) TOMİS Erzurum Şb.		
16) Şeker İş Erzurum Şb.		

Kaynak: Erzurum Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 9.9.1963 tarih ve 5995 sayılı yazısı

ESKİŞEHİR BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ
(Eskişehir, Kütahya, Uşak)

1) Tunçbilek Maden İşç. S. (Kütahya)	1950	2475
2) Değirmisaz Kömür İşç. S. (Emet-Kütahya)	30.9.1950	1100
3) Yapı İş İç Anadolu Bölgesi Mrk. S. Kütahya Şb.	15.6.1954	868
4) Şeker İş Kütahya Şb.	9.3.1963	186
5) Tunçbilek Termik Bölgesi Santralı Enerji İşç. S. (Tavşanlı)	31.10.1957	235
6) Maden İş 32. Semt Şb. (Emet-Kütahya)	1.6.1958	299
7) Petrol İş Kütahya Şb.		1169
8) Hisarcık Kolemanit İşç. S. (Hisarcık-Emet-Kütahya)	1.11.1958	258
9) Gediz-Gökler ve Havalisi Linyit Kömürleri Maden İşç. S. (Emet)	23.5.1959	893
10) Garp Linyitleri İşletmesi Sanatkarlar S. (Tunçbilek-Kütahya)	10.11.1960	
11) Seyitömer Linyit İşç. S.	27.8.1961	305
12) Ekmek, Simit, Un ve Unlu Mad. İşç. S. (Kütahya)	15.6.1961	
13) T. Maden Başçavuşları S. Tunçbilek Tem. (Zong.)	28.11.1962	14
14) T. Maden Başçavuşları S. Değirmisaz Tem. (Zong.)	22.11.1962	20
15) Emet Bölgesi Maden İşç. S. (Emet-Kütahya)	2.10.1962	113
16) Türkiye Demiryolları İşl. İşç. Gen. S. Uşak Şb.	20.12.1952	80
17) Şeker İş Uşak Şb.	1950	268
18) Teksif Uşak Şb.	25.1.1948	584
19) Türkeye Deri İş Uşak Şb.	20.3.1951	180
20) Şeker İş Eskişehir Şb.	1948	814
21) Devlet Demiryolları Sanayii işçileri S. (Eskişehir)	19.11.1948	3831
22) Ekmek, Simit, Un ve Unlu Mad. İşç. S. (Eskişehir)	17.8.1948	395
23) Oleyis (Eskişehir)	17.5.1951	265
24) Hava Sanayii İşç. S. (Eskişehir)	1.8.1951	820
25) Toprak Sanayii İşç. S. (Eskişehir)	29.11.1951	722
26) Matbuat Teknisyenleri S. (Eskişehir)	10.7.1953	51
27) Eskişehir Bölgesi Nafia ve Karayolları İşç. S.	1954	204
28) Eskişehir Gazeteciler S.	2.3.1959	16
29) Petrol İş Eskişehir Şb.	16.2.1957	198

30) Çimento Sanayii İşçileri Fed.	27.2.1961	173
31) Yapı İş İç Anadolu Bölgesi Merkez S. (Eskişehir)		
32) Maden iş Eskişehir Şb.		32
33) Genel İş Eskişehir Şb.	28.4.1963	529
34) Eskişehir Gazete Satıcıları S.	26.12.1962	21

Kaynak: Eskişehir Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 9.9.1963 tarih ve 7632 sayılı yazısı

GAZİANTEP BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRÜLÜĞÜ
(Gaziantep, Kahramanmaraş, Urfa)

1) Gaziantep Tekstil, Örme ve Giyim Sanayii İşç. S.	20.9.1962	777
2) Gaziantep Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşç. S.	14.4.1951	235
3) Gaziantep Tekel İçki Fab. İşç. S.	15.3.1952	146
4) Gaziantep Gıda Maddeleri Sanayii İşç. S.	20.4.1952	490
5) G.antep Elektrik, Su, Motor ve Motorlu Taşıt İşç. S.	7.8.1954	288
6) Kilis İnşaat İşç. S. (Kilis)	20.6.1954	110
7) Urfa İnşaatçılar, Yapıcılar, Dağcılar, Yontucular Sanayii İşç. S. (Urfa)	18.11.1957	143
8) Gaziantep Bakır ve Benzeri Sanayii İşç. S.	22.1.1961	19
9) Maraş İnşaat Kalfaları ve İşç. S.	3.2.1961	88
10) Demiryolu Sanayii İşç. S. (Fevziapaşa)	21.2.1963	36
11) Gaziantep İdeal Mensucat Sanayii İşç. S.	25.7.1963	177
12) Genel İş Gaziantep Şb.	9.10.1962	120
13) Yapı İş Gaziantep Şb.	20.1.1963	276
14) T.Üretme ve Yetiştirme İşç. S. Ceylanpınar Şb.	1.10.1961	71
15) T.Tarım İşç. S. (Merkezi Adana) Maraş Şb.	4.11.1962	29

Kaynak: Gaziantep Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 5.9.1963 tarih ve 2691 sayılı yazısı

İSTANBUL BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (İstanbul, Tekirdağ)

1) İstanbul Ağaç Sanayii İşç. S.	1951	140
2) İstanbul Askeri İşyerleri Harp Sanayii İşç. S.		
3) İstanbul Arı Bisküi Fab. İşç. S.		
4) İstanbul Basın Teknisyenleri S.	(1908;1947)	1100

5) İstanbul Bira Fab. İşç. S.	1947	540
6) Türkiye Barsak İşçileri Sen.		
7) Beykoz Deri ve Mamulleri Sanayii İşç. S.	1947	1685
8) Basın ve Yayın İşç. S.		
9) İstanbul Bölgesi İnşaat Kalfaları S.		
10) Türkiye Bayındırlık Vekaleti İşyerleri Yapan Hususi Sektör İşçileri Genel S.		
11) İstanbul Baraj, Enerji, Su ve Sulama İşç. S.		
12) Türkiye Baraj, Enerji, Su ve Sulama İşç. S.		
13) Türkiye Birleşik Gıda Sanayii İşçileri Sn.		
14) Türkiye Banka, Sigorta ve Ticaret İşç. S.		
15) Türkiye Banka İşç. S.		
16) İstanbul Çelik, Demir, Madeni Eşya Sanayii İşç. S.		
17) İnhisarlar Çay İşç. S.	1950	
18) Türkiye Denizcilik S.		10500
19) İstanbul Denizcilik S.		
20) Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı S.		
21) Haydarpaşa Demiryolları İşç. S.	1950	800
22) Türkiye Demiryolları ve İşletmeleri İşç. S.		
23) İstanbul Sirkeci Demiryolları İşçi S.	23.10.1953	600
24) Türkiye Demiryolları İşletmesi İşçileri Genel S.		
25) Türkiye Deri, Debbağ, Kundura ve Saraciye Sanayii İşç. S. (Deri İş)	9.2.1948	2050
26) Deniz Adamları S.		
27) Türk Deniz Elektrik ve Klektron İşç. S.		
28) Türkiye Demiryolları Limanları ve Ulaştırma İşç. S.		
29) İstanbul Deri ve Debağ İşçi S.		
30) Türkiye Deniz Personeli S.		
31) Elektrik, Gaz ve Motorlu Taşıt İşç. S.	14.7.1949	5000
32) Türkiye Ekmek, Francala ve Unlu Mamulat Sn. İşç. S.		
33) Türkiye Et ve Balık Kurumu işçileri S.		
34) Türkiye Film Sanayii İşçileri Sinema, Televizyon, Müzik, Radyo, Sahne ve Beyaz Perde İşç. S.	23.7.1952	200
35) İstanbul Gazeteciler S.		
36) İstanbul Gazete İşç. S.		
37) Gazete Dağıtıcı İşç. S.		

38) Türkiye Gemi Adamları S.		
39) Türk Gemi Katipleri ve Yardımcıları S.		
40) Türkiye Gıda Sanayii İşç. S.	1947	600
41) Türkiye Gemi Büfeleri İşç. S.		
42) Türkiye Genel Hizmetleri İşç. S.		
43) İstanbul Haller Meyve ve Sebze Taşıma İşçi S.	1951	200
44) Türkiye Hür Su İşç. S.		
45) Hava Ulaştırma İşçi Sendikası		
46) İstanbul İspirto ve İçki Sanayii İşç. S.	17.4.1947	700
47) İstanbul İnhisarlar Malzeme İşç. S.		140
48) Türkiye İdeal Mensucat İşç. S.		
49) Türkiye İlaç ve Kimya Sanayii İşç. S.	4.5.1956	300
50) Türkiye İdeal Lastik ve Plastik İşç. S.		
51) Türkiye İnşaat İşç. S.		
52) İstanbul İnşaat Kalfa ve İşç. S.		
53) Cibali Kutu Fab. İşç. S.	1947	500
54) İstanbul Kibrit İmal İşç. S.	20.11.1949	500
55) Türkiye Karayolları İşç. S.		
56) Türkiye Kara, Deniz, Hava Ulaştırma İşç. S.		
57) Türkiye Kara Taşıt İşç. S.		
58) Kara Ulaştırma Teknik Onarım İşç. S.		
59) Türkiye Liman, Rıhtım Antrepoları Koruma İşç. S.		
60) T. Liman, Dok ve Gemi Sn. İşç. S. (Dok, Gemi İş)	9.7.1947	5010
61) T. Lastik, Kauçuk ve Plastik Sn. İşç. S. (Lastik İş)	10.5.1949	6000
62) Türkiye Müzisyenler S.		100
63) Türk Musikisi Mensupları S.	1957	200
64) T. Maden, Madeni Eşya ve Mak. Sn. İşç. S. (Maden İş)	1947	7540
65) MMV İstanbul Deniz Fabrikası İşç. S.	1953	841
66) İstanbul Milli Savunma Bakanlığı Ordonat İşç. S.		
67) T. Metal, Metal Eşya, Makina ve Oto Sn. İşç. S.		
68) Türkiye Motorlu Kara Taşıt İşç. S.		
69) İstanbul Nakliyat İşç. S.	1.8.1951	250
70) Türkiye NATO'ya Bağlı Askeri İşyerleri Bakım, Onarım ve Mütemmimi İşler İşçi S.		
71) İst. Otel ve Lokanta ve Eğ. Yer. İşç. S. (OLEYİS)	20.5.1948	

72) Türkiye Petrol İşç. S. (Petrol İş)	1950	6000
73) Türkiye PTT Mensupları S.		
74) Türkiye Radyo, Elektrik, Buzdolabı Sanayii İşç. S.		
75) Türkiye Sağlık Personeli ve İşç. S.		
76) Türkiye Sivil Havacılık S.	8.8.1947	607
77) Türkiye Sinema İşç. S.		
78) İstanbul Şişe, Cam ve Seramik Sanayii İşç. S.		1600
79) Türkiye Teknisyen Gazeteciler S.		
80) Tekel İst. Yaprak Tütün Bakım İşleme Atölye. İşç. S.	1947	1500
81) İstanbul Tütün ve Sigara Sanayii İşç. S. .	1947	2000
82) Türkay Kibrit Sanayii İşç. S.		
83) Türkiye Mensucat Sanayii İşç. S.		
84) İstanbul Tekstil ve Giyim Sanayi İşç. S.	20.5.1951	
85) Türkiye Telsiz Operatörleri S.		
86) Tekel Nakliyat Şb. Gemi Adamları S.		
87) Türkiye Turizm, Gıda, Otel ve Eğlence Yerleri İşç. S.		
88) İstanbul Un Değirmenleri, Çeltik Fab. Hububat Unları, Makarna Fab. Sanayii İşç. S.		
89) İstanbul Umum Apartman, Han, Mağaza ve Ev Kapıcı Hizmetlileri S.		
90) Türkiye Yapı ve İş Federasyonu İstanbul Bölgesi İnşaat Bayındırlık, Çimento, Toprak ve Ağaç Sanayii İşç. S.		
91) Yol, Köprü, Kanal, Baraj, Bina, Bilimum İmar ve İnşaat Malzemesi İmar İşç. S.		
92) Yaprak Tütün El İşç. S.	1951	200
93) Türkiye Yapı İşç. S.		
94) Türkiye Yapı ve Onarım Teknik İşç. S.		
95) Türkiye Liman ve Kara Tahmil Tahliye İşç. S.		
96) İstanbul Şehir Hatları İşletmesi İskeleleri İşyeri Personel S.		
97) Elektrik ve Gaz İşç. S.		
98) Marmara ve Trakya Bölgesi Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşç. S.		
99) Türkiye Sağlık İş İstanbul Şb.		
100) TOMİS İstanbul Şb.		
101) Türkiye Tezgahtarlar ve Büro İşç. S. İstanbul Şb.		

Kaynak : İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 22.10.1063 tarih ve 26780 sayılı yazısı

İZMİR BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (İzmir, Manisa)

1) Ege Bölgesi Ulaştırma İşç. S.	11.11.1962	521
2) Ege Bölgesi Tütün İşç. S.	15.8.1947	5260
3) İzmir Pamuklu Mensucat İşç. S.	15.9.1948	1628
4) DDY Sanayi İşç. S.	22.6.1949	1172
5) Matbuat Teknisyenleri S.	1.3.1950	170
6) Yağ Sanayii İşç. S.	31.7.1950	850
7) Soma Kömür Havzası İşç. S.	25.6.1950	1376
8) Ege Bölgesi Taşıt İşç. S.	1.9.1950	200
9) Ege Bölgesi Denizciler S. (İzmir)	24.5.1958	17
10) İzmir Gazete Müvezziler Sendikası	1.5.1960	128
11) Türkiye Çimento, Taş, Toprak, Keramik Sn. İşç. S. (İzmir) (Salihli, Turgutlu, Menemen ve Altındağ Şb. var)	24.12.1953	300
12) İzmir Gazeteciler S.	1.6.1952	95
13) Devlet Karayolları Sn. İşç. S. (Bornova-İzmir)	1.4.1955	970
14) Turgutlu Lokanta, Otel ve Eğ. Yerleri İşç. S.	14.7.1952	100
15) İzmir Eshot İşç. S.	15.8.1950	1700
16) Salihli Palamut İşç. S.	20.11.1953	46
17) Ege Bölg. Otel, Lokanta ve Eğ. Yer. İşç. S. (OLEYİS)	26.2.1947	5000
18) Ege Bölgesi Mensucat Giyim Sn. İşç. S. (İzmir)	10.4.1963	117
19) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S.(İzmir)	1.11.1962	15014
20) Ege Bölgesi Tarım İşç. S. (Manisa)	1.4.1962	250
21) İzmir Demir Çelik Ağır Sanayii İşç. S.	1.5.1962	252
22) Ege Ekmek, Simit İmalatı İşç. S. (İzmir)	5.1.1962	
23) Türkiye NATO, Afex, Tuslog Org. İşç. S. (İzmir)	1.4.1962	460
24) Yapı İş İnşaat, Bayındırlık, Çimento, Toprak ve Ağaç Sanayii İşç. S. (İzmir)	11.12.1962	8000
25) Türkiye Sağlık İşçileri ve Müstahdemleri S.	9.12.1961	550
26) İzmir Belediyesi Teşkilatı İşçileri Merkez S.	18.7.1961	165
27) İzmir Bankalar Müstahdem ve İşç. S.	1961	36
28) Manisa İnşaat İşç. S.	1.5.1960	438
29) Ege Bölgesi Bayındırlık İşç. S. (İzmir)	3.8.1963	
30) İzmir Teknisyen Gazeteciler S.	1961	96

31) Ege Bölgesi Enerji İşç. S. (İzmir)	15.6.1961	350
32) Soma Termik Santralı Enerji İşç. S.	31.12.1960	102
33) Tire Belediyesi İşç. S.	29.7.1960	62
34) İzmir Tersane İşç. S.	19.11.1959	70
35) Türkiye İşçi Mümmessilleri ve S. Birliği (İzmir)	12.8.1961	50
36) DSİ İşç. S. (İzmir)	1.5.1963	265
37) Türkiye Genel Kadınlar S. (İzmir)	4.3.1962	
38) Ege Bölg. Deniz Motorları Tahmil Tah. İşç. S. (İzmir)	10.4.1962	
39) İzmir Metalurji Fab. (METAŞ) İşç. S. (İzmir)	2.5.1962	
40) Manisa ve Havalisi Belediye Kurumları İşç. S.	15.6.1962	
41) Ege Harp Sanayii Yardımcı Kolları İşç. S. (İzmir)	31.10.1955	510
42) Ege Bölgesi Otel, Lok. ve Eğ. Yer. İşç. S. Manisa Şb.	8.1.1963	339
43) Ege Bölgesi Otel, Lok. ve Eğ. Yer. İşç. S. Akhisar Şb.	5.9.1963	168
44) Ege Bölgesi Otel, Lok. ve Eğ. Yer. İşç. S. Bornova Şb.	17.8.1963	97
45) Ege Bölgesi Otel, Lok. ve Eğ. Yer. İşç. S.Karşıyaka Şb.	22.8.1963	239
46) Türkiye Sağlık İş İzmir Merkez Şb.	6.4.1963	755
47) Türkiye Sağlık İş Soma Şb.		20
48) Yapı İş İnşaat, Bayındırlık, Çimento, Toprak ve Ağaç Sn. İşçi. S. Bornova Şb.	14.4.1963	172
49) Yapı İş İnşaat, Bayındırlık, Çimento, Toprak ve Ağaç Sn. İşçi. S. Torbalı Şb.	31.3.1963	307
50) Yapı İş İnşaat, Bayındırlık, Çimento, Toprak ve Ağaç Sn. İşçi. S. Salihli Şb.	27.4.1963	508
51) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. Manisa Merkez Şb.	2.4.1963	66
52) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. Tekel Çamaltı Şb.	15.12.1962	810
53) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. Ödemiş Şb.	6.1.1963	270
54) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. İzmir Şarap Fab. Şb.	24.8.1963	650
55) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. Tekel Sigara Şb. (İzmir)	8.12.1962	1780
56) Ege Tütün, Müskirat, Gıd. ve Yard. İşç. S. İzmir Gıd. Şb.	16.12.1962	2350
57) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. İzmir Mezbaha Şb.	29.12.1962	122
58) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. Tekel Yaprak Tütün Şb.(İzmir)	9.12.1962	1200

59) Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yard. İşç. S. İzmir Fırın Şb.	28.7.1963	700
60) Teksif İzmir Merkez Şb.	6.5.1962	1825
61) Teksif Manisa Şb.	17.6.1962	1148
62) Teksif Salihli Şb.	8.10.1962	450
63) Teksif Bergama Lokali (İzmir Merkez Şubeye bağlı)	15.10.1962	400
64) Teksif İzmir Halkapınar Lokali (İzmir Mrk. Şb.bağlı)	15.10.1962	620
65) Teksif İzmir Darağaç Lokali (İzmir Mrk. Şb. bağlı)	15.10.1962	2600
66) Teksif Salhane Lokali (İzmir Mrk. Şb. bağlı)	15.10.1962	1100
67) Teksif Çamdibi Lokali (İzmir Mrk. Şb. bağlı)	15.10.1962	500
68) Genel İş Merkez Şb. (İzmir)	24.4.1963	1000
69) Genel İş Manisa Şb. (Manisa)	1.8.1963	197
70) Petrol İş İzmir Şb.	1.8.1950	462
71) Türkiye Liman, Dok ve Gemi Sanayii İşç. S. İzmir Şb.	11.2.1958	119
72) Maden İş İzmir Bölge Merkez Şb.	15.2.1951	2050
73) Türkiye Deri İş İzmir Merkez Şb.	24.1.1960	255
74) Tez Büro İş İzmir Şb.	28.5.1963	94
75) Türkiye PTT İşç. S. İzmir Şb.	18.7.1963	122
76) Türkiye Gemi Adamları S. İzmir Merkez Şb.	1.9.1955	198

Kaynak: İzmir Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 20.9.1963 tarih ve 10271 sayılı yazısı

KAYSERİ BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ
(Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Yozgat)

1) Kayseri Tekstil, Örme ve Giyim Sanayii İşç. S.	21.7.1947	3092
2) Devlet Demiryolları İşç. S. (Kayseri)	1947	478
3) Bünyan Tekstil İşç. S.	1948	152
4) Askeri İşyerleri İşç. S. (Kayseri)	15.5.1953	1220
5) Kayseri Tekstil Sanayi ve Teknik Ustalar S.	12.9.1954	197
6) Kayseri Askeri Dikimevi İşç. S.	1.1.1958	400
7) Kayseri ve Civarı Lokanta, Otel ve Bilumum Eğlence Yerleri S.	1.3.1956	185
8) Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kayseri İşyerleri S.	6.5.1958	373
9) Devlet Demiryolları Sanayi İşç. S.	17.4.1958	98

10) Kayseri ve Civarı Elektrik Şirketi İşç. S.	10.7.1960	57
11) Hirfanlı ve Kesikköprü Barajı İşç. S.	27.12.1960	118
12) Belediye İşyerleri İşç. S. (Kayseri)	22.9.1960	74
13) Bayındırlık Yol-Su İşç. S. (Kayseri)	1.3.1962	1202
14) Bünyan Tekstil Sanayii Teknik Usta ve İşç. S.(Kayseri)	3.12.1961	139
15) Yapı İş Kırşehir Şb.	12.4.1963	70
16) Türkiye Sağlık İş Kırşehir Şb.	12.3.1963	38
17) Türkiye Yapı İş S. (Çorum) Yozgat Şb.	3.3.1963	70
18) Türkiye Sağlık İş Kayseri Şb.	27.10.1962	250
19) Maden İş Kayseri Şb.	24.9.1962	78
20) Türkiye Üretme ve Yetiştirme İşç. S. Malya Devlet Üretme Çift. Şb.	1.5.1962	138
21) TEDLİS Türkiye Eczahane, Ecza Deposu ve Laboratuvar İşç. S. Kayseri Şb.	25.12.1959	29
22) Şeker İş Kayseri Şb.	27.1.1959	410
23) TOMİS Kayseri Şb. (1.1.1960 günü Kayseri Ekmek, Simit, Un ve Unlu Maddeler İşç. S. olarak kuruldu. 24.6.1963'te şube oldu)	24.6.1963	107

Kaynak: Kayseri Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 11.9.1963 tarih ve 3865 sayılı yazısı

KOCAELİ BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Kocaeli)

1) Devlet Malzeme Ofisi İşç. S.	24.1.1961	187
2) Yarımca Nişasta ve Glikoz Sanayii İşç. S.	25.7.1959	104
3) Marmara Bölgesi Maden İş S.	27.2.1960	120
4) Kocaeli Yapı İşç. S.	14.9.1959	136
5) Derince Demiryolu İşç. S.	10.11.1958	320
6) SEKA Elektroşimi İşç. S.	28.10.1952	131
7) Gölcük Harp Sanayii ve Yardımcı Kolları İşç. S.	19.4.1953	1601
8) Makine ve Teknik İşç. S.	1.3.1952	487
9) Türkiye Selüloz Sanayii İşç. S. (İzmit)	1.11.1947	2420
10) Kocaeli Tekel Tütün İşç. S.	23.8.1950	257
11) Türkiye Demiryolları, Limanlar ve Ulaştırma İşç. S. Derince Şb.	16.8.1962	185

12) Teksif Kocaeli Şb.	17.11.1950	868
13) Lastik İş İzmit Şb.	5.7.1962	64
14) Türkiye Otel, Restoran ve Eğlence Yerleri İşç. S. (Toğ İş) İzmit Şb.	3.8.1960	182
15) İstanbul Şişe, Cam ve Seramik İşçileri Sen (İstanbul) Çayırova Şb.	2.2.1962	351
16) Petrol İş Kocaeli Şb.	1.11.1950	716
17) Genel İş Kocaeli Şb.	14.1.1961	134
18) Yapı İş Federasyonu I.Bölge S. Darıca Şb.	27.6.1954	333
19) Haydarpaşa Demiryolu İşç. S. İzmit Şb.	10.12.1962	68

Kaynak: Kocaeli Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 10.9.1063 tarih ve 4651 sayılı yazısı

KONYA BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Konya, Afyon, Niğde)

1) Konya Bölge Karayolları İşçileri S.	29.8.1963	7
2) Konya Gazeteciler S.	9.1.1963	11
3) Yapı İş İç Anadolu Bölge Merkez S.	12.4.1963	
4) Konya Maden İş S.	15.9.1961	49
5) Konya Ereğli Un ve Unlu Maddeler İmali İşç. S.	15.6.1951	70
6) Konya DSİ 4. Bölge İşç. S.	1960	170
7) Konya Basın Teknisyenleri S.	1960	49
8) Niğde Aksaray İnşaat İşç. S.	13.7.1959	11
9) Konya Harp Sanayii ve Yardımcı Kolları İşç. S.	25.2.1957	87
10) Afyon Çimento Fab. İşç. S.	1.6.1958	202
11) Afyon Harp Sanayii ve Yardımcı Kolları İşç. S.	5.7.1953	257
12) Konya Ereğli İnşaat İşç. S.	1953	137
13) Konya Demiryolu İşç. S.	21.2.1951	244
14) Afyon Demiryolu İşç. S.	30.9.1951	794
15) Konya Bölgesi Genel Hizmetler İşç. S.	12.9.1963	
16) Yapı İş İç Anadolu Bölgesi Merkez S. Niğde Şb.	26.6.1963	227
17) Yapı İş İç Anadolu Bölgesi Merkez S. Beyşehir Şb.	19.6.1963	93
18) Yapı İş İç An. Bölg. Mrk. S. Konya Şb. (Eski adı: Konya İli Çimento, Kireç, Tuğla ve İnş. Sn İşç. S.)	13.4.1963	985
19) Yapı İş İç Anadolu Bölgesi Merkez S. Afyon Şb. (Eski adı: Afyon İnşaat İşç. S.)	24.6.1963	575

20) Teksif Konya Ereğli Şb.	17.12.1961	962
21) T.Üretme ve Yetiştirme İşç. S. Kadınhanı Şb. (Altınova DÜÇ)	24.9.1962	182
22) Ankara Et, Balık ve Gıda Sanayii İşç. S. Konya Şb.	24.1.1962	191
23) TOMİS Konya Şb. (Eski adı: Konya İli Un Fab. İşç. S.)	29.7.1962	144
24) T.Üretme ve Yet. İşç. S. Sarayönü Şb. (Gözlü DÜÇ)	1.10.1961	148
25) Teksif Konya Şb. (Eski adı: Konya Vilayeti Dokuma ve İplik Sanayi İşç. S.)	7.9.1963	23
26) Şeker İş Konya Şb.	23.3.1963	152
27) T.Üretme ve Yetiştirme İşç. S. Konya Şb.	18.9.1963	

Kaynak: Konya Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 17.9.1963 tarih ve 5364 sayılı yazısı

MALATYA BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Malatya, Adıyaman)

1) T. NATO Petrol İşç. S.	18.12.1962	30
2) Malatya Tütün ve Sigara Sanayii İşç. S.	1948	594
3) Malatya Yaprak Tütün İşç. S.	1948	372
4) Malatya Hava İkmal Merkezi İşç. S.	4.11.1955	187
5) Malatya Devlet Demiryolları İşç. S.	1.10.1954	344
6) Malatya İnşaat İşç. S.	31.5.1955	40
7) Malatya Otel Lokanta ve Eğlence Yerleri S.	9.4.1963	50
8) Malatya Yeşilyurt İnşaat İşç. S.	1959	59
9) Şeker İş Malatya Şb. (Eski adı: Malatya Şeker Sn. İşç. S.)	5.11.1959	248
10) Teksif Malatya Şb.	1961	1798
11) TOMİS Malatya Bölge Şb. (Eski adı: Malatya Fırın İşç. S.)	16.6.1963	
12) Petrol İş Malatya Şb.	1962	150
13) Türkiye Enerji, Su ve Yol İşç. S. Malatya Şb.	1960	75

Kaynak: Malatya Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 7.9.1963 tarih ve 2525 sayılı yazısı

SAKARYA BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Sakarya, Bolu)

1) Adapazarı Devlet Demir Yolları Sanayi İşç. S.	22.5.1953	502
2) Kuzeybatı Anadolu Sakarya Enerji İşç. S. (Adapazarı)	13.10.1959	300
3) Zirai Donatım ve Ağaç Sanayii İşç. S. (Adapazarı)	4.4.1963	
4) Sakarya Otel, Lokanta, Pastahane ve Eğlence Yerleri İşç. S. (Adapazarı)	1955	129
5) Sakarya Nişasta, Glikoz Sanayi İşç. S.	16.9.1957	42
6) Sakarya Askeri İşyerleri Harp Sanayi İşç. S.	29.1.1953	180
7) Hendek Tütün İşç. S. (Hendek)	30.4.1952	380
8) Adapazarı Belediye İşç. S.	11.1.1961	215
9) Sakarya Fırın İşç. S.	5.5.1953	42
10) Maden iş Adapazarı Şb. (Eski adı: Adapazarı Zirai Donatım Kurumu İşç. S.)	6.6.1962	396
11) Ankara Yol-iş Sendikası Sakarya Şb.	26.12.1959	151
12) Şeker İş Sakarya Şb. (Sendika olarak kuruluş: 23.2.1955)	23.4.1963	300
13) Türkiye Demiryolları İşl. İşç. Genel S. Adapazarı Şb.	1953	75
14) Bayındır İş (Bursa) Sakarya Şb.	30.5.1962	38
15) Gunkertamiş, Ağaş İşçileri Sen	7.11.1961	332
.16) Düzce Tütün İşç. S.	4.11.1960	72
17) Türkiye Ağaç İşç. S. (Ayancık) Düzce Şb.	11.7.1963	42
18) Düzce Ağaç Sanayi İşç. S.	1957	210
19) Türkiye Enerji, Su ve Yol İşç. S. Bolu Temsilciliği	1.12.1962	29

Kaynak: Sakarya Bölge Çalışma Müdürlüğü nün 10.9.1963 tarih ve 3236 sayılı yazısı

SAMSUN BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ
(Samsun, Amasya, Çorum, Ordu, Sinop)

1) Amasya Bayındırlık İşç. S.	10.12.1960	70
2) Yapı İş Federasyonu Yapı İş S. Karadeniz Bölgesi Samsun Merkez S.	5.8.1963	
3) Bafra Tütün Anbarlama İşç. S. (Bafra)	1962	56
4) (Samsun) DSİ, Enerji, Baraj, Su ve Sulama İşç. S.	1956	580

5) Alaçam Tütün İşç. S. (Alaçam)	1954	80
6) Bafra Kundura İşç. S. (Bafra)	1954	49
7) Samsun Karayolları İşç. S.	1953	1315
8) Karadeniz Bölgesi Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşç. S. (Samsun)	14.8.1953	132
9) Bafra Tütün, Müskirat ve Yardımcı İşç. S. (Bafra)	1951	838
10) Bafra Kereste Fabrikası İşç. S.	1951	20
11) Tütün İşç. S. (Samsun)	10.11.1961	4826
12) Ordu ve Havalisi Soya, Fındık Fabrikaları, İl Bayındırlık İşçileri, Marangozlar, Elektrik, Oto Tamircileri İş ve İşç. S. (Ordu)	14.4.1963	295
13) Çeltek Maden İşç. S. (Amasya)	29.9.1960	91
14) Türkiye Ağaç Sanayii S. (Ağaç İş) (*)		
15) Çorum ve Havalisi Birleşik Maden İşç. S. (Çorum) (Eski adı: Alpagut Linyit İşl. İşç. S. 18.8.1963'te adı değişti.)	18.6.1961	577
16) Çorum Ekmek, Simit, Un ve Unlu Mad. İşç. S. (Çorum)	22.4.1962	133
17) Demir Yol İşç. S. (Samsun)	16.1.1960	553
18) Sinop Genel İş Kolu Sendikası (Eski adı: Amerikan Radarı Tumpane İşç. S.)	28.12.1962	250
19) Karadeniz Bölgesi Gazeteciler Sendikası	1961	3
20) Yapı İş Federasyonu Yapı İş S. Samsun Şb.	1.3.1963	263
21) Genel İş Samsun Şb.	1.3.1963	263
22) Lastik İş Samsun Şb.	28.9.1962	133
23) Şeker İş Suluova Şb.		550

Kaynak: Samsun Bölge Çalışma Müdürlüğü nün 11.9.1963 tarih ve 5640 sayılı yazısı ile 26.10.1963 tarih ve 6863 sayılı yazısı

SİVAS BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Sivas, Tokat)

1) Sivas Demiryol İşç. S.	18.5.1949	2742
2) Sivas Sümerbank Çimento Sanayi İşç. S.	2.11.1953	370
3) Divriği Cevherleri Demir Çelik Kalkınma S. (Divriği)	1954	574
4) Erbaa Tütün İşç. S. (Erbaa)	6.10.1953	135
5) Sivas Bölgesi İnşaat İşç. S. (Sivas)	8.11.1955	389
6) Sivas Askeri İşyerleri İşç. S. (Sivas)	11.10.1957	411

7) Oleyis (Sivas)	13.3.1960	188
8) Bayındırlık Bakanlığı İşyerleri Sivas ve Havalisi S.	15.3.1960	446
9) Türkiye İdeal Maden İş (Divriği)	22.2.1963	475
10) Tokat ve Civarı Maden İşç. S.	1.6.1963	226
11) Türkiye Demiryolları İşl. İşç. Genel S. Sivas Şb.	25.6.1951	138
12) Maden İş Sivas Bölge Merkez Şb.	Şubat 1963	107
13) Şeker İş Turhal Şb. (Turhal)	9.3.1963	645
14) Türkiye Üretme ve Yetiştirme İşç. S. Ulaş Şb.	1.3.1962	89
15) Genel İş Sivas Şb.	1.10.1962	147
16) TOMİS Sivas Şb.	24.9.1962	200
17) Türkiye Sağlık İş (İzmir) Sivas Şb.	10.1.1963	142
18) DSİ Enerji, Baraj, Su ve Sulama İşç. S. (Samsun) Tokat Şb.	8.5.1962	321

Kaynak: Sivas Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 6.9. 1963 tarih ve 6268 sayılı yazısı

TRABZON BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ
(Trabzon, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize)

1) Murgul Bakır İşç. S. (Murgul)	1950	1653
2) Trabzon Tekel Tütün İşç. S.	18.9.1953	717
3) Akçaabat Tütün İşç. S.	1951	251
4) Karayolları 10. Bölge Müd. İşç. Sen. (Trabzon)	3.8.1954	852
5) Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşç. S. (Trabzon)	26.9.1959	35
6) Tekel Çayeli Çay Sanayii İşç. S.	7.12.1959	955
7) Gümüşhane Bayındırlık Müd. İşç. S. (Gümüşhane)	29.1.1962	56
8) Belediye Elektrik, Su ve Otobüs İşç. S. (Trabzon)	1.12.1962	119

Kaynak: Trabzon Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 7.9.1963 tarih ve 4452 sayılı yazısı

ZONGULDAK BÖLGE ÇALIŞMA MÜDÜRLÜĞÜ (Zonguldak)

1) EKİ Merkez Atelyeleri S. (Zonguldak)		
2) Elektro Mekanik Materyal Lavvar ve Filatasyon İşç. S. (Zonguldak)	4.7.1963	250
3) Türkiye Demir Cevheri Demir ve Çelik Fab. Tesis ve İşletme Sn. İşç. S.	25.7.1963	840
4) EKİ Demiryolu Bakım ve Tahmilat İşç. S.(Zonguldak)	15.7.1963	100

5) Karadon Bölgesi Maden İşç. S.	1.8.1963	131
6) EKİ Kozlu Maden İşç. S. (Zonguldak)	5.7.1963	2000
7) EKİ Sağlık ve Sosyal İşç. S. (Zonguldak)	5.6.1963	185
8) Zonguldak Lavvarlar İşç. S. (Zonguldak)	17.6.1963	120
9) EKİ Üzülmez Bölgesi Maden İşç. S. (Zonguldak)	23.6.1963	4372
10) EKİ Çatalağzı Lavvar İşç. S. (Çatalağzı)	1.3.1963	287
11) TCDD Çatalağzı Sanayi İşç. S. (Çatalağzı)	16.2.1963	255
12) EKİ Yerüstü İşç. S. (Zonguldak)	24.9.1962	573
13) EKİ Demiryolu İşç. S. (Zonguldak)	20.7.1962	297
14) Zonguldak Maden Barutçular S.	25.2.1962	412
15) EKİ Tahmil Tahliye Ulaştırma ve Lavvarlar İşç. S. (Zonguldak)	1962	597
16) Çimento Fabrikası İşç. S.	9.1.1962	221
17) Zonguldak Ekmek, Pasta, Börek ve Simitçilik Sn. İşç. S. (Zonguldak)	18.12.1961	148
18) Karabük İnşaat Kalfaları ve İşç. S. (Karabük)	11.11.1960	660
19) Demir Çelik Sanayi İşç. S.	14.12.1959	3121
20) EKİ Teknik Sanatkârlar S. (Zonguldak)	1959	4686
21) D.D.Y. İşç. S. (Karadeniz Ereğlisi)	15.7.1959	11
22) E.K.İ. Mot. Taşıtlar Şoför, Tamirci ve Yard. S. (Zong.)	1959	401
23) Armutçuk Maden İşç. S. (Karadeniz Ereğlisi)	22.6.1958	897
24) Maden Katipleri S. (Zonguldak)	1951	240
25) Demir Çelik Ağır Sanayi İşç. S. (Karabük)	19.6.1950	3276
26) Türkiye Maden Başçavuşları S. (Zonguldak)	1946	1004
27) Enerji İşç. S. (Zonguldak)	1952	454
28) Ateş Tuğla Ağır Sanayi İşç. S. (Filyos)	Ekim 1950	471
29) Maden İşç. S. (Zonguldak)	9.4.1947	36469
30) Türkiye Ağaç Sanayii İşç. S. Yenice Şb.		
31) Türkiye Liman, Dok ve Gemi Sanayii İşç. S. Ereğli Temsilciliği Türkiye		
32) Gemi Adamları S. Ereğli Şb.		
33) Türkiye Ağaç Sanayi İşç. S. Ulupınar Şb. (Bartın)	18.11.1963	111
34) Türkiye Ağaç Sanayii İşç. S. Devrek Şb.	10.7.1963	142
35) Yapı İş Federasyonu Karadeniz Ereğlisi Şb.	15.5.1962	3295
36) Türkiye Gemi Adamları S. Zonguldak Şb.	1953	227
37) Türkiye Demiryolları İşl. İşç. Genel S. Karabük Şb.	1951	56

Kaynak: Zonguldak Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 10.9.1963 tarih ve 4282 sayılı yazısı.

24 TEMMUZ İŞÇİ BAYRAMI MI?*

İşçi Sınıfının Bayramı 1 Mayıs'tır.

Bütün dünyada 1 Mayıs, işçi sınıfının birlik ve uluslararası dayanışma günü olarak kutlanmaktadır. Uluslararası işçi ve sosyalist hareketinin birliğinin sürdüğü 1889 yılında alınan karar uyarınca, bütün dünyadaki işçiler, aralarındaki her türlü farklılığı aşarak, kapitalist sömürü ve baskının yarattığı sorunlara karşı birlikte mücadele bayrağını yükseltmektedir.

1 Mayıs işçi sınıfının "birlik" günüdür. İşçi sınıfı içinde sorunların çözümlenmesi konusunda farklı görüşler vardır. Ancak işçi sınıfı saflarındaki herkes, kapitalizmin sömürü ve baskısına karşıdır. 1 Mayıs, sorunlara çözüm konusundaki ayrılıkların değil, sorunlara karşı tepkinin ifade edildiği ve sınıfın bütünlüğünün sermayedar sınıfa karşı gövde gösterisi yaptığı bir gün olmalıdır.

1 Mayıs işçi sınıfının "uluslararası dayanışma" günüdür. Sermayenin ana özelliklerinden biri, ulus ötesi bir nitelik kazanmış olmasıdır. Ancak ulusal ayrılıklar işçi sınıfını hala bölebilmektedir. Özellikle ulusal baskının olduğu ülkelerde, işçi sınıfı için gündemde olan bir tehlike, temel bazı demokratik haklarından yoksun olan ulusun işçilerinin "uluslararası dayanışma" konusunda yanlış eğilimlere kapılabilmeleridir. Özellikle kapitalist dünyayı uluslararası tekelci sermayenin

* *Sosyal Demokrat*, Sayı 17-18, Temmuz-Ağustos 1989

yönettiği günümüzde, işçi sınıfının uluslararası dayanışması son derece büyük önem kazanmaktadır.

1 Mayıs, ulusal ayrılıkların, din, mezhep, dil, bölge, meslek, ücret farklılıklarının, kapitalizmin sömürü ve baskısına karşı verilen mücadelede kenara itildiği bir gün olmalıdır.

1 Mayıs 1989

Türkiye'de hakim sınıflar 1 Mayıs'tan ürkmektedir. Özellikle işçi sınıfının 1989 ilkbahar eylemlerinin yükselen dalgası, 1 Mayıs'ın önemini daha da artırmıştır. 1 Mayıs günü İstanbul'da yaşananlar, Türkiye'de demokratik hak ve özgürlüklerin henüz hangi düzeyde olduğunu tüm dünyaya bir kez daha göstermiştir. ANAP'ın uluslararası kamuoyuna dönük milyarlarca liralık propaganda çalışmaları bir kez daha fiyaskoyla sonuçlanmıştır.

Türkiye'de 1 Mayıs öncesinde 1 Mayıs'ın işçi sınıfının bayramı olup olmadığı tartışmaları yeniden gündeme geldi. Sağ siyasal eğilimli bazı kişilerin bile 1 Mayıs'a yumuşak baktığı günlerde, işçilerin bayramının 24 Temmuz olduğu biçiminde iddialar ileri sürenler de oldu.

Adnan Menderes ve 1 Mayıs 1960

1 Mayıs'ın sağ siyasal eğilimler tarafından işçi bayramı olarak kabul edilmesi ilk kez görülmektedir. Başbakan Adnan Menderes 1 Mayıs 1960 günü radyodan yaptığı konuşmada, "Bugün 1 Mayıs İşçi Bayramı, işçi kardeşlerimize elemsiz, kedersiz bir çok bayramlar idrak etmelerini temenni ederim" demiştir. (Forum, 15 Mayıs 1965, No.147, s.2) Bu dönemde sendikacılık hareketinde üst düzey sorumluluk üstlenmiş DP'liler, bu konuşmayı, yaklaştığı sezilen askeri müdahaleye karşı Adnan Menderes'in işçilerden destek arama çabası olarak değerlendirmektedirler.

24 Temmuz İşçi Sınıfı İçin Bayram mıdır?

Bir ulusun, bir dinin veya bir sınıfın birden çok bayramı olabilir. Önce bu nedenle, "işçilerin bayramı 1 Mayıs değil de, 24 Temmuz'dur" biçimindeki yaklaşım, temelden hatalıdır.

İşçi sınıfının önemli bir mücadele veya kazanım günü de bayram veya mücadelenin yükselttiği bir gün olarak kutlanabilir. Ancak acaba 24 Temmuz böyle bir gün müdür?

24 Temmuz'u (1 Mayıs'a alternatif olarak veya 1 Mayıs'ın yanısıra) bir bayram olarak kabul edenler, 24 Temmuz 1963 tarihinde 274 sayılı sendikalar Yasası ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın Resmi Gazete'de yayınlanması ile sendikal haklarda önemli kazanımların elde edildiğine inanmaktadır. Bu kanı son derece yaygındır, ancak doğruluğu tartışmalıdır. Birçok kişi, 24 Temmuz 1963 tarihinde yayınlanan yasalarla ülkemizde sendikalaşma hakkında ileriye dönük önemli yeni adımların atıldığını, toplu pazarlık ve grev haklarının elde edildiğini sanmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar, 1961-1963 döneminde sendikaların grev hakkının kullanılmasını düzenleyecek yasanın çıkarılması için verdikleri mücadeleleri sıralayarak, "grev hakkının bu mücadeleler sonucunda 1963 yılında kazanıldığını" söyleyebilmektedirler.

Türkiye'de Sendikalaşma, Toplu Pazarlık ve Grev Hakları

CHP'nin tek parti döneminde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi büyük bir baskı yaşadı. 1946 yılında sendikaların kurulmasına yeniden izin verildi, ancak bu kez de güdümlü bir sendikacılık yerleştirilmek istendi. 1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile sendikaların etkinlikleri önemli ölçüde sınırlandırılıyordu. Ancak yaygın kanının aksine, 1963 öncesinde Türkiye'de toplu pazarlık mümkündü ve imzalanan toplu iş sözleşmeleri vardı. Diğer bir deyişle, Türkiye'de toplu pazarlık sistemine 1963 yılında değil, çok daha önce geçildi.

CHP 1925-1929 yıllarından sonra fiilen, 1939 yılında da hukuken grev hakını kaldırdı. 1950 yılına kadar grev hakkını savunmak "komünistlik" olarak suçlandı. Ancak, 1947-1950 döneminde işçilerin grev hakkını savunan DP'nin iktidara gelmesinden sonra grev hakkını tanımaması üzerine, CHP işçilerin grev hakkına 1953 yılından sonra sahip çıktı ve sendikal haklar konusunda 1957-1958 yıllarında eşitli tasarılar hazırladı. Bu tasarılar ve CHP'nin Kurucu Meclis'teki çalışmaları, 1961 Anayasası'nın 47.maddesi ile işçi statüsünde çalışan ücretlilere grev hakkının tanınmasında önemli katkılarda bulundu.

1961 Anayasası sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev hakları konusunda son derece çağdaş bir yaklaşım getirdi.

Sendikalaşma Hakkı

Anayasanın 46.maddesi, tüm ücretlilere sendikalaşma hakkı tanıyordu: "Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler."

Anayasanın bu maddesi uyarınca yeni bir sendikalar yasası tasarısı hazırlandı. Tasarıda memur statüsünde çalışan ücretlilerin de yasa kapsamına alınması öngörülürken, dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in verdiği bir önerge ile, memurlar bu haktan mahrum bırakıldılar.

Millet Meclisi'ne 6.7.1962 tarihinde verilen yasa teklifi gerekçesinde, "memurlar, bu teklifin sağladığı haklardan, pek tabii olarak, tabi oldukları hususi kanunlar hükümlerinin müsaadesi nisbetinde istifade edeceklerdir" deniliyordu.

Bu hüküm komisyon tarafından hazırlanıp Millet Meclisi'ne sunulan metinde de yer aldı. Tasarıdaki 2. maddede işçi sedikalarına kimlerin üye olabileceği belirtildikten sonra, "işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlileri, bu bend gereğince sendika kurmak ve sendikalara üye olmak hakkına sahiptir" deniliyordu.

Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in Hükümet adına verdiği önerge ile bu hüküm kaldırıldı. Öneri ile kabul edilen metin şöyle oldu: "İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu bent gereğince sendika kurmak ve sendikalara üye olmak hakları ve bunların kendi aralarında kuracakları, birlik, federasyon ve konfederasyonların özellikleri özel kanunla düzenlenir."

Böylece Anayasa'nın 46. maddesi ile memur statüsünde istihdam edilen işçilere tanınan sendikalaşma hakkı, Bülent Ecevit'in önergesi ile 274 sayılı Sendikalar Yasası olacak tasarıdan çıkarıldı ve 1965 yılına kadar ertelendi. 1965 yılında kabul edilen 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası'nın memur statüsünde istihdam edilen ücretlilere tanıdığı sendikal haklar ise 274 sayılı Sendikalar Yasası hükümleri ile karşılaştırılamayacak kadar geridir. Diğer bir deyişle,

memurların 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın kapsamı dışında bırakılmış olması, 1961 Anayasası'nın getirdiği önemli bir hakkın sermayedar sınıf lehine iğdiş edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Toplu Sözleşme ve Grev hakkı

1961 Anayasası'nın 47. maddesi, işçilere grev hakkını tanıdı: "İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptirler."

1961 Anayasası işverenlere lokavt yetkisini tanımadığı gibi, işçilerin grev hakkı konusunda herhangi bir kısıtlama ve yasaklama da getirmemiştir.

1963 yılında kabul edilen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ise grev hakkına bir çok kısıtlama getirdi. 1961 Anayasası'nın çağdaş bir anlayışla kabul ettiği grev hakkı, 24 Temmuz 1963 tarihinde büyük bir darbe yedi.

275 sayılı Yasa ile 24 temmuz'da getirilen kısıtlama ve yasaklamaların en önemlileri şöyle özetlenebilir:

- Sendika üyesi olmayan işçilerin grev yapması yasaklandı.

- Yürürlükte bir toplu iş sözleşmesi varken, beklenmedik olumsuz ekonomik gelişmeler karşısında işçilerin yeni menfaat sağlamak için yeni toplu iş sözleşmesi yapmaları ve bu amaçla greve gidebilmeleri yasaklandı.

- Sendika kararı olmadan grev yapmak yasaklandı.

- İşverenlere lokavt yetkisi tanındı.

- Genel grev, dayanışma grevi, iş yavaşlatma, siyasal amaçlı grev yasaklandı.

- Grev hakkının sendikalarca kullanımı, karmaşık ve uzun zaman alan bir prosedürün tamamlanması önkoşuluna bağlandı.

- Savaşta ve genel veya kısmi seferberlikte grev yasaklandı.

- Sağlıkla ilgili işyerlerinde (ilaç üretimi dışında), su-elektrik, havagazı üretim ve dağıtım işlerinde, eğitim kurumlarında grev yasaklandı.

- Milli Savanma Bakanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı işyerlerinde grev hakkı sınırlandı.

- Sıkıyönetim dönemlerinde grev hakkının kullanımı sıkıyönetim komutanlıklarının iznine bağlandı.

Doğal afetlerde Bakanlar Kurulu'na grevi yasaklama yetkisi tanındı.

- Bakanlar Kurulu'na, "milli güvenlik" veya "genel sağlığa" aykırılık iddiasıyla, grevleri önce 30 gün, daha sonra 60 gün süreyle erteleme yetkisi tanındı.

- Mahkemelere grevi durdurma yetkisi verildi.

Sonuç

1 Mayıs bütün dünyada ve Türkiye'de işçi sınıfının birlik, uluslararası dayanışma ve kapitalizmin baskı ve sömürüsüne karşı mücadele günüdür. Her ülkenin işçi sınıfı, geçmiş mücadelesinde belirli günleri ve kazanımları anmak amacıyla, başka günleri de kutlayabilir. Ancak Türkiye işçi sınıfı açısından 24 Temmuz böyle kutlanacak bir gün değildir. Türk-İş'in uzun süre 24 Temmuz'u 1 Mayıs'ın alternatifi olarak kutlaması önemli bir hatadır.

274 ve 275 sayılı yasalarla getirilen sendikal düzen, 1961 öncesine göre ileridir, ancak 1961 Anayasası'nın öngördüklerine göre geridir. Ancak buna karşın, oy gücü ile grev gücünü birarada kullanan işçi sınıfı, 1963-1980 döneminde küçümsenmeyecek haklar elde etmiştir. Eğer 1963 yılında sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarını düzenleyen yasalar 1961 Anayasasının ruhuna uygun olarak çıkarılsaydı, bu kazanımların çok daha ileri olacağı açıktır.

Türkiye işçi sınıfı 24 Temmuz'u unutmayacaktır. Ama bir bayram olarak değil, 1961 Anayasasında sağlanan hakların sermayedarlar lehine kısıtlandığı bir gün olarak.

15-16 HAZİRAN OLAYLARI*

CHP Millet Meclisi Grubu adına Konya Milletvekili Sadi Koçaş, 22 Haziran 1970 günü Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

"Evet, İstanbul olayları bir ayaklanmadır. Ayaklanma daha başka nasıl olur?... Biz İstanbul olaylarına ayaklanma denmesini ve sıkıyönetim ilanını kınamıyoruz. Bu olaya zemin hazırlayan diğer olaylardaki vurdumduymazlıklarını kınıyoruz Sayın Başbakanın."(1)

CHP Parti Meclisi'nin 22 Haziran 1970 günlü bildirisinde ise şu değerlendirme yer alıyordu:

"Bir işçi hareketinin sıkıyönetimi gerekli kılacak olaylara yol açması Türkiye'de ilk kez görülmektedir. 1963'te Anayasamızın öngördüğü demokratik işçi hakları yasalaştığından beri, Türk işçileri, kaynayan bir toplumun en sakin kesimini meydana getiriyordu."

"İki yıldan beri, yasalara saygılı olarak protesto hareketinde bulunmak isteyen hemen her topluluğun arasına sızan ve genellikle o protesto hareketlerini asıl amaçlarından saptırma olanağını bulan ve nereden güç aldıkları bilinmeyen bazı tedhişçi unsurların veya değişik amaçlar güden başka çevrelerin kışkırtmacılığı, kuşkusuz, İstanbul'daki işçi hareketini de büyük bir fırsat olarak kullanmış olsa gerektir. Bu hareketin, yakıp yıkma, cana kıyma gibi çok üzücü olaylara yol açmasında da, böyle unsurların etkisi olduğuna inanıyoruz...

"Cumhuriyet Halk Partisi Parti Meclisi, İstanbul'daki işçi hareketini yıkıcılık ve cana kıyıcılık ölçüsüne vardıranların, işçiler arasına sızan bazı kışkırtı-

* *Sosyal Demokrasi*. Sayı 3, Haziran 1992

cılar olduğuna inanmakla beraber, hareketin ortaya çıkışını bir avuç kışkırtıcıya bağlamanın da doğru olmadığı kanısındadır. Hükümetin açıkladığı rakamlara göre İstanbul'da bir anda 50.000'e yakın işçinin sokaklara dökülmesi, yalnız bir avuç kışkırtıcının eseri olamaz."(2)

Güven Partisi Grubu adına Prof. Turhan Feyzioğlu ise 17.6.1970 tarihinde Millet Meclisi'ndeki konuşmasında şunları ileri sürüyordu:

"Dün dökülen kanlar için yüreğimiz yanıyor... Ve soruyoruz: Bunların gerçek katili kim? Bunların hepsinin katili, işçinin de, polisin de, askerin de katili, milletlerarası komünist fesat merkezlerinin direktifleriyle, Türkiye'de akıllarınca bir proletarya ihtilalinin provasını yapmaya kalkışan bir avuç maceracıdır. Onların yakasına yapışmak lazımdır. Masum işçi kütlesini bu maceracılardan dikkatle ayırmak suretiyle komünist elebaşlarının yakasına yapışmak lazımdır."(3)

15-16 Haziran olayları, belirli amaçları olan bir ayaklanma değil, işçi sınıfının bir kesiminin, kendi örgütlülüğüne yönelik saldırı karşısındaki doğal ve haklı sınıf tepkisiydi.

15-16 Haziran olaylarını "birileri" kışkırtmadı. Türkiye'de yöneticilerin ve güvenlik güçlerinin büyük bir bölümü, Soğuk Savaş yıllarında her taşın altında "Komünist" aramaya alışmışlardı. "Toplumun en sakin kesiminin" böylesine hareketlenmesi karşısında, bu insanların aklına ilk gelen tehlike, komünistlerdi.(4)

15-16 Haziran olayları, işçilerin DİSK'e veya sınıfın örgütlü mücadelesiyle hak alınabileceği umuduna sahip çıkmalarıdır. 15-16 Haziran olayları, işçilerin ilk kez oy verdikleri ve destekledikleri siyasal partilerle ters düşerek, sınıf tavrında birleşmeleridir.

İşçiler, 15-16 Haziran olaylarından önce de miting meydanlarını doldurdular, yürüyüşler yaptılar. Ama ilk kez 15-16 Haziran olaylarında Millet Meclisi'nde siyasal partilerin takındığı bir tavrı protesto ederek, kendi sınıf örgütlerine (polis-askerle çatışmayı göze alarak) kitlesel bir biçimde sahip çıktılar. İlk kez 15-16 Haziran'da farklı işyerlerinden ve işkollarından onbinlerce işçi, toplu iş sözleşmelerini aşan taleplerle ortak mücadeleye girdi.

Bu protesto gösterisine bazı sosyalist grup ve partilerin de katılması, işçilerin kendiliğindenci sınıf tavrıyla ve kitle eylemleriyle hiç karşılaşmamış olan bazı kişilerde, bu eylemlerin "komünistlerce tahrik edildiği" izlenimini uyandırdı.

Bazı anti-komünist çevreler ise, 15-16 Haziran olaylarının arkasında komünistlerin olmadığını bildiği halde, sosyalist sola yeni baskılar uygulamak için yeni bir gerekçe bulduğunu düşündü.

1961 Anayasası ile tanınan grev hakkı, 1963 yılında çıkarılan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile (önemli ölçüde kısıtlanmış olarak) kullanılmaya başlandı.

1946 ve sonrasında kurulan sendikaların üyelerinin büyük bir bölümü kamu kesimindeydi. Siyasal iktidarların tavırlarıyla da bağlantılı olarak, kamu kesimi işyerlerinde 1964 ve sonrasında bağıtlanan toplu iş sözleşmeleri ile işçilerin toplam gerçek gelirlerinde önemli artışlar oldu.

1963 yılında sigortalıların prime tabi günlük geliri özel kesimde 18.32 TL kamu kesiminde 17.40 TL idi. 1965 yılından başlayarak kamu kesimi öne geçti. 1970 yılına gelindiğinde özel sektörde günlük gelir 32.98 TL iken, kamu kesiminde 38.73 TL idi.

Grevli toplu pazarlık hakkı, sendikacılığın kitleselleşmesine büyük katkıda bulundu. Çalışma Bakanlığı verilerine göre, sendika üyesi sayısı 1961 yılında 298 bin iken, 1963 yılında 296 bindi. Halbuki, 1966 yılında 374 bin, 1967 yılında 834 bin, 1969 yılında ise 1 milyon 194 bin oldu.

Kamu kesiminde işçilerin siyasal alandaki gücünün de etkisiyle, siyasal iktidarla yumuşak ilişkiler içindeki sendikacılar başarılı toplu iş sözleşmeleri bağıtladılar ve önemli kazanımlar elde ettiler.

Aynı kazanımları özel sektör işyerlerinde elde etme çabaları ise, 1967 yılında, varolan sınıf mücadelesini kabullenen ve sınıf tavrını geliştirmeye çalışan DİSK'i yarattı. Bu dönemde sınıf olgusunu kabullenen tek siyasal örgütlenme TİP olduğundan, "sınıf" olgusunu kabul eden her kişi "sosyalist" sanıldı veya kabul edildi. Sınıf bilinci ile sosyalist siyasal bilinç bir ve aynı sanıldı. Halbuki DİSK'i yaratan TİP değil, sermayedar sınıfın tavrıydı.

1968, 1969 ve 1970 yıllarında özel sektörde çalışan işçilerin mücadelesi bir dalga gibi yükseldi. Özel sektör işçisi, kamu işçisinin toplu sözleşmeyle aldığını, alınabilir hak olarak değerlendirmeye başladı. Hakkı olduğuna ve alınabileceğine inandığı hakları talep etmeye başlayınca yoğun bir sınıf mücadelesine çekildi.

Özel sektör işçilerinin mücadelesinde 1968-1970 döneminde yükselen dalga, sermayedar sınıfı TİP dışındaki tüm siyasal partileri ve TÜRK-İŞ'in yönetimini rahatsız etti.

274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nda öngörülen değişiklikler böylesi bir ittifakın ürünüydü.

274 sayılı Yasada öngörülen değişiklerin amacı, DİSK ve bağlı sendikaları ve bazı bağımsız sendikaları ortadan kaldırmaktı.

274 sayılı Yasada değişiklik yapılmasını öngörün tasarı, Millet Meclisi'nde TİP dışındaki tüm siyasal partilerin desteğiyle 11 Haziran 1970 günü 3.5 saatte görüşülerek kabul edildi. CHP'nin tavrı ancak 15-16 Haziran olaylarından sonra değişti.(5)

1317 sayılı Yasa ile yapılan değişikliklerin en önemlileri, DİSK'e yönelikti. 1317 sayılı Yasa ile, sendika üyeliğinden ayrılmada noter onayı koşulu getiriliyordu. (M.6) Bir sendikanın ülke çapında faaliyet gösterebilmesi için işkolundaki sigortalıların en az üçte birini temsil etmesi gerekiyordu. Konfederasyonların ise Türkiye'deki sendikalı işçilerin en az üçte birini temsil etme zorunluluğu vardı. (M.9) Sendika kuruculuğu için o işkolunda en az üç yıldan beri fiilen çalışıyor olmak koşulu getiriliyordu. (M.11) Uluslararası işçi örgütlerine üye olma hakkı yalnızca en fazla işçiyi temsil eden konfederasyona ve ona bağlı sendikalara tanınıyordu. (M.11) Sendikaların nakit mevcudunun en fazla yüzde 30'luk bölümü ile yatırım yapabilmesi için, en çok üyesi bulunan konfederasyonun onayı öngörülüyordu. (M.14) Aynı yörede farklı işkollarındaki sendikaların "birlik" oluşturmaları olanağı da ortadan kaldırılıyordu.

15-16 Haziran olaylarına çeşitli sol gruplar da katıldı. Ancak 15-16 Haziran olayları, bu siyasal grupların öncülüğünde veya onların programlarına göre değil, kendi çizgisine göre gelişti.

Olaylara neden olan tasarı, 29 Temmuz 1970 günü 1317 sayılı yasa olarak kabul edildi ve 12.8.1970 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Ancak bu yasanın bazı maddeleri, Anayasa Mahkemesi'nin 19.10.1972 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan kararıyla iptal edildi.

15-16 Haziran olayları sayesinde, 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nda yapılması öngörülen değişiklikler yapılamadı.

15-16 Haziran olaylarına, bir-iki kamu işletmesi dışında, tümüyle özel sektör işçileri katıldı. Olayların ardından ise 5090 işçi işten atıldı.(6) İşyer-

lerindeki bu öncü işçilerin işten alınmaması, işçi sınıfının ve sendikacılık hareketinin 1968-1970 birikimine vurulan önemli bir darbeydi.

15-16 Haziran olayları, Türkiye işçi sınıfı tarihinde, sınıfın bir kesiminin kendi bağımsız sınıf çıkarları doğrultusundaki ilk büyük kitle eylemi olarak yerini almıştır. Olaylara neden olan tasarının o dönem Türk-İş'e bağlı Genel-İş Sendikası'nın genel başkanı Abdullah Baştürk tarafından önerilmiş olması veya Kemal Türkler'in 16 Haziran'da radyodan yayınlanan ünlü konuşması o kadar önemli değildir.

Önemli olan, 1970 yılında DİSK'i kapatmak için oluşan ittifakta yer alan Türk-İş'in, bugün DİSK ve Hak-İş'le birlikte 1 Mayıs'ı, işçi sınıfının birlik, dayanışma ve mücadele günü olarak, kutlamasıdır.

NOTLAR

(1) Koçaş, Sadi, *Atatürk'ten, 12 Mart'a Anılar*, Cilt 4, İstanbul, 1977, s.1782.

(2) *274, 275 Sayılı Yasa Değişiklikleri ve CHP*, Ankara, 1970, s.5-6

(3) Feyzioğlu, Turhan, *İşte Gerçek*, 1970, s.7-8

(4)Bu saplantının yarattıkları komikliklerden biri 6-7 Eylül 1955 olayları ile ilgili olarak yaşanmıştır. "İstanbul Örfi İdare Komutanlığı hadise ile ilgili olarak 2047 kişi tevkif etmişti. İstanbul'da hareketin başlaması ile beraber, küçük çapta da olsa, İzmir ve Ankara'da da aynı şekilde hadiseler başgöstermişti. Bundan dolayı tecavüzlerin bir merkez tarafından idare edildiği anlaşılıyordu. Böyle bir hareketin ancak Türkiye'deki komünistler tarafından yapılabileceği tahmin ediliyordu. Hükümet gerçeği anlamak üzere Amerika'dan bir mütehassıs getirtti. Bu mütehassıs verdiği raporda hadiselerde asla bir komünist parmağı bulunamayacağını izah ediyordu. Mütehassısa göre, Türkiye'deki komünistler iki saatte iki milyonluk bir şehri tahrip edecek ve derhal Ankara, İzmir'le irtibat kurarak oralarda da harekete geçecek kadar böyle muazzam bir teşkilata sahip olsalardı, küçük işlerle uğraşmazlar, bir ihtilalle memlekete komünizm rejimini getirebilirlerdi." (Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul, s.275)

(5) 1317 sayılı Yasanın öyküsü için bkz. Işıklı Prof. Dr. Alpaslan, *Sendikacılık ve Siyaset*, 4.Basım, İmge Yay., Ankara, 1990, s.343-351

(6) Bkz. Arınır, Turgan - Öztürk, Sırrı, *İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran*, Sorun Yay., İstanbul, 1976, s.89,93,107.

1974-1980 DÖNEMİNDE BELEDİYELERDE İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİ*

Giriş

1980 yılı sonunda belediyelerde 100 binin üstünde işçi ve 20 bin civarında memur çalışmakta, bu insanlar milyonlarca kentliye çeşitli alanlarda hizmet götürmekteydi. Ancak 1974-1980 döneminde Türkiye'deki toplumsal sistemin irrasyonal işleyişi (belediyelere yüklenen görevlerle sağlanan olanaklar arasındaki dengesizlik) yaygın işçi eylemlerinin ortaya çıkmasına neden olan bir yerel yönetim-merkezi yönetim çelişkisini gündeme getirdi.

Bu çalışmanın amacı, 1974-1980 döneminde kamu kesimi içinde de özel bir yeri olan belediyelerde istihdamı ve işçi-işveren ilişkilerini kısaca ele almak, belediye-merkezi yönetim çelişkisinin işçi hareketi üzerindeki etkilerini kısaca incelemektir. Çeşitli ülkelerde sanayi işçileri işçi hareketinin başını çekerken, Türkiye'de bir dönem hizmet sektöründeki işçilerin bu denli hareketlenmesinin nedenlerinin incelenmesinin, Türkiye toplumunun ve işçi hareketinin bir döneminin ve önümüzdeki yıllardaki dinamiğinin kavranmasına ve gelecekte 1974-1980 dönemi işçi hareketinin değerlendirmesinde hatalara düşülmesini önlemede yararlı olacağı kanısındayım.

**Toplum ve Bilim*, sayı 17, Bahar 1982

I. BELEDİYELERDE İSTİHDAM

Ele alınan dönemde belediyelerde önemli sayıda emekçi istihdam edilmektedir. Çalışanlar şu statülerdedir: Seçimle gelen görevliler, belediye memurları, daimi hizmetliler (müstahdemler), geçici hizmetliler, yevmiyeli personel, sözleşmeli personel, işçiler.

Bu grupların sayıca en önemlileri, belediye memurları ile 1475 sayılı İş Yasasına bağlı olarak çalışan daimi hizmetliler, geçici hizmetliler ve işçilerdir.

Belediye memurları devlet memurlarından farklı bir yasal statüye sahip olmalarına rağmen, hak ve yükümlülükleri açısından farkları yoktur. Maaşları da her yıl bütçe yasasında saptanan katsayıya göre belirlenir.

Belediye memur ve daimi hizmetlilerin istihdam koşulları 29.3.1943 tarih ve 2-19673 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kabul edilen "Belediye Memur ve Müstahdemleri Nizamnamesi" ile düzenlenmiştir.

Bu tüzüğün belediyelerde istihdam açısından önemi, belediye dışındaki tüzel kişiliklerin belediyeler üzerindeki vesayetini düzenlemesidir. Tüzüğün dokuzuncu maddesine göre, Ankara ve İstanbul belediye başkan yardımcıları ile belediye idare şube amirleri ve belediye şube müdürleri, belediye başkanlarının önerisi üzerine İçişleri Bakanlığı'nca atanır. Belediye başkanlığının Bakanlar Kurulu kararı ile atanmış kişilerce yürütüldüğü durumlarda, il merkezi olan yerdeki memurlar valilerce, il merkezi olmayan yerlerdeki memurlarsa kaymakamlarca atanır. Belediye sağlık müdürleri, belediye doktorları, eczacıları, kimyagerleri, hemşire ve ebeleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca; yüksek mühendis, yüksek mimar, mühendis, mimar ve fen memurları İmar ve İskan Bakanlığı'nca atanır. Veterinerlerin ve tarım işlerinde çalışanların tayinleri Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın; belediye ayar memurlarının tayinleri ise Ticaret Bakanlığı'nın onayıyla tamamlanır.

ASU, EGO, İSU, İETT ve ESHOT kurumlarında teknik personel tayini ve bu kişilerin özlük işleri Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nca yürütülmektedir.

Belediyelerdeki memur sayısı, bir taraftan yeni belediyelerin ku-

rulmasına, diğer taraftan mevcut belediyelerin büyümesine ve ayrıca belediyelerin (diğer kamu kesimi işyerlerinde olduğu gibi) siyasi partilerce taraftarlarıyla doldurulması nedenlerine bağlı olarak sürekli arttı. Tüm belediyelerde 1950 yılında 5.977 aylıklı kadrolu memur çalışırken, bu rakam 1959 yılında 9.199, 1965 yılında 11.364 ve 1970 yılında 14.093 oldu. Ücretli daimi hizmetli ile geçici hizmetli statüsünde çalışanların toplam sayısı da 1950 yılında 11.983 iken, 1959 yılında 27.794'e, 1965 yılında 31.822'ye ve 1970 yılında da 39.025'e yükseldi.

Belediyeler arasında en fazla işçi statüsünde çalışan istihdam edildiği yer, İstanbul merkez ve bağlı belediyelerdir. 1973 yılında İstanbul merkez ve çevre belediyelerinde 9.630 memur, 280 teknik eleman, 201 tiyatro sanatçısı, 7.694 işçi, 2.038 Sular İdaresi Personeli ve 10.125 İETT personeli bulunuyordu (Orhan Ergüder, "Devlet ve Merkezi İdare ile ilişkiler" *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul'un İdari Sorunları Semineri*, s.225)

1980 yılı Temmuz ayında yaptığımız bir ankete İstanbul Belediyesi'nin gönderdiği yanıta göre, belediyeye bağlı müdürlüklerde (çevre belediyeler dahil) çalışan işçilerin sayısı 11.979'du. İSU ve İETT'deki işçi statüsündeki çalışanlarla birlikte bu rakam 15 bini aşmaktaydı.

1980 yılında Ankara Belediyesinde çalışan işçilerin sayısı ise 11.100 civarındaydı. EGO eski genel müdürü Ertuğrul Amasyalı'nın Devrimci Belediyeler Derneği Yayın Organının Haziran 1977 tarihli sayısındaki yazısından, EGO bünyesindeki personel sayısının 1974 yılı sonunda 2.674 iken 1977 yılı Nisan ayında 2.324'e düştüğünü öğreniyoruz. Aynı derginin Mart 1977 sayısında ise, Ankara Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğünde 1.500 süpürgeci, 700 yükleme işçisi ve 150 seyyar işçinin çalıştığı belirtiliyor. (İsmet Çanakçı, "Başkentin Temizliği Konusunda Halkımıza Düşen Görev")

İstanbul ve Ankara Belediyeleri dışında İzmir (9.000 işçi), Gaziantep (2.300 işçi), Mersin (2.000 işçi), Balıkesir (2.000 işçi), Kayseri (1.923 işçi) ve Konya (1.667 işçi) merkez belediyelerinde önemli sayıda işçi çalışıyordu.

1974-1980 döneminde belediyelerde çalışanların sayısı hem gerektiğinden fazla, hem de gerektiğinden azdı.

Ele alınan dönemde belediyelerde yaygın olarak karşılaştığımız personel politikasını Ertuğrul Amasyalı şöyle eleştirmektedir:

"Personel sağlanmasında güdülen politika, kuruluşun görevlerini zamanında yerine getirecek ve ileriye dönük plan ve programlar yapacak kapasitede eleman yerine, herhangi bir görev için gerekli öğrenim düzeyine dahi sahip olmayan, ancak her emre 'evet' diyebileceklerin alınması şeklinde olmuştur." (EGO Genel Müdürlüğünün Sorunları ve 1974-75-77 Yılları Çalışmaları" D.B.D. Yayın Organı, Haziran 1977, s.49-50)

1977 yılında Ankara Belediyesi Temizlik İşleri Müdürü olan İsmet Çanakçı da, 2.350 işçinin varlığına rağmen, görevlerini yerine getirmede yetersiz kaldıklarını belirtmekte, şunları söylemekteydi:

"1976 yılında Temizlik İşleri Müdürlüğünü denetleyen yetkililer, 450 işçinin daha Temizlik İşleri Kadrosuna katılmasını zorunlu görmektedir." (Çanakçı, a.g.e)

Belediye personelinin yetersizliği salt 1970'lerin bir sorunu değildir. 1969 yılında yayınlanan ve 154 küçük belediyeden gelenleri kapsayan bir anketin sonuçları da, bu noktayı vurgulamaktadır:

"Ankete katılan belediyelere, gelmekte oldukları belediyelerin bugünkü personelinin gerek nicelik, gerekse nitelik bakımından yeterli olup olmadığı sorulduğunda, hemen bütün belediyeler yetersizlikten yakınmışlardır. Belediye personelinin nitelik yönünden yetersiz olduğunu bildirenlerin oranı (%74), sayıca yetersiz olduğunu bildirenlerin oranından (%66,8) biraz fazladır." (Cevat Geray - Ruşen Keleş, Personelinin Gözüyle Küçük Belediyelerin Sorunları, s.52)

Bürolar dışında çalışan belediye personeli nitel ve nicel olarak yetersizken, bürolarda aşırı istihdam vardı. Bu da belediye işvereninin 1974-1980 dönemindeki özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Genel olarak kamu kesiminde ve özel olarak belediyelerdeki bu aşırı istihdam, ülkedeki yetersiz sanayileşmenin ememediği işgücü fazlasının sisteme hayati bir zarar vermeden etkisizleştirilmesi içgüdüsünün doğal bir sonucudur. Sanayileşmenin niteliği ve düzeyi değişmediği sürece de, mevcut ekonomik-toplumsal-politik sistem toplumsal patlamaları önleyici çeşitli mekanizmaları getirmeye çalışacaktır. Belediyelerdeki çarpık ve aşırı istihdam sorununun çözümü belediyelerde değil, sistemdedir. Belediyelerde işçi-işveren ilişkileri de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Belediyelerde işe alma yetkisi belediye başkanına verilmiştir. (1580/96: "Bilumum belediye memurları ilk içtimaında belediye mec-

lisince tasdik olunmak şartiyle, belediye reisi tarafından intihap ve tayin olunur.") Belediye başkanının tayin yetkisindeki tek kısıtlama, akrabalıktır:

"Belediye reisleri tayinleri kendilerine ait memuriyetlere baba, ana, oğul, kardeş, kayınpeder, kayınbirader, damat; enişte, yeğen, amca, dayı, teyze, hala, baldız, karı ve koca ve kızlarını tayin edemezler, belediye reisi ile bu derece karabeti olan memurların reisin bulunduğu belediyeye içtimaları caiz değildir. Bu derecedeki akraba, bir dairenin aynı şubesinde veya heyette içtima edemez, belediye reisinin intihap ve tayininden evvel nasbedilmiş memurların hakları mahfuzdur." (Belediye Memur ve Müstahdemleri Nizamnamesi, M.19)

Belediye Yasası'nın 117.maddesinin 16.fıkrasında, maaş ve ücretler toplamının belediye gelirinin yüzde 30'unu geçemeyeceği hükmü de, 1974-1980 döneminde personel istihdamını kısıtlamada etkin olamamıştır.

Belediyeler, diğer kamu kesimi işyerleri gibi, 1974-1980 döneminde mevcut sistem için bir subap görevi üstlenmiştir. Diğer taraftan, belediye başkanları siyasi partiler arasındaki mücadelede taraftı. Genellikle bir siyasi partinin adayı olarak belediye başkanlığına seçilmiştir. Mevcut toplumsal ve politik ilişkiler içinde de doğal olarak partisine ve kendisinin seçilmesine çeşitli biçimlerde katkıda bulunanlara karşı belirli "sorumluluklarını" yerine getirecekti. Bu sorumlulukların en yaygın görüleni ve etkeni de, belediyeye "adam almaktı." Birçok belediyede her yönetim değişikliğini çok sayıda işçi ve memurun işe alınması izlemiştir. Aynı partiden farklı hiziplerin temsilcilerinin belediye başkanlığına gelmesinde ise işe alınan kişilerin çok azı gerçekten çalışmaktaydı. Bir kısmı ise hiç işe dahi gelmeden maaşını alıyordu.

İşe almalarda olduğu kadar işten çıkartma veya işten çıkartmayı hedefleyen çeşitli davranışlarda da (işyeri değiştirme, çok iş yükleme vb.) belediye başkanının siyasi tavrı etkin oldu. Bu durum 1963 yılında yapılan bir çalışmada bile saptanmış, 1974-1980 döneminde ise çok daha büyük boyutlarda görülmüştür.

"Yukarıda belediye başkanlarında, 25 yaşından yukarı olmak, Türkçe okuyup yazma bilmekten ileri, olumlu bir nitelik aranmadığını gördük. Bu nitelikteki başkanlar, personele baskı yapmak, kendi partisi mensuplarına, yakınlarına çıkarlar sağlamak yoluna kolaylıkla sapabilmektedirler. 1963

Kasım'ında yapılan belediye seçimlerinden sonra bir kısım belediyeler siyasi maksatlarla bazı kadroları kaldırmaya ve yenilerini almaya teşebbüs etmişlerdir. Artan yakınmalar üzerine, İçişleri Bakanlığı'nın yaptığı bir tamimden aldığımız şu satırlar, belediyelerin bu alandaki tutumu hakkında bir fikir vermektedir: 'Belediye meclisi kararlarında hiçbir gerekçe gösterilmeden (lüzum yoktur) gibi sebeplerle bir kısım kadroların kaldırıldığı ve bu suretle bazı memurların maaşlarının ödenmeyerek mağdur edildikleri bakanlığa yapılan şikayetlerden anlaşılmış bulunmaktadır.'" (F. Yavuz, Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi, s.46)

Belediyelerde işe alma ve işten çıkartma politikalarının yanı sıra, 1974-1980 döneminde toplu iş sözleşmeleri ile verilen haklarda da belediye yönetimi ile belediye işçilerinin üye bulunduğu sendikanın siyasi görüşlerinin uyum içinde olmasının önemli rolü oldu. Bu uyumun sağlandığı yer ve zamanlarda, (işçilerin aynı zamanda belediye seçimlerinde oy sahibi oldukları da hesaba katılarak) işçiler açısından iyi ücret ve çalışma koşulları içeren toplu iş sözleşmeleri bağıtlandı. Çeşitli sendikaların maddi olanaklarının genel ve yerel seçimlerde kullanılması veya kullanılabileceği umudu da, belediyelerin işveren olarak tavrını önemli ölçüde etkiledi.

Burada çok kısa olarak ele aldığımız bu ve benzeri nedenlere bağlı olarak, 1974-1980 döneminde belediyelerdeki işçi-işveren ilişkileri, özel kesimlerdeki ilişkilerde çok farklı gelişti. Özel sektörde gözüken çelişkilerden farklı nitelikte (aynı biçimde gözükse bile) çelişkiler çıktı. Özellikle belediyelerle merkezi yönetim arasında bir çelişki de varsa, özel sektördekilerle kıyaslanamayacak olaylar patlak verdi.

II. BELEDİYELERİN PERSONEL HARCAMALARI

Belediye Yasası'nın 117.maddesinin 16.bendi, "belediye bütçesinden tediye edilecek olan maaş ve ücretler yekûnu, senevî varidatın azami %30'unu tecavüz edemez. Görülen ihtiyaca göre ve Dahiliye Vekaletinin müsaadesiyle bu miktar artırılabilir" hükmünü getirmiştir. Ancak gerek istihdam edilen personelin sayısının ve personele yapılan ödemelerin artması, gerek belediye gelirlerinin belediyelerin artan gerekli harcamaları kadar artmaması nedeniyle, bu yüzde 30'luk orana 1974-1980 döneminde uyulmadı.

Personel harcamalarındaki artışın bir nedeni olan artan personel sayısını daha önce ele almıştır.

Personele yapılan ödemenin artması ise katsayı artışı veya toplu iş sözleşmeleri ile oldu.

Devletin memurlarına katsayı artışı veya çeşitli adlar altında yaptığı yan ödemelerdeki artış, belediye memurlarına da uygulandı. Toplu iş sözleşmelerinde verilen haklar ise işçilerin ücretlerindeki artışı sağladı. Devlet, doğrudan doğruya istihdam ettiği memur ve işçisine yaptığı ödemenin önemli bir bölümünü vergi olarak geri alırken, zaten parasal sıkıntı içinde bulunan belediyelerin böyle bir olanakları yoktu. Belediye personel harcamalarının belediye gelirleri içindeki payının %30'un üstüne çıkmasının bir nedeni de budur.

Memurlar ve işçiler, hayatın giderek daha pahalılandığı 1974-1980 döneminde yoksullaşmamaya ve daha da öte, gerçek net gelirlerini yükseltmeye çalışıyorlardı. Memurların bu doğrultuda yapabilecekleri fazla birşey yoktu. Ancak işçiler toplu sözleşmelerde yüksek taleplerle belediyelerin karşısına çıkabilmekteydiler. Bu da, yetersiz gelirli belediyeler için önemli bir sorun oldu.

Ahmet İsvan, 1977 yılında yayınlanan *Halkın Belediyesi İstanbul* kitapçığında, 1974-1977 döneminde memur maaşları ve ek ödemelerine yapılan zam toplamının 449 milyon Tl, işçi ödemelerinde toplu iş sözleşmeleriyle getirilen ek maliyetin de 1974 yılında 172.9 milyon TL, 1975'te 105.2, 1976'de 265 ve 1977 yılında da 603 milyon TL olduğunu belirtmektedir. (a.g.s. s.76-77)

Ankara Belediyesi eski başkanı Vedat Dalokay da, sorunu şöyle açıklamıştır.

> "Her yıl artan makine, yedek parça, petrol ve malzeme fiyatları bir yandan; toplu sözleşmelerden ve Meclisce çıkartılan yan ödemeler, ikramiyeler ve artırılan maaş katsayılarından ötürü artan işçi ücretleri ve memur maaşları öte yandan, belediyelerin mali yükümlülükleri önemli bir biçimde artırılmış ve fakat karşılığında da hiçbir yeni gelir kaynağı belediyelere verilmemiş ve gösterilmemiştir. Örneğin, memur maaş katsayısı, T.B.M. Meclisi kararı ile 11 veya 12 olursa, belediyelerin bu memurlarına fazladan ödeyeceği 500-600 milyon lirayı bu fukara kurumlar nereden ve nasıl bulacaktır?" (Vedat Dalokay, "Belediye Gelirleri Yasası Hemen Çıkmalıdır", D.B.D. Yayın Organı, Şubat 1977, s.32)

1974-1980 döneminde belediyelerin personel harcamaları hızla arttı. Ancak bunun nedeni işçi ve memur ortalama ücret ve maaşlarının yüksekliği değildi. Personel harcamalarının artışındaki ana etken, genel olarak sistemin ve özel olarak da başta Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere, tüm siyasi partilerin belediyeleri işsizliğin doğurduğu gerginliğe karşı bir subap ve kendi partileri için oy deposu olarak değerlendirme ve kullanmalarıydı

III. MERKEZİ YÖNETİM İLE BELEDİYELER ARASINDAKİ ÇELİŞKİ VE İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİ

Türkiye'de son yıllarda olağanlaşan ve kanıksanan bir olgu, belediye işçilerinin direnişleridir. Temizlik işçilerinin toplamadığı çöpleri görüp, "çöpçüler yine direniş yapmış" demek bile olağanlaşmıştı.

Belediye hizmet sektörü işçileri nitelik itibariyle sanayi işçisinden farklıdır. Diğer ve özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi hareketlerinde başı genellikle sanayi işçileri çeker. Ancak Türkiye'de belediye işçileri bir "direnme geleneği ve alışkanlığı" oluşturarak, sanayi işçilerinden bile farklı bir noktaya gelmişlerdir.

Belediye işçilerinin 1980'e doğru kendilerine özgü bir direnme geleneğinin oluşması özellikle 1973 yerel yönetim seçimlerinden sonradır. Daha ilerde ayrıntılı olarak ele alınacak grev ve direnişlere ilişkin şöyle bir genelleme yapabiliriz: 1973 seçimlerine kadar belediyelerdeki grev ve direnişler kısıtlıdır ve genellikle belediye başkanına ve çevresine yöneliktir. 1973 yerel yönetim seçimlerinden sonra ise, önemli kentlerin çoğunda belediyelerde yönetime gelen CHP'liler ile Milliyetçi Cephe ve 1978-1979 yıllarında da CHP Hükümetleri arasındaki çelişkiler, işçilerin sık sık görünüşte belediyeye, ancak gerçekte (bazı durumlarda belediye başkanlarının desteğini de alarak) merkezi yönetime karşı grev ve direnişlere başvurmasına ve başvurabilmesine neden olmuştur. İki kesimin çelişkisinin ortaya çıkardığı çatlak ve hatta gedikten işçi hareketi fışkırmıştır. Belediyelerin içinde bulundukları parasal sıkıntı, özellikle büyük kentlerin belediyelerini, elindekini yitirmemek ve daha yüksek ücretle daha iyi çalışma koşulları peşinde koşan işçilerle yanyana tavır almaya itmiştir. Bu durum, belediyelerdeki işçi-işveren ilişkilerini özel kesimden olduğu kadar, diğer kamu kesimi işyerlerinden de ayırır.

Bu durum, Ankara Belediyesi ile ilgili iki örnekte açıkça görülmektedir.

18.2.1980 tarihli Milliyet Gazetesi'nde "Ali Dinçer, Ankara Belediye Başkanı" imzasıyla yayınlanan aşağıdaki ilan, merkezi yönetimle belediye arasındaki çelişkinin işçi direnişlerini nasıl tahrik ettiğini, sistemin çatlağından işçi hareketinin gelişmesini nasıl teşvik ettiğini göstermektedir:

"Ankara'da yaşanan olağan dışı durmla ilgili Belediye Başkanının açıklaması:

Günlerdir Ankara'da belediye hizmeti durdu. Niye durdu? Çünkü Cumhuriyet Hükümetinin Başbakanı ve Maliye Bakanı, Ankara halkına hizmet sunan, biraz daha insanca yaşamamız için alınteri döken belediye çalışanlarının maaşlarının ödenmesine 2.5 aydır yanaşmıyor. Sonuçta ne oluyor? Yerel yönetimlerin kent vatandaşına doğumdan ölüme, sabahtan akşama kadar sunduğu hizmetler günlerdir duruyor. Kent hizmetlerini sunarken kullandığımız daha yeni alınmış milyarlarca liralık makinalar duruyor. Hergün yüz milyonlarca liralık hizmet sunulamıyor.

Oysa biz kent halkına hizmet sunmak için görev aldık. Bu görevleri gücümüzün yettiğince sunmak için gece gündüz demeden çalışıyoruz, daha insanca, daha çağdaşça yaşam koşulları yaratmak için uğraşıyoruz. Toplu taşımacılık, toplu konut gibi çok önemli projeleri başlattık. Çocuklarımıza belediyenin kasasına dokunmadan 1 milyon çocuk kitabı dağıttık. Türkiye'nin geleceği hepimizin sorumluluğundadır. Daha şimdiden nüfusumuzun % 50'si kentlerde yaşamaktadır. Bu oran gittikçe de artmaktadır. Kentlerdeki yaşamı daha iyiye götürmeye çalışan belediyeler 1930'larda çıkartılan yasalarla yönetiliyor. Anayasa hükmü olmasına karşın, 19 yıldır belediye gelirleri yasası çıkartılmadı.

Biz sadece ürettiğimiz hizmetin karşılanmasını istiyoruz. 1979'da işçisi, memuru, dar gelirlisi ve zenginiyle Ankaralılar vergi ödedi, onlara hizmet sunan yerel yönetim, yani Ankara Belediyesine ise sadece 200 milyon lira verildi. Biz ürettiğimiz hizmetin karşılığını kent halkının verdiği vergilerden payımızı yine kent halkına hizmet sunabilmek için istiyoruz. Biz lütfe değil, sizlere götürdüğümüz hizmet için devlete verilen verginin karşılığını istiyoruz.

Ankara'yı tekrar yaşanabilir duruma getirmek için 2.5 aydır tüm çabamı harcıyorum, direnişten bu yana hergün Cumhuriyet Hükümetinin sorumlu-

ları ile görüşmeler yapıyorum ama SONUÇ ALAMIYORUM. Ankara halkını, hergün pislik, patlayan kanallar ve götürülemeyen hizmetler içinde yaşamaya mahkum etmemek ve topluma daha huzurlu bir ortam hazırlamak Cumhuriyet Hükümetlerinin görevidir. Niye bu görevin gereği yapılmıyor? Herkesin bunu düşünmesini istiyorum. Bu duruma son vermek için, artık kamuoyuna, vatandaşlarımıza sesleniyorum, bize yardımcı olmalarını istiyorum. Ben de, herşeyden önce vatandaş olarak bu acıklı-güldürüye son vermek için uğraşmaya devam edeceğim."

Ankara Belediyesinde 1980 yılı Haziran ayı başında yapılan direnişte işçilerin ve Başkan Ali Dinçer'in açıklamaları da, bu çelişkinin sistemde yol açtığı çatlağı ve bunun bir direnme geleneği yaratmadaki önemini belirtmektedir.

"İki aylık maaşlarını ve iki maaş tutarındaki ikramiyelerini istiyorlar: 7 bin 500 belediye işçisi direnişe geçti:

"Ankara Belediyesi Temizlik İşleri, Veteriner İşleri, Fen İşleri, Park ve Bahçeler ve Sosyal Müdürlüklerinde çalışan yaklaşık 7 bin 500 işçi, haklarını alamadıkları nedeniyle dün sabahtan itibaren direnişe başladılar."

"Ankara Sıkıyönetim Komutanlığından izin alınarak başlatılan direnişin, 2 maaş, 2 ikramiye ve öteki sosyal hakların alınmasına kadar devam edeceği bildirildi. Direnişe geçen işçilerin, direnişin belediye başkanına değil, CHP'li belediyeleri cezalandıran hükümete karşı yapıldığını söylediler."

"Ankara Belediye Başkanı Dinçer konuşmasında Ankara Belediyesinin EGO ve Sular İdaresi dışında bütün birimlerinde başlayan genel direniş konusuna da değinerek şunları söyledi:"

"Direnişteki işçilerimize hak veriyorum. Şimdiye kadar çalışmaları bile takdire değer bir özveri örneğidir. Üç aydır hükümetten bir kuruş para alamadığımız için, arsa ve gayrimenkullerimizi satarak para bulmaya çalıştık. Ancak ulaşabildiğimiz nokta, bir maaş ve bir ikramiye ödeyebilecek düzeyde kaldı. İşçilerimizin diğer aylık ve ikramiyelerini ödeyebilecek paramız yok. Bu durum belediye için değil, hükümet için yüzkarasıdır. İktidarda bulunanlar, işçilerimizin ve bizim düştüğümüz bu hal karşısında işçilerimizin maaşını ödemek için bize arsa sattıran hükümet utanmalıdır." (Hürriyet, 3.6.1980)

1974-1980 döneminde belediyeler ve merkezi yönetimde iki ayrı siyasi eğilimin saflaşması halinde, işçiler iki taraf tarafından da kullanılmaya çalışıldı. Belediye, gelirleri yetmeyince, gerekli kaynağı hü-

kümetten koparabilmek için işçilerin direnişine göz yumdu ve hatta destekledi. Hükümet ise, gerekli parayı vermeyi geciktirerek ve böylece belediye hizmetlerinin görülmesini engelleyerek, belediye yönetiminde bulunan diğer siyasi eğilimi yıpratmaya, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki etkinliğini artırmaya ve belediyeleri ekonomik açıdan da zayıflatmaya çalıştı. Belediyeler ancak sürekli olarak taşınmaz mallarını satarak işçi ve memur ödemelerini yapabildiler. Ankara Belediyesi işçileri 1979 yılında maaşlarını alamayınca Ali Dinçer'in odasını işgal ettiklerinde, "Belediye gerekirse Gençlik Parkını satsın, bize maaşlarımızı ödesin" demişlerdir. Sık sık direniş yapan işçilerin İş Yasasının 17.maddesinin II.bendi uyarınca işten çıkarılmamasının ve direnişteki işçilerin üzerine direnişi kırmak amacıyla merkezi yönetim tarafından kolluk kuvvetlerinin gönderilmemesinin nedeni, merkezi yönetim ve belediyenin birdiğerine karşı işçileri bir silah olarak kullanma taktiği olsa gerektir. Bu ise işçilerin sınıf hareketinin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Sanırız şöyle bir genelleme yapmak mümkündür. Belediyelerdeki direnişlerde üç unsur vardır: merkezi yönetim, belediye yönetimi ve işçilerle sendika. 1974-1980 döneminde belediyelerdeki direnişlerin büyük bir çoğunluğunun nedeni, belediye gelirlerinin yetersizliği ve belediyelerin bu nedenle merkezi yönetime bağımlılığıdır (yerel yönetimlere verilen görevler ile ayrılan kaynaklar arasındaki uyumsuzluk, sistem açısından önemli bir irrasyonalliktir ve çelişkinin kaynağıdır). Belediyelerdeki diğer bir direniş nedeni ise belediye yönetimlerinin işçilerin sendikalaşmasına müdahalesidir (belediye-işçi çelişkisi). Bu müdahale de genellikle politik düşünce ve hesaplarla yapıldı. Bu iki ilişkinin çelişik olmadığı durumlarda (örneğin AP Hükümeti, AP'li belediye başkan ve yönetimi, "tarafsız" veya AP'li sendika) hiç direniş olmadı. AP hükümetleri, mevcut irrasyonal sisteme uyan yöntemlerle bu uyumu sağlamada oldukça başarılı oldu. CHP hükümeti ise, sistemi rasyonalleştiremedi (belediyelere verilen görevlere yeterli kaynak sağlayamadı) ve irrasyonal sisteme uyan yöntemleri ise uygulamaktan kaçındı. Bu durumda uyum da sağlayamadı. CHP Hükümeti, CHP'li belediye yönetimleri ve CHP eski milletvekili Abdullah Baştürk'ün başkanlığı ve CHP işçi bürosu üyesi Ertan Andaş'ın genel sekreterliğindeki Genel-İş üçlüsü, sürekli direniş doğurdu. Bu üç unsurun farklı çizgilerde olduğu durumlarda huzursuzluk bitmedi.

IV. BELEDİYELERDE SENDİKALAŞMA, TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ VE UYUŞMAZLIKLAR

A. Sendikalaşma

Belediyelerde çalışanlar farklı niteliklerde işler yapmakta, farklı üretim alanlarında çalışmaktadırlar. Özellikle belediyelerin üretici duruma geçme çabaları, yeni işkollarına el atmayı getirmiştir.

1974 yılına kadar, belediyenin farklı işkollarında çalışan işçiler, çalıştıkları işkollarına uyan sendikalarda örgütleniyorlardı. İşkolları Yönetmeliği'nin 1972'ye kadar geçerli olan ilk biçiminde, "genel hizmetler" işkolunun kapsamı şu şekilde belirlenmişti: "Ayrıca işkolu gösterilmemiş olan veya yerinde sendika bulunmayan Devlet, Belediye, özel idare hizmetleri, çöp, kanalizasyon, drenaj, itfaiye vesair gibi her çeşit kamu hizmetleri ve görevleri." Enerji ve kara taşımacılığı işkolları da, belediyelerin elektrik, gaz, su, otobüs gibi alanları da kapsayacak biçimdeydi: "Enerji sanayii: elektrik, gaz, su, istihsal, toplama, taşıma ve dağıtım işleri." "Kara taşımacılığı: motorlu ve motorsuz taşıt işleri (otobüs, kamyon, tramvay, tünel ve sürücülük işleri)."

İşkolları Yönetmeliği'nde 28.9.1972 gün ve 14320 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren bir değişiklik yapıldı. Bu değişiklikle, "genel işler" işkolu şu biçimi aldı: "İşkolları Yönetmeliği'nde yer almayan işlerde çalışıp da, Sendikalar Kanununa göre işçi niteliğini taşıyanlar ile, belediyelere bağlı işyerlerinde yapılan özel yasalarla kurulmuş su, elektrik, gaz, otobüs, tramvay, troleybüs, metro, tünel ve benzeri işler hariç her türlü işler."

Örneğin taşımacılıkta çalışanlar, kara taşımacılığı işkolundaki sendikaya; elektrik, su, havagazı işyerlerinde çalışanlar enerji işkolundaki sendikaya, belediye hastanelerinde çalışanlar sağlık işkolundaki sendikaya üye olabiliyordu. 17.2.1974 tarih ve 14802 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren bir değişiklikle bu dağınıklık sona erdirildi. Sağlık kuruluşları dışında diğer tüm işkollarında çalışan belediye personelinin "genel işler" işkolundaki örgütlenmesi esası getirildi. Bu değişiklik, bu yıllarda Türk İş'te olup, daha sonra DİSK'e geçen Genel İş Sendikasının büyümesine ve sendikal harekette etkinliğinin artmasına neden oldu.

Bu değişiklikten büyük zarar gören ve daha sonra Türkiye Belediye Hizmetleri İşçi Sendikaları Federasyonu'nu (B.İ.F.) kuran sendikalar, İşkolları Yönetmeliği'ndeki bu değişikliğin, o zamanlar Türk İş üyesi olan Genel İş Sendikası tarafından yaptırıldığı kanısındadır. B.İ.F. 1979 yılı sonunda, 1974 öncesine ilişkin olarak şunları yazıyor:

"Önemli bir işkolunda kamu hizmeti gören bu kuruluşlarımız; elektrik, gaz, su, üretim ve dağıtım ve ulaşım hizmetlerinin halkla bütünleşerek, yozlaştırmadan yürütümünü sağlamıştır. Bu nedenle bu işkolundaki hizmetlerin önemi belirlenmektedir. Çarpık ve ideolojik sendikacılığın elinde, taşıtın direksiyonu işlemez, elektriğin şalteri indirilir. Gaz ve suyun vanaları kapatılabilirdi. Bilinen çevreler bu işkollarını politik ve ideolojik maksatlı nasıl kullanabileceklerinin hesabını yapıyorlardı. Ve bunun tek yolu vardı: İşkolları Yönetmeliği'nde değişiklik yapmak... 1974 yıllarında Türk İş bünyesinde bulunan bugünün DİSK Genel İş'i el altından, kafasında planladığı ideolojik sendikacılığı güçlendirmek için, siyasal ve politik oyunlarla bu tarifte değişiklik yaptırıyordu." (B.İ.F., *Kuruluşu, Amaç ve İlkeleri, Genel Örgütlenme Durumu*, s.1-2)

1974-1980 döneminde belediye işyerlerinde işçi hareketinin gelişmesinde önemli diğer bir etkenin, değişik üretim alanlarında faaliyette bulunan işçilerin aynı sendikal çatı altında toplanmalarını sağlayan bu yönetmelik değişikliği olduğu kanısındayım.

1980 yılı Eylül ayı başı itibariyle, bu işkolunda 4 konfederasyona bağlı önemli üç sendika ve bir federasyon vardı.

DİSK'e bağlı Genel İş Sendikası bunların en güçlüsüydü. İşkolunda çalışan işçilerin yarıdan fazlasını üye kaydetmişti. Türk İş içinde Sosyal Demokrat Hareket şeklinde isimlendirilen oluşumda başı çeken ve 14.1.1971 günü toplanan Türk İş Yönetim Kurulu'na 4'lü Rapor olarak bilinen raporu sunanlardandı. Genel İş, 5 Haziran 1976 tarihinde merkez yönetim kurulunun aldığı kararla DİSK'e katıldı. Genel Başkanı Abdullah Baştürk, 1977 Aralık ve 1980 Haziran genel kurullarında DİSK genel başkanı seçildi.

Türk İş'e bağlı Türkiye Belediye Hizmetleri İşçi Sendikaları Federasyonu (B.İ.F.) 1974 yılında İşkolları Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikten sonra, daha önce kara taşımacılığı ve enerji işkollarında faaliyet göstererek belediye işçilerini örgütlemiş olan Tümtiş, Enerji İş, Eshot Tes İş, Su İş ve Ego Tes İş Sendikalarının yeni işkoluna geçip,

federatif şekilde biraraya gelmeleriyle 24.4.1975 tarihinde kuruldu. 1980 yılı sonunda Federasyona bağlı sendikalar şunlardı: Türkiye Genel İş, Türkiye Bes İş (İzmir), Enerji İş (İstanbul), Orta Anadolu Bes İş (Konya), Belde İş (Sakarya), Kapı İş (Ankara), EGO Belediye İş (Ankara), Tümsu İş (İstanbul), Marmara Bes İş (Kocaeli), Markar Sen (İstanbul). Federasyona bağlı sendikaların toplam üye sayısı, Genel İş'te örgütlenmiş işçilerle kıyaslandığında oldukça azdı.

Bu işkolunda MİSK'e bağlı Türk Genel Sen'in 1980 Eylül'ünde örgütlü olduğu en önemli belediye, Elazığ Belediyesidir. Bunun dışında Iğdır, Ankara Yenikent gibi küçük yerlerde örgütlüydü.

Hak İş Konfederasyonu üyesi Hizmet İş ise 1980 yılında çok zayıftı.

1980 yılı sonunda belediyelerde çalışan işçilerin tümü (kamu kesiminde diğer kuruluşlarda olduğu gibi) sendikalıydı. Geçmişte sendikalaşma sürecinde işveren belediyeden işçi çıkartma yoluna başvurduğu durumlar olmuştur. Ancak işten çıkartmanın sert tepkileri ve 1973 ve sonraki yerel yönetim seçimlerinde CHP'nin başarısı, sendikasızlaştırma veya sendika değiştirmeye çabalama gibi müdahalelere büyük ölçüde son verdi.

Genel İş Sendikası'nın işkolundaki belirleyici gücü, Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin 29.6.1979 tarihli kararında belirlenmiştir. Bilindiği gibi, işkolu yetkisi Çalışma Bakanlığı'nca verilmektedir. Çalışma Bakanlığı, 6.6.1979 tarihinde 34 nolu işkolunda işkolu yetkisini Genel İş'e vermiş ve B.İ.F. bu karara Yargıtay nezdinde itiraz etmiştir. Yargıtay 9.Hukuk Dairesi konuyu incelemiş ve itirazın reddine karar vermiştir:

> "Her iki işçi kuruluşu, yasada öngörülen bildiri ve ilan prosedürünü yerine getirerek 34 no'lu kolda ve işkolu düzeyinde toplu iş sözleşmesi çağrısında bulunmuşlardır.
>
> Karşılıklı itirazlar üzerine Çalışma Bakanlığına gönderdikleri Noter tespit belgelerinde B.İ.F.'nun 83.283, Genel İş Sendikası'nın 144.150 üyeye sahip olduğu bildirilmiştir.
>
> Bakanlık: yürürlükte olan işkolları tüzüğüne göre kapıcı ve kalorifercilerin de aynı kolda sayılmaları gereğini kabul ile Sosyal Sigortalar uygulamalarındaki kodlara göre ve sağlık hizmetleri dışındaki belediye hizmetlerinde çalışanlar ile bunlardan ne kadarının hangi işçi kuruluşuna üye olduklarını da Bakanlık teşkilatı aracılığıyla tespit yoluna giderek çalışanlar toplamının 144.113 olduğunu, bunlardan 76.755'inin Genel İş Sendikası'na,

21.287'sinin B.İ.F.'na üye olduklarını kabul ile çoğunluğun Genel İş Sendikası nda olduğuna karar vermiştir. Noter tespit belgelerinin içerik itibariyle gerçeği yansıtmadığına, Bakanlıkça yapılan inceleme, araştırma ve tespitlerde bir yanlışlık bulunmadığına göre, karara karşı yöneltilen itirazlar yerinde değildir."

B. Sendikaların Belediye Sorunlarına Yaklaşımı

Belediyelerde çalışan işçilerin çoğunluğunu bünyesinde toplamış bulunan Genel İş Sendikası'nın belediyeciliğe ilişkin tavrı, işveren olarak belediyelere karşı tavrını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle, Genel İş'in belediyelere yaklaşımını özetlemekte yarar gördük.

Genel İş'e göre, belediyelerin sorunlarının iki kaynağı vardır:

"Belediyeler, görevlerini yerine getirmeye yeterli gelir kaynaklarından yoksun bırakılmışlar, çalışanların aylıklarını, işçilerin ücretlerini ödeyemez duruma düşürülmüşlerdir."

"Belediyelerin kuruluşu, işleyişi ve yönetimi demokratik değildir. Belediye organlarında, çalışan kesimlerden çok, küçük üreticilerin, aracı yapsatçı katmanların temsilcilerinin ağır basması halktan yana olan belediye girişimlerini engellemektedir. Buna karşın belediyelerin emeğiyle geçinen geniş halk yığınlarıyla ilişkileri kopuktur. Üstelik görevlileri ve işçileri belediye yönetimine katılmamaktadır." (Genel İş, VII. Dönem Çalışma Raporu, Nisan 1978, s.135)

Genel İş, merkezi yönetim ile belediye ilişkisinde belediyelerin güçlendirilmesinden yanadır:

"Biz hem belediye emekçilerinin haklarının zamanında ödenmesi için, hem de kent halkının gereksinmelerinin en iyi biçimde karşılanması için belediyelerin güçlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Güçlü belediyeciliğin birinci koşulu ise, belediyelere yeterli mali olanağın sağlanmasıdır." (Genel İş, 8.Dönem Çalışma Raporu, Nisan 1980, s.55)

Genel İş, yerel yönetim birimlerinin özerk ve demokratik birer yapıya kavuşturulmasını, halkın yönetime katılma ve yönetimi denetleyebilmesi için yeni işleyişlerin getirilmesini, çalışan işçilerin söz hakkının artmasını talep etmektedir. Belediyelerin ellerindeki toprakları özel kişi ve kuruluşlara devretmesine ve oluşan ranta el koymamasına karşı çıkmakta, belediye üretim birimlerinin arttırılmasını ve tüketimkooperatifleri hareketinin desteklenmesini istemektedir. (Bkz. VII. Genel Kurul Çalışma Raporu, s.140-141 ve 8. Dönem Çalışma Raporu, s.55-56)

DİSK yönetimi ise 1976 yılında belediyeler konusunda daha siyasi bir tavır aldı. Genel Başkan Kemal Türkler 9.3.1976 tarihinde yaptığı açıklamada, "seçimle işbaşına gelmeyen valilik kurumunun kaldırılması ve belediye ile birleştirilmesini" önerdi. Bu doğrultuda ilk faaliyet olarak DİSK Belediyelerle İlişkiler Bürosu'nu kurduklarını açıkladı. İstanbul Belediye Başkanı, Ahmet İsvan da, 17.3.1976 tarihinde DİSK'e gönderdiği mektupta, böyle bir birimin oluşturulmasından duyduğu memnuniyeti belirtti (Ayrıntılı bilgi için bkz. DİSK Dergisi, Mart 1976, s. 15). Ancak bu konuda somut bir şey yapılmadı. DİSK'in 1977 yılında yapılan VI. Genel Kurulunda da Kemal Türkler genel başkanlığı yitirdi. Yerine Genel İş Sendikası Genel Başkanı Abdullah Baştürk seçildi. DİSK ile belediyeler arasındaki ilişki bu büronun dışında gelişti. Bu büronun daha sonra varlığına son verildiği sanılmaktadır.

C. Toplu İş Sözleşmeleri

Çeşitli belediyelerde ücret ortalamalarına ilişkin güvenilir veri bulunamamıştır. Ancak ücret dışı ödeme ve diğer çalışma koşullarının farklılaşması, ücret ortalamalarının da değişik olduğunu göstermektedir.

1979-1980 yıllarında bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinin ikramiye, kıdem tazminatı ve yıllık ücretli izin sürelerine ilişkin hükümlerinin kıyaslanması, iller arasında büyük farklılık göstermektedir.

Bilindiği gibi, 6772 sayılı yasa uyarınca, belediyelerde çalışan işçilere her yıl 52 yevmiyeleri tutarında ek ödeme yapılmaktadır. Bazı toplu iş sözleşmelerinde bu miktar artırılmamıştır (Trabzon, Kayseri, Sivas, Tokat). Yaygın olarak 90 yevmiyeye çıkarılmıştır. (İskenderun, Mersin, Adana, Ordu, Diyarbakır). Iğdır (122 yevmiye), Gölcük-Yarımca-Değirmendere (120 yevmiye) ve İzmit (150 yevmiye) en yüksek örneklerdir.

Kıdem tazminatı, 1475 sayılı yasanın 14.maddesine göre, çalışılan her yıl için 30 günlük ücret tutarıdır. Bu süre bazı belediyelerde 35 güne (Denizli, İskenderun, Manisa, Iğdır), bazıları 40 güne (Gaziantep, Çorum, Zonguldak, Sivas, Eskişehir), çoğunluğunda 45 güne çıkarılmıştır. Gölcük-Yarımca-Değirmendere, İstanbul-Kartal, Elazığ belediyelerinde uygulanan toplu iş sözleşmelerinde bu süre 50 gün, Diyarbakır belediyesinde 55 gündür.

Yıllık ücretli izin süreleri de büyük değişiklik göstermektedir. Bi-

lindiği gibi, 1475 sayılı İş Yasasına göre, 1-5 yıllık işçiye 12 iş günü, 5-15 yıl kıdemli işçiye 18 işgünü, 15 yıldan fazla kıdemli işçiye de 24 işgünü ücretli izin verilir. Toplu iş sözleşmelerinin büyük çoğunluğunda bu sürelere ekleme yapılmıştır. İstanbul Maltepe ve Ordu belediyelerinde yasal süreler uygulanmaktadır. Bazı belediyelerde yasada belirtilen kıdem kademelendirmesi esas alınarak süreler artırılmış, bazılarında kademelerde de değişiklik yapılmıştır. Bazı belediyelerde ise kademeler de kaldırılarak genel bir izin uygulamasına gidilmiştir.

Toplu iş sözleşmelerinde küçük, orta ve büyük boy belediyeler arasında, işçilere yapılan ödeme ve verilen haklar açısından önemli sistemli bir farklılık gözükmemektedir.

Belediyelerdeki toplu sözleşmeler, genel olarak, ücret dışı yan ödemeler açısından özel sektördekinden yüksektir, ancak diğer kamu kesimi işyerlerinde görülenlerden fazla farklı değildir. Ancak aşağıda ele alınacak konularda getirilen hükümler, genellikle diğer işyerlerinde bulunmamaktadır.

Ankara belediyesinde uygulanan toplu iş sözleşmesinin 26/3.maddesine göre, kendi isteğiyle işten ayrılanlara kıdem tazminatları verilmektedir. Ondokuzuncu maddeye göre, işçi yapı kooperaflerine arsa konusunda yardımcı olunacaktır. Kırkdördüncü maddeye göre, ücretsiz berber sağlanacaktır. Kırkdokuzuncu maddeye göre, düşünce suçu nedeniyle tutuklananların ücretlerinin dörtte üçü ödenmeye devam edilecektir.

İzmir Belediyesi ve ESHOT'ta uygulanan toplu iş sözleşmesinin 54.maddesine göre, işyerine alınacak çıraklar belediye işçilerinin çocukları arasından seçilecektir. Otuzsekizinci maddeye göre, işçilerin çocukları her yıl işveren tarafından sünnet ettirilecektir. Otuzdokuzuncu maddeye göre, tüketim kooperatifleri için yer verilecektir.

Askerliğini bitiren işçilerin yeniden işe alınmaları ve yokluklarında emsallerine yapılan zamların kendilerine de uygulanması, her üç toplu sözleşmede de vardır. İzmir ve İstanbul belediyelerinin toplu sözleşmelerinde 1 Mayıs işçi bayramı olarak kabul edilmiştir.

Her üç toplu sözleşmede de görülen diğer bir nokta, "işçilerin yönetime katılması" maddesidir. Ancak uygulamalar farklıdır.

İstanbul belediyesinde "verimliliği artırma ve yönetime katılma kurulu işyerinde verimliliği artırmak, iş huzurunu ve çalışma ahengini sağlamak, daha verimli olacağı ve verimi artırmakta katkısı olacağı

düşünülen elemanları saptamak gayesiyle" kurulmuştur. Belediye başkanı, işyeri müdürü, sendika şube başkanı ve sendika merkez şube başkanından oluşur. İzmir belediyesinde ise, "verimliliğin sağlanması, hizmet üretiminin artırılması, emeğin değerinin en iyi biçimde korunması ve işçi-işveren ilişkilerinin demokratikleştirilerek olumlu bir düzeyde tutulabilmesi amaçları ile, işçilerin ve onları temsilen sendikanın işyerlerinin yönetimine etkin bir biçimde katılmalarını, işveren, endüstriyel demokrasinin doğal bir gereği olarak kabul eder." Bunun biçimi olarak da, Genel İş şube başkanlarının encümen toplantılarına yetkili bir üye olarak katılması saptanmıştır.

Bu kurullar somut hiçbir şey yapmamışlardır. Ayrıca dikkat edileceği gibi, sendikanın yönetime katılmasına yönelik modeller getirilmiştir. 1978 yılı Temmuz ayında zamanın başbakanı Bülent Ecevit ile zamanın Türk İş genel başkanı Halil Tunç arasında imzalanan Toplumsal Anlaşmada yönetime katılmaya ilişkin modeller gelitirileceğinin karara bağlanmış olması, belediye toplu sözleşmelerine bu hükümlerin konmasının nedeni olsa gerektir.

D. Uyuşmazlıklar

1974-1980 döneminde belediyelerde işçi-işveren ilişkileri, daha önce ele alınan genel yapıya bağlı olarak sık sık uyuşmazlık doğurdu. Bu uyuşmazlıkların bir kısmı yasal grev, bir kısmı ise direnişe dönüştü.

275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasının 20.maddesinin 5.bendine göre, "kamu tüzel kişilerince veya kamu iktisadi teşebbüslerince yerine getirilen su, elektrik ve havagazı istihsal ve dağıtımı işlerinde" grev yapılması yasaktır. Aynı maddenin üçüncü bendi de hastanelerde grevi yasaklamıştır. Buna göre, belediyelerde çalışan işçilerin önemli bir kısmı yasal grev hakkından yoksundur.

Yasal grev, bilindiği gibi, menfaat grevi ve hak grevi olmak üzere iki biçimde olabilir. Toplu iş sözleşmesi bağıtlama sürecinde uyuşmazlık olursa menfaat grevi, toplu iş sözleşmesi ile verilmesi kesinleşmiş hakların verilmemesi durumunda ise hak grevi söz konusudur. Her ikisinde de oldukça uzun bir prosedürün tamamlanması zorunluluğu vardır. Belediyelerin parasal yetersizlik nedeniyle sık sık toplu iş sözleşmeleri ile üstlendikleri yükümlülükleri yerine getiremez duruma düşmeleri, belediye işçilerinin örgütlü bulunduğu sendikaların sık sık

hak grevine başvurmasına neden oldu. Ancak grev prosedürünün uzunluğu, toplu sözleşmeye konulan bir madde ile telafi edilmeye çalışıldı.

İstanbul Belediyesi ile Genel İş arasında bağıtlanan ve 1.3.1979-1.3.1981 tarihleri arasında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesinin "yasal hak direnişi" başlıklı 99. maddesi, belediyelerin özel durumunda işçiler ve sendika için çok önemli bir kazanımdır:

> "İşçilerin ücretleri ve bu sözleşmeye göre yapılacak her türlü ödemeler ise sosyal yardımların işbu toplu iş sözleşmesinin 56. maddesinde belirtilen sürelerde ödenmemesi halinde, işçiler ödemeler yapılıncaya ve diğer sosyal haklar verilinceye kadar 1. fıkradaki şartlar dahilinde dilerlerse işbaşı yapmayabilirler. İşveren işbaşı yapılmayan bu günlere ait ücret ve sosyal yardımlardan hiçbir şekilde kesinti yapamaz. Gerek işi bırakma ve gerekse bu toplu sözleşmenin 56. maddesinin 1. fıkrasında düzenlenen gecikme cezasının uygulanabilmesi için işverenin zorunlu nedeni dışında ödemede bulunmamış olması ve zorunlu nedenin varlığının da sendika genel merkezince saptanması gereklidir. Sendikanın aidat ve benzeri alacaklarında da yukarıdaki madde hükmü uygulanır." (Madde 99, Madde 56'ya göre, gecikme cezası her gün için ödeme tutarının % 2'sidir)

Sendika ve işçiler açısından böyle önemli bir kazanıma ne özel kesimde, ne de kamu kesiminde herhangi başka bir işyerinde rastlamak mümkün değildir. Belediye işçileri açısından bu hak, toplu iş sözleşmesi yükümlülüklerini yerine getirmeyen belediyelere ve dolaylı olarak merkezi yönetime karşı önemli bir mevzi olmuştur.

Belediye işçilerinin direnişleri kamuoyuna derhal yansımaktadır. Belirli işkollarında (elektrik enerjisi üretim ve dağıtımı, demiryolu ve deniz ulaştırmacılığı, bankacılık, vb.) işin durması, tüm ekonomiyi ve halkın yaşamını anında etkiler. Erdemir, Seydişehir, Azot Sanayii gibi ekonomi açısından önemli temel girdiler üreten işletmelerdeki iş durdurmaları bile kamuoyunu kısa sürede o denli ilgilendirmez ve etkilemez. Ancak belediye hizmetlerinin (özellikle temizlik ve ulaştırma) aksaması derhal yankı bulur.

Bu nedenle, belediye işçilerinin direnişleri oldukça etkin olmuştur. 1974-1980 döneminde belediye işçilerinin direnişlerini iki düzeyde ele alabiliriz: Siyasi nitelikte genel direnişlere katılma ve işyerine özgü sorunlara bağlı direnişler.

Belediye işçilerinin genel direnişlere katılması, özellikle Genel İş'in 1976 yılı Haziran ayında DİSK'e üyelik başvurusuyla önem kazandı. Belediye işçileri 1976 Eylül'ünde Devlet Güvenlik Mahkemelerini, 20 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nde 7 öğrencinin öldürülmesini, 1980 yılında Kemal Türkler'in öldürülmesini protesto etmek ve 30 Nisan 1980 tarihinde işçi bayramını kutlamak için yaygın ve etkin olarak eylem yaptılar. Kentin yerleşim ve iş çevrelerinin uzağındaki fabrikalarda yapılan direnişler kamuoyuna kısıtlı yansır ve etki yaparken, yol ortalarında kontağı kapatılarak bırakılan otobüsler ve toplanmayan çöpler, direnişçilerin seslerini duyurdu.

Bu dönemde belediye işçilerinin işyerlerine ilişkin sorunlarının başında, ücret ve diğer parasal haklarını zamanında alamamak gelmiştir. İşten çıkarılanların işe geri alınması için direnişe başvurulmasına da oldukça sık rastlanmaktadır. Bunun dışında rastlanan direniş nedenleri ise şunlardır: Ücretlerin artırılması talebi, sendikalaşmayı önlemeye veya zorla sendika değiştirmeye yönelik baskıları protesto, çalışma koşullarının düzeltilmesi talebi, Demirel Hükümetini protesto, sendikaya yapılan saldırıyı protesto, yemek kalitesinin düzeltilmesi talebi, iş güvenliğinin sağlanması talebi, grev ertelemelerini protesto, yöneticilerin görevden alınmasını protesto.

Direnişlerin en yaygın biçimi iş bırakmadır. Kent içinde sessiz yürüyüşe de rastlanmaktadır. Bölge çalışma müdürlüğünü, belediye sarayını, belediye başkanının odasını işgal eylemleri de yaygındır. Bazı direnişler ise işbaşında oturma, iş yavaşlatma, yemek yememe biçimlerinde olmuştur.

Direniş ve yasal grevlerde 1977-1980 döneminde önemli bir artış gözükmektedir. Bu konulardaki veriler güvenilir olmaktan çok uzaktır. Saptayabildiğimiz kadarıyla, belediye işçilerinin grev ve önemli direnişlerinin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Yıl	grev	direniş	yıl	grev	direniş
1961	-	2	1971	6	1
1962	-	3	1972	1	-
1963	1	-	1973	?	-
1964	2	-	1974	2	2
1965	4	-	1975	4	5
1966	2	1	1976	1	?

1967	6	2	1977	4	?
1968	7	-	1978	18	16
1969	3	-	1979	29	21
1970	3	5	1980	11	?

Kaynak: Gazeteler, Türk İş Arşivi, Tüba İş-İşçi-Çalışma Ajansı, Genel-İş Genel Kurul Raporları, DİSK 1979 Ekonomik Raporu.

Grev ve direnişler genellikle temizlik işleri, otobüs ve fen işlerinde uygulanmıştır. Su ve elektrik hizmetleri grev ve direnişler nedeniyle bir aksamaya uğramamıştır. Ücretlerin ödenmemesi nedeniyle uzun süreli olarak hizmetin aksadığı tek alan, temizlik ve çöplerin toplanması olmuştur.

1979 ve 1980 yıllarında Hükümetler, "memleket sağlığını ve milli güvenliği bozucu" olduğu gerekçesiyle sık sık belediye işçilerinin grevlerine müdahale ettiler. 1963-1978 döneminde genel hizmetler işkolunda hiçbir grev ertelemesi yokken, 1979 yılında beş grev 30 gün (ikisi 60 gün daha) ve 1980 yılında üç grev 90 gün süreyle ertelendi. Bu davranış ise, sorunları çözümlemediği için, değişik eylem biçimlerini gündeme getirdi.

Özetle; belediye işvereninin yapısı ve merkezi yönetimle olan çelişkisinin sistemde yolaçtığı çatlak, özellikle 1977-1980 döneminde belediye işçilerinin bir "direnme geleneği" oluşturmasında önemli bir rol oynadı. Değişik sektörlerde çalışmalarına rağmen aynı işkolunda örgütlenebilen belediye işçilerinin büyük bir çoğunluğunun DİSK'e bağlı Genel İş'te örgütlenmiş olması ve bu sendikanın başkanının aynı zamanda DİSK'in de genel başkanı bulunması, belediye işçilerini sendikadan da kaynaklanan bir hareketliliğin içine iten önemli bir etkendi. İşçilerin mücadelesi kapitalizme karşı bir program çerçevesinde gelişmedi. İşçilerin talebi, kapitalizmin Türkiye'deki işleyişinin irrasyonal yapısının işçileri etkileyen bazı olumsuz sonuçlarının düzeltilmesiydi. Bu koşullar, belediye işçilerinin, Türkiye işçi hareketi tarihinin en dinamik döneminin yaratılmasına önemli katkılarının bulunmasına neden oldu.

EK
BELEDİYELERDE YAPILAN GREV VE DİRENİŞLER
(Saptanabilenler)

DİRENİŞLER

1.3.1961 : Ankara Belediyesi Fen işçileri. 450 işçinin işine son verilmesi üzerine sessiz yürüyüş.

2.12.1961 : Ankara EGO işçileri, işçi haklarının verilmesi için sessiz yürüyüş.

15.1.1962 : İskenderun Reyhanlı Belediyesi Temizlik işçileri, Ücretlerinin artırılması ve amirlerinin değiştirilmesi istemi.

8.6.1962 : Buca Belediyesi Otobüs İşletmesi işçileri (42 işçi). Maaşlarının ödenmemesini protesto için oturma grevi.

25.7.1962 : İzmir Belediyesi Temizlik işçileri (641 işçi). Yevmiye zammı, akşam yemeği verilmesi, temizlik işçileri amirinin değiştirilmesi istemi. 207 işçi işten çıkarıldı.

27.7.1966 : Çorum Temizlik işçileri (54 işçi). 72 işçinin işine son verilmesini protesto. Ankara'ya yürüyüş: 27.7.1966 - 3.8.1966. İstanbul'a yürüyüş: 15.8.1966.

11.5.1967 : Manisa Belediyesi işçileri (350 işçi). Manisa - Ankara yürüyüşü: 44 gün.

5.11.1967 : Ankara Belediyesi işçileri. 200 işçinin işten çıkarılmasını protesto.

17.4.1970 : Ankara Belediyesi Temizlik işçileri, uzayan yetki uyuşmazlığını protesto etmek için Bölge Çalışma Müdürlüğü'nü bir süre işgal ettiler.

29.4.1970 : Ceyhan ve Osmayine Belediyesi işçileri (400 işçi). 5 aylık ücret ve 2 ikramiyenin ödenmemesi nedeniyle oturma grevi.

5.11.1970 : Ankara Belediyesi işçileri (5.000 işçi). Maaş ve fazla çalışma ücretlerinin ödenmemesi. İş yavaşlatma.

6.11.1970 : Sakarya Belediyesi (245 işçi). Ücretlerin ödenmemesi

10.11.1970 : İstanbul Belediyesi işçileri (800 işçi). Toplu sözleşme farklarının ödenmemesi. İş bırakma.

6.1.1971 : İstanbul Belediyesi Temizlik ve Fen İşleri. Aralık maaşının ve ikramiyesinin ödenmemesi. İş bırakma

22.2.1974 : Ankara EGO işçileri (2.000 işçi). İş bırakma.

Mart 1974 : Erzurum Belediyesi işçileri (140 işçi), işten çıkarılmayı protesto için belediye başkanın odasının işgali.

21.5.1975 : Ankara Belediyesi işçileri. Nisan maaşlarının ödenmemesini protesto için 1 saatlik iş bırakma.

28.7.1975 : Ankara Belediyesi işçileri (3.000 işçi). 1 gün direniş.

24.9.1975 : Isparta Belediyesi işçileri. Sendikal baskıya karşı direniş.

10.12.1975 : İstanbul Belediyesi işçileri (11.000 işçi). Maaş ve ikramiyelerinin ödenmemesi. İş bırakma ve Belediye Sarayını işgal (2 gün).

23.12.1975 : Mersin Belediyesi işçileri (1.200 işçi). İşten çıkarılanların geri alınması için direniş.

1.1.1976 : İstanbul Belediyesi işçileri. Demirel Hükümetinin uygulamalarını protesto için direniş.

8.1.1976 : Diyarbakır Belediyesi işçileri (500 işçi). Ücret ve elbise paralarının alınamaması nedeniyle direniş.

16.4.1976 : Ankara Belediyesi, 150 işçi, ücret ödenmemesi.

Ocak 1978 : Ankara Belediyesi işçileri. Maaş ödenmemesi nedeniyle direniş.

Ocak 1978 : Elbistan Belediyesi işçileri (103 işçi). Maaş ve sosyal hakların 5 aydır ödenmemesi nedeniyle direniş.

Ocak 1978 : Burdur Belediyesi işçileri. Genel İş'e kayıtlı 34 işçinin işten çıkarılmasını protesto için direniş.

Şubat 1978 : Diyarbakır Belediyesi işçileri. Toplu iş sözlemesinde belirlenen hakların verilmemesi nedeniyle direniş.

Nisan 1978 : Ankara Sular İdaresi işçileri (380 işçi). Yemeklerin kalitesini protesto için yemek boykotu.

Mayıs 1978 : Urfa Belediyesi işçileri (500 işçi). Ücretlerin ödenmemesi nedeniyle iş yavaşlatma.

Mayıs 1978 : İzmir Gültepe Belediyesi işçileri (350 işçi). 7 aylık ma

aş ve fazla çalışma ücretlerinin ödenmemesi nedeniyle direniş.

Haziran 1978 : Tunceli Belediyesi işçileri. Garaj inşaatında çalışan 17 işçinin 3 aydır maaş alamaması nedeniyle direniş.

Temmuz 1978 : İETT işçileri (120 işçi). Otobüs lastiklerinin kalitesizliği ve zam farklarının ödenmemesini protesto için direniş.

Eylül 1978 : İzmit Belediyesi (2.000 işçi). Toplu sözleşme ikramiye ve zam farklarının ödenmemesini protesto için direniş.

Ekim 1978 : Kocasinan Belediyesi işçileri (300 işçi). İşverenin baskılarını protesto etmek için 4 saat direniş.

Kasım 1978 : Diyarbakır Belediyesi işçileri. Ergani'deki Genel İş toplantısına yapılan saldırıyı protesto için direniş.

Kasım 1978 : Kırıkkale Belediyesi işçileri. Maaş alamamalarını protesto için direniş.

Aralık 1978 : Ankara Belediyesi işçileri. Maaş ve toplu sözleşme farklarının ödenmemesini protesto (direniş).

Aralık 1978 : Karabük Belediyesi işçileri (600 işçi). Toplu sözleşmenin uygulanmamasını protesto için direniş.

Aralık 1978 : Antalya Belediyesi işçileri (690 işçi). Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

Ocak 1979 : Batman Belediyesi işçileri. İkramiye ve maaşların üç aydır ödenmemesini protesto için direniş.

Ocak 1979 : Muğla Belediyesi işçileri. Üç aylık maaş ve ikramiyenin ödenmemesini protesto için direniş.

Şubat 1979 : Bilecik Belediyesi işçileri (74 işçi). Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

Nisan 1979 : Uşak, Karahallı Belediyesi temizlik işçileri. Maaşların düşüklüğünü ve sendikalaşmayı önlemek için yapılan baskıları protesto amacıyla direniş.

Nisan 1979 : Ankara Belediyesi işçileri. 48 gündür maaş ödenmemesi gerekçesiyle Belediye Başkanının odasının işgali.

Nisan 1979 : Fatsa Belediyesi işçileri. Dört aydır maaş ödenmemesini protesto.

Haziran 1979 : Ankara Belediye Hastanesi görevlileri (250 kişi). İkramiye ödenmemesini protesto için yemek boykotu.

Haziran 1979 : Ankara Belediyesi işçileri (7.000 işçi). Maaşların ödenmemesini protesto için direniş.

Haziran 1979 : Van Belediyesi işçileri (135 işçi). Dört aydır maaşların ödenmemesini protesto için direniş.

Haziran 1979 : İzmir Belediyesi işçileri. Grev ertelemesini protesto için iş yavaşlatma.

Temmuz 1979 : Ankara Belediyesi işçileri (7.000 işçi). Maaş ve yakacak yardımının ödenmemesini protesto için direniş.

Ağustos 1979 : Ankara Belediyesi işçileri. Temmuz ayı maaşlarının ödenmemesini protesto için Belediye Başkanının odasının işgali.

Ağustos 1979 : Denizli Belediyesi'ne ait Pamukkale Esot Moteli'nde Genel İş üyesi 24 işçi, toplu sözleşmede belirlenen hakların verilmesini protesto için direniş.

Ağustos 1979 : İslahiye Belediyesi Temizlik işçileri. Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

Eylül 1979 : İstanbul Belediyesi işçileri (11.000 işçi). Maaşların ödenmemesini protesto için üç saat direniş.

Eylül 1979 : Eskişehir Belediyesi otobüs şoförleri. Toplu sözleşme farklarının zamanında ödenmemesini protesto için direniş.

Eylül 1979 : Ordu Belediyesi Temizlik işçileri. Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

Ekim 1979 : Adana Belediyesi Yol Şantiyesi işçileri. Toplu sözleşmenin uygulanmamasını ve işçilere baskı yapılmasını protesto için direniş.

Kasım 1979 : ESHOT işçileri (2.500 işçi). Maaş ve toplu sözleşme farklarının verilmemesini protesto için direniş.

Kasım 1979 : İETT işçileri. İETT Taşıtlar Dairesi Başkanının görevden alınmasını protesto için direniş.

Aralık 1979 : Antalya Belediyesi işçileri (890 işçi). Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

GREVLER: (1963-1980)

Bursa Bel. Otobüs İşletmesi	7.11.1963 - 27.111963	218 işçi
Malatya Bel. Mezbahası	12.6.1964 - 17.7.1964	28 işçi
Kayseri Belediyesi	15.9.1964 - 20.10.1964	354 işçi
İstanbul Pendik Bel.	1.8.1965 - 2.8.1965	27 işçi
Konya Bel. Mezbahası	18.9.1965 - 13.12.1965	17 işçi
Malatya Belediyesi	21.9.1965 - 22.10.1965	179 işçi
Denizli Belediyesi	1965 süre: ? ?	27 işçi
İzmit Belediyesi	4.6.1966 süre: ? ?	300 işçi
Adana Bel. Otobüs İşletmesi	4.8.1966 - 10.9.1966	61 işçi
Bandırma Belediyesi	3.3.1967 - 9.3.1967	63 işçi
Ankara Belediyesi	3.6.1967 süre: ? ?	2.000 işçi
Manisa Belediyesi	11.5.1967 - 18.12.1967	147 işçi
Ankara Bel. Temizlik İşleri	3.6.1967 - 8.6.1967	1.200 işçi
Adana Belediyesi	10.6.1967 - 10.6.1967	325 işçi
Gaziantep Belediyesi	3.7.1967 - 6.7.1967	987 işçi
Koya Bel. Otobüs İşletmesi	14.2.1968 - 24.1.1969	29 işçi
Adana Belediyesi	29.5.1968 - 29.5.1968	800 işçi
İzmir Belediyesi Temizlik İşleri	30.5.1968 - 27.6.1968	337 işçi
İzmir Bornova Bel. Temizlik İşleri	5.6.1968 - 13.7.1968	86 işçi
İzmit ESHOT	24.6.1968 süre: ? ?	??
Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi	1968 süre: ? ?	236 işçi
Eskişehir Belediyesi Temizlik İş.	10.9.1968 süre: ? ?	1.110 işçi
Kağıthane Belediyesi	24.4.1969 - 29.4.1969	140 işçi
Konya Belediyesi Fen İşleri	26.7.1969 - 26.1.1970	110 işçi
Ankara İmar Müdürlüğü (Genel İş)	1.8.2969 - 5.8.1969	71 işçi
Buca Bel. Otobüs İşletmesi	22.3.1970 - 26.3.1970	192 işçi
Gölcük Belediyesi	3.8.1970 süre: ? ?	44 işçi
Mersin Bel. Mezbahası	16.11.1970 süre: ? ?	34 işçi
Adana Bel. Ekmek Fabrikası	7.1.1971 - 28.2.1971	98 işçi
Adana Bel. Otobüs İşletmesi	13.1.1971 - 2.2.1971	324 işçi
Antalya Belediyesi	4.3.1971 - 22.3.1971	189 işçi
Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi	10.3.1971 - 14.6.1971	227 işçi
Kayseri Belediyesi	24.7.1971 - 4.8.1971	950 işçi
Urfa Belediyesi	24.8.1971 - 10.9.1971	38 işçi
İzmir Belediyesi	26.9.1972 - 1.10.1972	1.857 işçi
Ankara Belediyesi	10.7.1974 - 20.7.1974	641 işçi
İzmir Belediyesi	8.10.1974 - 16.10.1974	2.600 işçi
İETT	15.2.1975 - ???	1.460 işçi
Sakarya Geyve Belediyesi	25.5.1975 - ???	????
Seydişehir Belediyesi	9.6.1975 - ???	????
Ankara Belediyesi Otobüs İşletmesi	11.8.1975 - ???	2.500 işçi

Genel İş Sendikası'nın 1977 sonu - 1978 Dönemi Grevleri

Ordu Belediyesi	11.10.1977 - 14.11.1977
Afyon Belediyesi	28.9.1977 - ?
Darıca Belediyesi	7.7.1977 - 12.7.1977
Gemlik Belediyesi	7.6 1977 - 12.7.1977
Mihalıççık Belediyesi	6.5.1977 - 10.51977
Tuzla Belediyesi	13.8.1977 - 7.9.1977
Burdur Belediyesi	1.2.1978 - 8.3.1978

Kaynak Genel İş VII. Genel Kurul Çalışma Raporu, s.195

1979 Yılı Grevleri

Isparta Belediyesi	15.7.1978 - 1979 son. sür.	305 işçi
Gelibolu Belediyesi	15.8.1978 - 6.4.1979	42 işçi
Elbistan Belediyesi	26.9.1978 - 1979 son. sür.	80 işçi
Tuzla Belediyesi	23.10.1978 - 1979 son. sür.	9 işçi
Gültepe Belediyesi	23.11.1978 - 12.1.1979	294 işçi
Geyve Belediyesi	23.9.1978 - 1979 son. sür.	34 işçi
Manisa Belediyesi	5.1.1979 - 22.2.1979	522 işçi
İzmit Belediyesi	6.2.1979 - 7.7.1979	1.300 işçi
Bolu Belediyesi	1.3.1979 - 4.4.1979	210 işçi
Arslanbey Belediyesi	22.1.1979 - 12.6.1979	16 işçi
Mardin Belediyesi	8.5.1979 - 16.5.1979	195 işçi
Gönen Belediyesi	20.6.1979 - 8.7.1979	62 işçi
Antalya Belediyesi	4.7.1979 - 7.7.1979	1.049 işçi
Susurluk Belediyesi	29.6.1979 - 19.11.1979	78 işçi
Safranbolu Belediyesi	30.6.1979 - 16.7.1979	71 işçi
Kırıkkale Belediyesi	17.7.1079 - 8.8.1979	430 işçi
Karabük Belediyesi	24.7.1979 - 23.8.1979	517 işçi
Diyarbakır Belediyesi	8.8.1979 - 13.9.1979	2.808 işçi
Karaman Belediyesi	28.8.1979 - 20.10.1979	115 işçi
Urfa Belediyesi	16.8.1979 - 23.8.1979	550 işçi
Bingöl Belediyesi	6.10.1979 - 25.10.1979	110 işçi
Marmaris Belediyesi	20.11.1979 - 1979 son. sür.	25 işçi
Çerkes Belediyesi	21.11.1979 - 1979 son. sür.	31 işçi
İzmir Belediyesi	3.5.1979 - 6.5.1979	4.694 işçi
İzmir Belediyesi	4.8.1979 - 14.8.1979	4.694 işçi
Karahallı Belediyesi	21.3.1979 - 30.3.1979	20 işçi
Çatalağzı Belediyesi	2.8.1979 - 14.8.1979	60 işçi
Mudanya Belediyesi	24.7.1979 - 1979 son. sür.	97 işçi
Gülnar Belediyesi	8.5.1979 - 7.10.1979	83 işçi

Kaynak: DİSK, 1979 Ekonomik Rapor, s. 129-131

1980 Yılı Grevleri

Diyarbakır Belediyesi	5.1.1980 - 19.1.1980	332 işçi
Çerkes Belediyesi (Çankır)	21.11.1979 - 17.1.1980	31 işçi
Denizli Belediyesi	9.2.1980 - 7.3.1980	693 işçi
Batman Belediyesi	24.1.1980 - 13.3.1980	400 işçi
Geyve Belediyesi	4.9.1978 - 4.4.1980	20 işçi
Seydişehir Belediyesi	22.5.1980 - 27.5.1980	104 işçi
Turhal Belediyesi	21.5.1980 - 28.5.1980	132 işçi
İzmir Belediyesi	17.5.1980 - 4.6.1980	5.600 işçi
Elbistan Belediyesi	5.10.1978 - 5.7.1980	73 işçi
Diyarbakır Belediyesi	7.8.1980 - 10.8.1980	832 işçi
Mudanya Belediyesi	24.7.1979 - 25.4.1980	97 işçi

Kaynak: Tüba İş-İşçi ve Çalışma Ajansı, 6.11.1980

BAŞVURU

Amasyalı, ERTUĞRUL, "EGO Genel Müdürlüğünün Sorunları ve 1974-75-76-77 Yılları Çalışmaları", Devrimci Belediyeler Derneği Yayın Organı, Haziran 1977.

Arslan, SÜLEYMAN, Türkiye'de ve İngiltere'de Merkezi İdarenin Mahalli İdareler Üzerindeki Denetimi, AİTİA Yay., 1978.

Atabey, FAHRİ, "İstanbul Belediyesinin Bugünkü Durumu", "Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul'un İdari Sorunları Semineri, 1973.

B.İ.F., Kuruluşu Amaç ve İlkeleri, Genel Örgütlenme Durumu, 1979.

Çanakçı, VEDAT, "Belediye Gelirleri Yasası Hemen Çıkmalıdır", DBD Yayın Organı, Şubat 1977.

DİSK Dergisi, Mart, 1976

DİSK, 1979 Ekonomik Rapor, 1980.

Genel İş, Emek Gazetesi,

–, VII.Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu, 1978.

–, VIII. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu, 1980.

Geray, CEVAT - KELEŞ, RUŞEN, Personelinin Gözüyle Küçük Belediyelerin Sorunları, TODAİ Yay., 1969.

İsvan AHMET, Halkın Belediyesi İstanbul, 1977.

Koç, YILDIRIM, Kamu Kesiminde İşçi İstihdamı ve İşçi-İşveren İlişkileri, ODTÜ IIF, 1980 (Çoğaltma).

Tayanç TUNÇ, "Geciktirilen Grevler Üzerinde Bir Değerlendirme", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 7, No.1-2, 1980.

TÜBA İş-İşçi-Çalışma Ajansı.

Yavuz, FEHMİ, Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi, TODAİ, Yay., 1966.

TÜRKİYE'DE 1974-1980 DÖNEMİNDE TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNDE İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİ*

Giriş

Türkiye'de 30 bin civarında işçinin çalıştığı tarım satış kooperatifleri birliklerinde uygulanan istihdam politikaları, 1974-1980 döneminde işçi-işveren ilişkilerinin olağanüstü sertleşmesine, yüksek bir işçi devrine, işyerlerinin işgaline varan işçi eylemlerine neden oldu. Dönemin hükümetleri, politik destek sağlamak amacıyla, bu işletmelere çeşitli alanlarda ve biçimlerde müdahale ettiler. Gerek kooperatiflerin ve kooperatif birliklerinin iç yapısı, gerekse Ticaret Bakanlığı aracılığıyla hükümetlerin müdahale olanak ve uygulamaları, ortaklar ve çalışanlar aleyhine önemli sonuçlar getirdi. Bu çalışma, gerek özel kesimdeki gerekse kamu kesimindeki işyerlerinden farklı nitelikte işçi-işveren ilişkilerine rastlanan bu işyerlerindeki olayların nedenlerini açıklama doğrultusunda bir çabadır.

Türkiye tarımsal üretiminin bir kısmı ülke içi üretim ve tüketim gereksinimlerini karşılarken, önemli bir kısmı da ihraç edilmektedir. Önemli ihraç ürünleri olan tütün, pamuk, fındık, üzüm, incir ve bunların yanı sıra tiftik ve zeytinyağı, genellikle küçük üreticiler tarafından üretilmektedir. Bu ürünlerin sürekli ve düzenli bir şekilde ihracatının sağlanması, bu ürünlerin girdi olarak kullanıldığı üretim süreçleri ve ilgili çıkarlar açısından son derece önemlidir.

* *İ.Ü. İktisat Fak. Mecmuası Özel Sayı II*, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan, İstanbul, 1984

Tütün üretiminin denetimi ve ürünün önemli bir kısmının toplanması Tekel eliyle yapılmaktadır. İncir, üzüm, pamuk, fındık ve tiftikte ise bu görevi tarım satış kooperatifleri birlikleri üstlenmiştir. Tarım satış kooperatifleri birlikleri, Hazineden aldıkları krediyle üreticinin ürününü toplamakta, depolamakta, bazı durumlarda işlemekte, genellikle de ihracatçıya devretmektedir. Küçük üreticilik temelinde yaygın ve dağınık bir üretimin uluslararası işbölümünün gereklerine uygun olarak disipline edilmesi, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin ana işlevi olmaktadır.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin ikinci, Türkiye Ziraat Odaları Birliği ve Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği'nin ise önde gelen işlevi de, iç pazarın genişletilmesidir. Bu kuruluşlar tarımda gübre, ilaç, çağdaş araç-gereç kullanımını çeşitli biçimlerde desteklemektedir. Ayrıca uygulanan fiyat politikaları, özellikle dayanıklı tüketim mallarının köylere yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri, tarımsal üretimin vergi açısından denetimi yönüyle de önemlidir.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin 1974-1980 dönemindeki işleyişleri içinde, üreticilere işletmelerde istihdam olanağı yaratma gibi bir amaçları ise olmamıştır.

I. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNDE İSTİHDAM

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde büro, tekstil, gıda ve bir miktar da metal işkollarında işçi çalıştırılmaktadır. Çalışanların tümü 1475 sayılı İş Yasası kapsamında işçi statüsündedir.

Önemli tarım satış kooperatifleri birlikleri ve işletmelerinin durumu aşağıda özetlenmiştir:

İzmir İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1937 yılında 7 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 5.500 ortaklı 19 kooperatif üye idi. Birliğe üye Ödemiş, Ortaklar ve Erbeyli kooperatiflerinin birer incir işletmesi: Birliğin ise alkol fabrikası, kolonya fabrikası, tahta kutu fabrikası ve incir depoları vardır.

İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1937 yılında 7 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 12.214 ortaklı 16 kooperatif üye idir. Birliğin İzmir'de iki üzüm işleme fabrikası, bir sirke ve bir pekmez işletmesi vardır.

İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1949 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 43.508 ortaklı 53 kooperatif üye idi. Birlik şu işletmelere sahiptir: pamukyağı kombinası, gliserin fabrikası (hammadde bulunamaması nedeniyle çalıştırılamıyor), tamir atelyesi, İzmir Çırçır Fabrikası, Nazilli Çırçır Fabrikası, İplik Fabrikası, depolar.

İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1949 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında da 5.316 ortaklı 24 kooperatif üye idi. 1968 yılı verilerine göre, Birliğin Burhaniye, Kuşadası, Sultanhisar, Tepeköy, Hocarlı, Çine, Ortaklar ve Akhisar'da zeytinyağı tesislerinin sayısının 15'e çıkmış olduğu belirtilmektedir.

Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik) 1938 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 129.060 ortaklı 36 kooperatif üye idi. 1979 yılı sonunda Fiskobirlik'e bağlı 13 fındık kırma ve bir fındık işleme tesisinde 2.500, bürolarda 2.300 işçi çalışıyordu.

Adana Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Çukobirlik) 1940 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 24.218 ortağın bulunduğu 22 kooperatif üye idi. Birliğin 1973 yılında 10 çırçır ve prese fabrikası, 1 nebati yağ ve sabun fabrikası vardı. Birliğin ayrıca üç çeltik kurutma tesisi ve nakliyat işletmesi bulunuyordu. 1980 yılı Mart ayında ise, ortak sayısı 36.500'e, işletmelerde çalışan işçi sayısı 3.500'e çıkmıştı.

Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Kozabirlik) 1940 yılında 3 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 17.812 ortağı bulunan 5 kooperatif üye idi. Ortak sayısı 1979 yılında 26.619'a yükseldi. Birlik, Bursa Organize Sanayi Bölgesinde kuru ipek kozasından ipek ipliği çekilmesi için bir tesis kurmaktadır. 1980 yılında Birlik'te 28 işçi çalışıyordu.

Antalya Pamuk, Narenciye ve Muz Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Antbirlik) 1952 yılında 5 kooperatifin bireleşmesiyle kuruldu.

1976 yılında 18.497 ortaklı 6 kooperatif üye idi. 1977 yılında Birliğin 7 çırçır ve prese fabrikası, 1 yağ kombinası (350 işçi) ve 1 iplik fabrikası (Aksu İplik Fabrikası, 1.600 işçi) vardı. Ayrıca bürolarda 500 kadar işçi çalışıyordu.

Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Marmara birlik) 1954 yılında kuruldu. 1976 yılında 18.521 ortaklı 6 kooperatif üye idi. Birliğin 1980 yılında üç zeytinyağı işletmesi ve zeytin depoları vardı. Birlik bünyesinde 386 işçi çalışıyordu.

Gül ve Gülyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Gülbirlik) 1954 yılında kuruldu. 1976 yılında 3.619 üyeli 13 kooperatif üye idi. Birliğin bir gülyağı fabrikası vardır. Bürolarda 1980 yılında 70 işçi çalışıyordu.

Nevşehir Üzüm ve Mamulleri Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Taskobirlik) 1958 yılında 4 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 3.768 üyeli 11 kooperatif üye idi. İşletmelerinde 150 civarında işçi çalışıyordu.

Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Trakyabirlik) 1966 yılında 7 kooperatifin biraraya gelmesiyle oluştu. 1976 yılında 52.445 ortaklı 31 kooperatif üye idi. 1980 yılında 700 civarında işçi çalışıyordu.

Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (Güneydoğu birlik) 1968 yılında kuruldu. 1976 yılında 1.872 ortaklı 11 kooperatif üye idi. Bürolarda, Gaziantep'teki üzümsuyu, bakliyat ve fıstık işletmeleri ile Kahramanmaraş'taki kırmızı biber işletmesinde 1.500 civarında işçi çalışıyordu.

Tiftik ve Yapağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Tiftikbirlik) 1969 yılında kuruldu. 1976 yılında 8.755 ortaklı 26 kooperatif üye idi. Kooperatiflerde, Birlik'te ve Gölbaşı tesislerinde toplam 600 civarında işçi çalışıyordu.

Yer Fıstığı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Yerfiskobirlik) 1968 yılında kuruldu. 1976 yılında 6.681 ortaklı 10 kooperatif üye idi.

Yukarıda sözü edilenlerin dışında kalan tarım satış kooperatifleri birlikleri ile sözü edilen birliklere üye kooperatiflerin de ayrıca önemli sayıda işçi çalıştırılan işletmeleri vardır. Ancak bu konuda bir envanter çalışması yapılmamıştır.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin işletmeleri dışında işti-

rakleri de vardır. Bu iştiraklerde de önemli sayıda işçi çalışmaktadır. İştiraklerin dökümü, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayınlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Adına Yapılan Destekleme Alımlarını İnceleme ve Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nun I. Cildinde sunulmuştur.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yanı sıra, diğer tarım kooperatiflerinde ve bunların işletmelerinde de önemli sayıda işçi çalışmaktadır.

Tarım kredi kooperatiflerinde 1979 yılında 4.882, bölge birliklerinde 190, merkez birliğinde 140 işçi çalışmaktadır. Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Vakfı'nın ise bahçe tipi traktör ve tarım aletleri üreten bir fabrikası vardır.

Köy kalkınma kooperatiflerinin ise 250'ye yakın işletmesi vardır: 17 un, 8 yem, 76 zeytinyağı, 3 bitkisel yağ, 9 salça, 4 meyve suyu, 38 kereste, 2 tarım araçları, 2 yonga levha, 5 şarap, 2 maden suyu, 1 çeltik, 1 kerevit, 1 halı ipliği, 1 sera örtüsü üretimi, 43 halıcılık tesis ve fabrikaları ile birçok soğuk depo ve ambalaj tesisi.

Tarım kooperatifleri ve özellikle de tarım satış kooperatifleri birliklerinin bu geniş istihdam olanakları ve bu kuruluşlardaki işçi-işveren ilişkilerinin Türkiye'deki işçi hareketi üzerindeki etkileri kanımızca, ayrıca ayrıntıda incelenmesi gereken bir konudur.

II. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNİN İSTİHDAM POLİTİKASI

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde 1974-1980 döneminde işçi-işveren ilişkilerinin diğer işyerlerinde görülenlerden farklı düzey ve boyutlarda gelişmesinin ana nedeni, bu dönemde iktidarda bulunan siyasi partilerin bu işyerlerini kendi siyasi kadrolaşmaları için kullanmaları olmuştur.

Siyasi partilerin bu uygulamaları 1974-1975 yıllarında başlamış, öncelikle İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış kooperatifleri Birliklerinde bu uygulamaya gidilmiş, daha sonraki yıllarda diğer Birliklere de yaygınlaştırılmıştır. Yeni sanayi işletmeleri açılarak istihdam olanağı yaratılması yerine, mevcut işletmelere çalışma-

dan maaş alacak insanlar yerleştirilmiştir. Bu uygulama işyerlerinde işçi-işveren ilişkilerinde özel sektörde görülenin çok dışında sorunlara yol açmıştır. Özellikle Birlik yöntemlerinin kendi siyasi çizgileri doğrultusundaki sendikaları işyerlerinde yetkili kılmaya çalışmaları, çok ileri boyutta anlaşmazlıklara neden olmuştur.

Bu anlaşmazlıklarda sorumlu yetkili genellikle genel müdürdür. 1974-1980 döneminde genel müdür Ticaret Bakanı tarafından atanmaktaydı. Genel müdürün uygulamalarının olumsuz sonuçları ise Birliği ve dolaylı olarak da üye kooperatifleri ve kooperatif ortaklarını etkiliyordu. Davul Birliğin ve ortakların boynunda iken, tokmağın Ticaret Bakanının elinde olması, istihdam konusundaki aksaklıkların önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu dönemde, kamu iktisadi teşebbüslerinde, genel ve katma bütçeli kuruluşlarda yüzbinlerce işçi çalışmaktaydı. Belediyelerdeki işçi sayısı da 100 binin üstündeydi. Hükümetlerin buralarda bir işletmeden aynı anda yüzlerce işçiyi işten çıkarma doğrultusunda bir uygulaması görülmezken, özellikle 1980 yılında tarım satış kooperatifleri birliklerinde bu yola başvurulması, sanırız, önemli ölçüde, tokmağın ve davulun ayrı kişilerde olmasından kaynaklanmaktadır.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinde, üye kooperatiflerde ve bağlı işletmelerde çalışanların tümü 1475 sayılı İş Yasası kapsamındadır. Çalışanların sendikalaşma ve toplu iş sözleşmesi bağıtlama hakları vardır. Ancak bir kısım personel, çeşitli açılardan İş Yasası'nın ötesinde haklar getiren Personel Yönetmeliğinin kendilerine uygulanmasıyla yetinmiş ve toplu iş sözleşmesi kapsamı dışında kalmayı yeğlemiştir.

Tarım satış kooperatifleri birlikleri ana sözleşmesine göre, yönetim kurulu, genel kurulca gizli oyla seçilen dört üye ile, Ticaret Bakanlığı tarafından atanan bir genel müdürden oluşur. Bilindiği gibi, 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Yasa'nın 11. maddesi uyarınca, seçimle gelen yönetim kurulu da Ticaret Bakanlığı tarafından görevden alınabilmekte ve yerine Ticaret Bakanlığı atama yapabilmekteydi. 31. maddeye göre, Birlik adına imza yetkisine sahip kişilerin atanma ve işten el çektirilmeleri, genel müdürün teklifi, yönetim kurulunun kararı ve Ticaret Bakanlığının onayıyla oluyordu. Diğer çalışanların atanma ve işten çıkarılmaları tamamiyle genel müdürün yetkisindeydi. Kooperatif ortaklarının ve kooperatiflerin, kendi olanaklarıyla oluşturdukları kuruluşun istihdam politikası üzerinde söz

hakkı yoktu. İşçi işveren ilişkilerinde 1974-1980 döneminde diğer işyerlerinde görülenin ötesinde ortaya çıkan büyük anlaşmazlıklar kanımca bu noktadan kaynaklanmaktadır.

İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri, Bu Birliklere bağlı kooperatifler, şubeler ve işletmeler ile Marmarabirlik'te uygulanan (ve diğer tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde de uygulandığını sandığımız) Daimi Kadro Personel Yönetmeliği'nin 4. maddesi de genel müdürün istihdam konusundaki yetkilerini yinelemiştir.

Personel Yönetmeliğine göre, Birliklere bağlı kooperatiflerde ve kooperatiflerin işletmelerinde çalışacak personele ilişkin kadroların da Birlik yönetim kurulunca onaylanması gerekir. Birliklerin işletmelerindeki kadrolar da Birlik Yönetim Kurulunun onayından geçer (Madde 43 ve 44). Personel Yönetmeliğine göre, işe alınanların deneme süresi "en az 6 aydır". "Bu müddet lüzum görüldüğü takdırde uzatılabilir" (M. 48). Bilindiği gibi, 1475 sayılı İş Yasasına göre deneme süresi bir aydır ve ancak toplu sözleşme ile en fazla üç aya çıkarılabilir.

Birliklerde, yönetmelik gereğince bir personel komitesi kurulur. Komite, "Birlik genel müdürünün veya genel müdürlükçe tensip edilecek birinci derecede imza yetkisini haiz bir Birlik personelinin başkanlığı altında, Birlik hukuk müşaviri, personel müdürü veya şefinin ve birlikler teftiş kurulu başkanının ve hakkında karar verilecek personelin çalıştığı teşekkülün en büyük âmirinin iştirakiyle kurulur" (M. 73). Personel komitesi, yönetmelik hükümlerine uymayan personel hakkında soruşturma yapar ve karar verir. Çalışanların hiçbir temsilcisi komitede yer almamaktadır.

Çalışanları işten çıkarma yetkisi (a) işe almaya yetkili olanlara, (b) personel komitesine ve (c) Ticaret Bakanlığı tarafından görevlendirilecek müfettişlere verilmiştir (M. 59). Birliklerin Ticaret Bakanlığına bu bağlılığı birçok sürtüşmenin kaynağı olmuştur.

Personel Yönetmeliğinde ilginç bir hüküm, ortakların istihdamına ilişkindir: "Kooperatiflere ortak olan personelin ortak olduğu kooperatiflerin veya bunlara bağlı işletmelerin daimi veya muvakkat kadrolarında istihdamı Birliklerin karar ve müsaadesine bağlıdır" (M.71). Bu kısıtlayıcı hüküm, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin ve işletme-

lerinin ortaklarının istihdam sorununa bir çözüm arama doğrultusunda hiç düşünülmediğini göstermektedir.

Personel Yönetmeliği, personelin siyasi partilerle ilişkilerine karşı da sözde bir önlem getirmiştir. 71. maddenin 3. fıkrasına göre, "istihdam şekli ne olursa olsun, Birlik ve kooperatiflerle, bunlara bağlı teşekküllerin personeli, siyasi partilerin idari kademelerinde fiilî görev alamaz ve siyasi temayülü göreve tesir edecek şekilde izhar edemez."

Bu hüküm uygulanmamıştır. Siyasi partiler tarım satış kooperatifleri ve birliklerini siyasi etkinliklerinin bir aracı olarak kullanmışlardır. Birlik Ana Sözleşmesinin "yönetim kurulu seçimi"ne ilişkin 25. maddesi "g" bendi, "herhangi bir siyasi partinin merkez ve taşra organlarında görevli bulunanlar ve siyasî partilerde kaydı bulunan belediye başkanları, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri"nin yönetim kuruluna seçilemeyeceği hükmünü getiriyordu. Ancak 7.6.1975 tarih ve 15258 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile bu hüküm iptal edildi. Bu hükmü iptal eden MC Hükümeti, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde siyasi partilere göre cepheleşmede önemli bir sorumluluk üstlendi. Bu konu ilerde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Personel Yönetmeliği'ne bağlı daimi kadrolu işçilerin (yönetmelikte "memur", "hizmetli", "teknik personel" şeklinde sınıflandırılmıştır) ücretleri 6 grup halinde ayrı ayrı derece ve kademelendirilmiştir. İlk dört grup yönetici durumda olanlara ilişkindir. Beşinci grup, "memurlar", altıncı grup "hizmetliler"dir.

Yönetmeliğin 6. maddesi, "bu yönetmeliğin mer'iyete girdiği tarihten sonra, devlet memurlarına avans vesair namlar altında fiilen ödenen miktarların dışında maaşlara seyyanen yapılacak zamlar, Yönetim Kurulunun kararı, Ticaret Bakanlığının tasdiki ile tatbik edilebilir" hükmünü getirmektedir. Ancak pratikte Ticaret Bakanlığı belirleyici olmaktadır. 1972 yılının sonunda yapılan zamla ilgili olarak Marmara birlik Personel Yönetmeliğinde şöyle bir değişiklik yapılmıştır:

> "Bakanlığın 28.11.1972 gün ve 15/21092 sayılı emirlerine ekli olarak gelen Yönetmeliğin geçici I. maddesi gereğince ücret derecelerine yapılan ve 1.3.1970 tarihinden itibaren geçerli olan %60 nispetindeki zamma göre yeni ücret düzenlemeleri."

Aynı şekilde, 1.3.1974 tarihinden geçerli olmak üzere %15 ve 1.1.1976 tarihinden geçerli olmak üzere de kademeli olarak %30 ve %25 oranlarında (brüt aylık ücret tutarları 3500 liraya kadar olanlarda % 30, 3500 liranın üstünde olanlarda % 25) zam yapılmıştır.

Personel Yönetmeliğinin ilginç ve toplu iş sözleşmelerine örnek oluşturan bir hükmü kıdem tazminatına ilişkindir.

"İşten çıkış tazminatı, Birliklerle Kooperatiflerin ve bunlara bağlı işletme ve teşekküllerin daimi kadrolarında asaleten çalışılan 20 yıllık hizmet süresinde beher hizmet yılı için müktesep hak olarak alınmakta olan son ücretin brüt tutarının iki katı üzerinden hesaplanır. 20 yılı geçen her hizmet yılı için de tazminat miktarı yukarıdaki esaslara göre bir maaş esasına göre tahakkuk ettirilir. Müddetin hesabında günlük kesirler aya iblağ edilir. 6 aydan fazla (6 ay dahil) ay kesirleri yıla iblağ edilir" (B. 21).

Daha ileride ele alacağımız toplu iş sözleşmelerinde kıdem tazminatı miktarının kamu ve özel kesimde benzer işyerlerindekinden çok yüksek olduğu görülecektir. Bu yüksekliğin en önemli dayanağı, Personel Yönetmeliğindeki bu hükümdür.

Personel Yönetmeliği'ne göre çalışanlara (a) lisan tazminati, (b) kasa tazminatı, (c) makam tazminatı, (ç) temsil ödeneği, (d) teşvik mükâfatı ve (e) temettü ikramiyesi adları altında çeşitli ödemeler yapılmaktadır.

Bunların yanı sıra, SSK tarafından verilen istirahat günlerine ait geçici işgöremezlik ödeneği, çalışanın ücretinin tamamına iblağ edilmekte, iki maaş tutarında ölüm yardımı verilmekte, SSK'nca tedavisi yapılmayan hastalıkların masrafları (Birlik yönetim kurulunun kararıyla) Birlik'çe ödenmektedir.

Yıllık ücretli izinler ise tüm çalışanlar için 30 gündür. Bu miktar İş Yasasında belirtilen sürelerin üstündedir. İmzalanan toplu iş sözleşmelerinde de izinlerin aynı işkolundaki diğer işyerlerine göre yüksek olmasının önemli bir dayanağı bu hükümdür.

Yönetmeliğin 47. maddesine göre de, "Birliklerle kooperatiflerin veya bunlara bağlı teşekküllerin idare ve işletme kadrolarında çalışan personelden, bu yönetmeliğin yürürlüğe girdiği tarihte çalışmakta olanlarla, yeniden göreve alınanlardan, bu yönetmelikte yazılı şartları kabul ettiklerine dair Noterden tasdikli bir taahhütname alınır."

Görüldüğü gibi, 1974-1980 döneminde Birlik'lerde uygulanan Personel Yönetmeliği, kooperatif ve birliklerin istihdam politikasına ortakların çıkarları doğrultusunda yön vermeyi önleyici ve Ticaret Bakanlığının belirleyiciliğini pekiştirici niteliktedir; çalışanların ücret ve çalışma koşullarının belirlenmesine ortakların katılmasını ve işçilerin söz hakkının olmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

III. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNDE SENDİKALAŞMA VE TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

A. Sendikalaşma

Tarım satış kooperatifleri birlikleri, kooperatifler ve iştiraklerinde çalışan işçiler, 1974 - 1980 döneminde, büro, gıda ve tekstil işkollarında sendikalarda örgütlenmişlerdir. Bunların dışında saptayabildiğimiz tek işkolu, İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği tamirhanesinde çalışan yaklaşık 100 işçinin örgütlendiği metal işkoludur. Bu işçiler 1980 yılında DİSK'e bağlı Maden İş Sendikası'nın üyesiydiler.

Tarım satış kooperatifleri, birlikleri ve işletmelerinde sendikalaşma, bu kuruluşların istihdam politikasıyla yakından bağlantılıdır. 1974-1980 döneminde iktidarda bulunan partiler, bu kuruluşlarda kendi çizgilerindeki sendikaların yetki alması için yoğun çaba göstermişlerdir.

Ancak özellikle 1978-1979 yıllarındaki duruma baktığımızda, tarım satış kooperatifleri birliklerinde çalışan işçilerde DİSK'e bağlı sendikalara doğru bir akış görüyoruz. Bu akış ya işçilerin eski sendikalarından ayrılıp DİSK'e bağlı bir sendikaya üye olmaları, ya da genellikle o Birliğe özgü olarak daha önce kurulmuş bir sendikanın DİSK'e üye olmasıyla gerçekleşmiştir.

Büro işkolunda tarım satış kooperatifleri birliklerinde 1980 yılında örgütlü sendikalar, Türk İş'e bağlı Tez Büro İş ile DİSK'e bağlı Sosyal İş, Bank Sen, Fındık ve Taper İş'tir. Bağımsız diğer sendikalar da DİSK sendikalarıyla birlikte davranmaktaydılar.

Tez Büro İş Sendikası, Türk İş içinde Sosyal Demokrat Hareket içindedir. Yerfiskobirlik, Güneydoğubirlik işçileri ve Antbirlik'e bağlı bazı kooperatiflerde çalışanlar 1980 yılında bu sendikada örgütlüydü.

Sosyal İş Sendikası ise kurulmasından sonra uzun bir süre bağımsız kaldı ve 20.5.1947 tarihinde DİSK'e katılma kararı aldı. Ancak 1977 yılında DİSK üyeliğinden çıkarıldı. 22.8.1978 tarihinde yeniden üyeliğe kabul edildi. Antbirlik ve Gülbirlik işçileri 1980 yılında Sosyal İş Sendikası'nda örgütlüydü.

Bank Sen. 1972 yılında kuruldu. 2.11.1976 tarihinde DİSK'e katılma kararı aldı. Trakyabirlik işçilerinin örgütlü olduğu Tars. Koop. İş Sendikası'nın Bank Sen.'e katılmasıyla Bank Sen., Trakyabirlik'in büro işyerlerinde yetkili oldu. Güneydoğubirlik işçileri ise, Günko İş'te örgütlenmişlerdi. Günko İş de Bank Sen.'e katıldı. Ancak 1980 yılında yetki döneminde işçilerin bir kısmı Tez Büro İş Sendikasına geçtiler.

1980 yılının ilk aylarında Türk İş üyesi Tez Büro İş ile DİSK üyesi Bank Sen ve Sosyal İş Sendikaları, banka - büro - eğitim - sigortacılık işkollarında "güç ve eylem birliği" yaptıklarını açıkladılar. "3'lü deklarasyon"da, tarım satış kooperatifleri birliklerine ilişkin olarak şunlar söyleniyordu:

> "İşkolumuzun temel direklerinden olan kooperatif işyerlerinde ise özellikle politik baskılar öne çıkmaktadır. Kooperatif işyerlerinde yaklaşık 30 bin işçiden 23 bini bugün değişik sendikaların örgütsel ağı içinde yer alıyor. Ancak siyasi iktidarların güdümünde geliştirilen tarım satış ve kredi kooperatifleri bu çevrelerin yemliği olarak kullanılmakta, binlerce kooperatif emekçisi çalışma ve yaşama koşullarındaki olumsuzlukların yanı sıra bir de siyası iktidarların baskısı altındadır. Öte yandan gerici ve faşist güçlerce dışardan desteklenen bugünkü iktidarların işbaşına gelmesi ile gündemine alıp uygulamaya koyduğu toplu işten çıkartmalar, kıyımlar ve sürgünler, özellikle tarım satış kooperatifleri birliklerinde, işletmelerinde ve KİT'lerde somutlaşmaktadır" (Sosyal İş, 6. Dönem Merkez Genel Kurulu Çalışma Raporu, Hazıran 1980, s. 53).

Bu işkolundaki diğer sendikaların 1980 yılındaki örgütlenme durumu da şöyledir:

Fındık İş (Türkiye Fındık Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliği Mensupları Sendikası) 20.5.1969 tarihinde kuruldu ve 31.5.1978 tarihindeki genel kurulunda DİSK'e katılma kararı aldı. 22.8.1978 tarihinde de DİSK üyeliğine kabul edildi. Fiskobirlik bürolarında ve fındık kırma fabrikalarında çalışan işçiler Fındık İş'te örgütlüydü.

Taper İş (İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ve bu teşekküllere bağlı Bilumum İşyerleri Ege Bölgesi Sendikası) 1968 yılında kuruldu. 2.3.1980 tarihinde yapılan genel kurulunda DİSK'e katılma kararı aldı. 13.5.1980 tarihinde DİSK üyeliğine kabul edildi. Tariş'te bürolarda çalışanlar, 1.11.1978 - 31.10.1980 döneminde Taper İş'te örgütlü olarak toplu sözleşme imzaladılar.

DİSK'e bağlı bu sendikaların dışında, bağımsız bazı sendikalar da 1978 - 1980 yıllarında DİSK sendikalarıyla birlikte tavır aldı.

Çukosen, Çukobirlik işyerlerinde bürolarda çalışanların örgütlü bulunduğu sendikadır. 1969 yılında kuruldu. Son yıllarda yönetimi değişti. Çukosen, 1980 yılı içinde DİSK'in tarım satış kooperatifleri birliklerindeki sorunları çözümlemek gerekçesiyle oluşturduğu Ortak Davranış Komitelerinde yer aldı.

Dev Tiftik İş, 1978 yılında Tiftikbirlik işyerlerinde çalışan işçiler tarafından kuruldu. Dev Tiftik İş de Ortak Davranış Komitelerinde yer aldı.

Tars Koop İş, Trakyabirlik işçilerini örgütlemişti. Bir süre Ortak Davranış Komitelerinde yer aldı. Daha sonra da DİSK üyesi olan Bank Sen'e katıldı.

Büro işkolunda tarım satış kooperatifleri birliklerinde 1980 yılında DİSK'e bağlı ve ona yakın çizgideki sendikalar hâkimdi.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinde dokuma işkolunda 1980 yılında Türk İş'e bağlı Teksif ile DİSK'e bağlı Tekstil sendikaları örgütlüydü.

Saptayabildiğimiz kadarıyla, 1980 yılında Teksif aşağıda belirtilen birlik ve kooperatiflerin çırçır ve prese fabrikalarında örgütlüdür:

- Aydın - Milas 152 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop Çırçır Fabrikası.
- Bergama - Göçbeyli 207 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası
- Kahramanmaraş Çukobirlik Çırçır Fabrikası
- Manisa 118 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası
- Tire, Tepeköy, Menemen, Bayındır, Ödemiş Pamuk Tarım Sat. Koop. leri Çırçır Fabrikaları.
- Ödemiş 129 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası

- Aydın - Söke Pamuk Tarım Sat. Koop. Sawgin Tesisleri.
- Fethiye, Aydın - Koçarlı ve Aydın - Yenipazar Pamuk Tarım Sat. Koop.leri Çırçır Fabrikaları..

DİSK'e üye Tekstil ise özellikle 1978 - 1980 yıllarında tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin bu işkolundaki yatırımlarında etkinliğini artırmış, gerek Teksif'ten, gerek MİSK'e bağlı Türk Mensucat İş'ten önemli işletmeler ayırmıştır.

Çukobirlik'in 100 bin iğlik iplik tesislerinde 1977 yılında II. MC Hükümeti döneminde Teksif ile Türk Mensucat İş arasında yapılan irade beyanında, işyerinde çalışan işçiler adına toplu iş sözleşmesi bağıtlama yetkisini Türk Mensucat İş aldı. 1978 yılı Eylül ayı başında ise, işyerinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesi Türk Mensucat İş'e ait olmakla beraber, tüm işçiler bu sendikadan istifa yoluyla ayrılmış ve Tekstil'e geçmişlerdi. 1.5.1979 - 30.4.1981 tarihleri arasında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesini Tekstil bağıtladı.

Antbirlik İplik Fabrikasında çalışanlar 1975 - 1977 ve 1977 - 1979 toplu sözleşme dönemlerinde Teksif üyesiydiler. 1977 yılında Türk Mensucat İş de işyerlerinde örgütlenme çalışması yaptı. Ancak 1.8.1979 - 3.17.1980 döneminde işçiler Tekstil'e geçtiler ve Tekstil 21.10.1979 tarihinde toplu iş sözleşmesini bağıtladı.

İzmir pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Çiğli İplik Fabrikası daha kurulurken, işveren çeşitli müdahalelerle işyerine Teksif'i yerleştirmeye çalıştı. Daha sonra Türk Mensucat İş devreye girdi ve bir süre fabrikaya işveren tarafından yerleştirilen MHP.liler sayesinde etkin oldu. Ancak II. MC Hükümetinin düşmesiyle ve aktif parti taraftarlarının fabrikadan çıkarılmasıyla, İşçiler Tekstilde örgütlendiler. Tekstil, 1.11.1978 - 31.10.1980 tarihleri arasında yürürlükte bulunan bir toplu iş sözleşmesi bağıtladı.

Tekstil'in 1971 yılı Aralık ayında yapılan 3. olağan genel kurul döneminde, Sendika tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin hiçbirinde yetkili değildi. 1975 yılında DİSK'e katıldı. 1978 - 1979 yıllarında ise yukarıda sözü edilen önemli işyerlerinde etkinlik sağladı.

Saptayabildiğimiz kadarıyla, yukarıda sözü edilen üç büyük iplik fabrikası dışında, Tekstil 1980 yılında şu işyerlerinde de yetkiliydi:

İzmir Çırpı - Arıkbaşı Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası (daha önce Teksif'teydi)

Bergama Çırçır Fabrikası

İzmir - Kınık Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası (daha önce Teksif'te)

Salihli Pamuk Tarım Koop. Çırçır Fabrikası

İzmir Pamuk Tarım Sat. Koop. Birliği 128 No.'lu Çırçır Fabrikası

İzmir Pamuk Tarım Sat. Koop. Birliği Pamuk Depolama İşletmesi

Çukobirlik'e bağlı Sawgin, Çırçır ve prese Fabrikaları (7 adet).

Gıda İşkolunda tarım satış kooperatiflerinde ve birliklerde DİSK'e üye Gıda İş Sendikası ile Türk İş'e üye Tekgıda İş Sendikası arasında bir mücadele vardı. MİSK'e bağlı Türk Gıda İş Sendikası, MC Hükümetleri döneminde Ticaret Bakanlığında ve bazı işyerlerinde bulunan parti militanları tarafından sağlanan destekle bazı işyerlerinde etkinlik kurduysa da, bu durum süreklilik göstermedi.

Tekgıda İş Sendikasının 1969 - 1971 Faaliyet Dönemine İlişkin Çalışma Raporu'ndan, Tekgıda İş'in kooperatif ve birliklerde yetkili olduğunu öğreniyoruz: İzmir İncir Tarım Satış Koop. Bir. İncir İşletmesi, İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Koop. Bir. Zeytinyağı İşletmesi, Tariş Alkol Fabrikası, Tariş Üzüm İşletmesi, Gemlik 72 No.'lu Zeytin Tarım Satış Koop., Taskobirlik, Fiskobirlik.

Tekgıda İş Sendikasının 1975 - 1977 dönemine ilişkin son çalışma raporunda, sendikanın yetkili olduğu belirtilen tarım satış kooperatifleri ve birlikleri ise şunlardır: Çukoyem (Mersin), Çukobirlik Merkez Yağ Tesisleri (Adana), Taskobirlik (Nevşehir), Taskobirlik'e bağlı kooperatiflerin şarap fabrikaları (Nevşehir, Avanos, Gülşehir, Ürgüp, Özkonak), İzmir Üzüm Tarım Satış Koop. Bir. Üzüm İşletmesi, İzmir İncir Tarım Sat. Koop. İncir İşletmesi İncir Depoları, İzmir İncir Tarım Satış Koop. Bir. Alkol Fabrikası, izmir Zeytinyağı Tarım Satış Koop. Bir. Zeytinyağı Fabrikası.

Tekgıda İş, 1972 - 1977 döneminde Fiskobirlik'i yitirmiş, buna karşılık Çukobirlik Merkez Yağ Tesisleri ve Çokoyem'de yetki almıştır. Daha sonra da Marmarabirlik'teki işçileri örgütlemiştir.

Gıda İş Sendikası ise 1975 - 1977 yıllarında İzmir Pamuk Tarım

Satış Koop. Bir. Pamukyağı Kombinası ve Antbirlik'te toplu iş sözleşmesi bağıtlamış, Çukobirlik Merkez Yağ Tesislerinde greve çıkmış ve Fiskobirlik'in Kocaeli, Sakarya ve Bolu'da bulunan 8 fındık kırma fabrikasında yetki almıştır.

1980 yılında ise Antbirlik Yağ Kombinası (350 işçi), Taskobirlik (150 işçi), İzmir Pamuk Tarım Satış Koop. Bir. Pamukyağı Kombinası (1200 işçi) ve Çukobirlik Merkez Yaş Tesisleri (225 işçi) işçileri DİSK'e bağlı Gıda İş'te örgütlenmişlerdir. Tekgıda İş'in Marmarabirlik ve bağlı kooperatifler, İzmir İncir Tarım Satış Koop. Birliği Kolonya Fabrikası (30 işçi), Alkol Fabrikası, İncir İşletmesi ve İncir Depoları'ndaki yetkisi 1980 yılında sürüyordu. MİSK'e bağlı Türk Gıda İş Sendikası ise MC Hükümetleri döneminde İzmir Üzüm Tarım Satış Koop. Bir. Üzüm işletmeleri ve sirkehanelerinde çalışan 1400 civarında işçi adına toplu iş sözleşmesi bağıtlamış olmakla beraber, 1980 yılında bu işyerleriyle ilişkisi kalmamıştı.

B. Toplu İş Sözleşmeleri

Toplu İş Sözleşmeleri, işçilerin işverenle ilişkilerinin, çalışma koşullarının belirlendiği belgelerdir. Bu belgelerde işçiler açısından düzenleyici (normatif) hükümleri, ücretler ve diğer parasal ödemeler, çalışma süresi, iş akdinin sona erdirilmesi, işçi sağlığı ve güvenliği ve işçi-işveren ilişkisinin diğer yönleri başlıkları altında inceleyebiliriz. İşçilerin çalışma ve yaşama koşullarında zaman içindeki değişiklik ve çeşitli işyerlerinde işçilerin durumlarının karşılaştırılması, ancak bu çerçeve içinde anlamlı sonuçlar verir. Salt ücret ortalamalarından yola çıkan kıyaslamaların işçilerin durumuna ve işçi-işveren ilişkilerinin dinamiğine yeterince ışık tutamadığı kanısındayız.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinde çalışan işçilerin yukarıda belirtilen noktalarda 1980 yılındaki hakları genellikle özel kesimde benzer nitelikteki işyerlerinden ve hatta kamu kesiminde birçok işyerinden iyiydi. Bu göreli iyiliğin, işçilerin diğer işyerlerindeki işçilerden daha fazla mücadele etmelerinin ve daha fazla fedakârlıkta bulunup daha fazla çalışmalarının bir sonucu olduğu kanısında değiliz. Diğer taraftan bu işyerlerindeki işçi - işveren uyuşmazlıkları da genellikle (toplu sözleşme maddelerinin ötesinde) siyasi tercihlerden kaynaklanmıştır.

Bu işyerlerinde göreli olarak ileri haklar kanımızca şu etkenlere bağlıdır:

1. Çalışanları sendikalaştırmamayı amaçlayarak bazı haklar tanıyan Personel Yönetmeliği'nin toplu iş sözleşmelerinde örnek oluşturması.

2. Siyasî partilerin kendi çizgilerindeki sendikaları işyerlerine yerleştirmek ve kendi sendikalarını işçiler açısından çekici kılmak amacıyla birçok hakkı kolayca vermesi.

3. Genel müdürün, Ticaret Bakanlığının ve Hükümetin, Birliğin isitihdam politikasını belirlerken attıkları adımlardan devlete bir zararın gelmemesi; olanın kooperatiflere ve birliklere olması; istihdam politikasını çizenlerin "başkasının kesesinden yemeleri."

4. Sık sık hükümet ve dolayısıyla da birlik genel müdürünün değişmesi ve buna bağlı olarak, işe yeni alınanların işten çıkarılması olasılığına karşı, iş teminatına ilişkin güvencelerin artırılması.

5. Hükümet değişikliği durumunda, değişiklik sırası henüz birliklere gelmeden ("giderayak") işçilere hoş gözükecek ve yeni gelecek yönetimin işini zorlaştıracak hükümlerin kabul edilmesi.

Önemli tarım satış kooperatifleri birliklerinde bağıtlanmış bulunan son dönem toplu iş sözleşmeleri özet olarak Ek'te sunulmuştur. Çeşitli birlikler ve aynı birlik bünyesinde çeşitli sendikalar arasında önemli farklar yoktur. İşçilerin çalışma koşullarının diğer işyerlerindekinden avantajlı olduğu durumlar kısaca şöyledir:

Asgarî ücretin artması halinde artan miktarın (ücreti ne olursa olsun) tüm işçilere uygulanması, diğer işyerlerinde pek görülmemekle birlikte, Birliklerde hemen hemen yerleşmiş bir uygulamadır. Ücretsiz ürün verme uygulaması da genellikle bazı kamu kesimi işyerlerinde görülür. Birliklerde ise çok yaygındır. Birliklerdeki 40 saatlik haftalık çalışma süresi ülke ortalamasının çok altındadır. İhbar önelleri Yasanın pek üstüne çıkmazken, kıdem tazminatı Yasanın ve diğer işyerlerindeki uygulamaların çok üstündedir. Yıllık ücretli izin süreleri de Yasa ve diğer işyerlerindeki toplu sözleşmelerde belirtilen miktarlardan oldukça yüksektir.

İşyerlerinde çalışan işçilerin ortalama ücretlerine ilişkin veri ise sağlanamamıştır.

IV. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNE 1974 - 1980 DÖNEMİNDE İSTİHDAM ALANINDA POLİTİK MÜDAHALE

1974 - 1975 yıllarına kadar tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde önemli işçi olayları ortaya çıkmadı. I. ve II. MC Hükümetleri dönemlerinde, bu işyerlerine çok sayıda parti taraftarları yerleştirilmeye başlandı. Yerleştirilen parti taraftarlarının ve yönetimin baskılarına bağlı olarak da bazı yerlerde işçilerin tepkileri görüldüyse de, ne yönetim çok sayıda işçinin işten çıkarılması yoluna, ne de işçiler işyerini işgale varan direniş biçimlerine başvurdular. 1978 - 1979 yıllarında Birliklerde önemli sayıda işçi çıkarıldı. Yerlerine de çok sayıda yeni işçi alındı. Yönetimin bu tavrına karşı işçilerden herhangi bir tepki gelmedi. Ancak 1980 yılında Adalet Partisi Hükümeti, Birlikleri temizleme yolunda radikal bir tavra girdi: çok sayıda işçiyi aynı anda işten çıkardı. İşçilerin de buna karşı tepkileri sert oldu. Direnişler, fabrika işgalleri, çatışmalar ortaya çıktı. Aynı işkollarında diğer işyerlerinde görülmeyen boyutta olaylar gelişti. 1979 - 1980 yıllarında bu direnişlerin dışında sadece 1.4.1980 - 3.9.1980 tarihleri arasında Bank Sen tarafından Gaziantep'te Güneydoğubirlik'te 900 işçi ile grev uygulandı. Diğer tüm işyerlerindeki işçi olayları yasadışı direniş niteliğindeydi.

Şimdi, çeşitli Birlikler düzeyinde bu genel gelişimin ayrıntılarına geçelim.

A. Tariş

İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Satış Kooperatifleri Birliklerinde gelişen olayların ayrıntısına girmeden önce, istihdam edilen işçi sayısındaki değişikliklere topluca bakalım.

Tercüman Gazetesi yazarlarından Nazlı Ilıcak, 15.2.1980 tarihli Tercüman'da "Tariş Olayları" başlığı altında şöyle yazıyordu:

'Tariş kadrolarının militanlarla doldurulması I. MC döneminde Umum Müdür Orhan Daut zamanında başlamış, II. MC döneminde hız kazanmıştır. Orhan Daut'tan sonra müessesenin başına geçen Aydın Tanyel, 2 bin kişiyi işten çıkarmış, boşalan kadrolara sağ görüşteki kimseleri atamış, ay-

rıca işçi sayısını 3 binden 4 bine yükseltmek suretiyle, bin kişiyi de bu şekilde istihdam etmiştir. Aydın Tanyel'den sonraki müdür Erdinç Gönenç, 2 sene zarfında, 4 binlik kadroyu 7.500'e çıkarmış ve militanlaşma hareketini daha da süratlendirmiştir. Geçen zaman içinde TARİŞ çeşitli sol fraksiyonların üssü haline getirilmiştir."

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği tarafından çıkarılan İktisat Gazetesinin yayın yönetmeni iken 1980 yılında Ticaret Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığına atanan Sezgin Taşkıran, bu gazetenin 6.3.1980 tarihli sayısında, CHP döneminde Tariş'teki uygulamaları şöyle özetliyordu:

"Tariş Tarım Satış Kooperatifleri bünyesindeki 1977 yılında 5.343 personelin 3000'e yakın bölümü işinden faşist sıfatı takılarak atılmış ve geriye kalan 2.543 kişi yeniden işe almalarla 7.139 personel sayısına ulaşmıştır. Tariş'te personel bünyesinde olan bu değişiklik, Çukobirlik, Antbirlik ve diğer birliklerde de olmuştur. Tarım satış kooperatifleri birliklerinde 1977 sonuna göre görülen fazla işçi sayısı 6.709 rakamını bulmaktadır."

İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde işçi-işveren ilişkileri açısından olaylar 1974 yılına kadar gitmektedir.

İlk önemli anlaşmazlık, 1974 yılında Çiğli İplik Fabrikasının kurulma ve işletmeye geçme sürecinde başladı.

Birlik, önceleri ortakların çocuklarını fabrikaya işçi olarak alma politikasını benimsedi. 1974 yılı Nisan ayında işçi alımına başlandı. Daha henüz fabrika montaj aşamasında iken, Türk İş üyesi ve Adalet Partisi ile iyi ilişkiler içinde bulunduğu ileri sürülen Teksif Sendikası yetki için başvurdu. Bölge Çalışma Müdürlüğü de, 1974 yılı Haziran ayı sonunda işyerinde çalışan işçiler adına toplu iş sözleşmesi bağıtlama yetkisini Teksif'e verdi.

Tekstil Sendikası, bu uygulamaya İzmir İş Mahkemesi nezdinde itiraz etti. Mahkeme, işyerinde üretime geçilinceye kadar dokuma işkolunda hiçbir sendikaya yetki verilemeyeceğini belirterek, Bölge Çalışma Müdürlüğünün yetki kararını 1.7.1974 tarihinde iptal etti.

Bu durum, 1975 yılı yaz aylarına kadar sürdü. Fabrika üretime geçince, bu kez Tekstil Sendikası yetki için başvurdu ve aidat kesilmesi talebiyle 700 üyesinin adlarını işverene bildirdi. İşveren de, bu listenin

başında yer alan 9 işçiyi işten çıkardı. İşverenin bu davranışı üzerine işçiler direnişe geçtiler.

Direniş 13 gün sürdü. İşveren, direnişte geçen günlerde işçilerin ücretli izinli sayılmalarını kabul etti ve işyerini bir süre tatile soktu. 1975 yılı Kasım ayı başlarında ise yetki Teksif'e verildi. Tekstil Sendikası'nın itirazı üzerine konuyu inceleyen İzmir 2. İş Mahkemesi, yetkinin Tekstil'e ait olduğunu belirledi. Yetkinin Tekstil'e verilmesinden sonra işyerine 200 MHP taraftarı işçi olarak alındı.

İşe yeni alınan işçilerle eski işçiler arasında kavgalar başladı. 26 Kasım 1975 tarihinde fabrikadan toplu olarak çıkan eski işçilere büyük bir saldırı oldu. Saldıranlar eski işçiler tarafından yakalandı. Yakalananları karakola teslim eden işçiler gözaltına alınınca, fabrikadaki işçiler 5 gün süreyle yemek boykotu yaptılar.

10 Aralık 1975 tarihinde ise büyük bir çatışma oldu. 11 Aralık 1975 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde olay şöyle veriliyordu:

"Olay, iş paydosundan sonra işletme binasından yemekhaneye giderken patlak vermiştir. Ülkü Ocaklı olduğu belirtilen bir işçi, sendikal tartışma yaptığı DİSK'e bağlı Tekstil İş Sendikası üyesi bir işçiye silâh çekmiş, ancak silâh patlamamıştır. Bu arada işçiler birbirlerinin üzerlerine taş ve sopalarla saldırmışlardır. Yemekhanenin hemen önünde cereyan eden bu olay, yemekhanedeki karşıt gruptan işçilerin de birbirine girmesine neden olmuştur. DİSK'e bağlı Tekstil İş Sendikası yöneticileri olaya Tariş Genel Müdürlüğü yetkililerinin neden olduğunu söylemiştir. Fabrika Bayram sonrasına kadar tatil edilmiştir."

Çiğli Pamuk Kombinası 7 günlük tatilden sonra 18.12.1975 tarihinde yeniden faaliyete geçtiğinde, işçiler baskıları protesto ettikleri gerekçesiyle makinaları işletmediler. 19.12.1975 günü ise, fabrikanın yeni alınan 150 kadar işçi tarafından işgal edildiğini ve bu işçiler tarafından kapıda kimlik kontrolu yapılıp istenilenin içeri bırakıldığını gördüler. Eski işçiler bu olayı gerekçe göstererek yeniden direnişe geçtiler.

Bu arada 82 eski işçi işten çıkarıldı.

İşverenin, direnişi sürdüren tüm işçilerin iş akidlerini feshedeceğini bildirmesi üzerine, 8000 işçi 30.12.1975 tarihinde yeniden işbaşı yaptı. Ancak işbaşı yapmakta geciken 17 işçinin çıkışı verildi.

İşyerinde işe yeni alınan işçilerin baskısının sürdüğü gerekçesiyle

130 işçi işyerinden istifa etti. 1976 yılı Ocak ayının ilk haftasında da 280 işçi işveren tarafından işten çıkarıldı.

İşyerindeki bu değişikliklerden sonra, işyerinde çalışan işçiler adına toplu iş sözleşmesi bağıtlama yetkisi Tekstil Sendikasında iken, Türk İş'e bağlı Teksif Sendikası ile 1976 yılı Mart ayında devreye giren MİSK'e bağlı Türk Mensucat İş arasında mücadele başladı.

1976 yılı Mart ayı sonunda da, Türk Mensucat İş ile İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği arasında Çiğli İplik İşletmesinde çalışan işçilere ücret zammı sağlayan bir protokol imzalandı.

Bu dönemde işletmede MHP'lilerin çalışmaları, fabrikada çalışan bir işçinin Kırıkkale'deki arkadaşına 28.12.1975 tarihinde yolladığı ve Fikret Otyam tarafından Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan bir mektubunda görülebilir (Mektup, dilbilgisi hatalarında değişiklik yapılmadan aktarılmıştır):

"Durumları biliyorsun. Komünistler dışarı, bizler içeri. Şimdi de hepsi dışarda direniş yapıyorlar. yeni işçiler işten çıkarılsın, bizlerin can güvenliği sağlansın diye yediyüz kadarı direnişteler. Doksan kadarı işten atıldı. Üç gün müddet vermişlerdi. Hepsi atılacaktı. İzmir Valiliği bu duruma elkoydu, idare edip gidiyoruz. Bazı ufak tefek hareketler oluyor. Takipler falan gibi. Geçenlerde erkenden biri bildiri dağıtırken bizim kalabalığa denk geldi, elinde tekvando aleti vardı, çoğumuz farkında olmadık, kaçıyordu yakaladık ve yıktık, sadece kasap bıçağı ile üç bıçak. Benim pek vicdanım razı olmuyor ama ne yapalım bizim ufaklıkta işe yarıyor. İçerdeki arkadaşlara aramızda para topluyoruz, buranın teşkilatının zayıf durumları var. Her şeyi işçiden bekliyor, maddi durumları değil tabiî, buradakiler fazlasıyla görevlerini yapıyor, meselâ disiplin yok. Bazı vatandaşlar arasında bölgecilik yaratılıyor, bunlar normal gibi karşılanıyor. Buradaki bütün arkadaşlar maddiyat yönünden, yatacak yer yönünden çok perişan oluyorlar. Şahsen benim aylığıma beşbin lira verseler, ben gene de durmam. Ama geldik girdik. Kırıkkale'nin adını kötüye kullanmak istemiyorum, her türlü güçlüğe tahammül ediyorum. Aramızda öyle arkadaşlar var ki, ülkücülükle hiç alâkası yok. Fabrika içinde kızla tekliften laubalilik falan - filan.

"Osman'la Mesut geldiler işe girdiler. Elimden gelen bütün iyiliği gösterdim. Şimdi Kırıkkale'den gelecek arkadaşlara durumu anlatırsın kardeşim. Bileğine güvenen arkadaşları hemen gönderin, pek fazla da olmasın, yir-

miyi geçmesin, fabrika bir taraftan işçi alıyor. Artık fazlasını siz ayarlarsınız. Şimdilik aldığımız para bin lirayı geçiyor. Burayı İzmir diye gelecek arkadaşları göndermeyin yüzümüzü kara çıkarmasınlar çıkarırlarsa geldikleri gibi geri dönerler. Bu durumları ayarlarsınız... Bütün ülküdaşlarıma selam eder, saygıyla ellerinden sıkar, gözlerinden öperim... Arkadaşların durumu genel merkeze ve Albaya bildiriliyor. Oradan da Kurultaya gidiyor. Not: Arkadaşlar acele gelsinler harçlıklı olsunlar gelirken ceplerinde zincir, cep bıçağı, v.s. bulunsun."

Bu işçiler Çiğli İplik Fabrikası'nı diğer işyerlerine ve bölgelere yapacakları saldırılarda bir üs olarak kullanmak istediler. 12.1.1976 tarihinde Ege Üniversitesi'ne yapılan saldırıda ele geçenlerin 17'sinin İplik Fabrikasında işçi gözükmesi, bunu kanıtlamaktadır. (Ayrıntılı bilgi ve iddianame için bkz. Tekstil Sendikası, Tariş İplik Fabrikası ve faşist Saldırılar).

Tariş Pamukyağı Kombinasında ise DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikası 24.6.1977 - 20.7.1977 tarihleri arasında grev uyguladı. Ancak işyerinden işçi çıkarılması yoluna başvurulmadı.

CHP Hükümeti döneminde Tariş'ten çok sayıda (bir iddiaya göre 3.000 civarında) işçi çıkarılmasına rağmen hiçbir tepki olmadı. Bu dönemde yeni alınanlarla birlikte Tariş'in işçi sayısı 7 bini aştı.

Demirel Hükümetinin işbaşına gelmesiyle birlikte, tarım satış kooperatifleri birlikleri yönetimlerinde değişikliğe gidildi. Tariş Genel Müdürü Erdinç Gönenç görevden alındı ve yerine İsmail Hakkı Gürün atandı.

1980 yılı Ocak ayının başında, önce Genel Müdürlükte (bu tarihte bağımsız olan) Taper İş Sendikası üyesi işçiler işten çıkarıldı.

18.1.1980 tarihinde ise İzmir'deki Pamukyağı Kombinasında olaylar çıktı. Olaylar şöyle gelişti: Ticaret Bakanlığı'nın Tariş'ten çıkarılacak işçilerin kıdem tazminatlarının ödenmesi için 150 milyon lira gönderdiği haberleri üzerine, işyerlerinde huzursuzluk başladı. Yeni Genel Müdür İsmail Hakkı Gürün ise, yanına aldığı 100 kadar yeni işçiyle topluca Pamukyağı Kombinasına girmek istedi. İşçiler, Genel Müdürle birlikte fabrikaya girenleri dışarı attılar, fabrikanın giriş kapılarını kapattılar, arabalardan barikatlar kurdular. Polis olaya müdahale etti. Çatışmada 1 polis, 4 işçi yaralandı. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Cumhuriyet, 19.1.1980).

Çiğli İplik Fabrikası, Zeytinyağı Kombinası ve Üzüm İşletmelerinde de benzer olaylar 22.1.1980 tarihinde gelişti.

22 Ocak1980 sabahı güvenlik kuvvetleri Tariş'in işletmelerinde arama yapma girişiminde bulundu. Öncelikle Zeytinyağı Kombinasındaki işçiler, güvenlik kuvvetlerinin elinde arama yapılacağına ilişkin resmî bir belge olmadığı gerekçesiyle polisi içeriye sokmamak için direndiler. Çatışma çıktı. Beş işçi ve bir polis yaralandı. 100 işçi gözaltına alındı. Üzüm işletmesinde, üzerinde silah bulundurdukları gerekçesiyle iki işçi gözaltına alındı. Çiğli İplik Fabrikasında ise altı saat süren bir çatışma oldu. 40'tan fazla işçi ve 5 polis yaralandı. Güvenlik kuvvetleri fabrikayı terketmek zorunda kaldı. Olaylar üzerine Tariş'in bütün işletmelerinde çalışan işçiler direnişe geçtiler. Olaylarda gözaltına alman toplam 251 işçinin 210'u serbest bırakıldı. (Bkz. Cumhuriyet, 23.1.1980 ve 24.1.1980).

Ticaret Bakanı Halil Başol'un "Tariş'ten kesinlikle kesinlikle işçi çıkarılmayacağı ve yeni işçi alınmayacağı" yolundaki açıklaması üzerine işçiler 8 günlük direnişten sonra 31.1.1980 tarihinde işbaşı yaptılar.

Ancak bu açıklamadan bir hafta sonra Ticaret Bakanlığı Tariş'e bağlı işletmelerde üretimin durdurulmasına ve birçok işçinin işten çıkarılmasına karar verdi. İşçiler de bu karar ve uygulamaya, işletmelerin işgaliyle tepki gösterdiler.

Olaylar, Tariş Genel Müdürlüğü'nün, üretimin ve çalışmanın durdurulduğu yolunda bir ilanı İzmir gazetelerinde yayınlamasıyla başladı. İlanda, tüm işçilerin iş akidlerinin feshedildiği de belirtiliyordu. İlânın yayınlanması üzerine, Tariş'in bütün işletmelerindeki işçiler işyerlerini işgal ettiler. Bu ara, iş akdi feshedilen işçilerin isimleri de tek tek açıklanmaya başladı. 7 Şubat 1980 günü, güvenlik kuvvetleri binaları boşaltmak amacıyla operasyonlara başladı. Önce Pamukyağı Kombinası panzerlerle kuşatıldı. İşçiler direnmeden işyerini boşalttılar ve bir yürüyüş yaptılar. Üzüm işletmesinde ise çatışma çıktı. 50 kişi yaralandı. 600 işçi gözaltına alındı. (Bkz. Cumhuriyet, 7.2.1980 ve 8.2.1980).

8 Şubat 1980 günü İzmir'de çeşitli işyerlerindeki işçiler Tariş işçilerini desteklemek için 1 günlük direniş yaptılar, Pamuk Depolama'daki direniş polisin zor kullanımı ile kırıldı, 7 kişi yaralandı. İplik

Fabrikasındaki 1500 işçi ise direnişlerini sürdüreceklerini açıkladılar.

9 Şubat 1980 tarihinde, "Tekstil, Gıda İş, Maden İş, Basın İş ve Taper İş üyeleri tüm Tariş işçileri adına Saim Akbulut, DİSK III. Bölge Temsilcisi" imzasıyla yayınlanan bildiride, iki yıldır hiçbir olayın olmadığı fabrikalarda çıkan yeni olayların sorumlusu olarak Demirel Hükümeti gösteriliyordu, iş ve can güvenlikleri için işçilerin direnmeyi sürdüreceği belirtiliyordu.

İncir İşletmesi, İncir Depolama, Alkol ve Kolonya Fabrikası ve Tahta Kutu Fabrikası 13 Şubat 1980 günü polis gözetiminde açıldıysa da, işçiler (İncir İşletmesi dışında) üretime başlamadı. Bu sırada fabrikalara iktidardaki parti taraftarı yeni işçilerin yerleştirilmesine devam edildi.

14 Şubat 1980 günü de, direnişi sürdüren Çiğli İplik Fabrikası'na "sayıları on bin dolayındaki komando ve piyade erlerinin desteğindeki polis güçleri, silâhlı çatışma sonucu" girdiler. 1500 işçi gözaltına alındı. DİSK'e bağlı sendikalar ise, olayları protesto etmek için 2 günlük direnişe başladı. Ancak direniş ikinci günü pek sürmedi.

Tariş Yönetiminin 20 Şubat 1980 tarihinde gazetelere verdiği ilândan, direnişin hâlâ sürdüğünü öğreniyoruz:

"Tariş'ten Duyuru:

İşletme ve fabrikalarımızda çalışan işçilerimizin tamamının veya 6 bin işçinin işten atılacağı yolunda bazı şahıs ve grupların işçilerimize asılsız olarak telkinde bulundukları veya baskı ve tehdit altında işbaşı yapmaları önlenmeye çalışıldığı, işyerine gelenlerin üretim yapmadıkları ve kanunsuz grevi sürdürdükleri, üzülerek görülmektedir.

Milletini ve memleketini seven işçilerimize aşağıdaki hususları önemle duyururuz:

1. Yapılan tebligat ve duyuru dışında işçilerimizin hizmet akidleri feshedilmeyecektir.

2. Elde olmayan sebeple, hata ve hizmet akidleri feshedilmiş işçilerimizin durumu düzeltilmiş olup, başvuru halinde incelenecektir.

3. Kanunsuz grevin sürdürülmesi halinde, kanunsuz grevin teşvikçi, tahrikçi, tertipçileri ile bu kanunsuz grevi sürdürenlerin iş akidlerinin feshedileceğini, muhterem ve masum işçilerimize duyururuz" (Cumhuriyet, 20.2.1980).

Genel Müdür İ. Hakkı Gürün, Milliyet Gazetesine yaptığı açıklamada, Pamukyağı Komsinasında üretime başlandığını, ancak üzüm ve incir işletmelerinde, kolonya ve alkol ve tahta kutu fabrikalarında kanunsuz grevin sürdüğünü belirtti. (Milliyet, 20.2.1980).

Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan bir habere göre de, işyerlerinde çok sıkı güvenlik önlemlerinin alındığı ve işten çıkartmaların hızla sürdüğü belirtildi. Pamukyağı Kombinasında işçilerin işbaşı yaptıkları, ancak işten çıkarılan arkadaşlarının işe alınmalarını sağlamak amacıyla üretime başlamadıkları bildirildi. Üzüm işletmelerinde de, işyeri dışında direnişe devam eden işçiler, işe yeni alınan işçileri fabrikaya sokmadılar. Diğer taraftan, Üzüm ve Pamukyağı İşletmelerinde 800 yeni işçi işbaşı yaptı. Çiğli İplik Fabrikası ile Pamuk Depolama süresiz olarak kapatıldı. İşçilerin iş akidleri askıya alındı. İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin 26.4.1980 tarihinde yapılan genel kurulunda da Üzüm İşletmelerinin sezon sonuna kadar kapatılması kararı alındı.

Tariş olayları işletmelere milyonlarla ölçülebilecek zarara maloldu. Ne özel sektörde, ne de kamu kesimi işyerlerinde görülemeyecek boyutta zarar-ziyana yol açacağı bilinen davranışlara politik nedenlerle girildi.

B. Antbirlik

Antbirlik'te işverenin sendikalaşmaya açık ve aktif müdahalesi 1975 yılında başladı. MC Hükümetinin işbaşına getirdiği Sezgin Taşpınar'ın genel müdürlük işyerinde çalışan Sosyal İş üyelerine baskı yaptığını ileri süren bazı işçiler açlık grevine başladılar. Daha sonra Aksu İplik Fabrikası'na 200 yeni işçi alındı ve Türk İş'e bağlı Teksif Sendikası işyerinde yetki aldı. 1977 yılında II. MC Hükümeti döneminde Ticaret Bakanı Agâh Oktay Güner, tarım satış kooperatifleri birliklerinde partisinin etkinliğini artırma çabasına girince Aksu İplik Fabrikası'nda Teksif (Türk İş)-Türk Mensucat İş (MİSK) çatışması çıktı. Teksif üyesi 26 işçinin iş akitleri feshedildi. Fabrika 1,5 ay kapalı kaldı. MİSK'e bağlı Türk Mensucat İş, Yasada belirtilen yetki işlemlerini tamamlamadan Antbirlik ile toplu iş sözleşmesi bağıtladı.

CHP iktidarı döneminde MİSK'in bağıtlamış bulunduğu toplu söz-

leşme feshedildi ve Teksif ile toplu sözleşme imzalandı. 385 işçinin işten çıkarılmasıyla işyeri sakinleşti. 1979 yılında da DİSK'e bağlı Tekstil Sendikası bu işyerinde yetki aldı ve toplu sözleşme bağıtladı.

MC Hükümetleri döneminde Antbirlik Pamukyağı Kombinasında çalışan işçiler, DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikasında örgütlüydüler. Gıda İş'in 1977 Ocak tarihli Sendika Gazetesinde işverenin tavrına ilişkin şunlar yazılıyordu:

"Antalya'da kurulu Antbirlik Pamukyağı Kombinası'nda çalışanlar Sendikamızın üyesidirler ve işyeriyle bağıtlanmış bir sözleşmemiz halen yürürlüktedir. Yeni sözleşme dönemi yaklaştıkça Antbirlik yöneticileri üyelerimize yeni sözleşmenin ne pahasına olursa olsun Türkiye Gıda İş Sendikası ile imzalanmayacağını, bu sendikadan ayrılmaları gerektiğini, yoksa işlerinden olacaklarını söylemek suretiyle üyelerimiz üzerinde baskı yapmaya başlamışlardır... Yapılan araştırmalardan da anlaşıldığına göre, yöneticiler ya büyük üreticilerden veya tamamen aracılardan oluşmaktadır. Yerel parti örgütleri, böyle kuruluşları kendilerine iş sahası seçmekte ve her çareye başvurarak örgütlerini bu kuruluşların yönetimine hakim kılmaktadırlar" (Sendika, Sayı 84, Ocak 1977, s. 7).

Antbirlik Yağ Kombinası işçileri 1977 döneminde DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikasından ayrılarak Türk İş'e bağlı Tekgıda İş Sendikasına geçtiler. 1979 yılında ise, Gıda İş'e dönerek, Gıda İş'in işyerinde toplu iş sözleşmesi bağıtlamasını sağladılar.

Adalet Partisi'nin Hükümeti kurmasıyla birlikte Şeref Topuz, Antbirlik Genel Müdürü olarak atandı. Göreve başlamasıyla birlikte, "sivil savunma görevlisi" adı altında yeni işçi aldı. Bu işçilere silâh dağıtıldı. Bu sırada, Antbirlik Merkez Yağ Kombinasının henüz görevden alınmamış müdürünün makam arabası silâhla tarandı. Şoför öldü. Üç kişi yaralandı. Yaralılar, arabayı silâhla tarayanın yeni genel müdür tarafından işe alınanlardan biri olduğunu söylediler.

Bu gelişmeler üzerine, çalışanlar cangüvenliklerini sağlamak gerekçesiyle direnişe geçtiler. Genel Müdürlük binasındaki direnişe polis müdahale etti. Direniş sona erdi. Ancak çırçır fabrikası, yağ kombinası ve iplik fabrikasındaki yaklaşık 3500 işçi direnişi sürdürdü. Antalya'da diğer işyerlerinin işçileri de 8 Şubat 1980 günü 2 saatlik dayanışma direnişi yaptılar.

Direniş iki aya yakın sürdü. Sonunda imzalanan protokolda hiç bir işçinin direniş nedeniyle işten çıkartılmayacağı ve toplu iş sözleşmelerinin uygulanacağını işveren kabul etti. Bu porotokolu izleyen günlerde Şeref Topuz, Antbirlik genel müdürlüğü görevinden alındı, yerine Tuncay Kupacı atandı.

Ancak olaylar durmadı. Antbirlik Yağ Kombinasında yetkili olan Gıda İş Sendikası'nın Antalya Şube Başkanı, 1980 yılı Temmuz ayı sonunda yaptığı açıklamada, işyerine yeni alınan işçilerin silâhlı saldırılar örgütlediklerini ve işçilerin can güvenliğinin kalmadığını ileri sürdü (Açıklama için bkz. Cumhuriyet, 29.7.1980).

Temmuz ayında işten çıkartmalar nedeniyle, Sosyal İş Sendikasının bürolarda çok az üyesi kalmıştı. Türk İş'e bağlı Tez Büro İş sendikası işyerinde örgütleniyordu. Çırçır fabrikasında yetki Teksif'e verilmek üzereydi. Antbirlik'e bağlı Yeniköy kooperatifinde ise MİSK'e bağlı Türk Büro Sen örgütlenmişti (Bkz. Cumhuriyet. 29.7.1980).

C. Çukobirlik

Çukobirlik Mersin Merkez Yağ Kombinası'nda işçilerin 1976 yılında DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikasında örgütlenmeleri, Genel Müdürün politik uygulamalarına neden oldu.

1976 yılı Ocak ayında başlayan toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde işveren uzlaşmaz bir tavra girdi. Birliğe bağlı diğer işyerlerinde yevmiyelere sözleşmenin birinci yılında 25 TL., ikinci yılında 25 TL. ücret zammı yapılan toplu sözleşme bağıtlanırken, Merkez Yağ Tesislerinde birinci yıl 20 TL., ikinci yıl 18 TL. teklifinden yukarı çıkılmadı. Bunun üzerine, Gıda İş Sendikası 13.4.1976 tarihinde grev uygulamasına geçti. Birlik yönetim kurulu ise, Çukobirlik Genel Müdürü Kemal Şahin'in gazetelere yaptığı açıklamaya göre, fabrikayı kapatıp depo yapma kararı verdi. Bu durum, Gıda İş, diğer sendika ve bazı kuruluşların 26.6.1976 tarihinde Mersin'de düzenledikleri bir yürüyüş ve mitingde protesto edildi. (Bkz. Sendika, No. 77-78, Haziran - Temmuz 1976).

CHP Hükümeti döneminde önemli bir huzursuzluk olmadı. Ancak 1980 yılı olaylı geçti. Ocak yayında 100 işçinin işine son verildi. 1979-1980 yıllarında işe alınan 2500 işçinin de işten çıkarılacağı söylentileri yayıldı. Bu konuda Ticaret eski bakanlarından Teoman Köprülüler şunları söyledi:

"2.700 işçinin görevlerine son verilmesi için Cumartesi ve Pazar demeden işçilere tebligat yapılmaktadır. Tariş'teki aynı oyun Çukobirlik'te tezgahlanıyor. Çukobirlik'e bağlı 14 fabrika var. Şu anda işbaşına getirilen yöneticiler üretim ve dışsatımı değil, sadece kıyımını düşünüyorlar" (Cumhuriyet, 25.2.1980).

Çukobirlik'te beklenilen türde olaylar olmadı. Yeni yönetim merkezde toplu halde işçi çıkartmak yerine, öncelikle Adana ve Mersin dışından dağınık olarak 856 işçinin işine son verdi. Ayrıca Çukobirlik İplik tesisleri işyerinde işçilerin maaşları geç ödendi. İstihdam fazlası gerekçesiyle işten çıkartmalar sürerken de, odacı, çaycı, kapıcı, güvenlikçi ünvanlarıyla çok sayıda yeni işçi alındı.

Çukobirlik Yönetim Kurulu Başkanı Hikmet Savatlı'nın işten çıkartma kararlarını meşrulaştırmak amacıyla mahalli bir gazeteye verdiği bir demeçte söyledikleri, 1975 - 1980 döneminde tarım satış kooperatifleri birliklerindeki istihdam politikasını güzel bir şekilde özetlemektedir:

'Bizim zamanımızda Çukobirlik'in mevcudu 3 bin kişi idi. Bizden sonra MHP'li Sabri Öge ve CHP'liler döneminde bu mevcut iki katına çıkarıldı. İlk başladığımızdan bu yana fabrikaya ek ünite yapılmadı. Fakat personel sayısı tamamen politik amaçla artırıldı. Biz bu fazlayı çıkaracağız" (Aktaran, Aydınlık, 26.3.1980).

Ç. Fiskobirlik

Fiskobirlik işyerlerinde 1977 yılına kadar önemli bir olay olmadı. Ancak 1977 yılında Fiskobirlik'in Bolu, Sakarya ve Kocaeli'ndeki 9 fındık kırma fabrikasında örgütlenen DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikası, işverenin büyük baskısıyla karşılaştığını ileri sürdü. İşveren toplu sözleşme görüşmelerine gelmedi. Grev kararı alınınca grev oylamasına gidildi. Oylamada 18 kişinin olumsuz oyuna karşı 35 kişinin grev lehinde oy kullanması üzerine, fabrika kapatıldı. Gıda İş, diğer işyerlerinde de işçilere baskı yapıldığını ileri sürdü.

CHP dönemi Fiskobirlik işyerlerinde sakin geçti. Fındık İş bu dönemde DİSK'e katıldı. Fındık İş Sendikası Yetkilileri, 1980 yılı Ağustos ayında yaptıkları bir açıklamada, işyerlerinden işçi çıkartmak amacıyla sekiz kişilik bir komitenin kurulduğunu ve daha sonraki günlerde çok sayıda işçinin çıkışının verileceğini belirttiler (Demokrat,

2.8.1980). Ağustos ayı sonunda da 100 işçi diğer illerdeki işyerlerine tayin edildi. (Cumhuriyet, 22.8.1980). Aynı günlerde 600 işçi işten çıkarıldı.

D. Diğer Birlikler

Güneydoğubirlik: AP Hükümeti döneminde Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Genel Müdürlüğüne atanan Ali Sümer, 1980 yılı Mart ayında yaptığı basın toplantısında, 1535 işçiden 750'sinin çıkışının verileceğini, o güne kadar 180 işçinin çıkarıldığını açıkladı. (Aydınlık, 27.3.1980). Türk İş üyesi Tez Büro İş Sendikasının Gaziantep Şube Başkanı Yakup Ocak da, yaptığı açıklamada, işyerinde imzaladıkları toplu sözleşmenin işveren tarafından uygulanmadığını, iş güvenliği sağlayan maddelerin işveren tarafından kaldırılmak istendiğini ileri sürdü. (Tez Büro İş Gazetesi, 3.4.1980).

Yerfiskobirlik: AP Hükümetinin Yerfiskobirlik Genel Müdürünü değiştirmesinden sonra Birliğin istihdam politikası da değişti. 4.8.1980 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir yazıda, Birlik'in eski yöneticilerinden birinin iddiaları yer aldı. Bu iddialara göre, işyerlerinden çok sayıda işçi çıkarılmış ve yerlerine parti taraftarları yerleştirilmişti.

Trakyabirlik: Trakyabirlik'te 1980 yılı Şubat ayı başında 90 işçi işten çıkarıldı. Bunun üzerine yaklaşık 700 işçi direnişe geçti.

E. Sendikaların Tepkisi

1980 yılında tarım satış kooperatifleri birliklerinde işçi çıkarmaların yoğunlaşması üzerine, DİSK'e bağlı Sosyal İş, Bank Sen, Tekstil, Maden İş, Taper İş, Fındık İş, Gıda İş ve bağımsız Dev Tiftik İş ve Çokosen'den oluşan Ortak Davranış Komiteleri kuruldu. Bu sendikaların temsilcileri 26 - 27.11.1979 günlerinde toplandılar ve 27.11.1979 tarihinde yaptıkları ortak basın toplantısında, aldıkları kararları açıkladılar. Bu kararların önemlileri şunlardır:

"Gücümüzü birliğimizden, silahımızı üretimdeki yerimizden alan onbinlerce emekçinin temsilcisi bizler, üyelerimize yönelik saldırıları ortak göğüsleyecek ve püskürteceğiz.

• Bu anlayış ve tespitten hareketle, DİSK öncülüğünde... Ortak Davranış

Komitesi oluşturulması...

• DİSK Bölge Temsilcilerinin başkanlığında bölgesel Ortak Davranış Komitelerinin oluşturulması,

• Bölgesel komitelere bağlı olarak işyerlerinde tüm birim ve üneteleri kapsayacak alt birimlerin oluşturulması,

• Sendikalar arasında dayanışma ve haberleşmenin bu komiteler aracılığıyla DİSK tarafından sağlanması,

• Üyelere yönelik örgütlenme ve kitlesel eğitim çalışmalarının ortak düzenlenmesi,

• Bölgelerde komite üyelerinin ve temsilcilerinin katılımlarıyla ve giderek tüm üyelerin katılımıyla kitlesel toplantıların ortak düzenlenmesi,

• İşyerlerine yönelik saldırılara karşı, disiplinli ve örgütlü tavırların kolletif yürütülmesi,

• Gelişecek mücadele biçimlerine karşı hazırlıklı olunması,

• Anti - demokratik saldırılara karşı mücadele sürecinde gelişecek olaylara bağlı olarak maddi dayanışmanın sağlanması,

• Kitlesel eğitim ve bölgesel toplantılara vakit geçirilmeksizin başlanılması, konularında ortak görüşe varılmış ve alınan kararların uygulanması için yerel birimlere gerekli talimat verilmiştir" (DİSK, 7. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu, s. 317 - 138)

Ortak Davranış Komiteleri çeşitli illerde toplantı ve gösteriler düzenledi. "İşyerlerinde gelişebilecek olaylara karşı bir dayanışma fonu ayrılması ve kesinlikle çalışmaların disiplin altında yürütülmesi için ortak kararlar" alındı (a.g.e., s. 319). Bu örgütlenme, 1980 yılının ilk aylarında Tariş ve Antbirlik olaylarında etkin oldu.

Sonuç

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde istihdam iki açıdan önemlidir: (1) Kırsal kesimde yeni istihdam olanakları yaratması; (2) İşçi - İşveren ilişkilerinin farklı niteliğinin yol açtığı olaylar.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin kurulma ve gelişim süreçlerinde kırsal kesimde istihdam olanakları yaratmak diye bir düşünce söz konusu değildir. Nitekim önemli işletmeler kırsal kesimde değil, ihracat limanlarında kurulmuştur.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde işçi - işveren ilişkileri ise hem özel kesimdekinden, hem de kamu kesimindekinden farklıdır.

Özel kesim işyerlerinde, ana amaç işletmenin uzun dönemli kârının azamileştirilmesidir. İstihdam politikası da bu genel amaca göre şekillendirilmiştir. Özel sektör genellikle çelişkileri keskinleştirici ve (özellikle 1974 - 1980 yıllarında yaşanan ekonomik buhran ve döviz darboğazında) ithal makina ve techizatı tahrip etme sonucunu doğurucu davranışlardan özenle kaçınmıştır. 1968 - 1970 döneminde özel sektör işyerlerinde görülen işgal eylemlerinden sonra bu nitelikte bir iki örneğe ancak rastlanabilir (Sungurlar'da 11.8.1975 - 26.11.1975 tarihleri arasındaki direniş ve daha önemlisi, 1976 yılı Eylül ayında Devlet Güvenlik Mahkemeleri Yasa Tasarısını protesto etme gerekçesiyle yapılan genel direnişten sonra işten atılan temsilcilerin işe alınmalarını sağlamak gerekçesiyle yapılan Profilo işgali).

Genel ve katma bütçeli kuruluşlar ile kamu iktisadi teşebbüslerinde de genellikle bu nitelikte eylemlere yol açıcı davranışlara girilmemiştir. Belediyelerde ise, bu dönemde yerel yönetimlere yasalarla verilmiş görevlerle, sağlanan olanaklar arasındaki dengesizlik sık sık işçi olaylarına neden olmuştur. Merkezi yönetimle yerel yönetimin farklı siyasî çizgilerde olması, genellikle yerel yönetim yetkilerinin desteğindeki işçi eyleminin boyutunu ve etkinliğini artırmıştır. Ancak bu eylemler görünüşte işveren durumundaki belediyeye, özde ise merkezi yönetime karşı olduğundan, işyeri işgalleri ve araç-gerecin tahribi noktasına hiçbir zaman varmamıştır.

1974 - 1980 döneminde tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde durum farklı olmuştur. Bu yıllarda davul kooperatif ortaklarının boynundadır, tokmak ise siyasî iktidarda. Siyasî iktidar, kendi adamlarını yerleştirebilmek ve etkin kılabilmek için işçi çıkartmıştır. Bunun doğurduğu olumsuz sonuçların maliyetini ise tamamiyle kooperatifler ve birlikler ödemişlerdir. Bu nedenle de siyasî iktidar son derece rahat davranabilmiştir. İktidarı yitirmiş siyasî güçler ise, tepki gösteren işçileri desteklemişlerdir.

Bu durum, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde çalışan işçileri, aynı işkollarında diğer işyerlerinde çalışan işçilere oranla olağanüstü hareketlendirmiş, politize etmiştir. Ancak bu hareketlenme, belirli

bir siyasî partiye ve uygulamalarına karşı olma temelinde gelişmiştir. Büro işkolunda normal olarak çok az yasadışı direniş görülürken, tarım satış kooperatifleri birliklerinde durum çok farklı olmuştur. Tekstil ve gıda işkolları için de benzer özellikler söz konusudur.

Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri, bu yönleriyle, gerek kırsal alanda yapısal değişme (veya yapının korunması) ve gerek de Türkiye'de işçi hareketi açılarından 1974 - 1980 döneminde oldukça önemli bir rol oynamıştır.

YARARLANILAN ÖNEMLİ KAYNAKLAR

Çukobirlik, *Çukobirlik 1940 - 1973*, Adana, 1973.

Devlet Planlama Teşkilatı, *IV. 5 Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Adına Destekleme Alımlarını İnceleme ve Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Cilt I. Ankara, 1977.

DİSK, *VII. Dönem Çalışma Raporu*, Ankara, 1980.

Fındık İş, *5. Dönem Normal Genel Kurul Çalışma Raporu*, 1978, Çoğaltma.

Fiskobirlik, *Üreticinin Hizmetinde 40 yıl*, İstanbul, 1978.

Koç, Yıldırım, *Kamu Kesiminde İşçi İstihdamı ve İşçi - İşveren İlişkileri*, ODTÜ. İdari İlimler Fak., 1980, Çoğaltma.

Kozabirlik, *38. Hesap Yılı Çalışma Raporu*, Bursa 1979.

Kozabirlik, *39. Hesap Yılı Çalışma Raporu*, Bursa, 1979.

Pankobirlik, *1979 Faaliyet Raporu*, Ankara 1980.

Sosyal İş, *6. Dönem Merkez Genel Kurulu Çalışma Raporu*, Ankara, 1980.

Tariş, *Daimî Kadro personel Yönetmeliği*, İzmir, 1972.

Tekgıda İş, *I. Genel Kurul Çalışma Raporu*, 1972.

Tekgıda İş, *II. Genel Kurul Çalışma Raporu*, 1975.

Tekgıda İş, *IV. Genel Kurul Çalışma Raporu*, 1078.

Teksif, *6. Genel Kurul Çalışma Raporu*, 1975.

Teksif, *7. Genel Kurul Çalışma Raporu*, 1977.

Teksif, *8. Genel Kurul Çalışma Raporu*, 1979.

Tekstil, *3. Dönem Çalışma Raporu*, 1971.

Tekstil, *Tariş İplik Fabrikası ve Faşist Saldırılar, Olaylar, Belgeler*, İstanbul, 1976.

Tez Büro İş, *8. Genel Kurul Çalışma Raporu*. 1978.

Tez Büro İş, *9. Genel Kurul Çalışma Raporu*, 1980.

T.C. Ziraat Bankası, 1976 Yılında Tarım *Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri*, Ankara, 1978.

Süreli yayınlar: TÜBA İş - İşçi ve Çalışma Bülteni.
Gıda İş Sendikası Sendika Gazetesi
Tez Büro İş Sendikası Gazetesi
Sosyal İş Sendikası Gazetesi
Tekgıda İş Sendikası Gazetesi
Günlük Gazeteler.

TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Türkiye Gıda İş - İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Pamukyağı Kombinası (1.1.1979 - 31.12.1980).

Tez Büro İş - Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (1.8.1979 - 31.7.1981).

Tekstil - Çukobirlik Merkez İplik Fabrikası (1.5.1979 - 30.4.1981).

Sosyal İş - Gülbirlik (1.4.1978 - 31.3.1980).

Sosyal İş - Antbirlik (1.8.1978 - 31.7.1980).

Taper İş - Tariş Genel Müdürlüğü (1.11.1980 - 31.10.1980).

Fındık İş - Fiskobirlik (1.1.1979 - 31.7.1980).

Çukosen - Çukobirlik (1.8.1978 - 31.7.1980).

Tekgıda İş - Marmarabirlik (1.4.1980 - 31.3.1982).

Tekstil - Tariş Çiğli İplik Fabrikası (1.11.1978 - 31.10.1980).

• EK

TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNDE 1980 YILINDA UYGULANAN TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Taraflar / Toplu Sözleşme Hükümleri	Gıda İş-Tariş Pamukyağı	Tekstil - Tariş İplik	Taper-İş - Tariş Büro
Yürürlük	1.1.1979 - 31.12.1980	1.11.1978 - 31.10.1980	1.11.1978 - 31.10.198(
Haftalık çalışma süresi	44,5 saat	48 saat	44 saat
Yıllık ücretli izin süreleri	Kıdem / İzin 1 – 5 yıl / 25 işgünü 5 - 10 yıl / 30 işgünü 10 → yıl / 35 işgünü	Kıdem / İzin 1 – 5 yıl / 30 gün 5 → yıl / 30 işgünü	Herkese 30 gün
İhbar önelleri	Kıdem / Önel 1 – 6 ay / 4 hafta 6 – 18 ay / 8 hafta 1,5 – 3 yıl / 10 hafta 3 – 5 yıl / 12 hafta 5 → yıl / 14 hafta	Kıdem / Önel 1 – 12 ay / 6 hafta 1 – 3 yıl / 12 hafta 3 → yıl / 14 hafta	Kıdem / Önel 1 – 6 ay / 2 hafta 6 – 18 ay / 4 hafta 1,5 – 3 yıl / 6 hafta 3 – 5 yıl / 8 hafta 5 → yıl / 10 hafta
Kıdem tazminatı	60 gün	45 gün	45 gün
Kendi isteğiyle ayrılana kıdem tazminatı	4 yıl ve daha kıdemli olana 45 gün	5 – 10 yıl kıdem : 30 g 10 → yıl kıdem: 45 g	3 – 10 yıl kıdem: 30 g. 10 → yıl kıdem: 45 g.
İkramiye (Yıllık)	120 yevmiye ve net 4000 TL	120 yevmiye	90 yevmiye
Yakacak yardımı	Net 1000 TL/ay	Net 1000 TL/ay	Net 1000 TL/ay
İzin parası	Net 2500 TL/ay	Net 2500 Tl/yıl	–
İş-devam primi	10 yevmiye/ay	10 yevmiye/ay	Ücretin : 10'u
Asgari ücret farkı	Farkın %50'si herkese	Fakın tümü herkese	–
Askerlik yardımı	3000 TL	Net 1500 TL	Net 2500 TL
Aile yardımı	Net 1000 TL/ay	Brüt 1000 TL/ay	Net 500 TL/ay
Çocuk yardımı	100 TL/çocuk/ay	100 TL/çocuk/ay	100 TL/çocuk/ay
Kıdem zammı	3 TL/yıl/yevmiye	3 TL/yıl/ yevmiye	100 TL/yıl/aylık
Fazla çalışma zammı	50 saat/ay'a kadar: %50 50 saat/ay'adan fazla: %75	%50	% 50
Yemek parası	50 TL/gün	40 Tl/çalışılan gün	60 TL/çalışılan gün

Taraflar Toplu Sözleşme Hükümleri	Sosyal İş - Gülburlik	Fındık İş - Fiskobirlik	Tez Büro İş - Güneydoğubirlik
Yürürlük	1.4.1978 - 31.3.1980	1.1.1979 - 31.7.1980	1.8.1979 - 30.7.1981
Haftalık çalışma süresi	40 saat	44 saat	40 saat
Yıllık ücretli izin süreleri	Herkese 30 gün	Herkese 30 gün	Herkese 30 gün
İhbar önelleri	Kıdem Önel – 1 yıl 35 gün 1 – 3 yıl 49 gün 3 – 10 yıl 49 gün 10 → 5 yıl 77 gün	Yasal	Kıdem Önel – 6 ay 4 hafta 6 – 18 ay 8 hafta 1,5 → yıl 10 hafta
Kıdem tazminatı	35 gün	50 gün	80 gün
Kendi istegiyle ayrılana kıdem tazminatı	–	6 yıl kıdemli bayan 7 yıl kıdemli erkek	80 gün
İkramiye (Yıllık)	60 yevmiye	120 yevmiye	150 yevmiye
Yakacak yardımı	Net 250 TL/ay	Net 1000 TL/ay	Net 4500 TL/yıl
İzin parası	Net 750 TL/yıl	–	–
İş-devam primi	–	% 20	–
Asgari ücret farkı	–	–	Farkın tümü herkese
Askerlik yardımı	–	–	–
Aile yardımı	–	Net 500 TL/ay	Net 1000 TL/ay
Çocuk yardımı	100 TL/çocuk/ay	100 TL/çocuk/ay	150 TL/çocuk/ay
Kıdem zammı	–	3 TL/yıl/ yevmiye	–
Fazla çalışma zammı	% 100	%50	% 50
Yemek parası	10 TL/gün	Brüt 1000 TL/ay	60 TL/çalışılan gün

Tarım Satış Kooperatifleri'nde İşçi-İşveren İlişkileri

Taraflar Toplu Sözleşme Hükümleri	Tekstil- Çuhobirlik	Çukosen - Çukobirlik	Tekgıda İş Marmara-birlik	Sosyal İş - Antbirlik
Yürürlük	1.5.1979 - 30.4.1981	1.8.1978 - 31.7.1980	1.4.1981 - 1.4.1982	1.8.1978 - 31.7.1980
Haftalık çalışma süresi	40 saat	40 saat	40 saat	40 saat
Yıllık ücretli izin süreleri	Herkese 30 gün	Herkese 30 gün	Kıdem İzin 1 – 5 yıl 18 işgünü 5 – 10 yıl 24 işgünü 10 → yıl 30 işgünü	Herkese 30 gün
İhbar önelleri	Kıdem Önel 1 – 6 ay 7 hafta 6 – 18 ay 9 hafta 1,5 – 3 yıl 11 hafta 3 → yıl 13 hafta	Yasa + 1'er hafta	Kıdem Önel 1 – 6 ay 2 hafta 6 – 18 ay 4 hafta 1,5 – 3 yıl 6 hafta 3 → yıl 10 hafta	Kıdem Önel 1 – 6 ay 2 hafta 6 – 18 ay 6 hafta 1,5 – 3 yıl 8 hafta 3 → yıl 10 hafta
Kıdem tazminatı	80 gün	70 gün	Büro: 60 gün Depo: 45 gün	60 gün
Kendi isteğiyle ayrılana kıdem tazminatı	80 gün	1– 5 yıl : 50 gün 5 → yıl : 60 gün	–	6→ yıl: 60 gün
İkramiye (Yıllık)	150 yevmiye	120 yevmiye	Büro: 180 yevmiye Depo: 150 yevmiye	90 yevmiye
Yakacak yardımı	2500 TL/ay	Net 1000 TL/ay	Net 2000 TL/ay	Net 4000 TL/yıl
İzin parası	Asgari ücret tutarı	Net 3000 TL/ay	–	–
İş devam primi	Ücretin % 25'i	–	–	Ücretin % 25'i
Asgari ücret farkı	Fark herkese eklenir	Fark herkese eklenir	–	Kısıtlı yararlanır
Askerlik yardımı	–	7500 TL	1 Maaş	–
Aile yardımı		–	–	–
Çocuk yardımı	100 TL/çocuk/ay	Net 1500 TL/çocuk/ay	50 TL/çocuk/ay	100 TL/çocuk/ay
Kıdem zammı	-	1 – 2 yıl: 200 TL/ay 2 – 5 yıl: 100 TL/ay 5 → yıl: 50 TL/ay	80 TL/yıl/aylık	200 TL/yıl/aylık
Fazla çalışma zammı	% 100	%75	% 75	% 50
Yemek parası	85 TL/gün	Net 750 TL/ay	60 TL/çalışılan gün	50 TL/çalışılan gun

12 EYLÜL ÖNCESİNDE SENDİKA TÜZÜKLERİNDE SENDİKA - İÇİ DEMOKRASİ*

Giriş

Türkiye sendikacılık hareketinin geçmişteki yapı ve dinamiğinin kavranması çabasında ele alınması gereken önemli konulardan biri, sendika-içi demokrasidir.

12 Eylül öncesindeki dönemde bu konuda çok değişik düzenlemeler ve uygulamalar oldu. Ülkede demokrasinin sınırlarının genişletilmesini savunan bazı sendikalar bile kendi içlerinde yeterince demokratça davranmadılar. Bu çalışma, 12 Eylül öncesindeki dönemde sendika-içi demokrasiyi sendikalar düzeyinde ve yalnızca tüzüklerdeki organlar ve işleyişler çerçevesinde ele almaktadır.

Sendikal birliğin önkoşullarından biri sendika-içi demokrasi ve disiplindir. Günümüz Türkiyesinde işçi sınıfının uzun vadeli programı ile çelişmeyen ve ilerici nitelikte bir program etrafında sendikal birliğin sağlanması gündemin önemli görevlerinden ve maddelerinden biri olduğundan, sendika-içi demokrasi daha da önem kazanmaktadır. 12 Eylül öncesinin sendikalarında bu konunun tüzüklerdeki düzenleniş biçimiyle incelenmesi, geçmişin kavranılmasının yanı sıra, sendikal birliği amaçlayan düzenlemelerde de yardımcı olacaktır.

* *Cahit Talas'a armağan*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., Ankara 1990

Tüzükler, üyelerin temsili, katılımı, örgüt-içi işbölümü ve yöneticilerin denetimi açılarından, üyeliğe giriş ve üyelikten çıkarılma, sendika temsilciliği, şube ve merkez genel kurullarının oluşumu, organlar, organların seçimi, denetimi ve görevden alınması gibi somut başlıklar altında incelenebilir.

I. ÜYELİĞE GİRİŞTE KOŞUL VE KISITLAMA

İncelenen sendika tüzüklerinde üyeliğe giriş konusunda 274 sayılı Sendikalar Yasasında belirtilenin ötesinde getirilen hüküm, sendika tüzüğünün kabulüdür. Bunun dışında, üye giriş formunun doldurulması yeterli görülmektedir. 16 yaşından küçük işçilerin üye olmasının velilerinin onayına bağlı olduğu da genellikle tüzüklerde belirtilmiştir. Bazı tüzüklerde, sendikanın faaliyette bulunduğu işkolunda başvuru anında çalışmamakla birlikte, geçmişte üç yıl çalışmış olanların da üyeliğe kabulüne izin verilmiştir (Deri İş - 1979; Maden İş - 1963; Gıda İş - 1975).

Sendika tüzüklerinde gerekçesiz olarak üyeliğe kabul edilmemeye imkan tanıyan hükümlere rastlanmaktadır. Ancak 1317 sayılı Yasa ile getirilen "üyelik, üye kayıt fişinin veya kayıt defterinin imzalanması ve mesleki teşekkülün yetkili organının kabulü ile kazanılır" hükmü "ve mesleki teşekkülün kabulü" bölümü, Anayasa Mahkemesi'nin 8-9.11.1972 tarihli kararıyla iptal edilmiştir. Böylece sendika tüzüklerinde üyeliğin kabulüne veya gerekçesiz reddine ilişkin hükümler düşmüştür.

Üyeliğe girişte kısıtlama ise oldukça yaygındır. Bu kısıtlamalar çeşitli gruplarda değerlendirilebilir:

Düşünce ve Eyleme İlişkin Kısıtlamalar

Bazı tüzüklerde, çeşitli düşüncelere sahip olanlar veya çeşitli eylemlerden hüküm giyenlerin üyeliğe kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Kimya İş Sendikası'nın 1965 yılında kabul edilen tüzüğünde üyelik için şu koşul yer almaktadır: "T.C. Anayasası'nda yer alan ilkelere aykırı amaçlar güden veya faaliyette bulunan herhangi bir teşekküle üye olmamak," (M.7/e). Maden İş Sendikası'nın 1961 yılındaki tüzüğünde ise, üye olma koşulu olarak şu kısıtlama getiriliyordu: "Memleketin yüksek menfaatlerini ihlale saik fikir ve hareketlerle şöhretli olmamak" (M.4). Petkim İş Sendikası'nın 1979 yılındaki tüzüğünde, "T.C. Anayasasında

yer alan ilkelere aykırı amaçlar güden veya faaliyette bulunan herhangi bir teşekküle üye olmamak" (M. 6) üyelik için zorunlu kılınıyordu. Aynı hüküm, Petrol Kimya İş Sendikası'nın 1975 yılındaki tüzüğünde de, yer alıyordu (M.7). Şeker İş Sendikası'nın 1972 yılında kabul edilen tüzüğünde ise bu konu daha kapsamlı düzenlenmişti: "Memleketin yüksek menfaatlerini ihlale sahip fikir ve hareketleri ile şöhretli olmamak ve kanunlarca sakıncalı bulunmamak," (M. 5/d).

Bu konu, üyelikten çıkarılma nedenleri arasında da ele alınmıştır. Ges İş Sendikası'nın 1972 ve 1974 yıllarındaki tüzüklerinin 6. maddesi, "Milli yararlara ve milliyetçiliğe karşı hareket ettikleri mahkeme hükmü ile tespit edilenler"in sendikadan çıkarılacağını belirtmektedir. Kimya İş Sendikası'nın 1965 yılındaki tüzüğünün 10/f maddesi, "yabancı bir devlet hesabına çalıştığı, Anayasaya aykırı hareket ettiği mahkeme kararı ile sabit" olanların sendikadan çıkarılmalarını öngörmektedir. Maden İş Sendikası'nın 1961 yılındaki tüzüğü, "yabancı bir devletin siyasetine, propagandasına, fikir ve kanaatlerinin yayımına veya gerçekleştirilmesine alet olanlar"ı (M. 5) sendikadan ihraç etmektedir. Petkim İş Sendikası'nın 1973 - 1974 yıllarındaki anatüzüğünde, "yabancı bir devletin siyasetine alet olanlar"ın, "milli menfaatlere aykırı harekette bulunanlar"ın sendikadan çıkarılacağı belirtilmektedir (M. 7). Şeker İş Sendikası da, "kanunların menettiği ideolojik harekette bulunmak ve bu ideolojiyi yaymaya çalışma"yı (M.7/d) ve Tez Büro İş Sendikası 1978 yılındaki tüzüğünde "milli çıkarlara aykırı hareket" etmeyi (M. 18) üyelikten çıkartmak için yeterli bulmuştur.

Bunlara karşılık, 27 Temmuz 1946 tarihinde kurulan Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası'nın tüzüğünde sendikaya üye olamayacağı belirtilenler şunlardı: "Yalnız ahlakça düşük oldukları, işletmeler idaresine ve diğer makamlara ispiyonculuk ettikleri, arkadaşlarını birbirine kattıkları ve topluluğu dağıtmaya sebep verdikleri, ırkçılık veya faşizm akımlarına kapıldıkları belli olanlarla, işçilerin istek ve davranışlarını sabote edenler, sendikaya üye olamazlar." (M.9)

Yüz Kızartıcı Suç

Sendika tüzüklerinin önemli bir kısmında, yüz kızartıcı suçtan hüküm giyenlerin sendika üyeliğine alınmayacağı, sendika üyesi iken böyle bir duruma düşenlerin üyelikten çıkarılacağı hükmü yer almak-

tadır (Baysen - 1977; DLH - İş - 1980; Ges - İş - 1974; Maden İş - 1961; Moleyis - 1977; Petkim İş - 1977; Şeker İş - 1972; Tekgıda İş - 1978; Türk Oley Sen - 1979; YSE - İş - 1979).

Bazı tüzüklerde üyelik için "medeni hakları kullanma ehliyeti bakımından kısıtlı bulunmamak" (Çimse İş - 1977, M. 6) hükmü yer almaktadır.

Bazı tüzüklerde, geçmişte sendikadan istifa ederek ayrılmış işçilerin yeniden üye kaydedilmelerinde kısıtlama getirilmişti. Tekgıda İş Sendikası'nın 1978 yılındaki tüzüğünde şu hüküm yer almaktadır: "Sendikadan ihraç edilmiş olmamak, sebepsiz istifa etmiş olmamak, başka bir sendikaya üye olmamak. Bu gibi hallerde üyeliğin kabulü genel icra kurulu veya merkez şube icra kurulunun kararına bağlıdır (M. 6/f). DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikası'nın tüzüğünde ise benzer bir hüküm vardı: Sendikadan istifa ederek ayrılmış olanların yeniden üyeliğe kabulü genel yürütme kurulunun onayına bağlanmıştır.

Sendika tüzüklerinin hemen hemen tümünde, sendika tüzüğüne, yönetmeliklerine, amaç ve ilkelerine aykırı tutum ve davranış içine giren sendika üyelerinin üyelikten çıkarılacağı belirtilmekteydi. Sendika amaç ve ilkeleri ise büyük bir çeşitlilik göstermektedir. DİSK'e bağlı sendikaların benimsedikleri "Tek Tip Demokratik Tüzük'ün" "Sendikanın amaç ve ilkeleri" başlıklı 3. maddesinin son bendi şöyledir: "Bu amacını gerçekleştirmek için, ülkemizi ve halkımızı tam bağımsızlığa kavuşturmayı öngören, uluslararası işçi sınıfı ile uyumlu çalışmalar yapmayı hedefleyen, sosyalist bir düzenin hayata geçirilmesine ilişkin çalışmalarda bulunmayı ilke sayar." Bu anlayışa göre, DİSK'e bağlı sendikaların üyeleri arasında sosyalist olmayanların tümünün sendika ilkelerine aykırı davrandıkları gerekçesiyle sendikadan çıkarılmaları mümkündü. Çimse-İş Sendikası'nın amaçları arasında da şunlar yer almaktadır: "Sendika, insan haklarına, Atatürk ilkelerine ve Anayasaya dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti anlayışı içinde, faşizm, komünizm, anarşizm, gericilik ve her türlü demokrasi dışı siyasal akımla, yoksulluk, cehalet, sefalet ve işsizlikle mücadele ile demokratik düzenin korunup yerleşmesine, sosyal adaletin gerçekleşmesine ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılmasına hizmet etmeyi temel amaçlarından sayar". (M. 3) Bunları temel amaç olarak kabul etmeyenlerin ise, tüzüğe göre, sendikadan çıkarılmaları öngörülüyordu.

Üyelikten çıkarılmak için yeterli olan ve çeşitli tüzüklerde görülen eylemler ise şunlardı: Sendikayı kişisel çıkarlar için kullanmak, sendika sırlarını açıklamak, aynı işkolunda başka bir sendikanın kurulmasına yardım etmek veya kurucusu olmak veya yönetiminde yer almak, sendikanın zayıflamasına, birlik- beraberliğinin azalmasına neden olucu davranışlarda bulunmak, üç ay süreyle aidat ödememek, kanıtlanması mümkün olmayan isnatlarla sendikayı, yönetici ve temsilcileri küçük düşürmek. Petrol İş Sendikası'nın 1975 yılında kabul edilen tüzüğünde, "umumi ahlaka aykırı bir hayat tarzı sürmek" üyelikten çıkarmak için yeterli kabul edilmektedir. Genel İş Sendikası'nın tüzüğünde, "genel kurul, yönetim kurulu, onur kurulunun çıkarma nedeni olarak kabul ve karar vereceği haller" denilerek, çıkarma nedenleri son derece geniş ve yoruma açık tutulmuştu. Bazı tüzüklerde ise, 274 sayılı Sendikalar Yasasının izin vermesine karşın, aynı iş kolunda başka bir sendikaya üye kaydolmak, üyelikten çıkarmak için yeterli gerekçe sayılmıştı (Koop İş - 1976; Maden İş - 1974; Petkim İş - 1979; Petrol Kimya İş - 1975).

Üyeliğe giriş konusunda konan koşul ve kısıtlamalarla, sendika üyeliğinden çıkarılma için getirilen gerekçelerin ne ölçüde uygulandığı konusunda yapılmış araştırmalar yoktur. Sendikalar bu hükümleri fazla ciddi bir biçimde uygulamadılar. Ancak sendika yönetiminin değiştirilme eğiliminin ağırlık kazandığı sendikalarda ve dönemlerde, sendika yöneticilerinin anti-demokratik uygulamaları için sendika tüzüklerinde yeterli ve gerekli gerekçe yedek güç olarak tutuldu.

II. SENDİKA TEMSİLCİLERİ

Sendikaların, üyesi bulunan işçilerin algıladıkları çıkarlarının koruyucusu mu, yoksa işçileri belirli bir amaç için kullanmada araç mı olduğu konusunda en önemli göstergelerden biri, 274 sayılı Sendikalar Yasası uyarınca "atanan" sendika temsilcilerinin, "işçi temsilcisi" biçiminde mi, yoksa "sendika temsilcisi" biçiminde mi belirlenip, çalışmalarının yönlendirildiğidir. Sendika temsilcilerinin işçilerden bir kopuşu söz konusuysa, bu kopuş sendika yöneticiliğinin diğer kademelerinde çok daha büyük boyutta ortaya çıkmaktadır.

Sendika temsilciliği konusu çeşitli sorularla irdelenebilir: Sendika temsilcisi olmak için hangi koşullar konmuştur? Sendika temsilcisini

kim seçer? Sendika temsilcisi görevden alınabilir mi? Bunun koşulları nedir?

Sendika temsilciliği bazı sendikalarda tüzük dışında yönetmeliklerle de düzenlenmişti. Bu yönetmeliklerin elde edilebildiği durumlarda, tüzüklerdeki genel hükümlerin ötesinde bu yönetmeliklerdeki hükümlere itibar edilmiştir.

Sendika temsilciliği için en kapsamlı koşulları öne süren sendikalardan biri Genel İş'ti. Sendika İşyeri Temsilciliği Yönetmeliği'nin 4. ve 5. maddeleri şu şekildeydi:

"Madde 4. Nitelikler:

İşçi sınıfı bilimini bilmek ve bu yolda örgütlü mücadelenin yararına inanmak, hiyerarşik sistem içerisinde örgütsel bütünlüğü sağlamak çabasında bulunmak...

"Madde 5. Kanuni Ehliyet:

İşçiler aşağıdaki şartlarda sendika işyeri temsilcisi atanamazlar:

a. Dolandırıcılık, emniyeti suistimal, hırsızlık, sahtekarlık, yalan yere yemin, yalan yere şahadet, cürüm tashii, iftira suçlarından biri ile mutlaka hapis veya 6 aydan fazla hükümlü bulunmak,

b.Kamu hizmetlerinden yasaklanmış olmak,

c. Aidat ödememek, örgütsel disipline uymamak nedeniyle tüzük ve yönetmelik hükümlerini ihlal etmiş olmak,

d. Toplum çıkarlarını sabote edecek faaliyetlerde asli veya fer'i şekilde bulunmuş olmak."

Kimya İş Sendikası'nın 1965 yılında kabul edilmiş tüzüğünde ise, işyerinde bir yıl kıdem ve sendikada üç ay üyelik, okur yazarlık ve "sendikacılık ülküsünü benimsemiş ve sendika amaç ve prensiplerine sadakatiyle tanınmış olmak" koşul olarak getirilmektedir.

Petrol İş Sendikası'nın tüzüğünde (1975) "sendika amaç ve ilkelerine uygun fikir yapısında bulunmak" ve "işyerinde, tanınmasını gerektirici bir süre çalışmış bulunmak" gibi yoruma çok açık hükümler konmuştu.

Tekgıda İş Sendikası'nın tüzüğünde (1978), ulusal çıkarlara karşı gelenlerin ve sabote edici faaliyetlerde bulunanların sendika temsilcisi olamayacağı belirtilmişti.

Tez Büro İş Sendikası'nın temsilci yönetmeliğinde ise, "haysiyet kırıcı bir suçtan mahkumiyeti bulunmamak" ve "sendika onur kuru-

lunca hakkında herhangi bir karar verilmemiş olmak", gerekli koşul olarak gösterilmişti (M. 4). Ayrıca, "milli menfaatleri ve rejimi sabote edecek faaliyetlerde asli veya fer'i şekilde bulunmuş olmak"da (M. 5) temsilciliği engellemekteydi.

İncelenenler arasında, işçilerin sendika temsilcilerini seçme hakkını koşulsuz ve kısıtlamasız olarak açık bir biçimde kabul eden fazla tüzük bulunamamamıştır. As İs Sendikası tüzüğü şu hükmü getirmekteydi: "İşyeri sendika temsilciliklerine ancak üyelerin kendi aralarında seçecekleri işçiler atanır" (M. 3/B/b). Dev Maden Sen'in tüzüğünde de benzer bir hüküm vardı: "İşyeri temsilcilik kurulu, üye işçiler tarafından yasada belirli sayıda seçilen temsilcinin atanması ile oluşur" (M. 43). Bu hüküm, DİSK tarafından hazırlanan Tek Tip Demokratik Tüzük'ün 50. maddesinden aynen alınmıştı. Sosyal İş ve Tekges İş Sendikalarının tüzüklerinde de benzer hükümler yer almaktaydı.

Bazı tüzüklerde ise, temsilcilerin işçiler tarafından seçilmesi hükmünün yanı sıra, yönetimin atama hakkının saklı olduğu özenle belirtilmişti. Bank Sen tüzüğünün 43. maddesinde, "genel yürütme kurulu gerektiğinde temsilci atama yetkisine sahiptir" denilmektedir. Baysen'in temsilcilik yönetmeliğinin 3. maddesinde, işçiler tarafından seçilen temsilcilerin şube yönetim kurulu tarafından genel merkezin onayına sunulacağı ve onayla birlikte temsilciliğin kesinleşeceği belirtilmektedir.

Desiyab İş Sendikası'nın tüzüğünün 34. maddesi ise şu şekildedir: "Sendika yürütme kurulunun sendika prensipleri veya çıkarları açısından seçim sonuçlarını bozma, kaldırma yetkisi ile yasada belirtilen atama yetkisi saklıdır." Devrimci Metal İş'in tüzüğünde genel yürütme kurulunun görevleri arasında, "işyeri temsilcilerinin seçiminin onaylanması"da sayılmıştı. Devrimci Toprak İş'in tüzüğünde "atama yetkisinin saklı" olduğu vurgulanmıştı. Genel İş tüzüğünde temsilcilerin "şube yönetim kurulu kararıyla" atanacağı "veya gerektiğinde seçim yapılacağı" belirtilmişti (M. 59). YSE-İş tüzüğünde ise, "gerektiğinde seçim yapılır veya atanır" denilmişti.

Bazı sendikalarda ise temsilcilerin atanacağı kesin hükme bağlanmıştı: Türk-İş üyesi Basın İş'te bu yetki şube yürütme kuruluna aitti. Çağdaş Metal İş Sendikası'nda atamaları merkez yönetim kurulu yapıyordu. Çimse İş, Deri İş, Petrol İş, Sine Sen, Şeker İş Sendikalarının

tüzüklerinde de sendika temsilcilerinin atamayla saptanacağı belirtilmişti. Ancak, tüzükte böyle bir hüküm olmasına karşın seçime başvurulması da pratikte görülmüştür.Tüzüklerde bu konuda hüküm olmaması halinde, sendika yöneticilerinin yasada kendilerine verilmiş atama hakkını kullanacakları düşünülebilir. İncelenen tüzükler arasında bu konuda en ilginç hüküm Gensi İş'in tüzüğünde yer almaktaydı: "İşyeri temsilcileri, yönetim kurulu tarafından sendikaya bağlılığı belirlenmiş güvenli üyeler arasından seçilir" (M. 46).

Sendika temsilcisi olmak için konan koşullar ve temsilcinin atanma biçimi, sendika temsilcilerini, işçilerin temsilcisi olmaktan çok, sendikanın işyerindeki temsilcisi olarak görme eğiliminin ağır bastığını göstermektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, 3008 sayılı İş Yasası'nın 78. maddesindeki temsilci işçilik (mümessil işçilik) kurumunun işçiler açısından daha demokratik olduğu ve genellikle işçi temsilcilerinin seçildiği söylenebilir.

Şu veya bu şekilde göreve getirilmiş sendika temsilcisinin görev süresi genellikle belirlenmemişti. Belirlenenler arasında (Türk-İş) Basın İş, Devrimci Sağlık İş, Devrimci Toprak İş Sendikalarında 1 yıl, Baysen'de 2 yıl, Bank-Sen, Desiyab İş, Petrol İş Sosyal İş (1977) ve TİS'de 3 yıldı.

Sendika temsilcilerinin görevlendirilmelerinden sonra görevden alınmaları iki biçimde olmaktaydı: İşyerindeki sendika üyelerinin istemi üzerine; sendikanın yönetim organlarının kararıyla. Bazı sendikaların tüzüklerinde her iki yol da mümkün kılınmıştı. Bazı tüzüklerde ise bu yetki yalnızca yönetim organlarına verilmişti. As İs Sendikası'nın tüzüğünde ise yönetim organlarına seçilmiş temsilcileri görevden alma yetkisi tanınmamıştı.

As İs Sendikası tüzüğüne göre, "üye çoğunluğunun istemi ile işyeri sendika temsilcilerini yenilemek zorunludur" (M. 3) Ayrıca, işyeri sendika üyelerinin aralarından onda bir oranında seçtikleri kişilerden oluşan işyeri işçi konseyinin salt çoğunluk kararıyla istemi de yerine getiriliyordu.

Bank Sen'de genel yürütme kurulu, temsilcilerin "faaliyetsizliği" ve sendika tüzük, yönetmelik ve organ kararlarına uymadığı gerekçesiyle temsilcilik sıfatını kaldırabilmekteydi. Baysen'de ise "görevleri yerine getirmediği" gerekçesiyle şube yönetim kurulunun teklifi ve

merkez yürütme kurulu kararıyla veya "tüzüğe aykırı düşünce ve davranışlar sendika aleyhinde eyleme dönüştüğünde," merkez yürütme kurulu kararıyla, temsilci görevden alınabiliyordu. Sendika üyelerinin ancak üçte ikisinin yazılı ve gerekçeli başvurusu halinde aynı işlem uygulanıyordu. Genel İş Sendikası'nın işyeri temsilcileri yönetmeliğinin 6. maddesinde de üçte iki oranı kabul edilmişti. DİSK'in hazırladığı tip tüzükte, işyerindeki üyelerin yarıdan bir fazlasının istemi üzerine temsilcilerin görevden alınacağı (M. 50) ve ayrıca merkez yürütme kurulunun "anatüzük ve yönetmeliklere aykırı davranış" gerekçesiyle görevine son verme yetkisinin olduğu (M. 20/d) belirtilmekteydi. Petrol Kimya İş Sendikası'nın tüzüğünde ise, "genel yürütme kurulu ve şubeler... gerekli gördüğü her zaman değiştirilebilir" (M. 46) şeklinde geniş kapsamlı bir hüküm getirilmişti.

Sendika temsilcilerinin görevden alınma yetkisi bazı sendikalarda şube organlarına (Çimse İş), bazı sendikalarda merkez organlarına (DİSK - Tek Tip Demokratik Tüzük) ve bazı sendikalarda da her iki düzeydeki organa verilmişti (Petrol Kimya İş).

III. ŞUBE ORGANLARI

Sendika örgütlenmesinde işyerlerinden sonraki ilk birim şubelerdir. Bazı sendikalarda şube yerine bölge temsilciliği (Maden İş, Bank Sen) terimi kullanılmaktaydı. DİSK tarafından hazırlanan tip tüzükte ve bu tüzüğü kabul eden sendikalarda ise, hem şube, hem de bölge temsilciliği örgütlenmesi vardı. Şubeler belirli bölge temsilciliklerine bağlıydı.

Şube ve/veya bölge temsilciliklerinin kurulmasına karar verilmesi genellikle merkez yürütme veya merkez yönetim kurullarının yetkisindeydi. Şube başkanı ve yönetim organı da genellikle aynı merkez organı tarafından atanmaktaydı. Ancak atanan şube yönetim organının ne kadar süre içinde ilk genel kurulu toplayacağı konusunda farklı uygulamalar görülmektedir.

Bazı sendikaların tüzüklerinde bu konuda bir hüküm getirilmemiştir. Bu durumda atamalı şube yönetimi bir genel kurul dönemi kadar görev yapabilmekteydi. Bu konuda saptanabilen en kısa süre, 3 ay ile As İs, Devrimci Sağlık İş ve Sine Sen'dedir. Bank Sen'de 6 ay içinde ge-

nel kurul öngörülmüştü. DİSK'in tip tüzüğünde, Kimya İş, Koop İş, Petkim İş, Petrol İş, Sosyal İş ve TİS'in tüzüklerinde bu süre 1 yıldı. Seçimle gelmeyen bir yönetimin uzun süre görevde kalması sendika-içi demokrasi ile bağdaşmaz. Ancak, şubede yeterince üye olmadan alelacele yapılacak bir genel kurul, temsil yeteneği kısıtlı olan bir yönetimi daha uzun bir süre için meşrulaştırabilir. Bu olası olumsuzluğa karşın ve olağanüstü genel kurul çağrı olanağını da gözönünde tutarak, atamalı yönetimden seçimle gelmiş bir yönetime bir an önce geçmenin sendika-içi demokrasinin geliştirilmesine katkıda bulunacağı söylenebilir.

Sendika-içi demokrasi açısından önemli diğer iki nokta, seçimle gelen şube yöneticilerinin görevden alınması ve hatta şubelerin kapatılmasıdır. Bu konuda da birçok anti-demokratik hüküm ve uygulama görülmüştür.

Sendika şube (ve/veya bölge temsilciliği) yönetiminin görevden alınması yetkisi genel yönetim veya genel yürütme kurulllarına verilmiştir. Bu uygulama için genellikle bu organların salt çoğunluğunun kararı yeterli görülmüştür. Ancak As İs Sendikası'nın bu konuya ilişkin tavrı şöyleydi: "Merkez yürütme kurulu, toplantıda hazır bulunanların oybirliği ile herhangi bir şube yönetim kurulunu, çalışmayışı ya da Anatüzük ve ona bağlı yönetmelik hükümlerini çiğneyişi üzerine görevden çekebilir. Yerine, şube işlerini yürütecek başkanı ve şube yönetim kurulu üyelerini atar. Oybirliği sağlanamazsa konu olağanüstü genel yönetim kuruluna götürülür." (M. 22/d) Devrimci Sağlık İş Sendikası tüzüğünde ise salt toplantıda hazır bulunanların değil, tüm üyelerin oybirliği zorunlu kılınmıştı: "Genel yürütme kurulu, 7 üyesinin oybirliği ile herhangi bir şube yönetim kurulu başkanının çalışmayışı ya da anatüzük ve ona bağlı yönetmeliklerin hükümlerini çiğneyişi halinde görevinden affedebilir" (M. 17/d).

Sendika şube yönetiminin görevden alınabilmesi için gösterilen gerekçe hemen hemen tüm tüzüklerde "faaliyetsizlik ve anatüzük ve yönetmeliklere uymamak"tı. Tez Büro İş Sendikası tüzüğünde "sendikayı bölücü faaliyetlerde bulunduğu tespit edilen" yönetimlerin değiştirileceği belirtilmişti. Bu konuda saptanabilen en geniş kapsamlı hüküm ise, YSE-İş Sendikası'nın tüzüğündedir: Merkez yürütme kurulu "gerektiğinde" şube yönetimlerini görevden alabilmekteydi.

Bu konuda en demokratik düzenlemelerden biri Kimya İş Sendikası'nın 1965 yılındaki tüzüğünde yer almaktadır: "Genel icra kurulu, herhangi bir şube yönetim kurulu ile başkanının faaliyetsizliği veya anatüzük hükümlerinin veya buna bağlı yönetmeliklerin ihlali karşısında şube genel kurulunu toplantıya çağırır. Ve Şube yöneticilerinin faaliyetlerini üyelere anlatır" (M. 217.

Varolan şubelerin kapatılması da anti-demokratik uygulamaların bir parçası olabilir. Tüzüklerin önemli bir kısmında şubelerin kapatılmasına ilişkin açık hüküm yoktu. Bu durum, şube kurmaya yetkili organın "gerektiğinde" şubeleri kapatabileceği biçiminde yorumlanabilir. Genel İş Sendikası'nın anatüzüğünde ise, genel yürütme kurulunun "gerektiğinde" şube kapatabileceği açıkça belirtilmişti.

Şube kapatma yetkisi genellikle genel yönetim veya genel yürütme kurullarına verilmiştir. Ancak bazı durumlarda bu doğrultuda karar alınabilmesi için gerekli çoğunluk üçte iki olarak belirlenmişti. (Türk-İş Basın İş). Şube kapatmanın gerekçesi olarak da faaliyetsizlik veya sendika mevzuatına uymamak gösterilmektedir. Örneğin, As İs Sendikası'nın tüzüğünde, "merkez yürütme kurulu, varlığında yarar görmediği şubeleri tamamen kaldırabilir ve bunu ilk genel yönetim kurulunun onayına sunar" hükmü yer almaktadır. Sosyal-İş'in 1977 yılındaki tüzüğünde ise, "Sendika yönetim kurulu sendika mevzuatına uymayan veya verimli olmayan şubelerin feshine karar verir" (M. 18) denmektedir.

Sendika şube genel kurulllarının oluşması sendikalar arasında farklılık göstermektedir. Bazı sendikalarda (özellikle üye sayısının az olduğu durumlarda) bir şubeye bağlı işyerlerinde çalışan tüm üyeler şube genel kurulunun doğal üyeleri kabul edilmekteydi. Bazı sendikalarda ise, işyerlerinde yapılan seçimlerle şube genel kurulu delegeleri saptanmaktaydı. Bu seçimler demokratik bir şekilde yapıldığı ve sonuçlara yöneticiler saygı gösterdiği sürece, sendika-içi demokrasi açısından bu iki yöntem arasında temelde fazla bir fark bulunmuyordu.

Şube genel kurullarının oluşumuna ilişkin diğer bir sorun, 274 sayılı Sendikalar Yasası ve sendika tüzüklerinde işsiz kalan üyenin üyeliğinin düşmeyeceğine ilişkin hükümden kaynaklanmaktaydı. Sendikaların örgütlü bulunduğu işkolunun dışında bir işte çalışmayan, ancak sendikanın örgütlü bulunduğu işyerlerinden birinde de bulun-

mayan bir üye, şube genel kuruluna katılabilmeli miydi? Sendika tüzüklerinin birçoğunda bu konuda açık hüküm yoktu. Genel uygulama, işsiz üyelerin şube genel kurullarına katılmaması biçimindeydi. Sendika ile üye arasındaki ilişkinin bu dönemdeki yaygın biçimi de gözönüne alındığında, sendika üyelerinden işsiz kaldıkları dönemde sendika şube genel kuruluna katılma doğrultusunda yaygın bir talep gelmediği söylenebilir. Bazı sendika tüzüklerinde ise, "düzenli aidat ödeyenler"in şube genel kuruluna katılabileceği hükmü getirilerek, aidat ödemeyen işsiz üyelerin söz hakkı alınmıştı.

Sendika tüzüklerinin büyük bir kısmında, şube organlarına aday olabilmek için belirli koşullar getirilmemişti. Bu konuda saptanabilen bir örnek, Bank-Sen'in tüzüğündedir. Aday olabilmek için sendika tarafından düzenlenen 3 günlük "A" tipi seminerin başarıyla bitirilmesi gerekli görülmüştü.

Şube genel kurulunda şube organlarına aday olabilme konusunda, delege olmanın ötesinde bir koşula ise rastlanmadı.

IV. MERKEZ ORGANLARI

Merkez genel kuruluna delege olma konusunda, şube genel kurullarındakinden çok daha sıkı kurallar getirilmiştir. DİSK tarafından hazırlanan tip tüzükte, ödenti borcu olmamak ve en az 6 aydır sendikaya üye bulunmak koşulları yer almaktaydı. DİSK'e bağlı sendikaların bir kısmı da 1979 ve 1980 yıllarında yaptıkları genel kurullarda tüzüklerini bu tip tüzük doğrultusunda değiştirdiler. Örneğin, Sosyal İş Sendikası'nın 1977 yılındaki tüzüğündeki hüküm şöyleydi:

> "Sendikanın veya sendikanın bağlı olduğu üst kuruluşlardan birinin düzenlediği ve kendisinin katılması istenen eğitim seminerlerine yazılı geçerli mazeret bildirmeksizin katılmamış veya mazeretli de olsa çağrıldığı eğitim seminerlerinden 2/3'sine katılmamış olanlar delege olamazlar".
>
> "Sosyal İş'in üyesi iken, aynı işkolunda bir başka sendika kuruluşu sağlamış veya yönetici olarak görev almış olmak."
>
> "Şube genel kurul tarihinde en az 2 yıllık üyelik kıdemine sahip olmak veya en az 6 ay sendika baştemsilciliği veya en az 1 yıl sendika işyeri temsilciliği veya sendikanın genel merkez veya şube organlarından herhangi birinde görev yapıyor olmak veya yapmış olmak. Merkez ve şube organlarında görev süresi en az 6 aydır". (M. 13)

1980 yılında ise tip tüzükteki hüküm getirildi. Tekges İş Sendikası'nın tüzüğünde bu hükümlere bir de 18 yaşını bitirmiş olmak koşulu eklenmişti.

DİSK'e bağlı Maden İş ve Bank Sen'in 1974 ve 1979 yıllarındaki tüzükleri, saptanabilen en anti-demokratik hükümleri içeriyordu. Bank Sen tüzüğünün 12. maddesine göre, okur yazar olmak ve aidat borcunu düzenli ödemenin ötesinde, tüzüğe aykırı davranışlar nedeniyle cezalandırılmamış olmak ve işkolunda kurulu başka bir sendikanın üyesi bulunmamak koşulları da aranmaktaydı. Maden İş Sendikası'nın tüzüğünde getirilen hükümler ise şunlardı: Sendika tarafından düzenlenmiş üç günlük semineri başarı ile tamamlamış olmak, iki senelik üye bulunmak ve 23 yaşını bitirmiş olmak.

Sendika tüzüklerinde "ödenti borcu bulunmamak" veya "düzenli aidat ödüyor olmak" gibi hükümler, işsiz kalan sendika üyelerinin seçme ve seçilme hakkının kısıtlandığını da göstermektedir.

Bağımsız Desiyab-İş Sendikası'nın tüzüğünde de genel kurul delegeliği için koşullar getirilmişti. Delegelik için sendika seminerlerinden geçmiş olmak, aynı işkolunda başka sendikaların kurucu üyesi veya yöneticisi olmamak, 2 yıllık üye veya 1 yıllık sendika temsilcisi veya 6 aylık baştemsilci olmak gerekmekteydi.

Ges İş Sendikası'nın tüzüğünde de, başka sendikalara üye olmanın genel kurul (şube ve merkez) delegeliğini önleyeceği belirtilmekteydi.

MİSK'e bağlı Türk Oley Sen'in tüzüğünde, delegelik için, hüküm giymemiş olmak, işyeri disiplin kurulundan herhangi bir ceza ile cezalandırılmamış olmak koşulları getirilmişti. Ayrıca, en az üç aydır aidat ödüyor olmak ve ilkokul mezunluğu da gerekli görülmüştür.

Merkez genel kurul delegeliği için "sendikanın düzenlediği seminerlerde başarılı olma" koşulunun aranması, ancak sendikanın yöneticilerinin uygun göreceği düşünce ve yapıda olanların merkez yöneticilerini belirleyebileceğini kabul etmek demekti. Diğer bir deyişle, yöneticiler, kendilerini seçecekleri seçme hakkına sahipti.

Sendikaya "düzenli aidat ödüyor olmak" koşulu, işsiz sendika üyelerinin seçme ve seçilme özgürlüğünü kısıtlamaktaydı. Ancak, "özürsüz ödenti borcu olmamak" şeklindeki bir hüküm, çalışmakta olan ve sendikaya karşı çok temel bir yükümlülüğünü yerine getirmeyen kişiyi cezalandırmaya yönelikti.

Merkez genel kurul delegelerinin şube genel kurulllarında seçilmesinden sonra, bu delegeliğin iptali veya düşmesi de bazı tüzüklerde mümkün kılınmıştı.

Deri İş'te genel kurul delegeliği, "sendika anatüzük ve yönetmeliklerine aykırı bir hareket görülmüş ise, genel icra kurulu ve genel haysiyet divanının ortak toplantısında verilecek çoğunluk kararı ile" (M. 12) kaldırılabiliyordu.

Dev Maden Sen, TİS, Sosyal İş ve Tekges İş'te delegeliğin kaldırılabilmesi, merkez yönetim kurulunun istemi ve genel kurulun kararına bağlıydı.

Devrimci Toprak İş'te "anatüzük, yönetmelikler hükümlerine aykırı" hareket eden delegenin bu sıfatının genel yürütme ve genel onur kurullarının ortak toplantısında oy çokluğu ile kaldırılabileceği belirtilmişti (M. 21).

Maden İş Sendikası'nın 1963 ve 1974 yıllarındaki genel kurullarında kabul edilen tüzüklerinde ise, delege seçilenlerin "sendika ana tüzük ve yönetmelikler hükümlerine aykırı bir hareketi görülmüşse, genel icra kurulu ile genel haysiyet divanının ortak toplantısında varılacak çoğunluk kararı" ile bu sıfatın kaldırılabileceği belirtilmişti (1963 Tüzüğü, M. 13; 1974 Tüzüğü, M. 22). Aynı hüküm, Türkiye Gıda İş Sendikası'nın tüzüğünde de yer almaktaydı.

Ges İş Sendikası'nın tüzüğünde, "delegelerin aynı işkolunda başka bir yere nakli delegeliğini kaldırmaz" (M. 11) hükmü yer alırken, Şeker İş'in tüzüğünde, "istifa, geçici ve süreli ihraç, işten ayrılma, ölüm ve şehirlerarası nakillerde delegelik sıfatı düşer" (M. 12) denilerek, çeşitli anti-demokratik uygulamalara zemin hazırlanmaktaydı.

Genel kurullar, seçimle gelen delegelerin ötesinde, doğal delegeler ve atamalı delegelerden oluşabiliyordu.

Sendikaların iç işleyişinde en anti-demokratik uygulamalardan biri atamalı delegelerdir.

Atamalı genel kurul delegesi uygulaması bu dönemde pek yaygın değildi. Saptanabilen örnekler şunlardır:

Maden İş ve Devrimci Toprak İş Sendikaları'nda tüzüklerde atamalı delegelik açıkça ele alınmaktaydı. "Seçimli delegeler toplamının yüzde 10'u nisbetinde yürütme kurulunca seçilen delegeler..." (Dev-

rimci Toprak İş, M. 11). "Genel merkez kongresine iştirak edecek delege yekününün yüzde 10'nu genel başkanlığın tesbit etme selahiyeti vardır." (Maden İş - 1961, M.18/f). "Tabii delegeler ile seçimle gelen delege yekününün yüzde 10'u nisbetinde genel yürütme kurulunca seçilecek delegeler..." (Maden İş - 1974, M. 11).

Atamalı delegelerin ikinci türü, genel kurul doğal üyeleri arasında saklanmıştı. Sendika şube başkanları ve işyeri baştemsilcileri de bazı sendikalarda genel kurul doğal üyesiydi. Bazı tüzükler, doğal üyeliği seçimle gelmek koşuluna bağlarken, bazılarında bu hüküm yoktu. Bu durumda, yeni şubelerin kurulması, varolan şubelerin yönetimlerinin değiştirilmesi ve istenilen kişilerin işyeri baştemsilciliklerine atanması sayesinde, merkez organlarında hakim olan grubun genel kurul delegelerinin önemli bir bölümünü belirlemesi olanağı doğmaktaydı. İncelenenler arasında bu doğrultuda hükümlerin bulunduğu saptanan sendikalar şunlardır: Baysen Sendikası'nın 1977 tüzüğünde şube başkanları ve işyeri baştemsilcilerinin doğal delege olduğu belirtilmişti. Deri İş'in uygulamasında şube başkanları ve sekreterleri doğal üyeydi. Devrimci Sağlık İş'te atamayla göreve getirilen bölge temsilcileri doğal delege sayılmıştı. Tek Eğitim Büro İş'in tüzüğünde, şube başkanları ve şube yürütme kurulu üyeleri doğal delegeydi. Benzer bir uygulama Türk Oley Sen'de vardı. Bölge başkanları, şube yönetim kurulu üyeleri ve işyeri baştemsilcileri (seçimle gelme koşulu aranmadan) doğal delege kabul edilmişti. Bu uygulama, Türk Oley Sen'in incelenen diğer tüzüğünde, salt baştemsilcileri değil, tüm temsilcileri de kapsayacak bir biçimde yaygınlaştırılmıştı (M. 10).

Türkiye Gıda İş'in tüzüğü, bölge temsilcilikleri ve şube başkanlarını doğal delegeliğe uygun görmüştü.

Bu dönemde, gerek doğrudan, gerekse dolaylı biçimlerde gerçekleştirilen atamalı delege sistemi, sendika-içi demokrasiyi zedeleyen uygulamalara yol açmıştır.

Genel kurul delegeliğinde atamalı ve seçimli grubun dışında, bir de doğal delegeler vardı. Birçok sendika, sendika kurucularını ve eski genel başkanlarını genel kurul doğal üyesi kabul etmekteydi. Bazı tüzüklerde, bu kişilerin üyeliklerinin devam etmesi halinde bu sıfatı kazanabilecekleri belirtilmişti.

Merkez organları (merkez yönetim kurulu, merkez yürütme kuru-

lu, merkez onur kurulu, merkez denetim kurulu) asıl üyeleri genel uygulamada merkez genel kurulu üyeleriydi. Genel kurulda çalışmaları değerlendirilecek grup da bunlar olduğundan, bu organların asıl üyelerinin doğal delegeliği normal karşılanabilir. Ancak bazı sendikalarda merkez organları asıl üye sayılarının aşırı şekilde şişkinliği ve buna karşılık seçimle gelen delegelerin sayısının göreli azlığı, sendikanın yönetiminden bir dönem sorumlu olmuş kişilerin neredeyse kendi kendilerini yargılamaları gibi bir durumu ortaya çıkarmaktaydı. Bu durumda, doğal delegelik kurumunu kongrede söz hakkıyla sınırlamak, oy verme ve seçilme haklarını ise seçilmiş delegelere tanımak, bu tür mahsurları ortadan kaldırabilirdi. Böylece, merkez organlarında görev yaparken aynı anda şube kongrelerinde delege olarak seçilenlerin seçme ve seçilme hakları da korunmuş olacaktı.

Çeşitli tüzüklerde seçimle gelen bazı organ üyelerinin de doğal delegeliği tanınmıştı. Bu kişiler, şube başkanları, bölge temsilcileri, şube yönetim kurulları üyeleri, konsey sözcüleri, temsilciler meclisi üyeleri, baştemsilcilerdi. Bunların sayısının çok fazla olmadığı ve seçimle geldikleri sürece, sendika-içi demokrasi açısından bu uygulamaların fazla bir sakıncası olmadı.

Bu açıdan önemli noktalardan biri, genel kurul doğal delegeleri ile seçimli delegeler arasındaki sayısal ilişkiydi. Seçimli delegelerde kaç üye başına bir delege seçileceği sendikadan sendikaya ve aynı sendikada üye sayısındaki artışa bağlı olarak değişmekteydi. Örneğin, As İs Sendikası'nda her 20 üye için 1 delege seçilir ve üye sayısındaki artış nedeniyle üye/delege oranında bir artış gerekli kılınmazken, başka sendikaların uygulamaları şu şekilde özetlenebilir: Çimse İş Sendikası'nda, şubenin üye sayısı 900'ün üstündeyse, ilk 900 üye için 4, daha sonraki her 300 üye için 1 delege seçilmekteydi. Genel İş Sendikası'nda ise, şubelerde 1000 üyeye kadar 3, binden sonraki her 500 üye için 1 delege seçiliyordu.

İncelenen tüzükler içinde bu konuda en demokratik olanı (sendika üye sayısının azlığına bağlı olarak) Gensi İş'ti: "Sendikalı olan üyeler genel kurulu teşkil eder." (M. 17).

Sendika merkez ve şube genel kurullarının olağan dönemi ile olağanüstü genel kurul toplama koşulları da sendika-içi demokrasi ile yakından ilgilidir.

274 sayılı sendikalar Yasası'na göre, genel kurullar arasındaki azami süre belirlenmişti. Yasa 1963 yılında kabul edildiğinde bu süre iki

yıldı. 1970 yılında 1317 sayılı yasa ile yapılan değişiklikle, bu süre üç yıla çıkarıldı. Yasanın azami süreyi belirlemesi ve daha kısa aralıklarla genel kurul toplanmasına izin vermesine karşın, incelenen tüzüklerin ikisi dışında tümünde bu süre üç yıldı. Bazı tüzüklerde ise, yasada belirtilen azami sürenin yasa değişikliği ile artırılması durumunda, değişikliğin otomatik olarak uygulanacağı baştan belirtilmişti. İncelenenler arasında yasada belirtilen azami sürenin altındaki aralıklarla genel kurul toplanmasını öngören iki sendika, As İs ve Devrimci Sağlık İş'ti. Bu sendikalarda olağan genel kurul iki yılda bir toplanıyordu.

V. OLAĞANÜSTÜ GENEL KURULLAR

Merkez ve şube genel kurullarının üyeler tarafından olağanüstü olarak toplantıya çağrılmaları, 274 sayılı Sendikalar Yasasında ele alınmamıştı. Bu konuda Dernekler Yasasının genel hükümleri geçerliydi.

Sendikalar konusunda ortaya çıkan ilk sorun, tüm üyelerin mi, yoksa salt aidat ödeyen üyelerin mi beşte birinin başvurusunun, genel kurulun olağanüstü toplanması için gerekli ve yeterli kabul edileceğiydi. Sendika tüzükleri bu konuyu farklı düzenlemişlerdi. Sendikaların çoğunda "üyelerin beşte biri" olağanüstü genel kurul çağrısı için yeterli görülürken, Sine Sen, Petkim İş (1973-74) tüzüklerinde "aidat ödeyen üyelerin beşte biri" öngörülmüştü. Sendikaların üyeleriyle ilişkisi düşünüldüğünde, aidat ödemeyecek koşullarda sendika üyeliğini sürdüren (daha doğrusu, sendika üyeliğini sona erdirmemiş olan) kişilerin beşte birinin olağanüstü genel kurul için başvurusunu sağlamak çok zordu. Sendikalar, yetki uyuşmazlıklarında kullanmak ve kendilerini güçlü göstermek için de sendika üyeliklerini abartmakta, yasal olarak sona ermiş olan üyelikleri iptal etmemekteydiler. Bu dönemde, üye-sendika ilişkileri çerçevesinde, olağanüstü genel kurul toplanması için aidat ödeyen üyelerin beşte birinin başvurusunu yeterli görmek, sendika-içi demokrasiyi geliştirebilirdi.

Bazı sendikalar, Dernekler Yasasında belirtilen beşte bir oranını da tüzüklerinde yükseltmişlerdi. Örneğin, Genel İş Sendikasının tüzüğünde, olağanüstü genel kurul için "sendikaya kayıtlı tüm üyelerin üçte birinin" başvurusu gerekli görülmüştü (M. 21). Bu konuda konan diğer bir kısıtlama, başvuru hakkının kullanımını belirli biçimlere bağlamaktaydı. Genel İş Sendikası'nın bu konudaki hükmü şu şekildeydi:

"Sendikaya kayıtlı tüm üyelerin yazılı isteği ile olağanüstü genel kurul talep edilmesi,

1. Açık ve belirleyici gerekçe gösterilmesine,

2. İstemi kanıtlayıcı delillerin mevcudiyetine,

3. İmzaların gerçek olup olmadığının Genel Yürütme Kurulunca incelenerek kabul edilmesine bağlıdır. Bu fıkra gereğince, Genel Yürütme Kurulu şartların varlığını kabul ederek olağanüstü genel kurul kararı alabileceği gibi, tüm sendika üyelerinin gerçek iradelerinin belirlenmesi yönünde referanduma karar verebilir. "Bu konuda uygulanacak referandumun yöntemi Genel Yürütme Kurulunca saptanır." (M. 21)

Desiyab İş Sendikası'nın tüzüğündeki madde de bu açıdan ilginçti: "Olağan genel kuruldan bir yıl geçtikten sonra yılda 1 defadan fazla olmamak üzere sendikanın bütün üyelerinin beşte birinin yazılı istemi," görüşülecek konumların gerekçeleri de belirtilmek koşuluyla, zorunlu kılınmıştı. DİSK tarafından hazırlanan tip tüzükte, başvurunun gerekçeli, yazılı ve imzalı olması istenmişti. Baysen (1977), Petrol İş, Sosyal İş sendikalarının tüzüklerinde benzer bir hüküm yer almaktaydı. YSE-İŞ Sendikası'nda olağanüstü genel kurul için, tüm üyelerin beşte birinin başvurusunun kabulü için de Genel İş'tekine benzer koşullar vardı: "Açık ve belirleyici gerekçe gösterilmesi, istemi kanıtlayıcı delillerin mevcudiyetine, imzaların gerçek olup olmadığının merkez yönetim kurluncu incelenerek çoğunlukla kabul edilmesine bağlıdır." (M. 13).

VI. ADAYLIK

Genel kurullarda organlara aday olma veya aday gösterme konusunda genellikle bir kısıtlama bulunmuyordu. İncelenen tüzükler arasında bu konuda koşul getirilen üç tüzük saptanabildi: Maden İş, Bank Sen ve Devrimci Toprak İş tüzükleri, Bu üç tüzükte de aşağıda ele alınacak hükümler aynıydı.

Maden İş'in 1974 yılındaki genel kurulunda kabul edilen tüzüğünde genel sekreter seçimine ilişkin hükümler 1963 tüzüğünde de bulunmaktaydı. Bank Sen, Yapı Kredi İşçileri Sendikası'nın 1975-76 yıllarında yapı değiştirmesiyle oluşmuştu. Devrimci Toprak İş ise 1973-74 yıllarında kurulmuştu. Bank Sen ve Devrimci Toprak İş'in tüzüklerinde aşağıda ele alınan hükümlerin Maden İş Sendikası'ndan alındığı söylenebilir.

Bu sendikaların tüzüklerine göre, sendika genel yürütme kurulu, genel başkan, genel sekreter ve beş genel başkan vekilinden oluşmaktaydı. Genel kurulda önce genel başkan seçiliyordu. Arkasından da genel sekreter seçimine geçiliyordu. Ancak her isteyen kişi genel sekreterliğe aday olamıyor veya aday gösteremiyordu. Bu konuda yetki genel başkana aitti. Genel başkan, genel kurula iki genel sekreter adayı sunuyordu. Genel kurul bu adaylar arasında tercih yapmak zorundaydı (Maden İş - 1974: M. 37: Bank Sen, M. 23; Devrimci Toprak İş, M. 36). Beş genel başkan vekili de, genel başkanın göstereceği altı aday arasından seçiliyordu.

VII. SENDİKA-İÇİ ÖRGÜTLENMELER

Dernekler Yasasına göre, derneklerin asgari organları genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kuruluydu. Sendika yönetimlerinin sendika ile üye arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiye bakışları, bu organlarla yetinip yetinmemelerini belirlemiştir. Yasada belirtilen organlara ek olarak (a) işyeri düzeyinde işçilerin örgütlenmesi, (b) şube veya bölge temsilciliği düzeyinde sendika temsilcilerinin örgütlenmesi ve (c) sendika yöneticilerinin örgütlenmesi doğrultusunda çeşitli organlar oluşturulmuştu. Bunların bir kısmı karar, bir kısmı yalnızca danışma organı niteliğindeydi.

İşçilerin ve temsilcilerin örgütlenmesine gidilmeden, yalnızca yöneticilerin örgütleneceği organlar oluşturulmuşsa, büyük olasılıkla amaçlanan, sendika yönetimi içinde çıkabilecek ayrılıkların önlenmesi veya en azından denetim altına alınmasıdır. İşçilerin örgütlenmesi olmaksızın temsilcilerin örgütlenmesi ise genellikle sendikanın yönetimi ile temsilciler arasında bir bağlaşıklığı, temsilcilerden bir ara-yönetici tabaka oluşturulmasını amaçlamaktadır. Ancak işçilerin işyeri düzeyinde örgütlülüğü temelinde temsilci ve yönetici örgütlenmeleri sendika-içi demokrasinin ve böylece sendikanın, işçilerin uzun vadeli çıkarları doğrultusundaki örgütlenmesinin güçlenmesini sağlayabilir.

İşçilerin işyerlerinde sendikanın ana birimleri olarak örgütlenmeleri, işçilerin bu doğrultudaki taleplerinin ve/veya sendika yöneticilerinin bu doğrultudaki çabalarının sonucu olabilir. Sağlıklı olanı, işçilerde bu doğrultuda talebin oluşmasıdır. Bu da belirli tarihsel ve

toplumsal nesnel koşullara bağlıdır. Ancak bu koşulların oluşma sürecinde sendika yöneticilerinin de bu eğilimi uygun sendikal örgütlenme modelleriyle desteklemeleri, işçi hareketi ile sendikalar arasındaki birliği sağlayacaktır. Bu eğilimin sendikalara ilişkin hukuksal yapı, sendikaların örgütsel yapısı ve sendika yöneticilerinin davranışlarıyla engellenmeye çalışılması halinde ise, işçi hareketinin sendikalar dışında alternatif örgütlenmelere başvurma eğilimi artmıştır.

İncelenen tüzüklerde, tüm işçilerin çeşitli birimlerde örgütlenmesi yolundaki hükümlere iki biçimde rastlandı. Bazı sendikalarda tüm işçilerin katıldığı bir işyeri kurulu, bazı sendikalarda ise 20 işçinin biraraya gelmesinden oluşan organlar vardı (Bu konuda, aynı terimlerin değişik anlamlarda kullanılmasından kaynaklanan bir karışıklık söz konusudur. İşyeri kurulu ve konsey terimleri ayrı sendikalarda ayrı anlamlarda kullanılmıştır).

Desiyab İş Sendikası'nın tüzüğüne göre, işyeri kurulu, bir işyerindeki tüm üyelerden oluşur ve sendika işyeri temsilciliğine bağlı bir danışma organı niteliğindedir (M. 35).

Sosyal İş Sendikası'nın 1977 yılındaki tüzüğünde işyeri kurulunun tüm üyelerden oluşacağı belirtilmiştir: "İşyeri kurulu sendika yürütme kurulunun veya şube yönetim kurulunun kararı ile toplanır. Toplantıya karar veren organ gündemini belirler. Şubeler düzenleyecekleri işyeri kurul gündem ve zamanını-15 gün önceden sendika yürütme kuruluna bildirmek zorundadır.

Devrimci Toprak İş ve Maden İş sendikalarında benzer bir örgütsel yapı vardı. İşçiler işyerlerinde üniteler (20 işçi) halinde örgütlenmişti. Ancak büyük işyerlerinde bir işyeri içinde veya küçük işyerlerinde birden çok işyerinin işçilerinin biraraya getirilmesiyle, en az 100 veya 150 ve en çok 600 işçi ile 'lokal" adı verilen bir örgütlenmeye gidilmişti (Devrimci Toprak İş. M. 84; Maden İş - 1974. M. 77 ve 84).

Tek Eğitim Büro İş ve Yeraltı Maden İş Sendikalarının örgütlenmeleri de birbirine benzemekteydi. Her iki sendikanın tüzüklerinin 32. maddesi, 20 üyenin bir konsey oluşturacağını belirtmekteydi.

Bu dönemde, ünite veya konsey adları altında tüm işçilerin grup grup örgütlenmesi ve sorunlarını tartışmak için herhangi bir yöneticiden izin almaksızın biraraya gelebilmesi, sendika-içi demokrasi açı-

sından, işyeri kurulu biçimindeki genel toplantılardan daha verimli sonuçlar doğurabiliyordu. Bu temel örgütlenmenin yanı sıra tüm işçilerin katıldığı işyeri kurullarının danışma niteliğinin ön plana çıkarılması veya yöneticilerin iznine bağlı olarak toplanması ise, sendika-içi demokrasi açısından, önemli sakıncalar içeriyordu.

Ünite ve konsey biçimindeki temel işçi örgütlenmelerinin ne ölçüde işletildiği konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İşçilerden bu doğrultuda bir talep gelmeden de işleyebileceği düşünülemez. Ancak, işçilerden bu doğrultuda talepler gelmeye başlaması halinde, bu birimler sendika-içi demokrasiyi geliştirmiştir.

Devrimci Toprak İş ve Maden İş sendikalarında üniteler birer "ünite temsilcisi", Tek Eğitim Büro İş ve Yeraltı Maden İş sendikalarında da konseyler birer "konsey sözcüsü" seçiyorlardı. Devrimci Toprak İş ve Maden İş sendikalarında ünite temsilcileri sürekli bir organ oluşturmuyorlardı. Ünite temsilcileri kendi aralarında sendika temsilcilerini seçiyorlardı. Tek Eğitim Büro İş ve Yeraltı Maden İş sendikalarında ise konsey sözcüleri, "konsey sözcüleri meclisi"ni oluşturuyordu.

Bazı sendikalarda "işyeri kurulu" veya "konsey" adı verilen örgütlenmeler, sözü edilen "konsey sözcüleri meclisi"nin karşılığıdır. Bu doğrultudaki örgütlenmelere şu sendikaların tüzüklerinde rastlanmıştır:

Konsey adı verilen kurullar: As İs tüzüğünde, 200'e kadar işçinin çalıştığı işyerlerinde onda bir, 200'den fazla işçinin çalıştığı işyerlerinde yirmide bir oranında seçilen temsilciler, konseyi oluşturuyordu (M. 31). Türkiye Gıda İş, Devrimci Metal İş ve Devrimsi Sağlık İş sendikalarının bu alandaki örgütlenmeleri aynıydı. İşyerinde çalışan işçi sayısının 50 ile 500 arasında olması halinde onda bir, 500'den fazla olması halinde ise yirmide bir oranında seçilecek temsilcilerin kuruluna "konsey" denmekteydi.

DİSK'in hazırladığı tip tüzükte geliştirilen "sendika işyeri kurulu," işçi sayısının 100'ün altında olması halinde beşte bir, 101 ile 500 arasında olması halinde onda bir, 501 ile 2500 arasında olması halinde yirmide bir ve 2500'ün üstünde olması halinde de ellide bir oranında seçilecek temsilcilerden oluşuyordu (M. 52). Bu organ bu biçimiyle Dev Maden Sen, Sosyal İş (1980), Tekges İş ve TİS Sendikalarında bulunmaktaydı.

İncelenen tüzükler arasında Bank Sen, Basın İş (Türk-İş), Baysen-1977, Çağdaş Metal İş, Çimse İş, Deri İş, DLH-İş Genel İş, Gensi İş, Ges İş, Kimya İş, Koop İş, Moleyis, Petkim İş, Petrol İş, Petrol Kimya İş, Sine Sen, Şeker İş, Tekgıda İş, Tezbüro İş, Türk Olay Sen ve YSE İş sendikalarının tüzüklerinde temel işçi örgütlenmelerine yönelik birimlere rastlanamamıştır.

Sendikaların işyerindeki ilk düzey örgütlenmesi, tüm işçilerin katıldığı birimler olarak alınırsa, ikinci düzey örgütlenme, bu birimlerden seçilen kişilerden (konseyler, konsey sözcüleri meclisi, işyeri kurulu) oluşan kurullar ve sendika temsilcileridir. Üçüncü düzey örgütlenme ise bir şubeye veya bölge temsilciliğine bağlı işyerlerinin ikinci düzey örgütlenmelerinin biraraya gelmesiydi; ara-yönetici kademenin örgütlenmesiydi. Örneğin, As İs Sendikası'nda, işyerindeki işçilerin belirli bir oranında seçilen kişilerden oluşan işyeri konseyleri, şube işyeri konseyini oluşturuyordu. Sendika temsilcilerinin ayrıca şube düzeyinde bir örgütlenmesi yoktu. Bank Sen'de birinci düzeyde bir örgütlenme yokken, bölge temsilciliğine bağlı işyerlerinin baştemsilci ve temsilcileri bölge temsilciler konseyini oluşturmaktaydı. (Türk-İş) Basın İş'te şubeye bağlı işyerlerindeki sendika temsilcileri, temsilciler meclisi adıyla biraraya geliyorlardı. Baysen'de aynı organa temsilciler konseyi denmekteydi. Dev Maden Sen ve Devrimci Metal İş'te sendika temsilcileri şube temsilciler kurulunu oluşturuyordu. Devrimci Sağlık İş Sendikası'nda üçüncü düzeyde iki ayrı organ görülmekteydi: "Temsilciler meclisi", şubeye bağlı işyerlerindeki sendika temsilcileri, şube başkanı ve şube yönetim kurulundan oluşuyordu. "İl işçi konseyi" ise, bir ilde işçilerin belirli bir oranında seçilen kişilerden oluşan işyeri işçi konseylerinin bütünlüğüydü. Devrimci Toprak İş ve Maden İş sendikalarının üçüncü düzeydeki örgütlenme yapısı aynıydı (bölge temsilcilik kurulu ve bölge konseyi). "Bölge temsilcilik kurulu, bölge temsilcisi başkanlığında, bölge temsilciliğine bağlı lokallerin üçer kişilik yürütme kurulu üyelerinin katılması ile kurulur." (Maden İş, M. 60). "Bölge konseyi, bölge temsilciliğinin kendi bölgesindeki işyerlerinde bulunan ünite temsilcilerinin katılması ile kurulur." (Maden İş, M. 65). Bu organların merkez genel kurulu delegelerini ve bölge yönetim kurulunu (bölge temsilcilik kurulu) ve bölge temsilcisini (bölge konseyi) seçme yetkisi ve görevi vardı. DİSK tarafından hazırlanan tip

tüzükte, danışma organı niteliğindeki şube temsilciler kurulu (şubeye bağlı temsilcilik kurulları) kabul edilmişti. Genel İş sendikası'nın tüzüğünde, "katılacak temsilci adedinin ve gündeminin yürütme kurulunca saptanması koşuluyla yılda bir defa" toplanmak üzere ve bölgesel danışma kurulu niteliğinde bir bölge temsilciler kurulunun oluşturulması hükme bağlanmıştı (M. 68). Kimya İş Sendikası'nın tüzüğünde, şubeye bağlı işyerleri temsilcileri ve şube yöneticilerinin katılmasıyla danışma işlevi sürdürecek işyeri sendika temsilcileri meclisi öngörülmüştü. Petkim İş'in 1979 yılındaki tüzüğünde ise, işyeri sendika temsilcileri meclisi oluşturulmuştu. Petrol İş Sendikası'nda bu organın adı bölge temsilcilik kuruluydu. Petrolkimya İş Sendikası'nda danışma organı olarak işyeri sendika temsilcileri meclisi vardı. Sosyal İş, Tekges İş, TİS sendikalarında da şube temsilciler kurulu ve bölge temsilciler kurulu organları, DİSK'in tip tüzüğü doğrultusunda oluşturulmuştu.

Şube veya bölge temsilciliği düzeyinde ara-yönetici kademe örgütlenme organı olmayan sendikalar ise şunlardı: As İs, Çağdaş Metal İş, Çimse İş, Deri İş, Desiyab İş, DLH-İş, Gensi iş, Ges İş, Koop İş, Moleyis, Sine Sen, Şeker İş, Tek Eğitim Büro İş, Tekgıda İş, Tez Büro İş, Türk Oley Sen, Türkiye Gıda İş, Yeraltı Maden İş, YSE İş.

Bir üst düzeyde örgütlenme, baştemsilcilerden oluşan organlardı. Bank Sen'de bu organın adı, bölge il baştemsilcilik kuruluydu. Desiyab İş'te temsilciler konseyiydi; baştemsilciler, il temsilcileri ve şube organları üyelerinden oluşuyordu. DİSK tip tüzüğünde, danışma organı niteliğinde bölge baştemsilciler kurulu öngörülmüştü. Bu organ, bölge temsilciliği sınırları içindeki şubelerin yönetim kurulu üyeleri ile işyerlerinin baştemsilcilerinden oluşuyordu. DLH-İş'te gene danışma organı niteliğinde olan bölge temsilcileri ve işyeri baştemsilcileri kurulu vardı. Bu kurul, yürütme kurulu, bölge temsilcileri ve işyeri baştemsilcilerinden oluşuyordu. Kimya İş, Tek Eğitim Büro İş ve Yeraltı Maden İş sendikalarında da baştemsilciler meclisi vardı. Petkim İş, Petrolkimya İş sendikalarında bu organın adı işyeri baştemsilciler meclisi: Sosyal İş ve Tekges İş sendikalarında ise bölge temsilciler kuruluydu.

İncelenen diğer sendika tüzüklerinde bu düzeyde bir örgütlenme bulunmuyordu.

Baştemsilciler düzeyinin üstünde düzeylerde de örgütlenmelere rast-

lanmaktaydı. Bunlar, yürütme ve yönetim kurulları gibi merkez genel kurulunca seçilen organların dışında, sendikanın şube genel kurullarında ve işyerlerinde seçilen kişilerden oluşmaktaydı. Bu organların amacı, sendikaların yönetimi içinde çıkabilecek anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözümlemek olabildiği gibi, sendikanın merkez organları dışındaki yöneticileri de sendika yönetimine katmak olabiliyordu. Bunların da bir kısmı danışma organı, bir kısmı karar organı niteliğindeydi.

Çağdaş Metal İş, Çimse İş, Ges İş, Petrol İş, Şeker İş, Tez Büro İş, YSE-İş sendikalarında, merkez yönetim kurulu ve şube başkanlarından oluşan bir başkanlar kurulu bulunuyordu. DİSK tarafından hazırlanan tip tüzükte de başkanlar kurulunun kurulması öngörülmüştü. Başkanlar kuruluna merkez yönetim, merkez yürütme kurulu üyeleri, bölge temsilcileri ve şube başkanları katılıyordu. Dev Maden Sen, Tekges İş ve TİS sendikaları da tüzüklerine bu hükümleri almıştı. Sosyal İş ve Desiyab İş'te danışma organı niteliğindeki başkanlar kuruluna, merkez organları asıl üyeleri ile şube başkanları katılmaktaydı.

Devrimci Metal İş Sendikası'nda genişletilmiş merkez yönetim kurulu adıyla bir organ oluşturulmuştu. Merkez yürütme ve yönetim kurulu üyeleri, şube başkanları, bölge temsilcileri, konsey sözcüleri ve baştemsilciler bu organın üyeleriydi. Tek Eğitim Büro İş ve Yeraltı Maden İş Sendikaları'nda genişletilmiş şube yönetim kurulu ile genişletilmiş merkez yönetim kurulları vardı. Genişletilmiş şube yönetim kurulu, şube yönetim ve yürütme kurulları, konsey sözcüleri meclisi (işyerlerinde her yirmi üye için kendileri arasından seçilen sözcüler) ve işyeri temsilciler meclisinden (işyeri sendika temsilcileri) oluşuyordu. Genişletilmiş merkez yönetim kurulu ise, merkez yürütme ve yönetim kurulları, şube yürütme kurulları, işçi konseyi temsilciler meclisi (işyerlerindeki konsey sözcüleri meclisinden her 25 konsey sözcüsü için bir temsilci olmak üzere seçilen üyeler) ve baştemsilciler meclisinden oluşmaktaydı.

Sonuç

Bu dönemde, işçilerin kendi sınıf çıkarları doğrultusundaki bağımsız kendiliğindenci kitle hareketinin ve örgütlenme geleneğinin zayıflığı ve diğer bazı etmenler, sendika-içi demokrasi konusunda işçilerden güçlü bir talebin gelmesini önledi ve çok-sendikalı model nedeniyle de, ortaya çıkabilen tepki, kendini, başka sendikalara geçme veya yeni sendika kurma biçiminde gösterdi. Tartışmalar ise genellik-

le sendikayı "ele geçirmeye" çalışan gruplar arasında sürdü. Birçok sendikada yönetimde olan grup, muhalefetteki gruba karşı her türlü anti-demokratik davranışı yasa ve tüzük içinde kalarak veya onların sınırlarını aşarak gösterdi. Muhalefetteki grup ise sendika-içi demokrasinin ancak kendisini ilgilendiren bölümünün savunuculuğunu yaptı. Muhalefetin yönetime gelmesi halinde, işçilere ve yeni muhalefete karşı tavırda önemli bir değişiklik genellikle olmadı.

Birçok sendikada, yasa ve tüzüklerde görülen anti-demokratik hüküm ve uygulamaların ötesinde, mevzuatın boşluklarından yararlanılarak ve hatta bazan sahtekarlık yapılarak mevcut yönetimlerin sürmesine çalışıldı. Bu oyunlar, naylon delegeden, delege satın almaya, işverenle anlaşarak işe yandaş işçi almadan, muhalif üyelerin işten çıkarılması veya başka yere tayinine, çeşitli suç isnatlarıyla muhalifleri ihbar etmeye, kaçak genel kurul düzenlemelere kadar uzandı. Bu uygulamalar sanıldığı ve genellikle bilindiğinden daha yaygındı. Bazı sendika yöneticileri, sendika-içi demokrasiyi amaçlamayan yasa ve tüzüklerin ötesinde, bu oyunlarla yönetimlerini sürdürebildiler.

Sendika tüzüklerine ve uygulamalarına genel olarak bakıldığında, sendika-içi demokrasinin geliştirilmesi doğrultusunda bir çaba görülmüyor. Tüzüklerdeki "amaç" maddelerinin incelenmesi de, işçilerin ortak çıkarlarını korumak için oluşturdukları örgütlerden çok, işçiler adına işçileri koruyan örgütlenmeleri akla getirmektedir.

Sendika tüzüklerinde işçilerin kendilerini yönetme alışkanlıklarını geliştirmeyi bir "amaç" olarak kabul edenine rastlanamadı. Bu konuda ekonomik, sosyal ve siyasal bilinci geliştirecek çalışmalarda" bulunmak sayılmış ve bu amacı gerçekleştirebilmek için şu hüküm getirilmişti:

"Sendikamız bu vazgeçilmez ilkesinin sağlıklı gerçekleşmesi yolunda örgüt içi demokrasiyi sonuna değin sürdürmeye kararlıdır.

"Örgüt içi demokrasi ise ancak, işçilerin gerçekten örgütlerinde söz ve karar sahibi olması yolunun açık bulundurulması ile olanaklıdır. As İs Sendikası bunu yaşama uygulamak, örgüt içi demokrasiyi sağlayıp, bürokratik yönetim biçimlerini engellemek ve sendikacılığı 'meslek' haline getirmeye karşı aşağıdaki önlemleri alır..." (M. 3)

12 Eylül 1980 öncesinde yürürlükte bulunan senidika tüzüklerinden incelenenlerinde sergilenen örgüt yapısı ve işleyiş, sendika-içi demokrasinin geliştirilmesini desteklemekten uzaktı. Bu dönemde sendi-

kalar işçilerin günün koşullarındaki kısa vadeli taleplerini büyük ölçüde karşıladılar ve işçilerden sendika-içi demokrasinin daha da geliştirilmesi doğrultusunda yaygın bir talep gelmedi.

Sendika-içi demokrasi, tüzük hükümleriyle gelişmez. Genel olarak sendikal yapılar ve işleyişler de, işçi sınıfının kısa vadeli çıkarlarının günün koşullarındaki gereksinimlerine göre biçimlenir ve oluşur. İşçi sınıfının durumu ve sendikal örgütlülük biçimi arasında bir uyum sağlama sürecinde gecikmeler veya ileriye gidişler olabilirse de, bu iki etmenin karşılıklı etkileşimi konusunda şu genelleme yapılabilir: Sendikaların tüzüksel ve fiili yapıları ve işleyişleri, sendikacıların ürünü olmaktan çok, işçi sınıfının genel deneyim birikiminin, örgütlülük ve mücadele geleneğinin ve bilinç düzeyinin ve ülkedeki sınıflar mücadelesinin kaba bir yansımasıdır. İşçi sınıfının sendikalardan beklentisi, sendika-içi demokrasi fazla geliştirilmeden de karşılanabiliyorsa, sendika-içi demokrasiyi salt tüzük hükümleriyle veya düzene muhalif unsurların çabalarıyla geliştirmek mümkün değildir. Sendikalar (gerek işçi sınıfının beklenti ve istemlerinin gelişmesi, gerek sendikaların güçsüzleşmeleri nedeniyle) işçilerin beklentilerini karşılayamıyorsa ve sermayenin yeni saldırıları karşısında işçilerin kısa vadeli çıkarlarını koruyabilmek için işçileri kitle halinde harekete geçirme gereksinimi duyuyorlarsa, sendika-içi demokrasiyi geliştirmekten başka yol yoktur. İşçi sınıfının kendiliğindenci bağımsız kitle mücadelesi eğiliminin arttığı koşullarda ise, tüzüklerdeki anti-demokratik hükümler, sınıfın mevcut durumuna uygun sendikal örgütlenmeler ve işleyişlerin yaratılmasını ve sınıfın mevcut durumunun örgütlenme biçimine yansıtılmasını önlüyorsa veya geciktiriyorsa, yeni sendikal örgütlenmeler veya sendikalar dışında alternatif örgütlenme biçimleri gündeme gelebilir.

TÜZÜK VE YÖNETMELİKLER

As İs, *Ağaç Sanayii İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*. Ankara, 1979, 35 s. (DİSK)

Bank Sen, *Türkiye Devrimci Banka, Büro, Borsa, Ticaret, Eğitim, Kooperatif ve Sigorta İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1979, 96 s. (DİSK)

Basın İş, *Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*. Ankara, 1979, 41 s. (Türk-İş)

Baysen İş, *Türkiye Bayındırlık ve Tüm Yapı İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*. Ankara, 1974, 45 s. (BAĞIMSIZ)

Baysen İş, *Bayındırlık İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1977, 48 s. (DİSK)

Baysen İş, *Bayındırlık İşçileri Sendikası Yönetmelikleri*, Ankara, tarihsiz (muhtemelen 1979-1980), (DİSK)

Baysen İş, *Bayındırlık İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara tarihsiz, (muhtemelen 1979-1980), 50 s. (DİSK)

Çağdaş Metal İş, *Türkiye Çağdaş Metal İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1973, 58 s. (BAĞIMSIZ)

Çimse İş, *Türkiye Çimento, Seramik ve Toprak Sanayii İşçileri Sendikası Tüzük ve Yönetmelikler*, Ankara, 1977, 141 s. (Türk-İş)

Deri İş, *Türkiye Deri İş Sendikası Ana Tüzüğü*, 33 s. (Türk-İş)

Desiyab İş, *Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, Banka, Sigorta, Ticaret, Kooperatif ve Büro İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara Tarihsiz (muhtemelen 1979-1980), 41 s. (çoğaltma) (BAĞIMSIZ)

Dev Maden Sen, *Türkiye Devrimci Maden Arama ve İşletme İşçileri Sendikası, Tüzük*, Ankara, Tarihsiz (muhtemelen 1979-1980), 66 s. (DİSK)

Devrimci Metal İş, *Metal Çelik. Makina, Metalden Mamul Eşya ve Oto Sanayi İşçileri Sendikası, Ana Tüzük*, İstanbul, 1977, 17 s. (BAĞIMSIZ)

Devrimci Sağlık İş, *Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, tarihsiz (muhtemelen 1977-1978), 15 s. (çoğaltma) (DİSK)

Devrimci Toprak İş, *Türkiye Devrimci Topraksu, Üretme, Veteriner, Balıkçılık, Süngercilik, Tarım ve Orman işçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, 1975, 25 s. (çoğaltma) (DİSK)

DİSK, *Tek Tip Demokratik Tüzük*, İstanbul, 1979, 40 s.

DLH-İş, *Demiryolları Limanlar, Hava Meydanları ve İnşaat İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1980, 15 s. (Çoğaltma) (Türk-İş)

Genel İş, *Türkiye Genel Hizmetler İşçileri Sendikası: Tüzük ve Yönetmelikler*, Ankara, tarihsiz (muhtemelen 1978-1979), 181 s. (DİSK)

Gensi İş, *Türkiye Genel Sigorta İşçileri Sendikası Tüzüğü*, 1974, 27 s. (çoğaltma) (BAĞIMSIZ)

Ges İş, *Türkiye DSİ, Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1972, 32 s. (Türk-İş)

Ges İş, *Türkiye DSİ. Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1974, 36 s. (Türk-İş)

Gıda İş, *Türkiye Gıda Sanayii İşçileri Sendikası Tüzüğü*, İstanbul, 1975, 61 s. (DİSK)

Kimya İş, *Türkiye Kimya Sanayii İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1966, 36 s. (Türk-İş)

Koop İş, *Türkiye Kooperatif ve Büro İşçileri Sendikası Tüzüğü*, Ankara, 1976, 88 s. (Türk-İş)

Maden İş, *Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayii İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, 1961, 15 s. (çoğaltma) (Türk-İş)

Maden İş, *Türkiye Maden İş Sendikası Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1963, 32 s. (Türk-İş)

Maden İş, *Türkiye Maden İş Sendikası Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1975, 112 s. (DİSK)

Moleyis, *Türkiye Motel, Otel, Lokanta, Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, tarihsiz (muhtemelen 1977-1978), 19 s. (çoğaltma) (Türk-İş)

Petkim İş *Türkiye Petrol ve Kimya Sanayii İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, tarihsiz (muhtemelen 1973-1974), 72 s. (BAĞIMSIZ)

Petkim İş, *Türkiye Petrol ve Kimya Sanayii İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, 1979, 17 s. (çoğaltma) (DİSK)

Petrol İş, *Türkiye Petrol, Kimya, Azot ve Atom İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1975, 96 s. (Türk-İş)

Petrol *Kimya İş, Türkiye Petrol Kimya Sanayii İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1975, 61 s. (DİSK)

Sine Sen, *Türkiye Sinema Emekçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, İstanbul, tarihsiz (muhtemelen 1978-1979), 24 s. (DİSK)

Sosyal iş, *Sosyal Sigortalar, Eğitim, Büro, Ticaret, Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1977, 44 s. (DİSK)

Sosyal İş, *Türkiye Sosyal Sigortalar, Eğitim, Büro, Ticaret, Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası Ana Tüzük*, Ankara, 1980, 40 s. (DİSK)

Şeker İş, *Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası Ana Tüzük ve Yönetmelikler*, Ankara, 1872, 119 s. (Türk-İş)

Tek Eğitim Büro İş, *Teknik Eğitim, Büro, Banka İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1978, 26 s. (BAĞIMSIZ)

Tekges İş, *Türkiye Elektrik, Su ve Gaz İşçileri Sendikası: Anatüzük*, Ankara, 1979, 80 s. (DİSK)

Tekgıda *İş, Türkiye Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası Yönetmelikleri*, İstanbul, 1973, (Türk-İş)

Tekgıda İş, *Türkiye Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası Ana Tüzük*, İstanbul, 1978, 56 s. (Türk-İş)

Tez Büro İş, *Toplu İş Sözleşmesi ve Grev, İşyeri Temsilcileri, Seçim ve Delege Yönetmelikleri*, Ankara, 1977, 48 s. (Türk-İş)

Tez Büro İş, *Türkiye Ticaret, Banka, Sigorta, Kooperatif, Eğitim, Tezgahtarlar ve Büro İşçileri Sendikası Ana Tüzük*, Ankara, 1978, 74 s. (Türk-İş)

TİS, *Türkiye Toprak-Su, Tarım İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, tarihsiz (muhtemelen 1979-1980), 40 s. (DİSK)

Türk Oley Sen, *Türkiye Otel, Lokanta, Yurt, Kaplıca, Hamam, Stad ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası, Ana Tüzüğü*, tarihsiz (muhtemelen 1977-1978), 15 s. (MİSK)

Türk Oley Sen, *Türkiye Otel, Lokanta, Yurt, Kaplıca, Hamam, Stad ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, tarihsiz (muhtemelen 1978-1979), 20 s. (çoğaltma) (MİSK)

Yeraltı Maden İş, *Türkiye Yeraltı ve Yerüstü Devrimci Maden İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1977, 16 s. (Çoğaltma) (BAĞIMSIZ)

YSE-İş, *Yol Su Elektrik ve İnşaat İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1979, 53 s. (Türk-İş)

Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası, "Anatüzük," Etingü, Turgut, *"Kömür havzasında İlk Grev."* Koza Yay., Ankara, 1976, s. 137-145.

Not: Sendikaların konfederasyonlara üyeliği konusundaki bilgi, tüzüğün kabul tarihindeki durumu göstermektedir.

12 EYLÜL ÖNCESİNDE KAMU KESİMİNDE İŞÇİLER VE TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ*

Giriş

Kamu kesiminde istihdam, sendikalaşma, çalışma ve yaşama koşullarının Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamında önemli bir yeri ve etkisi vardır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Cumhuriyetin kuruluşundan 12 Eylül 1980'e kadarki dönemde kamu kesiminde istihdamın özellikleri ve 1980 yılı toplu iş sözleşmelerinin toplum işgücü maliyeti üzerindeki etkileri; Türkiye hakim sınıflarının ekonomik bunalımdan çıkışta benimsedikleri politikaların kamu kesimi işçileri açısından önemi ve sonuçları ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 12 Eylül 1980 öncesinde kamu kesiminde toplu iş sözleşmelerinin kapsamlı yapısı çok genel bir tablo içinde sunulmaktadır. Bu tablo, kamu kesiminde 1976-1981 döneminde yürürlükte bulunan 129 toplu iş sözleşmesinin taranmasıyla oluşturulmuştur. Bu toplu iş sözleşmelerinde sağlanan hakların geniş kapsamı, 12 Eylül öncesinin koşulları değerlendirilirken mutlaka gözönünde bulundurulması gereken bir olgudur. Görüleceği gibi, Türk-İş ve DİSK'e bağlı sendikalar toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla kamu kesiminde önemli mevziler kazanmışlardır.

* *Marksizm ve Gelecek*, sayı 4, Güz 1990

1950'li ve 1960'lı yıllardan sonra, özellikle 1978-1980 döneminde kamu kesimi işçilerinin davranışlarında önemli bir değişim süreci başladı. 1989 yılında 500 binden fazla kamu kesimi işçisi, toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde uluslararası ve yerli tekelci sermayenin demir çemberini grev-dışı eylemlerle parçaladılar. Bu eylemlerin öncülleri, özellikle 1978-1980 yıllarında yoğunlaşan grev-dışı eylemlerdi. 1978-1980 dönemi eylemlerini ve 1989 yılı eylemlerinden farklarını kavrayabilmek, 12 Eylül öncesinin nesnel koşullarını ve dinamiklerini anlamakla mümkündür.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi, kişilerin veya grupların iradelerine, kahramanlıklarına veya hainliklerine bağlı olarak yazılmamalıdır. ABD devleti, CIA, uluslararası tekelci sermaye, TC devleti, siyasal partiler ve istihbarat örgütleri de, bu tarihi etkileyen, ancak hiçbir zaman belirleyemeyen etmenlerdir. Sosyalist hareketin gücü bile, işçi sınıfının gelişimini belirlemeye yetmez. Sınıfın yapısının ve gelişim dinamiklerinin kavranabilmesi, süreci etkileme olanaklarını artıracaktır. Bu çalışma, bu nesnel süreci anlama doğrultusunda bir çabadır.

I. KAMU KESİMİNDE İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ MALİYETİ

Türkiye işçi sınıfı ve özellikle de madencilik ve büyük imalat sanayii işçileri içinde kamu kesimi işçilerinin önemli bir yeri vardır. Kamu kesiminde işçi statüsünde çalışanların hemen hemen tamamı sendikalıdır ve birçok işkolunda sedikalarda kamu kesimi işçileri çoğunluktadır. 1960 yılından 1983 yılına kadar Türk-İş İcra Kurulları ve 1983 yılından günümüze kadar da Türk-İş Yönetim Kurulları tümüyle kamu kesiminde işçilik ve sendikacılık yapmış kişilerden oluşmuştur.

Türkiye'de işçilerin belirli kesimlerinin davranışlarının, Türk-İş ve bağlı sendikaların genel yapıları ve işleyişlerinin ve bunlarda 1980'li yıllarda meydana gelen değişikliklerin kavranabilmesi, kamu kesimi işçilerinin özelliklerinin anlaşılmasıyla mümkündür. 1980 öncesinde kamu kesimi işyerlerinde geçerli olan ilişkiler, Türkiye işçi sınıfının örgütlenmesinin ve davranışlarının biçimlendirilmesinde etkili olmuştur.

12 Eylül 1980 öncesinde Türkiye'de kamu kesiminde işçi-işveren ilişkileri iki etmene bağlı olarak oluştu: (a) Devletin ülkeyi yönetme

ve sanayileşme çabaları. (b) Siyasal iktidarların işsizliği azaltmaya, işçi sınıfını kontrol altına almaya ve kontrol altında tutmaya ve oy sağlamaya yönelik politikaları.

A. İşçi Aristokrasisi Yaratma Çabaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun vasıflı işçi kadrolarının büyük bir bölümü Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye'den ayrıldı. Yeni bir devlet kurma ve ülkeyi sanayileştirme görevini üstlenen deneyimli siyasal kadrolar, büyük bir vasıflı işgücü gereksinimiyle karşılaştı. Bu durumda, vasıflı personele, özellikle günün koşullarına göre, yüksek ücret, belirli ayrıcalıklar ve yetki verilmesi yoluyla, vasıflı personel olmak özendirilmeye ve vasıflı işgücünün esnaflaşması önlenmeye çalışıldı.

Ayrıca, 1919-1925 döneminde işçi sınıfı, zayıf nicel konumuna karşın, potansiyel gücünü gösterdi. Cumhuriyetin deneyimli siyasal kadroları, işçi sınıfının Avrupa ülkelerindeki ve Soyvetler Birliği'ndeki gücünü de yakından izlemişlerdi. İşçi sınıfının heterojen bir yapısı vardır. İşçi sınıfı hareketinin önderleri ve öncü kesimleri hemen hemen daima vasıflı işçilerdir. Sınıfın üst tabakaları sınıfın diğer kesimlerinden ayırılabilir ve sermayenin hizmetine sokulabilirse, hem işçi sınıfı önder kadrolardan önemli ölçüde mahrum bırakılır, hem de sermayeye başarılı bir biçimde "amele çavuşluğu" yapacak yetenekli kadrolar sağlanabilir. CHP önderleri bu konuda da yeteneklerini kanıtladılar.

Cumhuriyetin deneyimli önder kadroları 1925 sonrasından 1940'lı yılların sonlarına kadar, (a) devleti yönetmede ve ülkenin siyasal bütünlüğünü sağlamada, (b) ulusal bilinci oluşturmada, halkı bu doğrultuda biçimlendirme ve yönlendirmede ve (c) sanayileşmede etkili olacak vasıflı işgücüne önemli ayrıcalıklar tanıdı. 1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu kapsamında olanlara 1940'lı yılların sonlarına kadar, yoksul bir ülkeye göre önemli maddi haklar sağlandı. Kamu İktisadi teşebbüslerindeki vasıflı işçi, usta ve ustabaşlarına da önemli haklar tanındı. Çeşitli düzenlemelerle, kamu idaresinde ve hizmetlerinde ve kamu iktisadi teşebbüslerinde çalışanların hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, yaşlılık, malullük ve ölüm hallerinde sorunlarına çözüm bulunmaya çalışıldı.

B. İş Olanakları Yaratmada Kamu Kesimi

1950'li yıllardan itibaren kamu kesimi işyerleri, siyasal iktidarların siyasal kadroları ve önde gelen seçmenleri için iş olanağı yaratmada araç olarak kullanıldı. Özellikle sanat okulu mezunları, günün koşullarına göre oldukça iyi kabul edilen ücretlerle ve diğer haklarla ve iş güvencesiyle kamu kuruluşlarında işbaşı yaptılar. "Kapağı devlet kapısına atabilen" emeklilik hesapları yapabiliyordu.

1950'li ve 1960'lı yıllarda Türkiye oldukça hızlı bir büyüme yaşadı. DP ve AP, sermayenin ekonomik büyüme dönemlerinin sosyal politikalarını etkili bir biçimde uygulayarak, halkın ve özellikle de işçilerin çalışma ve yaşama koşullarında 1930'lu ve 1940'lı yıllarla karşılaştırıldığında küçümsenmemesi gereken gelişmeler sağladılar. Uluslararası işçi sınıfı hareketinin kazanımları da ülkemize aktarıldı.

1946 yılında sınıf esasına dayalı örgüt kurma yasağı kalktı. 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile de, sendikal örgütlülüğün tüzel çerçevesi belirlendi.

C. Kamu Kesiminde Sendikalaşma

1946-1950 ve 1950-1960 dönemlerinde kamu kesimi işyerlerinde sendikalaşma engellenmeye çalışılmadı. Tam tersine, siyasal iktidarlar kendi denetim ve güdümlerindeki sendikalar aracılığıyla, işçi sınıfının bilinçlenme ve mücadeleye girme eğilimi en yüksek kesimlerini kontrol altına almaya çalıştı. Bu dönemde kamu kesiminde çıkan çatışmalar sendikalaşıp sendikalaşmama konusunda değil, örgütlenmenin hangi siyasal partinin kontrolundaki sendikada olacağı konusundaydı. Siyasal iktidarlar yasalar aracılığıyla belirli haklar sağladılar. Kamu kesiminde toplulukla iş ihtilafı çıkaran sendikalar, önemli zamlar aldılar. Vasıflı işçiler için kamu işyerlerinde uygulanan yönetmelikler, yasaların ötesinde önemli haklar tanıdı.

1963 yılında grev haklı toplu pazarlık dönemine geçildi. Çeşitli kamu kuruluşlarında 1963 öncesinde vasıflı işçiler için uygulanmakta olan yönetmelikler ("Sanat Sınıfı Personel Yönetmeliği," vb.), toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla tüm işçilere yaygınlaştırıldı. Daha sonra da, her toplu iş sözleşmesiyle birlikte çeşitli alanlarda yeni mevziler kazanıldı.

1970'li yıllarda kamu kesiminde gerek devlet teşkilatında, gerek kamu iktisadi teşebbüslerinde "memur" veya "işçi" statüsünde istihdam edilenlerin sayısı hızla arttı. Siyasal iktidarlar, (a) oy alabilmek, (b) işçilerin bilinçlenmesini, militanlaşmasını ve DİSK'e bağlı sendikalara geçmesini önleyebilmek, (c) grev yapmalarına gerek bırakmamak ve (d) ülkede üretilen dayanıklı tüketim malları için iç pazarı genişletebilmek amacıyla, kamu kesiminde istihdamı artırdı ve sosyal güvenlik alanında ve çalışma koşullarında önemli hakları oldukça kolay bir biçimde sağladı.

Bu hakların alınmasında kamu kesiminin bazı özellikleri de etkili oldu. Memurlara yasalarla tanınmış olan bazı haklar, toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla kamu kesimi işçilerine tanındı. Kamu kesiminin kâr etme gibi bir amacının olmaması da bu süreci kolaylaştırdı.

Kamu kesimi işyerlerinde yürürlükteki yasalar genellikle tam olarak uygulandı. Kaçak işçi çalıştırılmadı. Yoğun çalışma doğrultusunda bir baskı genellikle yoktu. Anadolu'nun birçok bölgesinde en önemli işyeri olarak kurulan kamu işyerleri, yoksulluk denizinde sürekli bir iş ve düzenli bir gelir sağlayan birer ada oluşturdu.

Kamu kesiminde sağlanan haklar, özel sektör işçilerini de doğrudan ve dolaylı olarak olumlu doğrultuda etkiledi.

D. Kamu Kesiminde Çatışmalar ve Siyasal Saflaşma

1970'li yıllarda kamu kesiminde bu genel yapının bazı istisnaları vardı. Bazı belediyelerde ve tarım satış kooperatifleri birliklerinde yoğun çatışmalar yaşandı. Kamu kesimi açısından istisna oluşturan bu durum, bu işyerlerinin bazı nesnel özelliklerinden kaynaklanıyordu.

1973 yılındaki yerel yönetim seçimlerinde CHP büyük bir başarı kazandı. Belediyelerin parasal kaynakları çok sınırlıydı. Merkezi hükümet, muhalefet partisini belediyelerde başarısız kılmak amacıyla kaynak aktarmayınca, sendikalı işçiler (genellikle işverenleri belediyelerin de büyük bir hoşgörüyle ve bazan desteğiyle) görünüşte belediyeye, gerçekte ise siyasal iktidara karşı yaygın direnişler yaptılar.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinde ise iktidar değişikliklerinde yaygın işten çıkarmalar ve işe alımlar yaşandı. Bunlar ise büyük çatışmalara yol açtı.

Bu özellikler kamu kesiminde işçilerin ve sendikaların davranışlarını belirledi. İşe alan ve çalışma koşullarını belirleyen siyasal iktidarlar bu yolla etkinliklerini daha da artırdılar. İktidarda genellikle sağcı partilerin olması, kamu kesiminde işçi alımlarında "sağcıların" ağırlık kazanmasına yol açtı. 1970'li yılların ikinci yarısında ise sıradan "sağ" eğilimli işçilerin ötesinde, MHP'li kadrolar kamu işyerlerine dolduruldu.

1970'li yılların ikinci yarısında açılan kamu işyerlerine işçi alımında siyasal ilişkiler belirleyici olduğundan, İskenderun Demir Çelik gibi işyerlerinde de işçiler arasında birbirlerine karşı sert tavır alışlar yaşandı. Eskiden varolan kamu iktisadi teşebbüslerinde ise yaygın bir biçimde işçi çıkarılmasına genellikle gidilmedi. Ancak kamu kesimi işçileri arasında siyasal partilere dayalı saflaşmalar ve hatta bölünmeler yaygınlaştı.

E. Ekonomik Bunalım ve Kamu Kesimi

Bu dönemde kapitalist dünyada ağır bir ekonomik bunalım yaşanmaya başlandı. Türkiye'de siyasal iktidarlar ekonomik bunalıma karşı uluslararası ve yerli sermayenin programını istendiği gibi uygulayamadı. Parlamenter demokrasi içinde oy kaygıları, hükümetlerin istikrar programları uygulamalarını geciktirdi. İktidarda bulunan siyasal partinin kısa vadeli çıkarları ile sermayenin uzun vadeli çıkarları (özellikle kamu kesiminde istihdam, ücretler, çalışma koşulları ve sosyal güvenlik açılarından) önemli ölçüde çelişmeye başladı. Sermaye yanlısı siyasal partilerin ekonomik büyüme dönemine özgü politikaları ile ekonomik bunalım çatıştı. Uluslararası ve yeli sermaye, iktidardaki sermaye yanlısı siyasal partinin politikalarını istediği biçimde ve boyutta değiştiremediği için, bunalım dönemlerine ilişkin sermaye politikalarını katı bir biçimde uygulayacak siyasal alternatifleri gündeme getirdi.

F. KİT'lerde Personel Giderleri

1970'li yıllarda genel ve katma bütçeli kuruluşlar, kamu iktidasi teşebbüsleri ve yerel yönetimlerin personel giderleri hızla arttı. Kamu iktisadi teşebbüslerinin zarara geçmesinde bir etmen, bazı malların çeşitli nedenlerle maliyetlerinin altında fiyatlarla satılmasıydı. Ancak maliyetlerin artmasında işçilik giderlerindeki artışın büyük rolü oldu.

Kamu iktisadi teşebbüsleri 1971-1974 döneminde kâr ederken, 1975-1978 döneminde zarar etti. 1975 yılında 2,3 milyar lira olan zarar, 1978 yılında 13,2 milyar liraya çıktı. 1974 yılında 19 milyar lira olan personel giderlerinin 1978 yılında 102,8 milyar liraya çıkmasının maliyet artışında önemli payı vardı. Personel giderlerinin toplam üretim değeri içindeki payı 1974 yılında yüzde 33 iken, 1978 yılında yüzde 50'ye yükseldi.

Bu dönemde Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından Türkiye'ye gönderilen raporlarda, özellikle kamu kesiminde toplu iş sözleşmelerinde dikkatli olunması isteniyordu. 5 Mart 1980 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan raporda şöyle deniliyordu: "Ücretlerdeki gelişmeler çok dikkatli bir şekilde izlenmelidir. 1980 yılı yeni toplu sözleşmelere konu olacaktır. Bunların sonuçlarının iç maliyetlere baskı yapmaması önem arzetmektedir."

G. Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu

Kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinin önemi karşısında, yeni hükümet 5 Mart 1980 günü Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu'nu oluşturdu ve 24 Ocak İstikrar Programı çerçevesinde işgücü maliyetini düşürme çabalarına sistemli bir biçimde başladı.

Bu gelişme, IMF tarafından hazırlanan 14 Mart 1980 tarihli bir raporda şöyle değerlendiriliyordu (Cumhuriyet, 25.4.1980):

> "Türk yetkilileri artık toplu sözleşmelerde ücret artışlarının sınırlandırılması gereğini görmüşler ve bunun uygulanmaya konulmasının çok önemli ve zorunlu olduğuna inanmışlardır. Ekonomide en kritik alanların başında bugün ücretlerle ilgili gelişmeler gelmekte ve bunun üzerinde dikkatle durulması zorunlu olmaktadır. Özellikle 1978 yılında imzalanmış olan niyet mektubunun başarısız kalması, ücretlere herhangi bir sınırlama getirilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. 1978 yılının bu başarısız deneyi karşısında, 1980 yılında alınan ekonomik kararların başarıya ulaşması, yapılacak toplu sözleşmelerdeki ılımlı davranışlara ve ücret sınırlamalarına bağlıdır. Hükümet de bu inançla bu alanda adımlar atmış ve kararların başarıya ulaşması için ücretleri eşel mobil sistemine bağlayan bir tasarıyı Parlamentoya sunmuştur."

H. 1980 Yılı Toplu İş Sözleşmeleri ve İşçilik Maliyeti

Başbakanlık Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu'nun çalışmaya başladığı 5 Mart 1980'den 12 Eylül 1980'e kadarki dönemde (belediyeler dışında) kamu kesiminde 568 bin işçinin toplu sözleşme görüşmeleri gündeme geldi. İlgili sendikaların verdikleri toplu sözleşme taslaklarında istenen zamlar, işgücü maliyetlerini önemli ölçüde artıracaktı. Koordinasyon Kurulu tarafından yapılan hesaplara göre, bazı işyerlerinde istenen zamların işçilik maliyetlerine etkisi şöyleydi:

1980 Yılında Toplu İş Sözleşmesi Taslaklarında İstenilen Zamların İşgücü Maliyetinde Yol Açacağı Artış Oranları (%)

Kuruluş	İşçi Sayısı	1979 İşçilik Gideri (Milyar TL)	1980 İşçilik Gideri (Milyar TL)	Maliyet Artış Oranı (%)
Karayolları Gn. Md.	44.942	12,7	42,7	
T.Şeker Fabr.	25.119	6,1	17,3	
Milli Savunma Bakan.	30.027	9,8	48,3	
Etibank	13.784	3,3	14,0	
Tekel	67.158	13,5	39,1	

Kaynak: Fikret Yağmur, Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Çalışmaları Raporu, DPT-SPD, Haziran 1981, s.6

1980 yılında toplu sözleşmeleri olan 568.341 işçinin üye bulundukları sendikaların konfederasyonlara göre dağılımı şöyleydi:

Türk İş	474.861
DİSK	45.235
Bağımsız	46.309
MİSK, Hak-İş	1.936

12 Eylül 1980 öncesinde kamu kesiminde 264.179 işçi adına toplu iş sözleşmesi imzalandı. Bu işçilerin 209 386'sı Türk-İş, 13 042'si DİSK üyesi sendikalarda, 41 751'i ise bağımsız sendikalarda örgütlüydü.

Bu grupta işçi sayısı açısından önemli işyerleri, 1979 ve 1980 yıllarında işçi başına toplam günlük işçilik maliyeti ve çıplak ücret ve bunlardaki artış oranları aşağıda sunulmaktadır. Çizelgeden görüleceği

gibi, YSE, Toprak Su ve SSYB Sıtma Eradikasyon dışındaki tüm kuruluşlarda maliyet artış oranları, 12 Eylül sonrasında avans niteliğinde verilen yüzde 70'in çok üstündedir.

Kamu Kesiminde 1980 Yılında Bağıtlanan Toplu İş Sözleşmeleri Kapsamındaki İşçilerin Günlük Maliyeti (TL/gün; Cari Fiyatlar)

Kuruluş	İşçi Sayısı	1979		1980		Artış Oranları%
		Toplam	Çıplak Ücret	Toplam	Çıplak Ücret	Toplam
Karayolları Gn. Md.	42.942	794	406	1508	771	90
Tekel Gn. Md.	67.158	632	343	1166	635	85
Etibank	13.784	938	382	1951	769	108
Milli Savunma Bak.	30.027	839	517	1561	961	86
T.Demir Çelik Karabük	11.482	1031	381	1999	724	94
İskenderun	15.607	772	342	1475	652	91
Orman Gn. Md.	15.000	400	243	732	443	83
YSE	5.000	671	400	1027	612	53
Toprak-Su	8.800	742	445	1113	668	50
Sümerbank Beykoz Deri	2.069	515	238	950	438	85
Bayındırlık Bak+ DLH	8.374	778	398	1471	752	89
Vakıflar Bankası	4.582	902	420	1804	839	100
Et ve Balık	6.630	546	318	1205	701	121
SSYB Sıtma Eradikasyon	3.254	722	313	1224	530	66
Devlet Üretme Çift.	2.913	463	299	890	574	92
Ziraat İşleri Gn. Md.	2.970	431	293	785	533	82
Suni Tohumlama Gn. Md.	2.260	480	326	859	584	79

Kaynak: Fikret Yağmur, Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Çalışmaları Raporu DPT-SPD, Ank., Haziran 1981, s. 32, s.38, s.41-42'deki çizelgelerden derlenmiştir.

AP Hükümeti, 24 Ocak İstikrar Programı'nın uygulandığı dönemde, işçilerin yaygınlaşan grevleri ve direnişleriyle başedemedi. Ayrıca, 1981 yılında yapılacak olan seçimler de, kamu kesiminde hükümetin göreli olarak cömert davranmak zorunda kalmasına neden oldu. Bu tavır ise AP'nin çıkarları ile sermayenin çıkarlarının zıtlaşmasına yol açtı.

Toplu görüşmesi 1980 yılında süren 304.162 işçinin ise toplu iş sözleşmeleri 12 Eylül 1980 sonrasında Yüksek Hakem Kurulunca elden geçirildi. Bu işçilerin konfederasyonlara göre dağılımı şöyleydi:

Türk-İş	265 475
DİSK	34 193
Bağımsız	4 558
MİSK, Hak-İş	1 936

Sözü edilen 304 bin işçinin büyük bir bölümünün çalıştığı işyerleri ve 1979 yılında işçi başına günlük işçilik maliyetleri aşağıda sunulmaktadır:

Kamu Kesiminde Toplu İş Sözleşmeleri 1980 Yılında Bağıtlanamayıp Yüksek Hakem Kurulu'na Giden Önemli İşyerlerinde Çalışan İşçilerin 1979 Yılı Günlük Maliyetleri (TL/gün)

Kuruluş	İşçi Sayısı	İşçinin Günlük Maliyeti
Etibank Seydişehir Alüminyum	7 424	922
Etibank Bandırma Boraks	1 084	1 116
T.Demir Çelik İşletmeleri Divriği işyeri	1 762	852
Ereğli Demir Çelik	6 088	736
YSE	3 000	671
Kooperatifler Genel Müdürlüğü	1 200	772
Bayındırlık Bak. Yapı İşleri Gn. Md.	2 990	778
T.P.A.O.	5 047	1 532
Aliağa Rafinerisi	1 547	1 046
Petrol Ofisi	5 650	1 026
T.C.D.D (DYF-İş)	36 231	1 217
T.C.D.D (Likat-İş)	3 319	1 059
T.Şeker Fabrikaları		
Daimi İşçi	14 703	898
Daimi Büro İşçisi	132	1 044
Hizmetli	1 106	930
Geçici İşçi	9 178	471
PTT	4 000	468
MTA	9 109	984

Azot Sanayii	4 902	974
TEK	14 609	841
Çaykur		
Daimi	6 900	802
Geçici	18 030	499
Denizcilik Bankası		
D.B. (Likat İş)	3 271	940
D.B (Dok-Gemi-İş)	5 893	1 133
D.B (Türk-Büro)	1 750	858
D.B Deniz Nakliyatı	3 400	1 488
Petkim	4 574	1 225
Ereğli Kömür İşletmeleri	47 726	1 46
Batı Karadeniz Kömür İşletmeleri	4 006	423
Garp Linyitleri İşletmesi	6 601	882
Orta Anadolu Linyitleri İşletmesi	2 161	727
Doğu Linyitleri İşletmesi	2 070	667
DSİ	25 000	1 222
Tarım Kredi Kooperatifleri	5 570	623
İmar İskan Bakanlığı	3 886	650
Orman Ürünleri San.	4 188	396

Kaynak: Fikret Yağmur, a.g.e., s. 57-60

Kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde çeşitli konularda sağlanan haklar 12 Eylül 1980 sonrasında Yüksek Hakem Kurulu'nda önemli ölçüde ortadan kaldırıldı. Kamu kesimi işçileri çalışma ve yaşama koşullarında ilk kez önemli bir gerileme, önemli bir mutlak yoksullaşma yaşadılar. Çeşitli alanlarda 12 Eylül öncesinde, nereye gelindiğinin incelenmesi, 1989 yılında kamu kesimi işçilerinin sert, kararlı ve kitlesel tepkilerinin kavranılmasında yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde 12 Eylül öncesinde bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinin bir kesit analizi sunulmaktadır. Bu çalışmayı tamamlayacak üç araştırmaya daha gereksinim vardır. Birincisi, bazı kamu işletmelerinde toplu iş sözleşmeleri öncesi vasıflı işçilere uygulanan yönetmeliklerden başlayarak, bazı işyerlerinde 1963-1980 döneminde çalışma ve yaşama koşullarındaki gelişme sürecidir. İkinci konu ise, Yüksek Hakem Kurulu sonrasında toplu iş sözleşmelerinin bu

açılardan incelenmesidir. Üçüncü olarak incelenmesi gereken konu ise, bu dönemde memur statüsünde istihdam edilenlerin hakları ve aylıklarındaki gelişmedir.

II. KAMU KESİMİNDE TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Kamu kesiminde 12 Eylül 1980 öncesinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmeleri son derece kapsamlıdır. Bu bölümde, 1976-1981 döneminde kamu kesiminde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmelerinde yer alan hükümler genel bir çerçeve içinde ele alınmaktadır.

Toplu iş sözleşmelerindeki hükümler dört ana grupta sınıflandırılabilir:
(A) Ücret zammı ve yan ödemeler
(B) İş güvencesi
(C) Çalışma süreleri
(D) İşçi-Sendika-İşveren ilişkileri

(A) Ücret Zammı ve Yan Ödemeler (Malsal ve Parasal)

1. *Ücret Zammı ve Ücret Niteliğinde Ödemeler*: Toplu iş sözleşmelerinin en önemli düzenlemelerinden biri ücret zamlarına ilişkindir. Ücret zamları genellikle eşit brüt miktarlardaydı ("seyyanen zam."). Bu durumda, gelirlerdeki farklılaşmada ücret dışı ödemeler önem kazanmaktadır. Ücret zamlarının kademeli veya yüzdeli olduğu örnekler de vardı. Çok az sayıda toplu iş sözleşmesinde ise, memur aylıklarına uygulanan katsayıdaki artışın işçi ücretlerine uygulanacağı hükmü yer alıyordu (ODTÜ, bir dönem TÜBİTAK).

Ücret niteliğindeki diğer ödemeler ise şunlardı: İkramiye, izin parası, asgari bir garanti ile kârdan pay adı altında yapılan ödeme, bayram harçlığı, belirli günlerde çift yevmiye (10 Ocak Gazeteciler Bayramı, 1 Mayıs İşçi Bayramı, 24 Temmuz İşçi Bayramı, vb), hiçbir koşula bağlı olmaksızın ücretin belirli bir oranında istihsal primi adı altında yapılan ödeme, asgari ücretin artması halinde artışın ücretlere eklenmesi.

2. Diğer Malsal ve Parasal Ödemeler ve Hizmetler: Diğer malsal ve parasal ödemeler ve hizmetler üç grupta sınıflandırılabilir:

a) *İhtiyaca Göre Ödeme*: Bazı ödeme ve hizmetlerde işçilerin ihtiyacı esastı. İşçiler arasında mesleğe, pozisyona veya kıdeme göre bir ayrım yapılmıyordu. İhtiyaç dışında en önemli farklılaşma nedeni, yevmiyeye dayalı ödemelerde ücret farklılığıydı.

(i) Bunların bir bölümü herkese veya belirli kişi ya da gruplara sürekli olarak veriliyordu: Aydınlatma yardımı, yemek-yoğurt-süt veya bunların parası, yol parası veya servis, konut giderine yardım (kira yardımı), ücretsiz traş, işyeri hamamından ücretsiz yararlanma, işletmenin sunduğu hizmetten parasız yararlanma (TCDD, Denizcilik Bankası, vb), çocuk parası, kreş yardımı, aile yardımı, tahsil parası, yönetim kuruluna atanan işçi üyeye ödeme, yüksek tahsil yurtlarına yardım, çocuklara elbise, çocuklara mama ve ilaç

(ii) Bir bölümü herkese yılda bir veya birkaç kez veriliyordu: Havlu, sabun, yakacak parası veya yakacak, işyerinde üretilen ürünlerin düşük fiyatlarla satışı, ayakkabı-elbise veya giyim parası, işyerinde üretilen ürünlerin parasız verilmesi, işyerinde üretilen ürünlerin satın alınmasında öncelik, işçi çocuklarının işverence topluca sünnet ettirilmesi, işyeri kampından işçilerin yararlandırılması, gezi yardımı, toplu özel yemek, özel gıda yardımı, hasar-zarar karşılığı yapılan kesintinin geri verilmesi

(iii) Bazı ödemeler ise bazı kişilere bazı olayların olması nedeniyle veya talep halinde yapılıyordu: Sosyal Sigortalar Kurumu'nun ödediği işgöremezlik ödeneğinin ücretlerden eksik kalan kısmının tamamlanması, belli harcamalar için işçiye kredi açılması (konut kredisi dahil). Yer değiştirme tazminatı, askerlik parası, ihtiyat askerliği süresince ücretin ödenmesi, iş kazası tazminatı, evlenme parası, çocuk evlendirme parası, ölüm parası, doğal afet yardımı, süt parası, doğum parası, yakınların işyerindeki sağlık hizmetlerinden yararlandırılması.

b) *Toplu İhtiyaçların Karşılanması:* Toplu iş sözleşmelerinde bazı toplu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik hükümler yer alıyordu: Toplu kaza sigortası, sendika odasında kitaplık açmak için kitaplık parası, kantin veya tüketim kooperatifi için malzeme ve personel yardımı, moral eğitimi, eğlence, işletmede sinema açılması ve çalışanların ücretsiz yararlanması, işçi araba ve bisikletleri için park yeri, sosyal güvenlik zammı (emeklilik ve dayanışma sandığına işveren katkısı), yatırım fonu,

emzirme odası, kreş, işçi koruma sandığı veya hayat sandığı veya öğrenim ve dinlenme fonu veya iş riski-sosyal yardım ve biriktirme fonu veya kaza veya sağlık yardımı fonu gibi kuruluşlara işveren katkısı.

c) *İş ile Bağlantılı Ödemeler*: Çeşitli ödemeler ise işçinin üretime doğrudan veya dolaylı katkısına veya işin zorluğuna-tehlikesine göre belirlenmekte ve farklılaşmaktaydı

(i) Bazı ödemelerde meslek ve ünvan gözönüne alınıyordu: Sağlık ve ağır işler tazminatı, ağır işçilik tazminatı, postabaşı tazminatı, kasa tazminatı, sağlık personeli tazminatı, yükselme tazminatı, makina yıpranma tazminatı, sanat zammı, şantiye zammı, sorumluluk tazminatı, ambar ödeneği, lojman, işe giriş yevmiyesinin mesleğe ve işe göre farklılaştırılması.

(ii) Bazı ödemelerde eğitim düzeyi ve eğitimde ilerleme esastı: Eğitim teşvik ödeneği, yabancı dil ödeneği, işe giriş yevmiyesinin son mezun olunan okula göre farklılaştırılması.

(iii) Bazı ödemeler bazı kişilere belirli bir işi yaptıkları süre ile orantılı olarak veriliyordu: Mahrumiyet yeri zammı, ek gıda yardımı, olağanüstü iş zammı, göz tazminatı (kaynakçılara, vb.), yükleme primi, yıpranma primi, gaz tazminatı, boya püskürtme zammı, ağır vasıta zammı, gemilerde fare temizleme tazminatı (deratizasyon tazminatı).

(iv) Bazı ödemelerde kıdem gözönüne alınıyordu: Jübile, kıdem teşvik ikramiyesi, kademe-derece terfii zammı, kıdem zammı, emek zammı, terfii zammı.

(v) Çalışma süresi de gelir farklılaşmasının bir dayanağı olabiliyordu: Fazla çalışma zammı, hafta tatili ve genel tatillerde çalışma zammı.

(vi) Üretime doğrudan veya dolaylı katkısı ortalamanın üstünde olan işçilerin özel olarak ödüllendirilmesi de çeşitli adlar altında yapılıyordu: Mükafat, liyakat zammı, teşvik ikramiyesi, rasyonel çalışma primi, akort iş, teşvik primleri, devamlılık primi.

(vii) Çalışma zamanı ve çalışma yerinin olağandışı olması durumunda da ilgili kişi için ek ödeme hakkı doğabiliyordu: Yolluk, vardiya zammı, gece zammı, ek görev zammı.

Aşağıdaki çizelgede ise 1979 yılında önemli sayıda işçi çalıştırılan bazı kamu kuruluşlarında sendika üyelerine verilen bazı yan ödemeler sunulmaktadır:

Bazı Kamu Kuruluşlarında Bazı Yan Odemeler (1979)

Kuruluş	Evlenme Parası	Doğum Parası	Çocuk Zammı (TL/ay)	İzin İkramiyesi (TL)	İkramiye (Aylık)	Yemek (TL/Gün)	Yakacak (TL/Ay)	Konut (TL/Ay)	Aile (TL/Ay)
T.Şeker Fabr.	-	-	50	1500	3	30	500	2000	-
TEK	3000	-	-	-	( )	( )	1200	-	-
Milli Savunma Bakanlığı	3000	1500	100-200-400	80 saat	3	( )	1000	-	750
Vakıflar Bankası	4000	-	50	-	6	( )	4500	-	-
Bayındırlık Bak. Yapı İş.	5000	-	50	-	2	30	650	-	-
Etibank	2500	500	200-400	1 aylık	2	75	166	750	-
Etibank	2500	500	100-200	4500	2	30	750	-	250
Etibank	3500	1500	100-200	-	2	40	540	-	250
Etibank	2500	500	100-200-400	1 aylık	2	35	750	-	600
Denizcilik Bankası	5000	1500	75	1500	1	32	583	-	-
Devlet Üretme Çiftlik	-	750	50	-	2	25	166	-	-
Karayolları Gn.Md.	2000	-	50	-	2.5	35	650	-	-
SEKA	1.5-2.5aylık	1500	100	3500	6	40	1375	-	300
Orman Gn Md.	500	300	50	-	2	25	-	-	-
Petrol Ofisi	4000	1000	100	2100	5	30	750	417	340
Petrol Ofisi	8000	1000	100	1500	4	80-110	750	417	350
Azot Sanayii	2250	1100	100	2100	4	24	750	417	250
T.Kömür İşletmeleri	1500	1 aylık	55	1000	3	28	3.5 ton kömür	-	50
Ziraat İşleri Gn. Md.	2000	750	100	-	2	25	166	-	-
Et Balık Kurumu	2750	1500	50	1 aylık	6	20	283	-	-
PTT	1250	325	100	500	3	30	166	-	-
TPAO	4000	1000	50	-	7	30	750		350
M.T.A.	2500	1000	500	1 aylık	2	45	600	-	250
T.C.D.D	2600	-	75	800	4	25	1250	-	-

( ): Bilgi güvenilir değil. Kaynak: Fikret Yağmur, a.g.e. s.66-67

(B) İş Güvencesi

Türkiye'de işçiler için yasalarla iş güvencesi sağlanamamaktadır. İşsizlik sigortası uygulamasının da olmaması, buna karşılık 1970'li yıllarda işsizliğin yaygınlaşması, iş güvencesi sorununun önemini artırmıştır.

1970'li yılların ortalarına kadar kamu kesimi işyerlerinde işten çıkarmalar çok seyrekti. Fakat 1970'li yılların ikinci yarısında kamu kesiminde yönetim değişiklikleri yaşandıkça, giderek daha yaygın bir biçimde işten çıkartmalar yaşandı.

Bu genel süreç içinde, toplu iş sözleşmelerine konan bazı hükümlerle iş güvencesi sağlanması için çaba gösterildi.

Sendikalar ve işçiler açısından, işverenin işçi çıkartmasını zorlaştırmanın birinci yolu, işten çıkartmayı pahalılaştırmaktı. Bu pahalılaştırma işleminin ikinci bir yararı ise, ayrılan işçinin eline daha fazla para geçmesiydi. Bu açıdan kıdem tazminatı miktarını artırmak ve işsizlik tazminatı koymak önemliydi. 1979 yılında şu işyerlerinde kıdem tazminatı 40 gün üzerinden ödeniyordu: Türkiye Şeker Fabrikaları, Milli Savunma Bakanlığı (bazı işyerlerinde 45 gün), TCDD, Ankara İmar Ltd. Şt., Tekel, Etibank, TEK. Kıdem tazminatı MTA'da 53 gün, Beden Terbiyesi Gn. Md., Türkiye Kömür İşletmeleri ile Türkiye Süt Endüstrisi'nin bazı işyerlerinde 45 gündü. Bazı işyerlerinde iş kazası nedeniyle ölümde ödenecek kıdem tazminatı daha yüksekti. Örneğin, T.Şeker Fabrikaları işyerlerinde iş kazası nedeniyle ölüm halinde her çalışma yılı için 80 gün üzerinden kıdem tazminatı ödeniyordu. Akdeniz Gübre'de normal durumlarda 35 gün olan kıdem tazminatı, iş kazasında 55 gün olarak uygulanıyordu. SEKA'da da 48 gündü.

İhbar önellerini yükseltmek de benzer bir sonuç doğuruyordu ve birçok toplu iş sözleşmesinde bu süreler, yasada belirtilen asgari düzeylerin üstüne çıkarılmıştı. Diğer taraftan, işyerine yeni alınacak işçilere uygulanacak asgari ücret miktarının artırılması da işçi devrini pahalılaştırıyordu.

İşverenin ihbar önelsiz ve kıdem tazminatı ödemeksizin cezalı olarak işten işçi çıkartmasını önlemenin veya çıkartmaları kontrol altına almanın bir yolu ise, işçi-işveren temsilcilerinin eşit sayıda bulunduğu

disiplin kurulları oluşturmak ve işten çıkartmaları kurul kararına bağlamaktı. Bu uygulamanın en ilginç örneği, işçilerin seçtiği adaylar arasından işverenin bazı elemeler yapması ile sadece işçilerden oluşan bir disiplin kurulunun bulunduğu TÜBİTAK'tı. Yasada işten çıkartma gerekçesi olarak gösterilen suçların cezaları ise disiplin yönetmelikleriyle indirilebiliyordu.

İşten kendi isteğiyle ayrılanların kıdem tazminatlarını alabilmeleri ise, çeşitli nedenlerle işten ayrılmak zorunda kalanların tazminatlarının yanmaması açısından önemli bir haktı. Bu uygulama kamu kesimi işyerlerinde oldukça yaygındı. Örneğin, TCDD, TPAO, T.C. Turizm Bankası, YSE, Azot Sanayii, Petrol Ofisi, Akdeniz Gübre, SEKA, DMO, Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Gn. Md., Vakıflar Bankası gibi işyerlerinde bu uygulama vardı. Bu haktan yararlanmak için genellikle bir koşul konmazken, Azot Sanayiinde 6 yıl, SEKA'da 10 yıl çalışmış olmak koşulu getirilmişti. Bazı işyerlerinde her yıl kendi isteğiyle ayrılacaklar için bir kontenjan konuyordu. Bazı işyerlerinde ise, evlenen bayan işçilere bu hak tanınmıştı. (1983 öncesinde bu hak 1475 sayılı İş Yasasında yer almıyordu)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde işyerinin bir bölümünün veya tümünün kapanması durumunda işten çıkartmada bir sıra konmuş, genellikle kıdemli işçilerin işten çıkarılmaları en sona bırakılmıştı.

Toplu sözleşmelere konulan maddelerle, tutukluluk nedeniyle hizmet akdinin feshedilmesini önleyici tedbirler getirilmişti. Bazı işyerlerinde tutukluluk süreleri belirlenmiş: bu süre aşıldığı takdirde hizmet akdinin feshedilmesi için maaşlarının üçte ikisini alarak ücretli izinli sayılmaları, kamu kesimindeki işçilerin bu konuda özel kesimdekinden çok daha ileri haklar elde edebilmelerinin ana dayanağı olmuştu.

Bazı toplu sözleşmelerde hastalık süresince hizmet akdinin feshedilemiyeceği hükmü de yer almaktaydı.

Askere gidip işten ayrılan işçinin askerlik sonunda işe dönmek istemesi durumunda işe kabulü zorunluluğu ve yokluğunda emsallerine yapılan zamların ayrılış yevmiyesine eklenmesi de, kamu kesiminde oldukça yaygın olarak görülen ve işçiler açısından çok önemli bir uygulamaydı.

(C) Çalışma Süreleri

12 Eylül 1980 öncesinde kamu kesiminde işçi statüsünde çalışanların haftalık çalışma süresi, 1475 sayılı İş Yasasına göre 48 saatti. Ancak memur statüsünde çalışan ücretliler için bu sürenin daha kısa olmasından da yararlanılarak, bu süre toplu iş sözleşmeleri ile indiriliyordu. 1979 yılında MTA, TPAO, TÜBİTAK ve Vakıflar Bankası'nda haftalık çalışma süresi 490 saatti. Denizcilik Bankası'nın bazı işyerlerinde ise 39 saate indirilmişti.

Milli Savunma Bakanlığı'nın bazı işyerlerine ve Akdeniz Gübre Sanayiinde ise 42,5 saatlik iş haftası uygulanıyordu. Haftalık çalışma süresinin 44 saat olduğu bazı işyerleri ise şunlardı: T.C. Ziraat Bankası, TİMLO, E.İ.E.İşletmesi. T.Şeker Fabrikaları, Milli Savunma Bakanlığı'nın bazı işyerleri, Beden Terbiyesi Gn. Md., D.M.O. ve TEK'te ise haftalık çalışma süresi 45 saatti.

Çalışma sürelerini azaltmanın yollarından biri, ücretli ara dinlenmeleridir. Bazı toplu iş sözleşmelerinde, haftalık normal çalışma süresi içinde ücretli ara dinlenmesi uygulaması vardı. TCDD'de bu süre günde 30 dakika, Et ve Balık Kurumu'nda 15 dakika idi.

Bazı toplu iş sözleşmelerinde yıkanma-giyinme için ücretli izin veriliyordu. Et ve Balık Kurumu'nda ve T.Şeker Fabrikalarında bu süre günde 15 dakikaydı.

Bazı işyerlerinde ise yolda geçen süreler çalışılmış gibi kabul ediliyordu. Örneğin, MTA'da ve Devlet Üretme Çiftliklerindeki uygulama buydu.

Çalışma süresini azaltmanın yollarından biri, yıllık ücretli izin süresini artırmaktı. Birçok toplu iş sözleşmesinde, kıdeme göre kademeli olarak, yıllık ücretli izin süreleri İş Yasasında belirtilen düzeyin üstüne çıkarılmıştı.

Toplu İş sözleşmelerinde, ulusal bayram ve genel tatillere eklemeler yapılması da yaygındı. En yaygın uygulama, yarım gün tatil olan arife günlerinin tam gün tatil yapılmasıydı.

Sendikaların toplu iş sözleşmelerine koymaya çalıştıkları diğer bir hüküm de, kendileri için belirli bir anlamı olan günlerin ücretli izin haline getirilmesiydi. Örneğin, DİSK'in kuruluş günü olan 13 Şubat, 274 ve 275 sayılı yasaların Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe

girdiği gün olan 24 Temmuz veya MİSK'in Türkçülük Bayramı kabul ettiği 3 Mayıs, bazı toplu iş sözleşmelerinde tatil kabul edilmişti. 12 Eylül 1980 öncesinde 1 Mayıs ise genel tatiller içindeydi.

Bu genel düzenlemelerin dışında, belirli ihtiyaçların karşılanması için de ücretli mazeret izinleri veriliyordu: Yakacak alma izni, idari izin, evlenme izni, doğum izni, ölüm izni, doğal afet izni, çocuğunu okula kaydettirme izni, çocuğu sünnet ettirme izni, çocuğu evlendirme izni, tanık-sanık izni, askerlik yoklaması izni, sınava girme izni, ev taşıma izni, nakil izni, işyeri toplantısı izni, tehlikeli iş izni (rontgen, vb. işlerde), güreş izni, mehter çalışması izni. Bazı toplu iş sözleşmelerinde, doğum yapan kadın işçilerin doğum öncesi ve doğum sonrası izinleri de artırılmıştı. Doğumdan sonra çocuklu kadın işçilere çocukları bir yaşına gelinceye kadar verilen günde bir saat emzirme izninin günlük süresi ve izine hak kazanılan sürenin artırıldığı işyerleri de vardı.

Ücretli izin olarak işçilerin elde ettiği diğer iki hak ise, muayene için SSK sağlık tesislerine gidip gelmekte harcanan sürenin ücretinin kesilmesi ile, bakmakla yükümlü bulunulan kişilerin hastalıkları nedeniyle başka bir yere götürülmeleri gerektiğinde ücretli refakat izni verilmesiydi. Kamu kesiminde birçok toplu iş sözleşmesinde bu iki izne de rastlamak mümkündü.

Toplu iş sözleşmelerinde, tüm işçiler ve sendika temsilcileri için eğitim ve toplantıya katılma izinleri de vardı.

(D) İşçi-Sendika-İşveren İlişkileri

Kamu kesimindeki toplu iş sözleşmelerinde işyerindeki işçiler, sendika ve işveren arasındaki ilişkinin birçok yönü de düzenlenmiştir.

1. Sendikalı İşçi-Sendikalı İşçi İlişkisi:

Sendikalı işçi ile sendikalı işçiler arasındaki ilişkilerin toplu iş sözleşmeleriyle düzünlenmesine ilişkin en güzel örnek, Sivas Belediyesi ile Genel İş Sendikası arasında imzalanan ve 1.3.1979 - 1.3.1981 tarihleri arasında yürürlükte kalan toplu iş sözleşmesindeki "imece yoluyla yardım" başlıklı maddeydi. Toplu sözleşmede, işveren ölüm ve doğal afet yardımı vermeyi üstlenmekle beraber, işçilerin yardımlaşması da öngörülmüştü:

"İşbu toplu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerlerinde çalışan işçilerden,

a. Herhangi bir üyenin tabii afet, yangın-sel ve tutukluluk gibi benzeri olaylara uğraması halinde, işçiler, bordrodan kesilmek üzere 30 Tl yardım etmeyi kabul ederler.

b. Üyelerden herhangi birinin ölümünde her üyeden kesilmek üzere 50 TL, üye eşlerinin ölümünde ise 25 TL yardım parası kesilmesine muvafakat ederler.

c. Sürücü üyelerden herhangi birinin kaza yapmak suretiyle zarara uğramasına karşılık, diğer sürücü üyeler ayda 50 TL'ye kadar yardım ederler." (Ek Madde 1)

2. Sendikalı İşçi - Sendika İlişkileri

Sendikalı işçi ile sendikası arasındaki ilişkiyi toplu iş sözleşmeleriyle düzenleyen en önemli hüküm, aidatlara ilişkindi. 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın sendikalar lehine getirdiği en önemli hükümlerden biri, sendika aidatlarının işverence bordrodan kesilmesi ve sendikaya aktarılması yükümlülüğüydü. Yasaya göre, "sendika, aidatların kesiminden doğacak masrafları işverenin talebi üzerine ödemek" zorundaydı. Toplu sözleşmelerle, işverenlerle sendika arasındaki bu konu da çözümleniyordu. İşverenin aidat kesiminden doğacak masrafları sendikadan talep etmiyeceğine ilişkin bir hüküm de "aidat" maddesine ekleniyordu.

Bazı işyerlerinde "aidat" maddesinin dışında dolaylı aidat uygulamalarına da gidilmişti. Örneğin, bir toplu iş sözleşmesinde şöyle bir hüküm vardı:

"24 Temmuz işçi bayramında işveren işçilere birer yevmiye daha tahakkuk ettirir. Bu yevmiye işçiye ödenmeyerek sendika hesabına yatırılır." (Ankara İmar Ltd. Ş. -İmar İş, M. 23-c)

3. Sendikalı İşçi - Başka Kuruluşlar İlişkisi:

Sendikalı işçi ile başka kuruluşlar arasındaki ilişkilerin toplu iş sözleşmeleriyle düzenlenmesinde ana konu, işçiden para kesilmesiydi. Tek Gıda İş ile Çaykur arasında imzalanan toplu iş sözleşmesinde, işçilerden Çaykur Gençlik Spor Kulübü; Tek Gıda İş ile Tekel arasında imzalanan toplu iş sözleşmesine göre de Tekel Gençlik Kulübü adına spor bağışı

kesilmesi kararlaştırılmıştı. Tek Gıda İş ile Çaykur arasındaki toplu iş sözleşmesinde, Türk Silahlı Kuvetleri Güçlendirme Vakfı için de tüm işçilerden her ay belirli bir miktar kesinti yapılması karara bağlanmıştı.

4. Sendikalı İşçi - İşveren İlişkisi:

Sendikalı işçi ile işveren arasındaki ilişkinin ödemeler dışındaki çeşitli yönleri de toplu iş sözleşmeleriyle düzenlenmişti.

İşçilerin çalışma sürelerini tam verimle değerlendirilmesi, Etibank, Antalya Elektrometallurji ile Maden İş arasında imzalanan ve 1.1.1978 - 31.12.1979 tarihlari arasında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesinde ele alınmıştı:

"İşçilerin mesai süresince azami verimi sağlayacak şekilde çalışmaları ve zamanı iyi şekilde değerlendirmeleri esastır. Mesai süresince başka şeylerle meşgul olamazlar. İş yavaşlatıcı ve verimi azaltıcı hareketlerde bulunamazlar." (M.78)

Çırak alınması konusunda işveren belirli kısıtlamaları kabul edebiliyordu. Bazı toplu iş sözleşmelerine konan hükümlerle, öncelikle işçi çocuklarının çırak olarak alınacağı kararlaştırılmıştı:

"İşyerine alınacak çıraklar yalnızca Eshot mensubu işçilerin çocuklarından olacaktır. Müracaatların fazlalığı halinde, az ücret alan işçilerin çocuklarına öncelik tanınır." (İzmir Belediyesi ve ESHOT Genel Müdürlüğü - Genel İş, M.54)

İşçilerin işten çıkarken üstlerinin aranması da toplu iş sözleşmelerinde ele alınan konulardandı. Bazı toplu iş sözleşmelerinde "işyerinden dışarı çıkan her işçi yoklanır" (Tek Gıda İş - Çay Kurumu, M.113) gibi kısa ve net hükümler varken, diğerlerinde çeşitli kısıtlamalar getirilmişti:

"İşçinin üzeri aranamaz. Ancak,

a. İşveren, hakkında ihbar yapılan işçinin üzerinin kapalı bir yerde işçi temsilcisi veya olmadığı zaman bir işçi refakatinde aratabilir.

b. İşçilerin yanlarında bulunan çanta, paket, vesaire ile soyunma dolaplarında her zaman arama yapılabilir. Soyunma dolaplarının aranmasında işyeri temsilcisi de bulundurulacaktır." (Devlet Malzeme Ofisi İzmit İmalat Müdürlüğü - DİSK Basın İş)

Büro personelinin, ustaların, ustabaşıların, formenlerin toplu iş

sözleşmesinden yararlanıp yararlanmayacağı da toplu iş sözleşmeleriyle belirleniyordu. Bu nitelikteki personel özel sektör işyerlerinde genellikle kapsam dışı bırakılırken, kamu kesimi işyerlerinde (memur statüsünde çalışanlar dışında) genellikle kapsam içindeydiler.

İş Yasasında, işçinin "çalışma ve kimlik karnesinde" belirtilen işinde çalıştırılması esastır. İşçinin işinin sürekli olarak değiştirilmesi için işçinin onayı gerekir. Ancak geçici iş değişiklikleri konusunda bir kısıtlama yoktur. Toplu iş sözleşmelerine geçici iş değişikliklerinin süresine ilişkin kısıtlamalar konmuştu. Örneğin, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri (TDÇİ) Hasançelebi işyerinde Dev Maden Sen ile bağıtlanan toplu iş sözleşmesinde bu süre yılda 20 gün ile sınırlandırılmıştı.

İş Yasasında, ücretin haftada bir ödeneceği, ancak toplu iş sözleşmesi veya anlaşmayla en fazla ayda bir ödeme yapılabileceği belirtilmektedir. Toplu iş sözleşmelerinde ücret ödemesi genellikle ayda bir olarak düzenlenmiş ve her ayın ikinci yarısında da avans alma olanağı tanınmıştı. Ayrıca, ücret ödemesinin yapılacağı günün genel tatil, Ulusal Bayram veya hafta tatiline rastlaması halinde, ödemelerin tatil öncesinde yapılması da toplu iş sözleşmelerine konmuştu.

İşçilerin en önemli sorunlarından biri, işe geç kalmaları durumunda işe alınmamaları veya işe alınsalar bile, izinsiz olarak haftalık çalışma süresini tamamlamadıkları gerekçesiyle, ücretli hafta tatili hakkını yitirmeleridir. Bu nedenle, bazı toplu iş sözleşmelerine, işe geç kalmalarda işçinin işe alınacağı ve ücretinde herhangi bir indirim yapılmayacağına ilişkin hükümler konmuştu. İşe geç kalma süresi ve belli bir süre içinde geç kalma sayısı, işyerinden işyerine değişmekteydi:

> "İşçilerin vaktinde iş başında ve kendi kısımlarında hazır bulunmaları şarttır. Ancak, mazeretine binaen, otuz dakikaya kadar geç kalan işçileri işveren işe kabul eder. Bu gecikme bir ayda üç defadan fazla olamaz." (TDÇİ Hasançelebi işyeri - Dev Maden Sen, M. 32)

İş Yasasına göre ise yeni alınan işçiler için deneme süresi bir aydır. Toplu İş sözleşmeleriyle bu süre azami üç aya kadar uzatılabilir. Bazı toplu iş sözleşmelerinde ise bu süre bir ayın altına da düşürülmüştü:

> "İşe yeni alınan işçiler için 90 günlük bir deneme süresi tanınır." (Fiskobirlik - Fındık İş, M. 19)

> "İşe yeni alınan kalifiye işçilerin deneme süresi 2 ay, kalifiye olmayan iş-

çilerin deneme süresi (eğitim süresi hariç) bir aydır." (Etibank - Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, M. 11)

"Sürekli işlerde işe kabul edilen işçinin deneme süresi en çok 30 gün, mevsimlik işlerde en çok 10 gündür." (Orman Gn. Md. - Tarım İş, M. 15)

Fazla çalışma konusunda peşin onay verilmesi de, işçilerin haklarının İş Yasasının gerisine götürüldüğü bir uygulamadır. Et Balık Kurumu ile, gerek DİSK'e bağlı Gıda İş (M. 30), gerek MİSK'e bağlı Türk Gıda (M. 30) arasında bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinde bu zorunluluk getirilmişti.Tek Gıda İş ile Çaykur arasında bağıtlanan toplu iş sözleşmesinde de şu hüküm yer alıyordu:

"İşyerinde lüzum görülen hallerde, fazla çalışma yapılacağında, taraflar mutabıktırlar. Genel tatil ve Ulusal Bayram günlerinde, işçinin çalışması muvafakatına bağlıdır." (Çaykur - Tek Gıda İş, M. 33)

İşyerinde çalışırken çalışma gücünü yitirenlerin işten çıkarılma veya ücretlerinde bir indirim yapılmasına karşı da önlemler getirilmişti:

"İşyerinde çalışmakta iken, iş kazası ve meslek hastalığı sebebi ile Sosyal Sigortalar Kurumu sağlık kurullarınca hafif işlerde çalışabilir raporu tanzim edilmiş olanlar işyerlerinde durumlarına göre uygun bir işe, ücretlerinde bir azaltma yapılmaksızın nakledilirler." (TPAO Dörtyol - Petrol İş, M. 24)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde, "şehir içi telefon konuşmaları için işçilerden ücret" alınmayacağı hükme bağlanmıştı. (Etibank Antalya Elektrometallurji - Maden İş, M. 87)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde, işçilere ve işçi çocuklarına işyerinde staj imkanı sağlanacağı belirtiliyordu:

"a) Tatbiki staj yapmaya mecbur üniversite ve yüksek okul öğrencisi işçi çocuklarından üniversite ve yüksek okullarının staj kontenjanına giremeyenlere işyerlerinde staj yaptırılır.

b) Teşkilatta görevli işçiler veya çocuklarının, başka bir mahalde üniversite veya yüksek okula devam etme durumunda bulunmaları halinde, işçinin nakil isteği toplu sözleşme hükümleri dahilinde yerine getirilebilir.

c) Bu toplu iş sözleşmesinden yararlanan ve tatbiki staj yapacak olan üniversite, yüksek okul öğrencisi işçilere işyerinde staj yaptırılır. kendilerine yalnızca almakta oldukları gündelikleri ödenir." (Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Gn. Md. - Yapı İmar Sendikası, M. 14)

Sendika üyesi işçilerin çocuklarına çeşitli konularda öncelik tanınabiliyordu. Örneğin, Denizcilik Bankası Gemi Yapımı teknik ve Meslek Lisesi ile Ordu Meklek Lisesi'ne alınacak öğrencilerin yüzde 50'sinin Likat İş üyesi işçilerin çocuklarından olması kararlaştırılmıştı. (Denizcilik Bankası - Likat İş, M. 45).

İşçilerin ölümleri halinde eş veya çocuklarının işe alınması da toplu iş sözleşmeleriyle düzenleniyordu:

"Çalışmakta iken ölen işçilerin eşi veya birlikte oturup bakmakla yükümlü bulunduğu çocuklarından biri, ölümü izleyen 45 gün içinde başvurdukları taktirde uygun kadro varsa derhal, uygun kadro yoksa , kadro sağlandıktan sonra öncelikle işe alınırlar." (Tekel - T. Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, M. 25)

Sendikalı işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin ele alındığı diğer konular iç yönetmelik ve disiplin cezaları, af, toplu iş sözleşmesinin bağıtlanmasından sonra işten ayrılan işçilerin hakları, toplu ödeme, grevde geçen sürelerin durumuydu.

Toplu iş sözleşmelerinde veya eki iç yönetmeliklerde işyerinde çalışma esasları düzenlenir. Çeşitli hataları yapanların nasıl cezalandırılacağı (uyarma, kınama, yevmiye kesintisi, işten çıkarma) belirtilir. Kamu kesiminde birçok işyerinde her yeni toplu iş sözleşmesinde bir önceki dönemde verilmiş bu tür cezalar affediliyordu:

"Bu toplu iş sözleşmesinin başlangıç tarihine kadar verilmiş bulunan...disiplin cezaları af edilecektir." (Çukobirlik-Çukosen, M.51)

"Bu toplu iş sözleşmesinin imzası tarihinde işbaşında çalışmakta olan işçilerin bu tarihe kadar varsa almış oldukları ve dosyalarında işlenmiş bulunan disiplin cezalarına bir defaya mahsusen itibar edilmemesinde mutabık kalınmıştır." (Etibank - T. Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, M. 109)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde, yeni dönem toplu sözleşmenin yürürlük başlangıç tarihinden sonra, ancak sözleşmenin imza tarihinden önce işyerinden ayrılan işçiler, toplu iş sözleşmesinin getirdiği hak ve menfaatlerden yararlandırtılmıştı. Sözleşme yürürlük başlangıç dönemi ile imza tarihi arasında işçilerin yeni dönem toplu sözleşmeden doğan haklarının ne zaman ödeneceği belirlenmişti. Grev yapılmışsa, grevde geçen süre için bir ödeme yapılıp yapılmayacağı ve bu sürenin işçinin kıdeminden sayılıp sayılmayacağı kararlaştırılmıştı.

5. Yetkili sendika - Diğer Sendikalar İlişkisi:

İşyerindeki yetkili sendika ile diğer sendikalar arasındaki ilişkiyi ele alan maddeler de, genellikle işkolu düzeyinde ve işyeri düzeyinde ayrı ayrı toplu iş sözleşmelerinin imzalandığı veya bir kuruluşun değişik birimlerinde farklı sendikaların nitelik itibariyle farklı toplu iş sözleşmeleri imzaladığı durumlarda ortaya çıkıyordu. En yaygın madde, kuruluş bünyesinde yeni bir toplu iş sözleşmesi imzalanması durumunda, getirilen yeni haklardan yararlanmaya ilişkindi:

"İşbu toplu iş sözleşmesinin imzası tarihinden sonra Bankanın başka bir işçi teşekkülü ile bağıtlayacağı 1978-1979 yıllarında yürürlükte bulunacak toplu iş sözleşmeleriyle veya sair yollarla 1475 sayılı yasaya tabi saat ücretli işçilere verilecek kök saat-kademe ücretleri, sözleşme zamları, kıdem zamları, sözleşmeyle yapılacak kademe yükseltilmesinden doğacak zam bakımından bu sözleşme ile saptanmış olanlardan daha fazla hak ve menfaat sağlandığı takdirde hakkın doğuş tarihi itibariyle bu fark Likat İş Sendikası kapsamına giren saat ücretli işçilere de yukarıda sayılan aynı ücret unsurları itibariyle uygulanır." (Denizcilik Bankası - Likat İş, M. 94-B)

6. Yetkili Sendika - İşveren İlişkisi:

Yetkili sendika ile işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler, toplu iş sözleşmelerinin önemli bir bölümünü oluşturuyordu.

Hemen hemen her toplu iş sözleşmesinde bir "Amaç" maddesi vardı. Bu maddenin genellikle bir işlevi yoktu. Bazı sözleşmelerde tarafların çalışma barışına ilişkin görüşleri belirtiliyor, bazılarında ise bu konulara hiç değinilmiyordu:

"Tarafların amacı... işveren ve vekilleri ile, onun çalıştırdığı işçiler ve işçi sendikası arasındaki iş ahengi ve çalışma barışını sağlamak, bu toplu iş sözleşmesi süresince ülkemiz Anayasası ve yasaları ile ülkemiz teknolojisinin öngördüğü düzeyde gerçek kârlılık ve verimlilik hedeflerine ulaşmak, işçilerin sosyal ve kültürel seviyelerini geliştirmek, ekonomik güçlerini artırmak, işçileri en iyi sağlık ve emniyetli iş, işyeri ve çalışma şartlarına kavuşturmaktır." (Ereğli Kömür İşletmesi - Zonguldak Maden İşçileri Sendikası, M. 1)

"Bu sözleşme işçi, işveren ilişkilerini düzenlemek, karşılıklı yükümlülükleri tespit etmek, bunlara uyulmasını sağlamak ve çıkabilecek uyuşmazlık-

ları sözleşmede belirtilen çözüm yolları ile gidermeyi amaçlar." (TKİ Aşkale işyeri - Yeraltı Maden iş, M. 2)

Bazı toplu iş sözleşmelerine, "sendikanın sorumluluğu" başlıklı bir madde konarak, sendikanın yasadışı eylemlere başvurması önlenmeye çalışılıyordu:

"Sendika, üyelerini her ne sebeple olursa olsun kanunsuz greve teşvik edemez. Maddi ve manevi olarak bu gibi grevleri destekleyemez. Bu yolda yapılan veya teşebbüs edilen grevleri derhal durdurmak için her türlü gayreti sarf eder.

"Sendika, bütün yönetici ve temsilcileri ile disiplinsizlik ve düzensizlikleri önlemek için her türlü gayreti sarfeder. Birlik ve çalışma barışını korumak, çıkacak anlaşmazlıkları barışçı yollardan halletmek sendika için bir görevdir." (Ankara İmar Ltd. Ş. - İmar İş, M. 16 ve 18)

Toplu iş sözleşmelerinin çoğunda, işverenin, sendikayı işçilerin temsilcisi olarak tanıdığına ilişkin bir "tanıma" maddesi vardı. Bu madde, toplu görüşme yapmak ve toplu iş sözleşmesi bağıtlama yetki prosedürünün yasayla belirlendiği ülkemizde gereksizdi. Ancak toplu sözleşme taslakları yıllar önce, büyük olasılıkla, özellikle A.B.D.deki toplu iş sözleşmelerinin çevirileri esas alarak hazırlandığından, o ülkede gerekli ancak Türkiye'de gereksiz olan bu madde varlığını korumuştur.

Sendikalar, 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 20. maddesi uyarınca işyerinde çalışan işçi sayısı ile orantılı olarak belirli sayıda sendika temsilcisi atıyorlardı. Bu sendika temsilcilerinin sayısı toplu iş sözleşmeleriyle bazı işyerlerinde artırılmıştı. Bunun amacı, temsilciliğin hizmet akdi ve çalışma koşullarına ilişkin bazı avantajlarından mümkün olduğunca fazla kişiyi yararlandırtmaktı.

Yasada sendika temsilcisi olmak için bir koşul konmamışken, toplu iş sözleşmelerinin bir bölümünde koşullar getirilmişti:

"Sendika tarafından temsilci olarak gösterildiği tarihe kadar işverenin işyerinde en az 1 yıl çalışmış bulunması." (Sümerbank Bolu Suni Tahta San. - Ağaç iş, M. 7-b)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde sendika temsilcilerine belirli görevler verilmişti:

"Sendika temsilcilerinin görevleri: İşçilerin bu sözleşme ve mevzuat hükümlerine göre işverene tanınmış haklara riayetini sağlamakta yardımcı

olmakla görevlidir." (Ankara Çimento San. - Çimse İş, M. 16)

Temsilciye yasak faaliyetler de bir madde olarak yer alabiliyordu:

"Temsilcilere yasak faaliyetler: İşyerinde parti propagandası ve ideolojik propaganda yapmaları ve bu maksatlarla broşür veya el ilanı dağıtmaları, afiş veya ilan asmaları, konferans veya söylev vermeleri ve bu yolla diğerlerini sevk ve teşvik etmeleri." (Sümerbank Bolu Suni Tahta San. - Ağaç-İş, M. 9-d)

274 sayılı Sendikalar Yasasının 20. maddesine göre, işyeri sendika temsilcisinin hizmet akdi işveren tarafından feshedilirse, temsilci Bölge Çalışma Müdürlüğüne başvurabiliyor ve Müdürlüğün uzlaştırıcı çabasından bir sonuç alınamazsa, konu il hakem kuruluna gidiyordu. İl hakem kurullarının kararları genellikle sendika temsilcisinin işe iadesi yolunda olmaktaydı. Ancak işveren eğer sendika temsilcisini işe almamakta direnirse, temsilcinin ücreti ve diğer hakları icra yoluyla tahsil edilebiliyordu. Bazı toplu iş sözleşmelerinde sendika temsilcisinin teminatı konusunda yasadan ileri gidilmezken, bazılarında sendika temsilcisinin suç işlemediği durumlarda işten çıkartılması engellenmekte, geçici veya sürekli iş değişiklikleri sendika temsilcisinin rızasına bağlanmaktaydı.

274 sayılı Sendikalar Yasasında, sendika temsilcilerine ücretli izin verilmesi konusunda bir hüküm yoktu. Toplu iş sözleşmelerinde sendika temsilcilerine ücretli izin hakkı tanınmıştı.

"Bir sendika temsilcisi işgünlerinde tam gün nöbetçi olur. Nöbetçi temsilci nöbet esnasında çalışmaz, temsilcilikle ilgili işleri yürütür." (İpraş - Petrol-İş, M. 6/2)

Temsilci izni bazı işyerlerinde baştemsilcinin hiç çalışmaması noktasına kadar varmaktaydı:

"300'den fazla işçi çalıştıran her işyerinde, baştemsilciler, baştemsilcilikle ilgili görevde bulunmak kaydıyla, günün sekiz saatinde işverence ücretli izinli sayılır." (Ankara Belediyesi - Genel-İş, M. 7/3)

"İşyeri baştemsilcileri iş saatlerinde yalnız temsilcilik görevlerini yaparlar. Sözleşme ile tanınmış haklardan işyerlerinde çalışmış gibi istifade ederler. Baştemsilciler çalışmış gibi ücret alırlar. İşveren baştemsilcilere müstakil bir oda vermeyi kabul eder. İşveren bu odaların ısıtma, mefruşat ve telefon ihtiyacını temin eder. İşveren, işyeri baştemsilcilerine işyerlerini dola-

şabılmeleri için müsait üç vasıta vermeyi kabul eder." (T. Demir-Çelik İşletmeleri Karabük işyeri - Çelik İş, M. 15)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde, sendika yönetimine seçildikleri için işyerinden ücretsiz izinli olarak ayrılmış yöneticilere belli avantajlar sağlanmıştı:

"İcra heyetlerine seçilen veya seçilecek daimi işçiler, bu vazifelerinin devamı müddetince ücretsiz izinli sayılırlar... Teşekküllere seçilen profesyonel sendikacılara bu görevleri devam ettiği müddetçe diğer işçilere sağlanan sosyal yardımlar ve ikramiye aynen ödenir." (Ankara Çimento San. - Çimse-İş, M. 13)

12 Eylül öncesinde yasalarda sendikaların eğitim seminerleri, genel kurul toplantıları ve diğer toplantıları için ücretli izin verilmesi öngörülmüyordu. Bu ücretli izinler toplu iş sözleşmeleriyle sağlandı.

Yasalarda sendika temsilcilerine işyerinde bir oda verilmesi ve sendikanın duyuruları için bir ilan tahtasının sağlanması konusunda dā bir hüküm bulunmuyordu. Toplu iş sözleşmeleriyle hemen hemen bütün işyerlerinde bir sendika odası sağlanmıştı. Sendika odasının henüz sağlanamadığı işyerlerinde ise, sendika temsilcilerine çalışmaları için bir odada bir masa ayrılmıştı. Sendika odasının tüm ihtiyaçlarının işveren tarafından karşılanması yaygın bir uygulamaydı. Ayrıca, işçilerin görebileceği yerlerde sendika ilan tahtaları konuyordu.

Sendika yöneticilerinin işyerine girişi normal olarak işverenin izninе bağlıdır. İzin alınmasında bir sorun çıktığı durumlarda, toplu sözleşmelere hüküm konmaktaydı. Ancak sendikacıların büyük bir bölümü böyle bir izni almaya gerek duymazlar ve işveren de bu konuda ısrarlı olmazdı. Sendikanın işyerinde işçilerle yapacağı toplantılar da benzer nitelikte bir konuydu. Bu toplantılar ya bir sorun çıkmadan yapılıyor, ya da toplu iş sözleşmeleriyle düzenleniyordu.

275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasına göre, imzalanmış bir toplu iş sözleşmesinin uygulanmaması durumunda izlenebilecek bir yol hak grevi, diğer yol ise özel hakemdi. Bu konuda toplu iş sözleşmesiyle bir düzenleme yapılmamışsa, hak grevi yolu açıktı. Özel hakeme ilişkin bir hüküm konmuşsa, hak grevi yolu kapanıyordu. Sözleşmenin uygulanmasında anlaşmazlıklar çıktığında, hak grevi veya özel hakem prosedürünün başlatılmasından önce, genellik-

le bir "uyuşmazlıkları çözüm kurulu" oluşturuluyordu. Bu kurulun ismi işyerinden işyerine değişebiliyordu. Tümünün amacı, uyuşmazlıkların işyeri sınırları içinde çözümlenmesiydi. Eşit sayıda taraf temsilcisinden oluşan ve oy çokluğu ile karar veren bu kurulun kararı taraflardan herhangi birini tatmin etmezse, ya Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne başvurularak hak grevi sürecine giriliyor, ya da bir hakemler kurulu oluşturularak, bu kurulun vereceği bağlayıcı karara uyuluyordu. Bütün bu süreç toplu iş sözleşmelerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştı.

Sendikaların önem verdiği konulardan biri, kendileri açısından bir anlamı olan bazı günlerin işverenlerce de kabul edilmesiydi. Özellikle 1 Mayıs'ın toplu sözleşmelere "işçi bayramı" olarak geçirilmesine özen ve çaba gösterilmiştir. Bazı sözleşmelerde ise "1 Mayıs Bahar Bayramı" yazılmıştır. İşverenin bu konuda hassas davranması durumunda, "1 Mayıs Bayramı" gibi uzlaşma noktalarına da varılmıştır.

İş Yasası ve Yasa uyarınca çıkarılan tüzük ve yönetmeliklere göre, bazı işyerlerinde izin kurulu ve işçi sağlığı ve iş güvenliği kurulu oluşturulması gerekmektedir. Toplu iş sözleşmelerinde bu iki kurulda işçi sendikası temsilcilerinin sayısının ve yetkilerinin artırılması yolunda bir hükme rastlanılamadı.

Toplu iş sözleşmelerinde en yaygın olarak görülen kurul, hasar ve zarar tespit kuruluydu. İşçinin kendi hatası ile alet ve makinalara zarar vermesi halinde, verilen zararın işçinin on günlük yevmiyesinden az olması durumunda, bu zarar işçiye ödettirilebilir. Zararın on günlük yevmiyesinden fazla olması durumunda ise, işçinin hizmet akdi tazminatsız olarak feshedilebiliyordu. Bu nedenle, hasar ve zarar halinde bunun miktarının ve işçinin suç payının belirlenmesi, işçinin iş güvencesi açısından son derece önemliydi. Hasar-zarar tespit komitesi bu görevi üstleniyordu. Birçok toplu iş sözleşmesine göre, işyerinde genellikle işçi ve işveren temsilcilerinin eşit sayıda temsilcisinden ve olayın olduğu bölümün sorumlusundan hasar-zarar tespit komitesi oluşturuluyordu.

1978 yılı Temmuz ayında, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ile Türk-İş'in o dönemdeki genel başkanı Halil Tunç arasında imzalanan Toplumsal Anlaşma'da, işçilerin yönetime katılması yolunda bir hüküm yer alıyordu. Bunun üzerine, kamu kesiminde 1978 yılı toplu iş sözleşmelerinde sendikaların işletmelerdeki söz hakkını artırıcı yeni

kurullar oluşturuldu veya daha önceden varolan kurullarda sendika temsilcilerinin sayısı veya etkinliği artırıldı.

Kamu kesiminde toplu iş sözleşmelerinde sendika temsilcilerinin katılmasıyla oluşturulması öngörülen kurullar şunlardı: Satınalma komitesi, işyeri komitesi, tezkiye komitesi, uygulama ve denetleme kurulu, verimlilik ve işçi sağlığı komitesi, disiplin komitesi, yemek komitesi, sınav komisyonu (işe alma ve bir üst dereceye yükseltme), israfı önleme komitesi, iş değerlendirme komisyonu, iş emniyeti komisyonu.

Bu kurulların çalışmalarında sendika temsilcileri bazı durumlarda gözlemci, bazı durumlarda ise eşit oy hakkına sahip üye durumundaydılar.

7. Yetkili Sendika - Sendikasız İşçi İlişkisi:

İşyerindeki yetkili sendika ile sendikasız işçi arasındaki ilişkinin en önemli konusu, dayanışma aidatıydı. Dayanışma aidatı, bir sendikanın toplu iş sözleşmesi imzalamış olduğu işyerinde çalışıp, o sendikanın üyesi olmayan işçilerin, imzalanmış sözleşmeden yararlanmak için yetkili taraf sendikaya ödedikleri paradır. Sendikalar, kendi üyeleri olmayanların sendikaca imzalanmış toplu iş sözleşmelerinden yararlanmalarını genellikle istemezler. 274 sayılı Sendikalar Yasası ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasında bu konudaki hükümlerin yeterince açık olmaması ve hatta çelişmesi nedeniyle, bu konudaki uygulamada çeşitli aksaklıklar ve yargıdan çelişik kararlar çıkıyordu. Bu nedenle, sendikalar, toplu iş sözleşmelerine, dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanmayı, ilgili sendikanın yazılı onayına bağlayan hükümler koyuyorlardı.

Sendikalar, toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından sonra üye kaybını önlemek için de toplu iş sözleşmesine madde koymaktaydı:

> "Sendikadan istifa eden veya çıkartılan üyelerin sözleşme ile almakta oldukları hak ve menfaatlerden yararlanmaları, istifa veya çıkarılmanın sendikaca işverene bildirimi tarihinden itibaren sona erer."(TPAO Dörtyol - Pertol İş, M.5)

Toplu iş sözleşmelerinde, sendikasız işçilere tanınan ek hakların sendika üyesi işçilere de aynen uygulanacağı yolunda hükümler de vardı:

> "Bu toplu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerinde sendikasız işçilere her ne

nam altında olursa olsun, işverence fazla bir hak tanındığı takdirde, tanınan bu hak bu sözleşmeden yararlanan Sosyal İş Sendikası Üyelerine ek olarak uygulanır." (TÜBİTAK - Sosyal-İş, M.5/c)

8. İşveren - Diğer İşverenler İlişkisi:

Toplu iş sözleşmelerinin çok az rastlanan ilginç maddelerinden biri, toplu iş sözleşmesinin taraflarından biri olan işveren ile diğer işverenler arasındaki ilişkiye kısıtlama getirmekteydi:

"İşverenin grev yardımı yapmayacağı: İşveren, işbu sözleşme süresi içinde, Federasyon veya ona üye sendikanın grev yaptığı diğer bir işverene grev süresince o işyerindeki işleri yapmak suretiyle yardım yapmayacaktır." (Denizcilik Bankası - Türk Deniz Ulaş İş, M.11)

"İşveren, işbu sözleşme süresi içinde sendikanın işyerinde grev yaptığı diğer bir işverene grev süresince grevi engelliyecek şekilde yardımda bulunmayacaktır. Azot un normal ilişkileri müstesnadır." (Azot Sanayii - Petrol İş, M. 137)

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, kamu kesimindeki toplu iş sözleşmelerinin bu karmaşık ve kapsamlı yapısı, işyerleri arasındaki uygulama farkları ve özellikle ücretlere ilişkin değişik sistemler, genellemeleri çok zorlaştırmaktadır. Her işyeri ve toplu iş sözleşmesi ayrı bir inceleme konusudur. Toplu iş sözleşmelerinin karşılaştırılmasında bütünlükten kopulma yanlış değerlendirmelere yol açabilir.

İNCELENEN TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

1. DMO İzmit İmalat Atelyeleri - DİSK Basın İş, 1.3.1978 - 29.2.1980
2. DMO Genel Müdürlüğü - DMO İşçileri Sendikası, 1.8.1978 - 31.7.1980
3. TDÇİ Hasançelebi - Dev Maden Sen, 15.8.1977 - 14.8.1979
4. TDÇİ Karabük - Yol-İş Fed ve Yatırım İş, 1.1.1977 - 31.121978
5. Sümerbank (Bozüyük, Filyos, Yarımca, Yıldız) - Çimse İş, 1.9.1976 31.12.1978
6. Sümerbank - Teksif, 1.10.1076 - 1.10.1079

7. TCDD - DYF-İş, 1.6.1979 - 31.5.1980
8. TKİ Ereğli Kömür İşletmesi - Zonguldak Maden İşçileri Sendikası, 1.7.1978 - 30.61980
9. Et ve Balık Kurumu - Gıda İş, 1.4.1978 - 1.4.1980
10. Et ve Balık Kurumu - Türk Gıda, 1.4.1978 - 1.4.1978
11. TKİ Şark Linyitleri - Yeraltı Maden İş, 1.8.1976 - 31.7.1979
12. Etibank - T.Maden İşçi Sendikaları Fed. 1.1.1978 - 31.1.21979
13. Çaykur - Tek Gıda İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
14. T.Zirai Donatım Kurumu - Türk Metal, 1.1.1978 - 31.12.1979
15. PTT Gn.Md. - Yeni Haber İş, 1.9.1977 - 31.8.1980
16. PTT Gn.Md. - Türkiye Haber İş, 1.9.1977 - 31.8.1980
17. Sümerbank Kütahya Seramik - Çimse İş, 1.7.1977 - 1.1.1980
18. Sümerbank Konya Krom Manyezit - Çimse İş, 1.7.1977 - 1.7.1979
19. SEKA - Selüloz İş, 1.7.1979 - 30.6.1981
20. TCDD - Likat İş, 1.1.1978 - 31.1.2.1979
21. Tekel - Tek Gıda İş, 1.3.1980 - 28.2.1982
22. TPAO (Aliağa) - Petkim İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
23. T.Şeker Fabrikaları A.Ş. - Şeker İş, 1.2.1978 - 1.2.1980
24. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bak. - Devrimci Toprak İş, 1.3.1978 - 28.2.1980
25. MTA - Dev Maden Sen, 1.6.1978 - 31.5.1980
26. Orman Ürünleri San. - Ağaç İş, 1.10.1978 - 30.9.1980
27. Ereğli Demir Çelik - Maden İş, 19.4.1977 - 19.4.1979
28. Kooperatifler Gn. Md. - Tez Büro İş, 1.3.1979 - 28.2.1980
29. Yeni Çeltek Kömür İşletmesi Cizre-Şırnak İşyeri - Yeraltı Maden İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
30. Yeni Çeltek Kömür İşletmesi - Yeraltı Maden İş, 1.2.2978 - 31.12.1979
31. Azot Sanayii - Petrol İş, 1.5.1978 - 30.4.1980
32. TARİŞ - Taper İş, 1.11.1978 - 31.10.1980
33. Karayolları Gn.Md. - Yol-İş Fed. 1.3.1978 - 1.3.1980
34. Orman Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Gn. Md. - Tarım İş, 1.3.1978 - 28.2.1980
35. İstanbul Belediyesi - Genel İş, 1.3.1979 - 1.3.1981
36. İzmir Belediyesi ve ESHOT - Genel İş, 1.3.1979 - 1.3.1981

37. Karayolları Gn.Md. - TGS, 1.3.1978 - 1.3.1980
38. TEK - Tek Ges İş, 1.10.1977 - 1.10.1979
39. Tekel - T.Maden İşçi Sendikaları Fed., 1.3.1978 - 28.2.1980
40 Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Gn.Md. - Baysen, 1.3.1978 - 1.3.1980
41. TRT - Yeni Haber İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
42. TRT - Türkiye Haber İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
43. TARİŞ - Gıda İş, 1.1.1979 - 31.12.1980
44. SSK Gn.Md. - Sosyal İş, 1.1.1976 - 31.12.1978
45. ODTÜ - Sosyal İş, 1.3.1976 - 28.2.1979
46. Çukobirlik - Çukosen, 1.8.1978 - 31.7.1980
47. Gülbirlik - Sosyal İş, 1.4.1978 - 31.3.1980
48. Fiskobirlik - Fındık İş, 1.1.1979 - 31.7.1980
49. Anadolu Bankası - Bank Sen., 1.8.1978 - 31.7.1980
50. Gima - Bank Sen, 1.6.1978 - 1.6.1980
51. Denizcilik Bankası - Türk Deniz Ulaş İş, 24.5.1978 - 24.5.1980
52. Petkim Petrokimya - Petrol İş, 1.9.1978 - 31.8.1980
53. T.Çimento Fabrikaları - Çimse İş, 1.4.1979 - 31.3.1981
54. Sümerbank Gemlik Suni İpek - Petrol İş, 1.3.1978 - 1.3.1980
55. TEK - Türk Enerji Sen, 1.10.1977 - 1.10.1979
56. Sümerbank Bolu Suni Tahta - Ağaç İş, 1.8.1978 - 1.8.1980
57. Karadeniz Bakır İşletmeleri (Murgul) - Doğu Karadeniz Bölgesi Maden İşçileri Sendikası, 1.1.1978 - 31.12.1979
58. TARİŞ - Tekstil, 1.11.1978 - 31.10.1980
59. Denizcilik Bankası - Sağlık İş, 1.2.1978 - 1.7.1980
60. E.İ.E.İ - Tes İş, 1.3.1978 - 29.2.1980
61. TDÇİ İsdemir Karabük Şantiyesi - Maden İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
62. Yem Sanayii - Tek Gıda İş, 1.4.1978 - 31.3.1980
63. Petrol Ofisi - Petrol İş, 1.4.1978 - 31.3.1980
64. TZDK Bölge Müdürlükleri - Maden İş, 1.4.1980 - 31.12.1981
65. İller Bankası - Yeni Teknik Enerji İş, 1.4.1978 - 1.4.1980
66. İller Bankası - Tek Ges İş, 1.4.1978 - 1.4.1980
67. TDÇİ Divriği Madeni - T.Maden İşçi Sendikaları Fed., 1.1.1978 - 31.12.1980
68. TDÇİ Karabük Fabr. - Çelik İş, 1.1.1980 - 31.12.1981

69. İpraş - Petrol İş, 1.8.1978 - 31.7.1980
70. Antbirlik - Sosyal İş, 1.8.1978 - 31.7.1980
71. Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği - Koop İş, 1.6.1978 - 31.5.1980
72. Ankara Belediyesi - Genel İş, 1.3.1978 - 1.3.1980
73. Zonguldak Belediyesi -Genel İş, 1.3.1979 - 28.2.1981
74. Sivas Belediyesi - Genel İş, 1.3.1979 - 1.3.1981
75. Etibank Seydişehir Alüminyum Tes. - Türk Metal, 1.1.1978 - 31.12.1979
76. TKİ - Batı Anadolu Maden İşçileri Sedikası ve Kütahya ve Havalisi Maden İşçileri Sendikası, 1.7.1978 - 30.6.1980
77. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sıtma Eradikasyon Hatay Bölge Müdürlüğü - Devrimci Sağlık İş, 1.3.1978 - 1.3.1979
78. Etibank Antalya Elektrometallurji - Maden İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
79. SSK - Sağlık İş, 1.1.1979 - 31.12.1980
80. SSK - Sosyal İş, 1.1.1979 - 31.12.1980
81. SSK - Tez Büro İş, 1.1.1979 - 31.12.1980
82. Gima - Tez Büro İş, 1.6.1978 - 31.5.1980
83. Topraksu - Tarım İşçileri Sendikası (TİS), 1.3.1979 - 1.3.1980
84. Petkim Petrokimya - Petrokimya Yapı İş, 1.9.1978 - 31.8.1980
85. Kıbrıs Türk Hava Yolları - Hava İş ve Kıbrıs Bank Sen., 1.8.1978 - 31.7.1980
86. DMO İstanbul Basım Müessesesi - Basın İş, 1.3.1978 - 29.2.1980
87. DMO İzmit Bölge Müdürlüğü - Basın İş, 1.3.1978 - 29.2.1980
88. Orman Gn.Md. - Tarım İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
89. Denizcilik Bankası - Likat İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
90. Orman Gn.Md. - Maden İş, 1.1.1979 - 31.12.1979
91. Anadolu Ajansı - TGS, 1.10.1978 - 30.9.1980
92. Ankara İmar Ltd. Ş. - İmar İş, 1.3.1978 - 28.12.1980
93. Ankara Çimento San. - Çimse iş, 1.1.1978 - 31.12.1979
94. TRT - Türkiye Müzisyenler Sendikası , 1.3.1978 - 1.3.1980
95. Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Gn.Md. - Yapı İmar Sen., 1.3.1978 - 1.3.1980
96. TPAO (Genel Müdürlük) - Petrol İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
97. TPAO (Batman) - Petrol İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
98. TPAO (Dörtyol Boru Hattı) - Petrol İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
99. Topraksu - Tarım İş, 1.3.1977 - 1.3.1979

100. MKE - Türk Metal, 1.1.1979 - 31.12.1980
101. Orman Gn.Md. - Orman İş, 1.1.1980
102. Devlet Üretme Çiftlikleri Gn.Md. - Hak Tarım İş, 1.11.1977 - 1.11.1979
103. Devlet Üretme Çiftlikleri Gn.Md.-Tarım İş, 1.11.1977-1.11.1979
104. Ders Aletleri Yapım Merkezi - Türk Metal, 1.8.1977 - 31.7.1979
105. Emek İnşaat - Yatırım İş, 1.10.1977 - 1.10.1979
106. TEK - Tes İş, 1.11.1977 - 31.10.1979
107. Milli Savunma Bakanlığı - Aster İş, 1.3.1979 - 28.2.1980
108. YSE - Yol İş Fed., 1.3.1978 - 31.12.1979
109. Toprak İskan İşleri Gn.Md. - Yol İş Fed., 1.3.1978 - 28.2.1980
110. Sisag - Sosyal İş, 1.6.1976 - 1.6.1978
111. USAŞ - Hava İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
112. MTA - MTA İş, 1.6.1978 - 31.5.1980
113. THY - Hava İş, 1.10.1979 - 30.9.1981
114. DSİ - Tes İş, 1.3.1978 - 28.2.1980
115. TPAO (İzmir) - Genel Yapım İş, 1.4.1978 - 31.1.1980
116. Devlet Üretme Çiftlikleri - Tarım İşçileri Sendikası (TİS), 1.11.1977 - 1.11.1979
117. Karadeniz Bakır (Küre) - Küre Maden İşçileri Sendikası, 1.1.1980 - 31.12.1981
118. Eskişehir Belediyesi - Türkiye Genel İş, 1.1.1979 - 28.2.1981
119. Etibank Bandırma Boraks - Petrol İş, 1.3.1978 - 28.2.1980
120. Erzincan Belediyesi - Türk Genel Sen, 1.3.1979 - 1.3.1981
121. Toprak Mahsulleri Ofisi - Tek Gıda İş, 1.4.1979 - 31.3.1981
122. Toprak Mahsulleri Ofisi - Tez Büro İş, 1.2.1979 - 31.1.1981
123. Vakıflar Gn.Md. - Bank Sen, 1.3.1979 - 28.2.1981
124. Kredi Yurtlar Kurumu - Oleyis, 1.1.1978 - 31.12.1979
125. TCDD Yataklı Vagonlar - Yeni Turizm İş, 1.1.1978 - 31.12.1979
126. Boğaziçi Üniversitesi - Tez Büro İş, 1.10.1978 - 30.9.1980
127. Eskişehir Belediyesi - Genel iş, 1.3.1979 - 28.2.1981
128. TEK-DSİ-EİEİ-İller Bankası, Simel - Tes İş, (işkolu), 1.3.1979 - 28.2.1981
129. TÜBİTAK - SOSYAL-İŞ, 1.3.1978 - 1.3.1980

TÜRK-ÜLKE-İŞ KONFEDERASYONU*

Çalışma Bakanlığı tarafından yayınlanan verilere göre, 1979 yılında Türkiye'de sendika üyelerinin toplam sayısı 5.465.109 idi.(1) Bu 5.5 milyon sendika üyesinin 355 bini ise, Türk Ülke İş isimli bir konfederasyon bünyesindeydi.(2)

Halbuki gerçekte ne 1979 yılında Türkiye'de 5,5 milyon sendika üyesi vardı, ne de Türk Ülke İş'in temsil ettiği işçi sayısı 355 bindi. Türk Ülke İş hakkındaki bazı temel bilgiler, bir dönem Türkiye'de korsan sendikacılığın nasıl yapıldığını ve Çalışma Bakanlığı'nın bu dönemde yayınladığı sendika verilerinin ne ölçüde güvenilir olduğunu bir parça aydınlatacaktır.(3)

"Sarı Sendika"

Sendikacılık hareketinde "sarı" kavramı çok yaygın olarak tartışılmaktadır.

Sendika, üyelerinin kısa vadeli çıkarlarının koruyucusudur. Temsil edilen üyelerin çıkarlarını korurken, işçi sınıfının daha geniş kesimlerinin çıkarlarına zarar verebilir. Birçok kişi, böyle bir sendikayı "sarı" olmakla suçlasa bile, bu değerlendirme tartışmaya açıktır.

İşçi sınıfının uzun vadeli çıkarlarını hesaba katmadan, temsil ettiği üyelerin kısa vadeli çıkarlarını ön planda tutan sendikalar da benzer

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 116, Şubat 1990

nitelikte suçlamalarla karşı karşıya kalırlar.

Türkiye'de üyelerinin (ve yalnızca üyelerinin) kısa vadeli çıkarlarını koruyan ve "sarı" suçlamasıyla karşılaşan sendikaların dışında, bir de üyeleriyle hiçbir bağları olmayan "korsan" sendikalar vardı (vardır). Bu sendikalar, bu işyerlerinde, işçilerle hiçbir bağ kurmadan, tamamıyla işverenlerin talimatıyla toplu iş sözleşmeleri imzalıyorlar ve toplu iş sözleşmesinin yürürlükte bulunduğu (genellikle üç yıllık) süre içinde işçilerin yeni zam taleplerini peşin olarak engelliyorlardı. Bu davranışlarının karşılığında da, doğal olarak, küçümsenmeyecek miktarlarda para alıyorlardı. Türk Ülke İş Konfederasyonu, bu nitelikteki sendikal örgütlenmenin güzel bir örneğidir.

Türk Ülke İş'in Kuruluşu

Türkiye Milliyetçi, Adaletçi, Emekçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk Ülke İş) 23 Temmuz 1976 günü 15 sendika tarafından kuruldu. Bu sendikalar ve faaliyet gösterdikleri ileri sürülen işkolları şunlardı: 1. Türk Adalet İş (ardiye ve antrepoculuk), 2. Türk Akın İş (metal), 3. Türk Ateş İş (petrol), 4. Türk Bank İş (ticaret, büro, eğitim, banka, sigorta), 5. Türk Bes İş (enerji) 6. Türk Cevher İş (madencilik), 7. Türk Çimento İş (çimento ve toprak), 8. Türk Derman İş (sağlık), 9. Türk Deybot İş (demiryolu taşımacağılı), 10. Türk ekmek İş (gıda), 11. Türk Ferman İş (milli savunma), 12. Türk Gelecek İş (dokuma), 13. Türk Konuk İş (konaklama ve eğlence yerleri), 14. Türk Koza İş (tarım ve ormancılık), 15. Türk Yayın İş (basın ve yayın).

Konfederasyon 24 Temmuz 1976 günü bir kuruluş töreni düzenledi. Geçici icra kurulu olarak da şu kişiler atandı:

Bayram Sökmen (Genel Başkan), Saim Mahmutluoğlu (Genel Başkan vekili), Ayhan Çelener (Genel Başkan vekili), Osman Gürbüz (Genel Sekreter), Acı Erzin (Genel Mali Sekreter), Mustafa Uyan (Genel Teşkilatlanma Sekreteri), Mustafa Öztürk (Genel Eğitim Sekreteri).

Türk Ülke İş'in Kurucuları

Bu Konfederasyonu oluşturan sendikaların ne kadar hayali oldüğu, kurucularına bakıldığında da anlaşılmaktadır. Konfederasyonun genel başkan vekilliği görevini üstlenen Saim Mahmutluoğlu aynı anda beş

farklı sendikanın ve ayrıca kenfederasyonun kurucusuydu. Saim Mahmutluoğlu'nun kurucusu olduğu sendikalar ve bu sendikaların kurucusu olurken belirttiği meslekler şunlardı:

Türk Ülke İş : usta

Türk Derman İş : diş protez teknisyeni

Türk Deybot İş demiryolu inşaat teknisyeni

Türk Çimento İş : bekçi

Türk Ateş İş : akaryakıt işçisi, şoför

Türk Akın İş : demiryolu inşaat teknisyeni

Vedit Tolun isimli bir kişi ise aynı anda yedi sendikanın kurucusuydu:

Türk Konuk İş : ahçıbaşı

Türk Giyecek İş : trikotaj ustası

Türk Akın İş : demiryolu inşaat işçisi

Türk Ferman İş : saraç

Türk Deybot iş : demiryolu inşaat işçisi

Türk Yayın İş : kagort kesici

Türk Derman İş : laborant

Türk Ülke İş'e bağlı 15 sendikanın kurucuları arasında, 5 kişi 2 sendikanın, 4 kişi 3 sendikanın, 5 kişi 4 sendikanın, 2 kişi 6 sendikanın ve 1 kişi de 7 sendikanın aynı anda kurucusuydu.

Konfederasyon'un kuruluş toplantısında yapılan açıklamada şöyle deniliyordu.

"Bundan 13 yıl evvel, 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasının yürürlüğe girmesi ile Türk işçisi, Türk işçi hareketi için beyaz ihtilalin bayrağı açılmıştır. O çığırı açanlar sağ olsunlar, vatanımız, milletimiz sağolsun.

"Bugün biz Türk Ülke İş Konfederasyonu olarak yepyeni bir ruh ve zinde bir güç olarak Türkiye ve Dünya işçi hareketine ve sendikalizmine örnek ve model olacak birleştirici, halkçı ve toplumcu bir çığırı açıyor ve başlatıyoruz. Namuslu iktidar, namuslu muhalefet, namuslu basın, namuslu TRT yöneticilerinin bize kulak vermesini, bizi duymasını dileriz."

"Türkiye'mizde tüm işçi teşekküllerini, kardeş kuruluş ve liderlerini ağa-

beyimiz olarak tanıyor ve selamlıyoruz. Onların bizi anlayacaklarına inanıyoruz. "

"Türkiye'mizde işçi, işveren, sendika, iktidar, muhalefet ve basın altılısının şunu kesinlikle kabul etmesi gerekir. Bu ülke bizimdir. Ve sahipsiz değildir. Hürriyetçi demokratik düzen içinde sosyal devlet ve sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda daima var olacak ve kalkınacaktır. En büyük biziz, çünkü büyük Türk milletinin bir parçası olmanın şuuru içindeyiz."

"Amacımız Türk işçi hareketini bölmek değil, birleştirmektir. Birlikten güç doğacağına, sosyal barışın kurulacağına, emekçilerin sömürülmesinin önleneceğine inanıyor ve bu inançla tüm Türk işçisini Atatürk milliyetçisi, toplumcu ve hamleci bir ruhla kurulmuş bulunan konfederasyonumuz bünyesine davet ediyoruz."(4)

Birinci Olağan Genel Kurul

Türk Ülke İş'in birinci olağan genel kurulu 23-25 Temmuz 1977 günleri toplandı. Yapılan seçimlerde genel başkanlığa Bayram Sökmen, genel sekreterliğe Ayhan Çelener, genel mali sekreterliğe Ömer Büyükdere, genel eğitim sekreterliğine Vasfi Giyimcioğlu, genel teşkilatlanma sekreterliğine de Mustafa Uyan seçildi.

Bu tarihlerde Türk Gemi İş (gemi) ve Türk Dal İş (ağaç) sendikaları da kurularak, Türk Ülke İş'e katıldı.

Türk Ülke İş'in beyni, Bayram Sökmen'di. Bayram Sökmen 1968 yılında İskenderun'da inşaat işkolunda AS, YMİ-İŞ sendikasını kurdu. Bu sendika bir dönem Yol-İş Federasyonu'na da üye oldu. Daha sonra Federasyon üyeliğinden çıkarıldı.

12 Eylül Sonrasında Türk Ülke İş

Türk Ülke İş Konfederasyonu ve bağlı sendikaların sendikacılık adı altında yaptıkları 12 Eylül sonrasında bir ölçüde basına yansıdı.

Türk Ülke İş Genel Başkanı Bayram Sökmen 12 Eylül'den sonra hem MHP çizgisindeki Esir Türkleri Kurtarma Ordusu'na, hem de Apoculara yardım ettiği iddiasıyla tutuklandı. Daha sonra Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Adli Müşavirliği tarafından basına bir belge gösterildi. Türk Ülke İş antetli bir kağıda işverenlere hitaben yazılmış

bir mektupta şöyle deniliyordu.

"Sayın firmanıza olan bağlılık ve dostluk esasları gözönünde bulundurularak hazırlanmış işbu sözleşme taslağı üzerinde Sayın yetkilileriniz, dilediği maddesine tashih ve tebdile selahiyetli bulunmaktadır. Sendikamızca tanzim olunmuş sözleşme metninin, mali hükümlerini ihtiva eden kısımları rakam olarak konmamış bulunuyor. Bu hususların da bizzat tarafınızdan doldurulması Genel Başkanımızca uygun görülmüştür."(5)

Daha sonraki günlerde, Maliye Bakanlığı müfettişlerinden oluşan üç kişilik bir bilirkişi kurulunun yaptığı incelemeye göre, Bayram Sökmen'in 105 milyon lirayı kendi hesabına geçirmiş olduğu açıklandı. Bayram Sökmen ve konfederasyon avukatı Ersan Yücel tutuklandılar.(6)

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı 6 ay süren bir araştırma sonucunda, Türk Ülke İş'te önemli yolsuzluklar olduğu iddialarını içeren bir dosya hazırladı ve dosyayı Ankara Cumhuriyet Savcılığı'na iletti. (ETKO) ve PKK (Apocular) örgütlerine yardım edildiğine ilişkin kanıt ise bulunamadı. 1982 yılı başlarında Bayram Sökmen ve Ersan Yücel dışında dört yönetici daha tutuklu bulunuyordu.(7) Daha sonra ise serbest bırakıldılar.

NOTLAR

(1) TC Çalışma Bakanlığı, Sayın Devlet Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi üyelerine sunulan Brifing. Ankara, 1981, s.40

(2) Türk Ülke İş'in 18.7.1979 tarih ve Hz.084 sayılı yazısına göre, Türk Ülke İş yapısı içinde 316.907 erkek ve 37.765 bayan üye bulunuyordu.

(3) Türk Ülke İş'e ilişkin bilgilerden ayrıca kaynağı belirtilmeyen büyük bir bölümü, Konfederasyon'un Çalışma Bakanlığı'ndaki dosyasından alınmıştır.

(4) İKA İş Hukuku ve Sosyal Sigortalar Bülteni, 10.8.1976, sayı 334-335

(5) *Yankı*, 1-7 Haziran 1981, s.31

(6) *Milliyet*, 30.7.1981

(7) *Hürriyet*, 13.2.1982; Yankı, 8-14 Mart 1982, s.19

MİSK'İN
ÖNLENEBİLEN YÜKSELİŞİ*

Giriş

MİSK (Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) sınıf olgusunu yadsıyan, Türkiye'de işçilerin sorunlarının Milliyetçi Hareket Partisi'nin programı doğrultusunda çözümlenebileceğini ileri süren ve "tek ve mecburi sendikacılığı" savunan bir sendikacılık anlayışına sahip bir konfederasyondu. MHP ve yan kuruluşlarıyla yakın ilişkisi vardı. 12 Eylül 1980 sonrasında faaliyeti durduruldu. 1984 yılında ise yeniden faaliyete geçmesine izin verildi. Ancak dayandığı sendikal anlayışın özellikle günümüz koşullarında işçilerin hiçbir sorununu çözmeye yetmemesi karşısında MİSK kendiliğinden dağıldı ve bitti. Doğduruluşu, önlenebilen yükselişi ve tükenişinin kısa öyküsü aşağıda sunuluyor.

Kuruluşu, Genel Kurulları ve Üyeleri

MİSK 23 Haziran 1970 tarahinde, 15-16 Haziran olaylarından hemen sonra, MİLLİ-İŞ MİSK Konfederasyonu adıyla İstanbul'da kuruldu. Kurucuları, 4 sendikayı temsilen (sendikalardan ikisi Plastik İş-Türkiye Lastik ve Plastik Sanayii İşçileri Sendikası ve Türpek İş-Türkiye Petrol ve Kimya İşçileri Sendikası idi) Veli Özel, Ömer Faruk

* *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 107, Mayıs 1989

Akıncı, Ekrem Diken, M. Faruk Demirel, Ahmet Seskır, Halil Hüner, Salih Dursun, Suat Bostancısoyu ve Remzi Altın'dı. Kurucular kendi aralarında geçici icra komitesini oluşturdular. Genel başkanlığa Plastik İş genel başkanı Veli Özel, genel sekreterliğe Türpek İş genel başkanı Ömer Faruk Akıncı getirildi. Ekrem Diken de genel mali sekreter oldu.

MİSK'in Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 7.8.1971 tarih ve 871/79 sayılı yazısında, Konfederasyon'a bağlı sendikaların toplam üye sayısının 4.766 olduğu belirtiliyordu.

MİSK'in ikinci genel kurulu 20-21 Aralık 1975 günleri İstanbul'da yapıldı. Genel kurula Türk Tarım İş, Türk Ağaç, Türk Oley-Sen, Türk Büro, Türk Mensucat İş, Türk Yapı, Ege Gis İş, Demir Sen, Türk Plastik İş ve Türk Deri İş sendikalarını temsil eden delegeler katıldı. Bu dönemde Birinci Milliyetçi Cephe iktidarının bulunması, Milliyetçi Hareket Partisi'nin devlet kademelerinde ve çeşitli kuruluşlardaki etkinliğini artırmıştı. MİSK'in ikinci genel kurulunda Hür Mensucat, Ekmek İş ve Plastik İş Sendikaları, aidat ödemedikleri, huzursuzluk ve hizipçilik yarattıkları gerekçesiyle ihraç edildi. Yapılan seçimlerde genel başkanlığa Ömer Faruk Akıncı, genel sekreterliğe Mete Beşen, genel mali sekreterliğe Mesut Kahratlı, teşkilatlanma sekreterliğine Hüsnü Çetiner ve basın sekreterliğine Necdet Sevinç getirildi.

MİSK ve bağlı sendikalar, Milliyetçi Cephe iktidarları dönemlerinde işyerlerine alınan MHP'liler aracılığıyla ve işverenlerle anlaşarak, DİSK'e alternatif olma iddiasıyla bazı işyerlerinde örgütlenmeye ve Çalışma Bakanlığı'ndaki ilişkiler aracılığıyla da yetki almaya başladılar. İşyerlerinde farklı düşüncedeki işçilere yaşama hakkı tanınmadı.

MİSK, Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 9.2.1977 tarih ve 977/207 sayılı yazısında, Konfederasyon'a bağlı sendikaların şunlar olduğunu bildiriyordu: Türk Mensucat İş, Türk Çimser, Türk Demir Sen, Türk Cevher Sen, Türk Ağaç, Türk Baraj, Türk Gıda, Türk Yapı, Türk Petrol Sen, Türk Deri İş, Türk Plastik İş, Türk Tarım İş, Milliyetçi Maden İş, Türk Büro Sen, Türk Belediye, Türk Oley-Sen. Bu sendikaların büyük bir çoğunluğunun gerçekte üyesi bulunmamasına karşın, MİSK, sendikalarına toplam 225.571 işçinin üye olduğunu ileri sürüyordu.

MİSK'in sözü edilen yazısına göre, en büyük sendikası 35.919

üyeli Türk Mensucat İş'ti. İkinci sendika ise 29.042 üyeli Türk Yapı idi.

MİSK'in üçüncü genel kurulu İstanbul'da 22-24 Aralık 1978 tarihlerinde toplandı. Bu tarihte MİSK genel başkanı Ömer Faruk Akıncı, genel sekreteri Mete Beşen, teşkilatlandırma genel sekreteri Hüsnü Çetiner ve sosyal işler sekreteri Kadri Çatmakaş idi. MİSK'e üye sendikalar da şunlardı: Türk Petrol Sen, Türk Gıda, Türk Mensucat İş, Türk Belediye Sen, Türk Cevher Sen, Türk Çelik Sen, Türk Çimser, Türk Oley-Sen, Türk Ağaç Sen, Türk Tarım İş, Türk Büro Sen, Türk Yapı Sen, Türk Enerji Sen, Türk Plastik, Marmara Bölgesi Büro Sen, Türk Deri İş, Üçüncü genel kurula sunulan çalışma raporunda Türk Savaş sen, Türk Kağıt Sen ve Türk Cam Sen sendikalarının da yeni kurulduğu belirtiliyordu.

MİSK tarafından Çalışma Bakanlığı'na yazılı 28.12.1978 tarih ve 978/376 sayılı yazıda, MİSK'e bağlı 16 sendikada 283.908 işçinin üye bulunduğu ileri sürülüyordu. MİSK'in bu tarihte İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Kayseri, Bursa, Konya, Elazığ, Van, Erzurum, Trabzon ve Samsun'da bölge temsilcilikleri vardı.

Üçüncü genel kurulda yapılan seçimlerde genel başkanlığa Ömer Faruk Akıncı, genel sekreterliğe Mete Beşen, genel eğitim ve teşkilatlanma sekreterliğine Hüsnü Çetiner, genel mali sekreterliğe Şükrü Dağdeviren ve basın ve halkla ilişkiler sekreterliğine de Kadri Çatmakaş getirildi.

MİSK'te Bombalar Patlıyor

MİSK'in Ankara Bahçelievler'deki Eğitim ve Kültür Sitesi 30 Haziran 1979 akşamı bazı kişilerce kurşunlandı ve içeriye bomba atıldı. Bu saldırının sol eğilimli kişilerce yapıldığı daha sonra belirlendi.

17 temmuz 1979 günü ise MİSK Eğitim ve Kültür Merkezi'nin garajında büyük bir patlama oldu. Bu patlamada İskender Karyağdı isimli kişi ölürken, Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencisi Mustafa Arıcak yaralandı. Ankara Emniyet Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamada şöyle deniliyordu:[1]

"Polis ve bomba uzmanları garajda yaptıkları ilk incelemede, patlayan zaman ayarlı bomba parçalarının yanında...yeni imal edildiği saptanan bir adet

patlamaya hazır bomba bulmuşlardır... Patlama olayının dışarıdan atılan patlayıcı maddenin patlaması sonucu meydana gelmediği, olayın bu yerde bomba imali sırasında meydana geldiği kesinlik kazanmış bulunmaktadır. Ayrıca, yaralının yapılan ilk incelemesinde de patlayıcı madde yapımına katıldığını kanıtlayıcı kimyasal bulgulara rastlanmış bulunmaktadır."

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, MİSK genel başkanı Ömer Faruk Akıncı, genel sekreter Mete Beşen, teşkilatlanma sekreteri Hüsnü Çetiner, mali sekreter Şükrü Dağdeviren, sosyal işler sekreteri kadri Çatmakaş, MİSK Eğitim ve Kültür Merkezi müdürü Sami İşel, yardımcısı Yılmaz Meletli ve çaycı Yusuf Kuzucu'yu gözaltına aldı. Bu kişiler hakkında, "silahlı çete kurmak" suçundan (TCK/168-169) dava açıldı. Askeri mahkeme de bu sanıkları tutukladı.(2) Sanıklar 7.8.1979 tarihinde salıverildiler.

Bu dönemde MİSK'in MHP ve bağlantılı kuruluşlarla örgütsel bağ içinde olduğuna ilişkin iddialar yaygınlaştı. Ankara Emniyet Müdürlüğü tarafından hazırlanarak, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na gönderilen bir raporda, MİSK mali sekreteri Şükrü Dağdeviren'in Mamak Tepecik'te belediye otobüsünün taranmasından sanık Esat Bütün'e, Ülkü Ocakları eski başkanı Muhsin Yazıcıoğlu'na ve Ülkücü İşçiler Derneği başkanına MİSK adına para dağıttığı, ancak yapılan araştırma sonucu bu paraların MİSK kayıtlarına geçmediğinin anlatıldığı belirtiliyordu.(3) Şükrü Dağdeviren ise, bu harcamaların kendi parasından yapıldığını ileri sürdü.(4)

KÖYYSE-İŞ Sendikası'nın MİSK'e Katılması

Yol-Su-Elektrik (YSE) Genel Müdürlüğü işyerlerinde 1978 öncesinde çeşitli sendikalar vardı. Bunların en önemlilerinden biri de KÖYYSE-İŞ Sendikası idi. 1978 yılında CHP iktidarı döneminde Bakan Ali Topuz ile Yol-İş Federasyonu'nun işbirliği ile iktidar destekli YSE-İŞ Sendikası kuruldu ve YSE işçileri de, YSE-İŞ'i güçlendirmek amacıyla iyi koşullarda imzalanan toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmek amacıyla kitle halinde bu sendikaya geçtiler. Bu dönemde YSE işyerlerine çok sayıda yeni işçi de alındı. Bütün bu gelişmeler KÖYYSE-İŞ Sendikası'nı tükenme noktasına getirdi.

1979 yılında KÖYYSE-İŞ Sendikası Yönetim Kurulu MİSK'e ka-

tılma kararı aldı. MİSK genel sekreteri Mete Beşen 23 Mayıs 1979 günü yaptığı basın toplantısında bunu kamuoyuna duyurdu.(5) Ancak KÖYYSE-İŞ Sendikası genel başkanı Sadık Özkan, 1 Haziran 1979 günü Ankara 5. İş Mahkemesi'ne başvurarak, MİSK'e üyelik konusunda Yönetim Kurulu'nun aldığı kararın geçersiz sayılmasını istedi. Mahkeme sürerken toplanan genel kurul,ise, bu kenfederasyona katılma kararının ancak merkez genel kurulunda alınabileceği hükmünü kabul etti. Böylece MİSK, 1980 yılında üye sayısı hükümet desteğiyle önemli ölçüde artırılacak olan KÖYYSE-İŞ'in üyeliğinden mahrum kaldı. Sadık Özkan ise 1980 yılında silahlı bir saldırı sonucu öldürüldü.

MİSK'e Saldırılar

1980 öncesinin koşullarında adı kamuoyunun gözünde MHP ile özdeşleşen MİSK ve üye sendikalar çeşitli saldırılara maruz kaldı. 17 Temmuz 1979 tarihinde MİSK Eğitim ve Kültür Merkezi garajında patlayan bomba olayında polis bulguları ile MİSK yöneticilerinin iddiaları arasındaki çelişki, MİSK tarafından diğer saldırılar konusunda yapılan açıklamalara da kuşkuyla bakılmasına neden olmaktadır. MİSK tarafından 1979 yılında yapılan bir açıklamaya göre, MİSK ve bağlı sendikalardan saldırıya maruz kalanlar şunlardı.(6)

- Adana, MİSK 4.Bölge Temsilciliği
- Adana, Türk Mensucat İş Sendikası Genel Merkezi
- İstanbul, MİSK Genel Merkezi
- İstanbul, Türk Plastik İş Sendikası Şubesi
- İstanbul, Türk Petrol Sen Genel Merkezi
- Denizli, MİSK Bölge Başkanlığı
- Denizli, Türk Mensucat İş Şubesi
- Denizli, Türk Çelik Sen Şubesi
- İzmir, MİSK 3.Bölge Temsilciliği
- İzmir, Türk Gıda Şubesi
- İzmir, Türk Petrol Sen Şubesi
- İzmir, Türk Gıda Şubesi
- İzmir, Türk Petrol Sen Şubesi

- İzmir, Türk Mensucat iş Şubesi
- Mersin, MİSK Bölge Başkanlığı
- Mersin, Türk Gıda Şubesi
- Mersin, Türk Genel Sen Şubesi
- Mersin, Türk Çelik Sen Şubesi
- Tarsus, MİSK Bölge Başkanlığı
- Tarsus, Türk Mensucat İş Şubesi
- Bursa, MİSK 6.Bölge Temsilciliği
- Bursa, Türk Mensucat İş Şubesi
- Bursa, Türk Çelik Sen Şubesi
- Erzurum, MİSK 10.Bölge Temsilciliği
- Erzurum, Türk Büro Sen Şubesi
- Elazığ, MİSK 8.Bölge Temsilciliği
- Elazığ, Türk Plastik İş Şubesi
- Elazığ, Türk Genel Sen Şubesi
- Elazığ, Türk Çelik Sen Şubesi
- Malatya, MİSK Bölge Başkanlığı
- Malatya, Türk Gıda Şubesi
- Malatya, Türk Çelik Sen Şubesi
- Malatya, Türk Genel Sen Şubesi
- Gaziantep, T.Mensucat İş Sendikası
- Gaziantep, Yapı Sen Şubesi
- Gaziantep, Türk Çimser Şubesi
- Mersin, Türk Petrol Sen Şubesi

Ayrıca MİSK genel başkanı Ömer Farik Akıncı'nın evine 1977 yılı Temmuz ayında bomba atılmış, MİSK teşkilatlanma sekreteri Hüsnü Çetiner'in arabası dinamitlenmiş, MİSK genel sekreteri Mete Beşen ise evinin önünde 7-8 kişinin saldırısına uğramıştır.(7)

12 Eylül Öncesi MİSK Üyeleri

MİSK'in Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 28.12.1979 tarih ve 979/0449 sayılı yazısında MİSK'e bağlı 19 sendikaya toplam 285.496 işçi-

nin üye olduğu ileri sürülüyordu. Bu sendikalar ve sahip olunduğu iddia edilen üye sayıları şöyleydi:

	Üye Sayısı
1. Türk Mensucat İş	58.040
2. Türk Çelik Sen	30.921
3. Türk Gıda	28.220
4. Türk Çimser	23.566
5. Türk Genel Sen	22.548
6. Türk Petrol Sen	17.322
7. Türk Cevher Sen	11.570
8. Türk Yapı Sen	11.321
9. Türk Büro Sen	11.201
10. Türk Ağaç	11.202
11. Türk Deri İş	10.252
12. Türk Oley Sen	10.050
13. Türk Tarım İş	10.468
14. Türk Plastik İş	9.450
15. Türk Enerji Sen	7.010
16. Türk Kağıt Sen	5.228
17. Matbuat İş	1.843
18. Marmara Büro Sen	3.069
19. Türk Savaş Sen	2.115

1980 yılında MİSK içindeki anlaşmazlıklar büyüdü. MİSK tarafından Ankara Valiliği'ne yazılan 25.6.1980 tarih ve 980/112 ve 980/113 sayılı yazılarla genel başkan Ömer Faruk Akıncı ve basın ve halkla ilişkiler sekreteri Kadri Çatmakaş'ın istifa ettikleri, genel başkanlığa vekaleten Mete Beşen'in, yönetim kurulunun diğer üyeliklerine de Tekin Küçükali ve Necati Dalgıç'ın getirildikleri bildirildi.

12 Eylül ve MİSK

MİSK ve bağlı sendikaların çalışmaları Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 numaralı bildirisi ile 12.9.1980 tarihinde durduruldu,

15.9.1980 tarihinde MİSK ve bağlı sendikaların tüm taşınır ve taşınmaz malları denetim altına alındı.

MİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri 12 Eylül sonrasında gözaltına alındılar. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı DİSK ve bağlı sendikalar hakkında dava açarken, MİSK genel merkezinin bulunduğu, Ankara'daki Sıkıyönetim Komutanlığı MİSK hakkında soruşturma açmadı.

MİSK ve Bağlı Sendikaların Durumu

12 Eylül 1980 tarihinde MİSK ve bağlı sendikaların sendikal çalışması sınırlıydı. Kayıtlar ise büyük bir düzensizlik içindeydi. Kayyımlar tarafından verilen raporlar, MİSK ve bağlı sendikaların özellikle mali konularda sendika gibi çalışmadığını, bazı işyerlerinden alınan aidatların sendikaya gelir kaydedilmediğini, birçok harcamanın ise kayda geçirilmediğini göstermektedir.

MİSK kayyımının 1981 Şubat raporunda, MİSK'te görevli bazı kişilere yapılan ödemelerin bordrolara geçirilmediğinin saptandığı belirtilmekteydi.[8]

Kayyımların MİSK ve bağlı sendikalarla ilgili bazı saptamaları şöyle özetlenebilir:[9]

- MİSK Eskişehir Bölge Başkanı Tevfik Özden ile Erdoğan Korur, Eskişehir Beton Direk Sanayii A.Ş.'de çalışan işçiler adına 265.500 TL. aidat aldılar. Ancak bunu hesaplara geçirmediler.

- Türk Deri İş Sendikası'na ilişkin hiçbir belge bulunamadı.

- Türk Gıda Sen'in şubelerinde kaç kişinin çalıştığı belirlenemedi.

- Türk Yapı-Sen'in demirbaşları bulunamadı. Sendikanın Ankara'da kiralamış olduğu binada, Ülkücü İşçiler Derneği'nin, 1.9.1980 tarihinde kapatılıncaya kadar faaliyet gösterdiği belirlendi.

- Türk Büro Sen'in parasının genel başkan adına bankaya yatırılmış olduğu saptandı.

- Türk Çimser Sendikası'nın hiçbir defteri bulunamadı.

- Türk Mensucat İş'in herhangi bir faaliyeti saptanamadı.

- Türk Tarım İş'in binası veya mal varlığı bulunamadı. Bu sendikanın sendika aidatlarını peşin olarak tahsil ettiği belirlendi. Hikmet Sa-

rıoğlu isimli işverenin 1980 ve 1981 yılları işçi aidatı olarak 9 Eylül 1980 günü Türk tarım İş'e 650 bin lira verdiği: paranın ertesi gün çekildiği saptandı. Ancak paranın kaydına rastlanmadı.

- Türk Enerji Sen'in ise yalnızca 500 lirasının bulunduğu belirlendi.

MİSK hakkında soruşturma açılmadığından: MİSK'in faaliyetinin durdurulması kararı boşlukta kaldı. MİSK'e bağlı 19 sendikadan yalnızca Türk Genel Sen genel eğitim sekreteri Mümtazer Türkönen hakkında Türk Ceza Yasası'nın bazı maddelerini ihlal ettiği iddiasıyla dava açıldı.

Yeniden Faaliyete Geçiş

MİSK'e bağlı Türk Ağaç eski genel başkanı Faruk Berberoğlu ve Türk Deri İş eski genel başkanı Hamdi Aslan 26.12.1983 günü Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na başvurarak, sendikaların yeniden faaliyete geçmelerine izin verilmesini istediler. Genel Kurmay Başkanlığı da 11 Mayıs 1984 tarihli yazısıyla bu izni verdi. Yalnızca Türk Genel sen kayyım yönetiminde kaldı. MİSK 23 Mayıs 1984 tarihinde yeniden faaliyete geçti.

MİSK'in dördüncü genel kurulu 4-5 Kasım 1984 günleri Ankara'da toplandı. Genel Kurulda genel başkanlığa Mete Beşen, genel başkan yardımcılığına Hüsnü Çetiner, genel sekreterliğe Tekin Küçükali, genel mali sekreterliğe Şükrü Dağdeviren, genel eğitim ve teşkilatlanma sekreterliğine de Necati Dalkılıç seçildiler.

MİSK'e bağlı sendikaların büyük bir bölümü, faaliyete geçmelerine izin verilmiş olmasına karşın, faaliyete geçecek gücü bulamadı.

Faaliyete geçebilen sekiz sendikanın kayyımlarının bildirdiğine göre, 12 Eylül 1980 tarihinde bu sendikalara üye işçi sayısı yalnızca 21.856 idi. Ancak 1984 yılında birçok işçi bu sendikalardan istifa edip ayrılınca, üye sayısı iyice azaldı. 1985 yılı Ocak ayında yayınlanan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı istatistiklerine göre MİSK'e bağlı ve faaliyette bulunan sekiz sendikanın toplam üye sayısı 4.750 idi. Fakat MİSK'e bağlı sendikalar yasadaki bir açıktan yararlandılar. 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nın çıktığı tarihte sendika üyesi olanların yeniden noterden üye olma zorunluluğunu kaldıran ve sendikaların gönderdikleri üye listelerinin kabul edildiği "Ek 6" uygulaması, Danış-

tay'ın aksi görüşüne karşın, Ankara İş Mahkemesince MİSK üyesi sendikalar için de kabul edildi. Böylece MİSK'e bağlı sekiz sendikadan 5'i gerçekte sahip olmadıkları üyeler aracılığıyla, toplu iş sözleşmesi bağıtlayabilmek için gerekli önkoşul olan yüzde 10 barajını aştılar. Bu sendikaların isimleri, kayyımlarca bildirilen üye sayıları, Ocak 1985 istatistiklerinde yer alan üye sayıları ve sendikaların sahip oldukları iddia edilen üye sayıları aşağıda sunuluyor:(10)

MİSK'e Bağlı Sendikaların Uye Sayıları
Bakanlık 1985 Ocak İstatistikleri

	Kayyımın Bildirdiği	İşkolundaki Sayı	İşkolundaki %	Ek 6'larda Sendikaların İddiası
Türk Cevher İş	432	-	-	10.695
Türk Gıda	3.115	65	0.02	32.593
Türk Mensucat İş	9.263	4.047	1.39	31.014
Türk Deri İş	337	-	-	5.036
Türk Ağaç	1.017	125	0.26	6.180
Türk Çimser	4.013	65	0.07	15.011
Türk Çelik Sen	3.750	181	0.05	46.538
Türk Öley Sen	179	87	0.11	11.552

MİSK Hakkında Dava

1985 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 numaralı askeri mahkemesi, MİSK hakkında bir dava açtı. İddianamede, MİSK'in MHP'ye ve bu partiyle bağlantılı çeşitli derneklere (Ülkü Ocakları, Ülkücü Memurlar Derneği, Gediz Ülkü Ocakları vb.) para yardımlarında bulunduğu belirtiliyor ve MİSK'in kapatılması ve 1976-1980 döneminde yöneticilik yapmış olanlar hakkında bir yıl hapis cezası verilmesi isteniyordu.(11)

Aynı günlerde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 1985 yılı Temmuz istatistikleri yayınlandı. MİSK'e bağlı sendikaların, üye sayılarına ilişkin gerçekdışı iddialarının kabul edildiği bu açıklama, Türk-İş'in tepkisini çekti. Tük-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Kalemli'nin Türk-İş'e alternatif bir işçi örgütü yaratma çabası içinde olduğunu ileri sürdü.(12) ANAP'tan kay-

naklanan bu girişim, Türk-İş'in 1984-1985 yıllarında hükümete karşı sürdürdüğü diyalog politikasının 1986 yılı başında değiştirilmesinde etkili oldu.

Bu dönemde çeşitli işyerlerindeki işçiler, kendilerinin MİSK'e bağlı sendikalara üye olmadıkları halde üye gösterildiklerini ileri sürdüler. Örneğin, Türk-İş'e bağlı Ağaç İş Sendikası'na bağlı ve MKE Ağaç Sanayi Ürünleri Fabrikası'nda çalışan işçiler, MİSK'e bağlı Türk Ağaç İş'e üye gösterilmeleri üzerine, bu sendikanın başkanı hakkında sahtecilik iddiasıyla dava açtılar.(13)

Bu aylarda MİSK'in HAK-İŞ'le birleşmesi konusunda bazı söylentiler oldu. Ancak MİSK genel başkanı Mete Beşen ve HAK-İŞ genel başkanı Necati Çelik, birlikte katıldıkları bir değerlendirme toplantısında, birleşmelerinin söz konusu olmadığını açıkladılar.(14)

MİSK 1987 yılı sonlarına kadar sendikal alanda bir varlık gösteremedi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayınlanan istatistiklerde MİSK'e bağlı sendikaların üye sayısı 115 bin dolayında gözüküyordu. Ancak MİSK'in işyerlerinde varlığı yoktu. Bu dönemde MİSK'e bağlı sendikaların yaşadıkları iç huzursuzluk, MİSK'in 19-20 Aralık 1987 günleri Ankara'da toplanan 5. olağan genel kuruluna sunulan faaliyet raporunda şöyle ele alınıyordu:(15)

"Açıldığımız günden beri yakamızı bırakmayan şanssızlıklar, engellemeler ve ortalığı karıştıran hasta ruhlu kişiler yine devreye girdiler. Ve yönetimde çıkan sebepsiz, yersiz anlaşmazlıklar neticesinde MİSK genel sekreteri Tekin Küçükali istifa ederek ayrıldı. Daha sonra da teşkilatlanma genel sekreteri Necati Dalgıç ayrıldı. Bunun yanı sıra, sendikalarımızın bir çoğunun yönetim ve denetim kademelerinden de çeşitli sebeplerle ayrılmalar meydana geldi. Bu ayrılmalar ise yönetimde boşluk doğurarak faaliyetin sekteye uğramasına sebep oldu.

Konfederasyonumuz ilke ve prensiplerine uymayarak geçici olarak ihraç edilen Türk Mensucat İş Sendikamız kendi içerisinde de yersiz ve sebepsiz bir takım kısır çekişmeler içerisine düşünce; yeni bir olağanüstü kongreye gitmek zaruret halini aldı.

Bu olağanüstü kongreler, konfederasyon ve bağlı sendikalarca ibretle izlendi. Ancak kongreler sonucunda olumlu bir gelişme olmadığı gibi, bu sendikalarımızda gerilemelere sebep oldu. Kendi problemlerini Konfede-

rasyona fatura etmeye çalışan Türk Çelik Sen Sendikası ile Konfederasyonumuz arasındaki münasebetler yok denecek dereceye kendiliğinden inmiş oldu."

Bu dönemdeki diğer bir gelişme, bağımsız Tursan İş Sendikası'nın MİSK üyesi Türk Oley Sen Sendikası ile MİSK bünyesinde birleşmesiydi. Ancak bu birleşme sonrasında Tursan İş Sendikası MİSK'ten ayrıldı.

Bu dönemde MİSK aleyhine 21 Mayıs 1985 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 numaralı askeri mahkemesinde açılan dava da sonuçlandı. Askeri mahkemede MİSK'le ilgili davanın, "MHP ve ülkücü kuruluşlar davası" ile birleştirilmesi kararı aldı. Konu Askeri Yargıtay'a gitti. Askeri Yargıtay 5.Dairesi ise, iki davanın birleştirilmesine ilişkin kararı kaldırdı ve "sanıklar hakkında yalnızca Sendikalar Kanunu'na aykırılıktan dava açıldığı ve davanın anarşik bir yönünün olmadığını" belirtti. Askeri mahkeme de bu karara uydu ve dava konusunda görevsizlik kararı vererek, dava dosyasını Ankara Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderdi. Ancak bu konuda zaman aşımı süresi beş yıl olduğundan, MİSK yöneticileri bir ceza almadılar.(16)

MİSK'in 19-20 Aralık 1987 tarihlerinde yapılan genel kurulunda Konfederasyon'un adı Yurt İş (Yurt İşçi Sendikaları Konfederasyonu) olarak değiştirildi. Genel kurul sonrasında genel başkan Mete Beşen ile yapılan özel bir görüşmede, Mete Beşen, bu değişikliğin nedeni olarak, MİSK'in adının MHP ile birlikte düşünülmesinin birçok sorun yaratmasını ve isim değişikliğinin bu sorunları aşmada önemli bir etmen olacağına inanmalarını belirtti.

1988 yılında MİSK büyümedi. Aksine, Tük Cevher Sen MİSK'ten ayrıldı ve böylece MİSK'e bağlı sendika sayısı dörde düştü. Gıda Sen, Çimser İş, Deri Sen ve Anadolu Mobilya İş (eski adı Türk Ağaç Sen). Konfederasyonun üye sayısının 5'in altına düşmesi üzerine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 28.9.1988 tarihinde Ankara Valiliği'ne bir yazı yazarak, gerekli işlemleri başlatmasını istedi. Ankara Valiliği de 1988 yılının sonlarında Konfederasyon'un fesih işlemleri için İş ve İşçi Bulma Kurumu'na başvurdu.(17)

MİSK'in bu çözülmesini hızlandıran diğer bir etmen de, 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nda 1988 yılı Mayıs ayında yapılan değişiklikle, sendikaların 1983 öncesindeki üyeliklerinin noter aracılığıyla yenilen-

mesi zorunluluğunun getirilmiş olmasıdır. MİSK'e bağlı sendikaların gerçek üyelerinin bulunmaması, MİSK'in içi boş yapısının bile ayakta durmasına olanak bırakmadı.

MİSK'in Sendikacılık Anlayışı

MİSK'in kendi yayınları tarandığında, sendikacılık anlayışı ana hatları ortaya çıkmaktadır.

MİSK, sınıf olgusunu yadsımakta, işçiler ve işverenlerin bütünlüğünü savunmaktadır.

"MİSK'in savunduğu TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ'ne göre ise esas olan millettir. Toplum sınıflara bölünemez. Sınıflardan biri diğerine feda edilemez. Asli olan millettir ve milletin tümüdür. İşçi ve işveren sadece milli toplumun birer kesimini meydana getirmektedirler. İşçi ve işveren diğer doktrinlerde olduğu gibi birbirine düşman iki sınıf değil, birbirini tamamlayan milli toplumun iki kardeş unsurudur. Milli Devlet hem işçinin hem de işverenin Devleti olduğu için işçi ve işvereni milli üretimi artıracak şekilde teşkilatlandırır. Bu teşkilatlanma sonucu hem milli üretim artar hem de artan milli üretimden işçi ve işveren adil bir şekilde paylarını alırlar. Milli Devlet, sendikaları birer sınıf kavgası ve ideoloji ocağı olarak değil, milli üretim gelir dağılımının birer ünitesi olarak görür."(18)

"Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu olarak biz, işçinin de, işverenin de Türk milletinin bir dilimi olduğu gerçeğini gözönünde bulundurarak, bu iki dilimin birlik ve beraberlik içinde Türk ekonomisine hizmet etmesi gerektiğini ifade ediyoruz."(19)

Sermaye ile kardeşlik temelinde başlayan bu anlayış, Milliyetçi Hareket Partisi'nin desteklenmesi ve savunulmasını da içermektedir. MİSK sık sık MHP'nin sloganlarını kullanmaktadır.

"Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu Milli Devlet güçlü bir iktidar, sağlam bir icraatın destekçisidir."(20)

"Türkçülüğün bugünkü görevi dünyanın neresinde bir Türk varsa onunla ilgilenmek, ona el uzatmaktır."(21)

"Büyük ve Müreffeh Türkiye, Dokuz Işığın aydınlattığı yoldan sür'atle ve mutlaka kurulacaktır... İlimle elele geliştirilen milli sistem, Dokuz Işık Doktrini, yerleşme düzeninden sosyal güvenlik sistemine kadar bütün unsurlarını bu ülkenin gerçeklerinden alan, bu milletin iktisadi ve sosyal şartları-

na uygun, çağın şartlarıyla yoğrulmuş Türk'ün orijinal doktrinidir."[22]

1977 genel seçimlerinde ise MHP desteklenmiştir. MİSK tarafından yapılan açıklamada bunun gerekçesi şöyle açıklanmaktadır:[23]

"Bu durumları açıklığa kavuşturduktan sonra Milliyetçi Hareket Partisi'ni desteklememize esas olan görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Sınıf Devleti değil, Milli Devletten yanadır.

b) Sendikal enflasyona karşı olup, her işkolunda tek ve mecburi üyelik esasını kabul etmektedir.

c) İşçilerin üretim araçlarına, yönetime, sermayeye ve kâr'a ortak olma prensibini benimseyerek iktisadi demokrasiden yanadır...

Bu fikir ve doktrin başka hiçbir partide mevcut değildir. İktisadi Demokrasi ile birlikte Milli Demokrasinin tek savunucusu MHP'yi desteklemekle Türk Milletine hizmet ettiğimiz kanaatindeyiz."

Daha sonra da, işçileri sermayenin ve devletin kölesi yapmanın aracı olan, tek sendika ve zorunlu üyelik ilkeleri savunulmaktadır.

"Her işkolundaki tek sendika: Tek sendikacılık, her işkolunda bir tek sendikacının kurulması demektir. Tek sendikacılığa 'sendika tekliği prensibi' adı verilebilir. Tek sendikacılık veya sendika tekliği prensibinin karşısında birleşen işçiler, büyük bir kuvvet teşkil ederler... Aynı işkolunda rakip sendikaların kurulması mümkün olduğu takdirde yöneticileri yeni üyeler kazanmak veya mevcut üyeleri muhafaza etmek için taviz vermek zorunda kalırlar. Milli üretimin ve mesleğin menfaati savunulacak yerde, rakip sendikadaki üyelerin elde edilmesine çalışırlar... Sendikalar, üyelerin ferdi menfaatlerini değil, mesleği temsil ve müdafaa eder. Mesleğin bir bütün olarak temsili ise ancak o meslekte kurulmuş tek sendikanın mevcudiyeti ile mümkündür. Böylece işkolundaki bütün işçilerin teşkilatlanması bu sendikanın dahiline girer."[24]

"Üye olmada mecburilik esası: İşkolunda çalışan bütün işçilerin, o işkolunda kurulmuş bulunan sendikaya üye olma zorunluluğuna mecburi sendikacılık denir. Böylece mesleğin bütün üyeleri bir koruyucuya, bir hamiye kavuşmuş olurlar. Milli doktrinde, sendikalizm milli üretimin artmasına ve milli gelirin adil bir şekilde dağıtılmasına, mesleki menfaatlerinin savunulmasına aracı olduğu için kolundaki bütün işçilerin sendika içinde toplunması gerekir."[25]

Sonuç

MİSK, sınıf ve sınıf mücadelesi olgularını reddeden, ülkemizde sermayenin açık diktatörlüğünü kurmayı amaçlayan bir anlayışın, sendikal alanda etkinlik sağlama çabasıydı. Ancak sermayenin daha akıllı ve büyük kesimleri MİSK girişiminin başarısızlığa mahkum olduğunu sezerek, genellikle MİSK'le çok yakınlaşmadılar. Anadolu'nun bazı kentlerinde ise MHP'nin etkinliğinin artırılmasına koşut olarak, bazı işyerlerinde MİSK sendikalarına yetki verildi. Sömürüyü artırmada Türklük ve Müslümanlık unsurlarını kullanmayı yeğleyen bazı işverenler, işyerlerine MİSK'e bağlı sendikaları soktular. Bazı işyerlerinde ise MİSK sendikaları, DİSK'e bağlı sendikaların örgütlenmesini güçleştirmek ve Türk-İş'e bağlı bazı sendikaları 'yola getirmek' ve 'terbiye etmede' bir yedek güç olarak kullanıldı. Kamu kesimi işyerlerinde MHP'li kadroların yerleştirildiği durumlarda ise MİSK sendikaları sınırlı başarılar elde ettiler. Ancak hiçbir dönemde işçilerin desteğini almadılar. MHP'li militanların ve devletin gücü kullanılarak muhalif işçiler susturuldu ve sendika-içi demokrasinin işletilmesi doğrultusundaki en küçük talepler bile ezildi. MİSK, iktidarda sermayenin çıkarlarını savunanların bulunduğu, militan sağ unsurlara devlet olanaklarının sunulduğu, işçilere bir parça zam verebilmenin ekonomik koşullarının bulunduğu durumlarda, baskı ve şiddete dayalı bir örgütlenme olarak ortaya çıktı. MİSK hiçbir zaman (iktidarda Milliyetçi Cephe'nin bulunduğu dönemde bile) işçilerin özgür iradelerinin demokratik örgütlenmesi olmadı. Amaç, işçilerin sermayenin çıkarları doğrultusunda denetim altına alınması ve yönlendirilmesiydi. Ancak bu girişm başarısızlıkla sonuçlandı.

MİSK, faaliyetine Genel Kurmay Başkanlığı'nca izin verilmesine ve yöneticilerin, haklarında açılan davanın zaman aşımına uğraması nedeniyle hüküm giymemelerine ve böylece yeniden faaliyette bulunma olanağına kavuşmalarına karşın, benimsediği sendikacılık anlayışının Türkiye işçi sınıfı tarafından reddedilmesi karşısında kendiliğinden çöktü. MİSK'in çöküşü ile yenilgisi tescil edilen, Mete Beşen ve diğer sendikacılar değil, işçi sınıfının varlığını ve mücadelesini reddeden ve işçi sınıfını köleleştirmenin aracı olarak sendikaları kullanmaya çalışan bir sendikacılık anlayışıdır. MİSK, bu sendikal anlayışının işçi sınıfınca reddedilmesi nedeniyle, yasal çalışma hakkına sahip olmasına karşın çökmüştür. MİSK'in sendikal anlıyışına sahip olanlar,

bugün sendikalarda varlıklarını sürdürebilmek için farklı görünümlere sahip olmayı tercih etmektedirler. DİSK ise, yasal çalışma hakkı 1980 yılından beri ortadan kaldırılmış olmasına karşın, katkıda bulunduğu mücadele geleneği ile yaşamaktadır.

NOTLAR

(1) Cumhuriyet, 19.7.1979

(2) Cumhuriyet, 29.7.1979

(3) Cumhuriyet, 7.8.1979

(4) MİSK, Bombalanan ve Kurşunlanan MİSK, 1979, s.83

(5) MİSK'den Haber, Temmuz 1979, s.13

(6) MİSK, Bombalanan ve Kurşunlanan MİSK, s.32-33

(7) MİSK, MİSK Ne Dedi, İstanbul, 1978, s. 66, 119

(8) Cumhuriyet, 25.5.1981

(9) Cumhuriyet, 30.9.1981

(10) Tüba, İş, İşçi, Çalışma Bülteni, No 488, 11.3.1985, s. 3

(11) Cumhuriyet, 5.7.1985

(12) Cumhuriyet, 24.7.1985

(13) Cumhuriyet, 24.7.1985

(14) Yankı, No, 753, 2.94.1985, s. 25

(15) MİSK, 5. Olağan Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu, Ankara, 1987, s. 6

(16) MİSK, 5. Olağan Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu, s. 7-24

(17) ANKA Çalışma Haftalık Bülten, No. 10, 27.2.1989, s. 4

(18) MİSK, 3. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu, İstanbul, 1978, s. 34

(19) MİSK, MİSK Ne Dedi, s. 27

(20) MİSK, MİSK Ne Dedi, s. 15

(21) MİSK, MİSK Ne Dedi, s. 43

(22) MİSK, 3. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu, İstanbul, 1978, s. 25

(23) MİSK, 3. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu, İstanbul, 1978, s. 350

(24) MİSK, 3. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu, İstanbul, 1978, s. 36-7

(25) MİSK, 3. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu, İstanbul, 1978, s. 38

ATAOL

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHİNDEN YAPRAKLAR

Yıldırım KOÇ

İşçi sınıfı tarihine bir genel bakışa sahip olmaksızın, geçmişin karmaşık bütünlüğü içinden önemli kabul edilecek olayların seçilmesi ve incelenmesi yeterli olmayabilir. Bu nedenle, bu alanda teknik düzeyde yapılan bazı tarih çalışmalarında büyük yetersizlikler, yaklaşım ve değerlendirme hataları bulunmaktadır. 1970'li ve 1980'li yıllarda çeşitli sol grup, hareket ve partilerin yayın organlarında da "işçi sınıfı tarihleri" yayınlandı. Ancak bunları yazanların bu konunun karmaşıklığının ne derecede farkında oldukları tartışılabilir. Birçok siyasi dergide yayınlanan yazıda çok büyük maddi hatalar bulunmaktadır.

Bu kitapta derlenen makalelerde, bugüne kadar fazla yazılmamış konularda yaptığım araştırmaların sonuçları yer alıyor.

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihi ile fazla ilgilenmeyen kişiler açısından belki ayrıntıyla uğraşmak gibi gelecek bazı konuların, gerçekliğin bütününün kavranabilmesi açısından önemli olduğuna inanıyorum.